Львівський державний університет внутрішніх справ

Навчально-науковий інститут права та правоохоронної діяльності

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Збірник матеріалів
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції

06 грудня 2024 року

Львів

УДК 34(477)(063)
Т33

Рекомендовано до друку та розміщення на електронних сервісах ЛьвДУВС
(протокол вченої ради Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності від 18 грудня 2024 року № 1)

За загальною редакцією
Івана Красницького,
кандидата юридичних наук, професора,
директора Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

Т33 **Теоретико**-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 06 грудня 2024 року) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львівський державний університет внутрішніх справ : ЛьвДУВС, 2024. 494 с.

У збірнику подано тези доповідей, які оприлюднені на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні», що відбулась у Львівському державному університеті внутрішніх справ 06 грудня 2024 року. Проаналізовано теоретичні та практичні проблеми сучасного стану розвитку правової системи України, а також окремі її елементи.

Для наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, здобувачів вищої освіти, практичних працівників і широкого читацького загалу.

The collection contains abstracts of reports published at the VIII All-Ukrainian scientific-practical conference «Theoretical and applied problems of legal regulation in Ukraine», which took place at the Lviv State University of Internal Affairs on December 06, 2024.

Theoretical and practical problems of the current state of development of the legal system of Ukraine, as well as some of its elements are analyzed.

For scientific and scientific-pedagogical workers of higher education and research institutions, applicants for higher education, practical workers and the general public.

Опубліковано в авторській редакції.

УДК 34(477)(063)

© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024

ЗМІСТ

ШВЕЦЬ Дмитро
ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У 2024 РОЦІ
(замість вступного слова)..... 13

Секція 1
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ, КОНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

АФТАНАСІВ Валерія, ПАНКЕВИЧ Олег
ПРАВО НА ІНФОРМОВАНУ ЗГОДУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
ПОСТМОРТАЛЬНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ..... 20

БАДИДА Андріанна, ПЕРЕШ Іван
ЗМІНА «ОБЛИЧЧЯ» КОНСТИТУЦІЙНОЇ РАДИ ФРАНЦІЇ:
ОГЛЯД ЗНАЧУЩИХ РІШЕНЬ..... 26

БАРАБАШ Ольга
БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ:
ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ 31

БУТИРІН Євген
ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У РОЗВ'ЯЗАННІ
ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ
В ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ У СТАНІ АЛКОГОЛЬНОГО СП'ЯНІННЯ
ТА ВТРАТИЛИ ЗДАТНІСТЬ САМОСТІЙНО ПЕРЕСУВАТИСЯ..... 37

ГАВРИЛЬЦІВ Марія
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ
ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ
ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ..... 42

ГАВРИЛЬЦІВ Марія, ДИКА Соломія
МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ:
ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН НАТО..... 47

ГАМАЛЮК Богдан, БАРЧУК Павло
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА..... 52

ГАРТМАН Мар'яна
СУТНІСТЬ І ПРОЯВИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАКОНОДАВЧА ІСТОРІЯ..... 55

ЗАБЗАЛЮК Дмитро, НАГИБАЙЛО Тетяна, СОЛОВЕЙ Іванна
ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА
СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ..... 58

ІВАНИЦЬКИЙ Андрій
МІЖДЕРЖАВНІ СКАРГИ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ…… 64

КОЛИЧ Ольга
ПРАВОВИЙ СТАТУС ВОЛОНТЕРІВ…… 70

КОЛИЧ Ольга, ПОПЕЛІВСЬКА Анна
СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ:
АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ
ТА ІНФРАСТРУКТУРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…… 73

КОЛИЧ Ольга, СТУС Василина
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…… 76

ОСЬМАК Андрій
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ НЕЗАКОННО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ…… 79

ПАНКЕВИЧ Олег
ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПОСИЛАННЯ
НА ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ…… 83

ПЕРМЯКОВ Дмитро, ПОЛУНІНА Лілія
ДІЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ…… 88

РАБІНОВИЧ Сергій
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКОНАННЯ «ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ»
В УМОВАХ ВІЙНИ: ТЕОРІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ…… 91

ТОПОЛЕВСЬКИЙ Руслан
СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ДОСВІД УКРАЇНИ…… 97

ТУРЧИН Ростислав
ДО ПИТАНЬ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОНЯТТЯ «КОЛАБОРАЦІОНІЗМ»…… 101

ФІРСОВ Владислав
СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
В УКРАЇНІ…… 104

ЧАБАНЕНКО Карина, ЧУБАНЬ Вікторія
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…… 107

ШРАМКО Сабріє
ЄДНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ
ДО ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ…… 110

Секція 2

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

АФТАНАСІВ Валерія, ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА Ярина
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ…… 113

БЕРЕЗЮК Данило
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ…… 117

БОРТНИК Надія, ЄСІМОВ Сергій
АДАПТАЦІЯ МОДЕЛЕЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ…… 121

ГОНЧАРУК Владислав
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ…… 125

ГРИЩУК Аліна
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ: СУТНІСТЬ І НАСЛІДКИ…… 131

ГРИЩУК Аліна, ПАВЛІВ Ольга
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМАТИКА…… 134

ГРИЩУК Аліна, ХІМКО Ярослав
ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ…… 137

ЄСІМОВ Сергій
ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ…… 140

ЄСІМОВ Сергій, МЕЛЬНИЧУК Дарина
ПРАВОВОЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ…… 143

ІЛЬНИЦЬКИЙ Олег
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ У ПИТАННЯХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ…… 146

КАВЧАК Оксана, ЄСІМОВ Сергій
ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ОСНОВНІ ЕТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ…… 153

КОВАЛІВ Мирослав
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ…… 158

КОВАЛІВ Мирослав, Олег КАЧМАРИК
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ..... 162

КОЛТУН Юрій
СУДОЧИНСТВО В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ..... 165

КОХАН Олег
ОСНОВНІ ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ..... 167

КУМАНСЬКА-НОР Оксана
ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДСЬКОГО
КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ..... 169

ЛОЗИНСЬКИЙ Юрій
ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ..... 173

МЕЛЬНИК Ярослав
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРИ СКАСУВАННІ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРАВА..... 177

МИКІЄВИЧ Михайло
ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОРУШЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 182

НАЗАР Тетяна, ЯНУШЕВСЬКА Яна
ВИЩИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ..... 184

ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА Ярина
ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ..... 188

ПРОЦЬ Іванна
МІЖНАРОДНА (ЗОВНІШНЯ) БЕЗПЕКА ТА ЇЇ ПРАВОВІ ЗАСАДИ..... 193

ПРОЦЬ Іванна, РОСЯК Софія
ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЦЕДУРИ БРОНЮВАННЯ
ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ В УКРАЇНІ..... 197

РЯДІНСЬКА Валерія
ДИСКРИМІНАЦІЙНІСТЬ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙОМУ НА РОБОТУ
ДЛЯ ДЕЯКИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... 200

САШУРІНА Олена
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВНИКА..... 206

СЕРКЕВИЧ Ірина
ПРИНЦИП ЛОЯЛЬНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ..... 211

СІРАНТ Мирослава, ЄСІМОВ Сергій
УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОСОБИСТИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ 216

СИДОР Маркіян
ПОРУШЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПОЛІЦІЄЮ
ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ 220

СТАХУРА Віталій
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 224

ЦАПРИКІН Мирослава, ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА Ярина
ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ 227

ШИЙОВИЧ Ростислав
ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 231

ШИЙОВИЧ Святослав
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ІМПЕРАТИВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ
В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ 235

ШОПІНА Ірина
ПОШУК ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 239

ЯРЕМА Валерій
МЕТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ 242

ЯРЕМА Оксана
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ
АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 244

Секція 3
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО,
ЕКОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

БУТИНСЬКА Роксолана
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ:
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 248

ГАЛЕНКО Юлія, ГОРОХОВСЬКА Вікторія
THE ISSUE OF GENDER EQUALITY IN THE NATIONAL POLICE
OF UKRAINE 253

ГУБІНА Ганна
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР В УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ:
ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ 256

ДОЛИНСЬКА Марія, ДОЛИНСЬКА Мар'яна
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ЧАСТОК (ПАЇВ)
В УКРАЇНІ..... 261

ДОЛИНСЬКА Марія, МАКСИМОВИЧ Юлія
ДО ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 265

ІЛЬКІВ Наталія
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ
ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 269

ІЛЬКІВ Наталія, АФТАНАСІВ Валерія
МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ МІННОЇ ЗАГРОЗИ: ДОСВІД УКРАЇНИ..... 275

МЕЛЕХ Любомира, МЕЛЕХ Богдан
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКА
ТА РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ВІДШКОДУВАННІ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
ПРАЦІВНИКОМ ЧИ ІНШОЮ ОСОБОЮ..... 279

МЕЛЕХ Любомира, ПЕТРІВ Софія
ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВІЙНИ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... 283

МОКРИЦЬКА Наталія
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ
ТРУДОВИХ ПРАВ ВАГІТНИХ ЖІНОК..... 287

РЕВАК Ірина, ОСТАПЧУК Дарія
СОЦІАЛЬНІ ДЕВІАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 290

РУДАНЕЦЬКА Оксана, МИХАЛЕВИЧ Софія
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ
ЗА ТРУДОВИМ ДОГОВОРОМ..... 296

СТАСІВ Оксана
ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ
ПРО НАДОМНУ РОБОТУ..... 299

ТАЦИШИН Ігор, КУРЧАБА Тетяна
ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ОПЛАТИ ПРАЦІ
ПРАЦІВНИКІВ БЮДЖЕТНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВІЙНИ..... 304

ХОМКО Леся
СПОСОБИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ
ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА..... 307

ХОМКО Леся, УКРАЇНЕЦЬ Софія
ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ
В УКРАЇНІ..... 310

ЧУБАНЬ Вікторія, БУША Анна
ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 314

ЯНОВИЦЬКА Анна
ПРОБЛЕМИ ПІДСУДНОСТІ..... 316

Секція 4

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ У СВІТЛІ НОВЕЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

ВЕРБА Ольга
ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАВЧИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН..... 319

ВОВК Марія
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОСТУПНЕ ЖИТЛО..... 325

ВОРОБЕЛЬ Уляна
ЗАВЕРШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ БЕЗ УХВАЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ПО СУТІ СПОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ІСПАНІЇ..... 329

ГРАБАР Наталія
ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПОРУКИ..... 333

ДЕМЧИШАК Юрій
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ..... 338

ДУТКО Альона
СПОСОБИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ю ПІД ЧАС ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ВОЄННОГО СТАНУ..... 340

ЗАЯЦЬ Ольга
АДВОКАТСЬКА ТАЄМНИЦЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... 344

ЛІТВІНОВА Ірина, ДМИТРЕНКО Марина
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 349

МАЙКУТ Христина
ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ..... 355

МИЦЬ Олена
ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН..... 358

Василь ПАРАСЮК
ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ…….. 363

ПАСАЙЛЮК Ірина
ЩОДО ПРАВА СТОРОНИ ПРОЦЕСУ НА ПОДАННЯ ЗАЯВИ ПРО
ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ АБО ЧАСТИНИ ПОЗОВНИХ ВИМОГ БЕЗ РОЗГЛЯДУ…. 368

ПЕТРОНЧАК Юлія
ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЦЕПЦІЮ НОРМ РИМСЬКОГО ПРАВА
У ЧИННЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ…… 372

ПИЦЬ Андрій
ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ ПОСТАНОВИ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ
ПРО АРЕШТ КОШТІВ БОРЖНИКА…….. 375

РОМАНІВ Христина, РОСЯК Софія
ПРАВО НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЕМБРІОНАМИ…….. 379

СВІЖА Ольга
ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ СІМЕЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ
СІМЕЙНОГО ТИПУ В РОЗУМІННІ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД…….. 382

Секція 5
КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ
В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

БАРАБАШ Анастасія
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В УКРАЇНІ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ТА ГЛАСНОСТІ…… 387

БРИЧ Лариса
ВИМОГА ПРО ВМОТИВОВАНІСТЬ РІШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ…….. 392

ВОЙЦЕЩУК Артур
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО
МАЙНА У ПРАКТИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 413 КК УКРАЇНИ…… 396

ГЛИНСЬКА Наталія
ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РИЗИКИ, СУПУТНІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ…….. 400

ГОЛІНА Володимир
РЕАЛІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ…ю…… 404

ГУТНИК Віталій
«ГЕРОЇЗАЦІЯ» ВИННИХ У ВЧИНЕННІ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ:
ЯК НЕ ДОПУСТИТИ ЇЇ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ рф?..... 410

ДІЛЬНА Зоряна
ПІДГОТОВКА ПРОКУРОРА ДО УЧАСТІ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ В СУДІ:
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ..... 414

КЛЕПКА Дар'я
РОЗГЛЯД ПИТАНЬ, ВІДНЕСЕНИХ ДО ПОВНОВАЖЕНЬ
СЛІДЧОГО СУДДІ, У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ..... 418

КЛИМ Оксана
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ
ПІСЛЯ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ..... 422

КОЗАЧОК Єлизавета, ЛИТВИНЕНКО Ольга
ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 429

КРУШИНСЬКИЙ Сергій
ОБҐРУНТОВАНІСТЬ І ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ..... 433

КОТОВЩИКОВ Роман
ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ «НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ
З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ,
БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ»..... 437

ЛІСІЦИНА Юлія
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО
В ПОЛОЖЕННЯХ ПРОЄКТУ КК УКРАЇНИ..... 443

ЛЮБЧЕНКО Тетяна
ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ:
СУТНІСТЬ І ТЛУМАЧЕННЯ..... 447

МАКСИМОВИЧ Роман
СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЩОДО ХУЛІГАНСТВА..... 452

НЕРСЕСЯН Армен
ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ..... 455

ПИРОЖЕНКО Олександр
ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ СУДУ У ЗАПОБІГАННІ ТРАНСПОРТНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ..... 461

ПИСЬМЕНСЬКИЙ Євген
ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ
ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ…… 463

ПОЛІТОВА Анна
ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ…… 468

РЄПІНА Юлія
ІНФОРМАЦІЯ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ДОКАЗ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ…… 476

СМИРНОВ Максим
ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИМ
КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ФУНКЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ…… 479

УСТРИЦЬКА Наталія
ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ…… 483

ШЕВЧУК Василь
ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА КЕРУВАТИ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ:
ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ…… 486

ЯСІНЬ Ілона
ЩОДО ФОРМУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ОЗНАК
СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПОРЯДКУ
ДЕКЛАРУВАННЯ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ…… 491

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У 2024 РОЦІ

(замість вступного слова)

Минув рік з часу проведення попередньої всеукраїнської конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Проводячи торішню конференцію, її організатори та учасники сподівалися, що чергова буде проведена у мирних умовах – дасть можливість зустрітися віч-на-віч, поспілкуватися, подискутувати тощо. На жаль, повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України продовжується.

Та і загалом сучасний світ переживає стрімкі трансформації, і власне право залишається одним з тих інструментів, який дозволяє реагувати на нові виклики. Особливо це відчутно в Україні, яка стоїть на історичному перехресті. Саме від якості правового регулювання значною мірою залежить можливість Української держави зберегтися як суверенна, демократична, правова, соціальна держава в умовах агресії з боку російської федерації. Україна, перебуваючи у стані збройного конфлікту та реформування правової системи, зіштовхується із завданням балансувати між стабільністю правопорядку і необхідністю швидкої адаптації до умов війни.

Необхідно знайти відповідь на низку питань, що стосуються концептуальних підходів до верховенства права, захисту прав людини, забезпечення мобілізації, пристосування економіки держави до умов війни, справедливого відшкодування постраждалим та післявоєнної реконструкції та перехідного правосуддя та ін.

Одним із ключових питань є адаптація правових інститутів до реалій, що охоплюють мобілізацію, воєнний стан, тимчасову окупацію територій і відновлення державного контролю над ними. Особливої уваги також потребує питання дотримання прав людини в умовах обмежень внаслідок воєнного стану і недопущення зловживання владою в кризових умовах. Водночас слід враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, які залишаються орієнтирами для гарантування верховенства права, правової визначеності та захисту прав громадян.

Вкрай актуальним та болючим для українських компаній під час дії воєнного стану є питання бронювання працівників, адже для

повноцінної безперервної роботи підприємства насамперед потрібен кваліфікований забронюваний персонал, який буде забезпечувати таку роботу. Для можливості бронювання працівників підприємство повинно мати статус критично важливого для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення. Оновлені правила бронювання працівників від мобілізації запрацювали з 1 грудня 2024 року.

Агресія рф також поставила перед українськими правниками питання забезпечення легітимності влади в умовах неможливості проведення виборів під час воєнного стану, наприклад, зважаючи на те, що у Верховній Раді України залишилося лише 400 депутатів з 450. Іншою проблемою законотворчості залишається суттєва кількість законопроєктів, які накопичуються у президента України, очікуючи на підпис або застосування права вето.

Суттєвою проблемою українського судочинства залишається наявність надмірної кількості суддівських вакансій та інституційні проблеми з їх заповненням, що призводить до надмірного навантаження на суди.

Значна складова зусиль українських правників спрямована на продовження інтеграції України до Європейського Союзу. А це вимагає адаптації національного права до acquis communautaire. Європейська інтеграція вимагає глибинної трансформації правової системи, подолання структурних недоліків та сприяння запровадженню сучасних стандартів правозастосування.

Одна із суттєвих проблем української правової системи лежить у сфері діяльності інституцій ООН. Оскільки російська федерація більше не є членом Ради Європи та не є учасницею Європейського суду з прав людини, саме на інституції ООН покладається особлива роль фіксації міжнародних злочинів з боку рф та пошуку шляхів відновлення порушених прав або компенсації потерпілим. Це, зокрема, стосується права на життя, свободи пересування, права на власність, заборону катувань і депортацій цивільних мешканців окупованих територій. На жаль, ООН, ОБСЄ та інші міжнародні організації продемонстрували обмежену здатність реагувати на порушення міжнародного правопорядку з боку постійного члена Ради Безпеки ООН через механізми блокування рішень або обмеженість мандатів. Водночас варто позитивно відзначити створення міжнародного Реєстру збитків, в якому фіксується шкода, заподіяна жертвам російської агресії.

Позитивним зрушенням є ратифікація 21 серпня 2024 р. Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС)[1]. Хоча Україна визнавала юрисдикцію МКС з кінця 2013 року, однак ратифікація дозволить Україні ефективніше брати участь в його діяльності.

Особливої уваги потребує демонстративне порушення з боку рф норм міжнародного гуманітарного права, зокрема розстріли військовополонених та умови утримання військовополонених, які, очевидно, можна вважати катуванням та жорстоким поводженням.

Все ще залишається відкритим питання ефективного притягнення до відповідальності посадових осіб рф за злочин агресії. Триває дискусія щодо створення спеціального міжнародного трибуналу щодо агресії.

Таким чином, перед Україною продовжують зберігатися суттєві виклики у сфері безпеки, від вирішення яких залежить подальше існування України як незалежної держави.

Але, попри війну, Україна має і низку досягнень у сфері правового регулювання.

До позитивних змін у національному судочинстві варто віднести продовження розвитку Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи[2].

Активне впровадження електронного урядування дає змогу зберігати ефективність адміністративних процедур навіть під час війни. Цифрові процеси спрощують реєстрацію бізнесу, податкову звітність та доступ до державних програм підтримки, що є важливим для збереження економіки. Онлайн-послуги дозволяють громадянам, зокрема внутрішньо переміщеним особам, отримувати необхідні документи, реєструватися, подавати заявки та звернення без фізичного відвідування органів влади. Використання цифрових платформ знижує ризик корупції та уможливлює громадський моніторинг наприклад через такі системи, як Prozorro, для публічних закупівель. Водночас постійні кібератаки спричинюють ризики для безпеки даних.

---

[1] Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України № 3909-IX від 21 серпня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-IX#Text

[2] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : Закон України № 3604-IX від 23 лютого 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#Text

З 1 січня 2024 року офіційно стартував другий етап земельної реформи. Юридичні особи, які створені та зареєстровані за законодавством України, визнані повноцінними учасниками ринку сільськогосподарської землі та отримали доступ до придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвестиційних проєктів із значними інвестиціями» заклало передумови для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями як підставу для зміни цільового призначення особливо цінних земель (у складі деяких земель сільськогосподарського призначення, торфовищ, землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі історико-культурного призначення тощо) та лісових ділянок для цілей, не пов'язаних із веденням лісового господарства.

Також законодавець звільнив від обов'язків відшкодування (сплати) втрат лісогосподарського виробництва інвесторів із значними інвестиціями, що, по суті, є логічним продовженням наданих інвесторам нових можливостей щодо зміни цільового призначення лісових земель, тільки тепер відшкодовувати втрати інвесторам із значними інвестиціями не потрібно.

25 квітня 2024 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо трудових відносин при передачі суб'єкта господарювання», який розроблений на виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію, відповідно до якої Україна взяла на себе зобов'язання поступово наблизити своє законодавство до права, стандартів і практики Європейського Союзу у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей. Закон запроваджує нові обов'язки для роботодавця та нового власника щодо повідомлення працівників про зміни у власності (зміна власника підприємства, реорганізація).

У 2024 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших питань». Встановлення нових підстав розірвання трудового договору та уточнення правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємствах, в установах, організаціях, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, та/або об'єктах чи операторах критичної інфраструктури, спрямоване на досягнення основної мети Закону з врегулювання на законодавчому

рівні трудових відносин для захисту національних інтересів України в умовах збройної агресії проти України.

Постійні зміни трудового законодавства відображають сучасні виклики, з якими стикається українське суспільство, та мають істотний вплив на корпоративні політики, спонукають компанії переглядати свої політики управління персоналом, впроваджувати гнучкі форми роботи. Компаніям також необхідно продовжувати оновлювати політику щодо гендерної рівності та інклюзивності й проводити між співробітниками бесіди та тренінги для запобігання дискримінації.

02 березня 2024 року набрав чинності Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги», прийняття якого декларується як імплементація в національне законодавство норм європейського права, зокрема Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 20 травня 2029 року № 2019/770 про деякі аспекти, що стосуються договорів про постачання цифрового контенту та цифрових послуг. Таким чином, нині на законодавчому рівні врегульовано питання надання цифрового контенту та цифрових послуг, визначено критерії відповідності цифрового контенту/послуги, урегульовано відносини між виконавцем та споживачем, а також запроваджено інститут відповідальності виконавця.

Повномасштабна військова агресія росії проти України спричинила нові проблеми та особливості регулювання спадкових правовідносин. Так, в Україні змінилися правила оформлення спадщини: 30 січня 2024 року набрали чинності два закони, які вносять зміни у порядок відкриття та оформлення спадщини, а саме: Закон України від 08 листопада 2023 року № 3450-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» та Закон України від 08 листопада 2023 року № 3449-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини».

19 червня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах», який набрав чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Закон ухвалено з метою приведення цивільного законодавства у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023.

Значних змін зазнала і сфера регулювання діяльності кримінальної юстиції, що пов'язана, по-перше, з намаганням забезпечити умови для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, зокрема воєнних злочинів; по-друге, виконанням зобов'язань України на шляху до членства у ЄС; по-третє, забезпеченням імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Серед найважливіших змін та доповнень законодавства у цій частині варто виділити такі: запровадження умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби; нові особливості звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, та скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу; удосконалення статусу спеціаліста та процесуального значення його довідок та висновків щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів, що спрямовано на більш ефективне використання спеціальних знань з меншими витратами часу на проведення досліджень; уточнення регулювання питання угод у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, що важливо у контексті забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють такі діяння, та відшкодування шкоди, завданої такими правопорушеннями.

Слід звернути увагу і на те, що рішенням Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 визнано неконституційність ч. 6 ст. 615 КПК України, яка передбачала: у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку, обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці. Це вимагає відповідного реагування Парламенту України, зважаючи на складнощі, які виникають у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Зрозуміло, що огляд змін у регулюванні правових відносин, що відбулися в Україні за останній рік, можна продовжувати. Але, напевно, це і є завданням нашого сьогоднішнього заходу: оцінка якості змін, які відбулися у правовому регулюванні суспільних відносин в Україні, їх ефективності, виділення проблем, які залишилися невирішеними та які потребують нагального вирішення тощо.

Переконаний, що сьогоднішній захід стане майданчиком для обміну думками між науковцями і практиками, дозволить фахівцям поділитися своїми напрацюваннями у вирішенні конкретних питань, допоможе виробити та запропонувати шляхи вирішення нагальних проблем правового регулювання в Україні з урахуванням реалій сьогодення.

Щиро дякую усім учасникам, які зголосилися до участі у заході.

А наразі я бажаю учасникам конференції плідного спілкування та якісної наукової дискусії.

Ректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції, заслужений працівник освіти України
Дмитро ШВЕЦЬ

Секція 1

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ, КОНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Валерія АФТАНАСІВ,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту
права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Олег ПАНКЕВИЧ,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового Інституту права та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА ІНФОРМОВАНУ ЗГОДУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПОСТМОРТАЛЬНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ

Швидкий розвиток науки та технологій створює нові можливості, які фундаментально змінюють наше життя. Інновації проникають у всі сфери людської діяльності: від побуту, де розумні пристрої спрощують повсякденні завдання, до складних наукових досліджень, які відкривають нові горизонти для медицини та інших галузей. Однією з найсуперечливіших інновацій останніх років є постмортальна репродукція, що ставить під сумнів традиційні уявлення про сім'ю та батьківство, викликаючи жваві дискусії в наукових, етичних та юридичних колах. Постмортальна репродукція має потенціал радикально змінити наше суспільні уявлення, піднімаючи важливі питання про спадковість, генетику та права людини.

Перш ніж аналізувати право на інформовану згоду в контексті постмортальної репродукції, необхідно чітко визначити саме це поняття. Хоча термін «постмортальна репродукція» активно використовується у світовій науковій літературі, в українському правовому та медичному дискурсі він є відносно новим і не завжди однозначно трактується, що створює значні труднощі для розуміння та регулювання цього явища.

Термін «постмортальна репродукція» складається з двох латинських коренів: «post mortem»– після смерті та «reproduce» – відтворювати. Таким чином, буквально він означає «відтворення після

смерті» [1, с. 350]. Таке сполучення слів відображає суперечливу сутність цього явища, яке ставить під сумнів традиційні уявлення про життя і смерть.

Досягнення біомедицини надають людям унікальну можливість – продовжити свій рід навіть після смерті. Право на постмортальну репродукцію, тобто на народження дитини за допомогою статевих клітин, отриманих після смерті, дедалі більше наближається за своїм статусом до репродуктивних прав, які реалізуються за життя. Це означає, що право на батьківство чи материнство не обов'язково припиняється зі смертю людини [2, с. 27].

Попри значний прогрес у галузі біомедицини, правове регулювання постмортальної репродукції залишається на початковому етапі. Міжнародне право поки що не пропонує єдиного підходу до вирішення цієї проблеми. Як наслідок, відсутність чітких міжнародних стандартів ускладнює гармонізацію національного законодавства різних країн і створює правову невизначеність.

Концепція репродуктивних прав зазнала значної еволюції протягом останніх десятиліть, значною мірою завдяки міжнародним конференціям. Міжнародна конференція з народонаселення та розвитку, яка відбулася у Каїрі 1994 року [3] та Четверта Всесвітня конференція з питань становища жінок у 1995 році в Пекіні [4], стали фундаментальними віхами в цьому процесі. Якщо Каїрська конференція акцентувала увагу на репродуктивному здоров'ї, то Пекінська вже більш чітко окреслила коло репродуктивних прав, надаючи жінкам більше автономії у прийнятті рішень щодо свого тіла та життя. Проте, незважаючи на ці досягнення, концепція репродуктивних прав продовжує розвиватися, оскільки суспільство стикається з новими викликами та технологічними досягненнями, такими як постмортальна репродукція.

Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 року є значним кроком у напрямку міжнародного регулювання біомедичних технологій, проте вона не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних з репродуктивними правами [5]. Зокрема, Конвенція не містить детальних положень щодо постмортальної репродукції, що свідчить про необхідність подальшого розвитку міжнародного права в цій сфері та розробки нових інструментів, які б враховували нові технологічні досягнення та суспільні виклики.

Принцип рівності людей та свободи волі є фундаментальним у будь-якій цивілізованій суспільній системі. Медицина, як галузь, що має справу з глибоко особистими аспектами людського життя, винятково чутлива до цього принципу. Саме тому центральним поняттям

медичного права є інформована згода пацієнта. Це не просто формальність, а вияв поваги до автономії особистості та її права самостійно вирішувати, яким медичним процедурам піддавати своє тіло. Інформована згода гарантує, що пацієнт усвідомлює всі ризики та переваги запропонованого лікування, і його рішення є дійсно вільним та добровільним.

Історія інституту інформованої згоди тісно пов'язана зі знаковою справою судді Кардозо «Schloendorff v Society of New York Hospital» (211 NY 125, 105 NE 92). Саме це рішення стало фундаментом для подальшого розвитку принципу самовизначення пацієнта в медичній практиці. Висновок судді Кардозо про те, що кожна людина має право розпоряджатися своїм тілом, став юридичним прецедентом, який надав пацієнтам право голосу у прийнятті рішень щодо свого лікування [6, с. 125–126]. Зазначене рішення було реакцією на численні випадки медичних зловживань, коли пацієнти піддавалися лікуванню без їхньої згоди, що підкреслює актуальність і важливість цього принципу.

Як зазначалося вище, інформована згода є фундаментальним принципом медичного права, який має на меті забезпечити, щоб пацієнт був проінформований про всі аспекти медичного втручання, включаючи його мету, процес, можливі ризики та альтернативи. Крім того, інформована згода передбачає, що пацієнт має можливість вільно висловити свою згоду або відмову від запропонованого лікування.

Суттєвою цінністю інформованої згоди є захист особистої недоторканності та права на повагу до приватного життя [7]. Навіть з метою лікування, будь-яке медичне втручання є вторгненням в організм людини, тому воно має здійснюватися лише за її згодою.

В контексті даної теми, доречно підкреслити, що інформована згода на вилучення статевих клітин повинна охоплювати не лише сам процес вилучення, а й усі подальші маніпуляції з ними. А отже, пацієнт має бути детально проінформований про можливі варіанти використання клітин і дати свою згоду на кожен з них. Цей принцип чітко прописаний у британському законодавстві, зокрема в Законі про запліднення людини та ембріологію 2008 року [8].

Українське законодавство також вимагає наявності інформованої згоди для донорства статевих клітин та ембріонів. Як зазначається в Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій від 09.09.2013 року, донори повинні надати відповідну документацію, що підтверджує їхню добровільну згоду на донорство сперми, яйцеклітин або ембріонів [9].

Аналізуючи питання згоди у сфері донорства, Sorin Hostiuc та Cristian George Curca проводять паралелі між донорством органів і тканин та донорством статевих клітин. Вони зазначають, що в обох випадках актуальне питання пожиттєвої та посмертної згоди. У більшості країн для посмертного донорства органів передбачена обов'язкова інформована згода, тобто людина повинна за життя виразити свою згоду на те, щоб після смерті її органи могли бути використані для трансплантації.

Концепція презюмованої згоди набуває дедалі більшої популярності у світі, особливо в контексті гострої нестачі органів для трансплантації. Суть цієї концепції полягає в тому, що за відсутності письмової відмови від донорства, вважається, що людина погодилася на посмертне донорство своїх органів та тканин. Автори дослідження зазначають, що хоча посмертне донорство гамет, клітин, тканин та органів має спільну рису – використання матеріалу, отриманого від померлої людини, – ці види донорства відрізняються за своєю метою та рівнем альтруїзму [10, с. 434–435].

Аналогічно донорству органів, ми пропонуємо розглядати можливість як інформованої, так і презюмованої згоди при донорстві репродуктивних клітин та ембріонів.

Джон Б. Еванс виділяє два основні підходи до законодавчого регулювання посмертного вилучення репродуктивних клітин: обмежено-функціональний та сімейно-орієнтований. Перший передбачає суворий стандарт згоди, тобто вимагає чіткої пожиттєвої згоди померлого. Другий підхід, більш гнучкий, надає пріоритет бажанням живих партнерів-донорів і встановлює менш строгі вимоги до згоди. Вибір того чи іншого підходу в кожній країні залежить від її історичних, культурних та політичних особливостей. Так, країни з розвиненою правовою системою, такі як Велика Британія, Ізраїль, Німеччина та Франція, дотримуються обмежено-функціонального підходу. У той же час, законодавство Бельгії та США залишається досить «розмитим» у цьому питанні [11, с. 139].

Країни першої групи, до якої належить Велика Британія, мають чітко визначені законодавчі рамки щодо посмертного вилучення гамет. Британський Закон про запліднення та ембріологію 1990 року, наприклад, дозволяє такі процедури виключно за наявності письмової згоди померлого, що є яскравим прикладом обмежено-функціонального підходу. На відміну від цього, ФРН та Франція, як представники другого табору, категорично забороняють донорство гамет після смерті.

Цікавою особливістю законодавства таких країн як Бельгія та США, є відсутність конкретних законів, що регулюють посмертне вилучення гамет. Тим не менш, така практика стала легальною через відсутність прямих заборон, тобто за умов так званого «законодавчого вакууму» [11, с. 140–143].

США відрізняються тим, що багато суперечливих етичних питань, зокрема пов'язаних з біомедициною, вирішуються через судову систему. Яскравим прикладом є справа In Re Daniel Thomas Christy, детально досліджена Shelly Simana. Коли Даніель Крісті, зареєстрований донор органів, опинився у критичному стані, його рідні звернулися до лікарні з проханням зберегти його сперму. Однак, оскільки чинне законодавство не містило чітких норм щодо донорства гамет, лікарня відмовилася виконати процедуру. Суд, розглядаючи цю справу, вирішив, що термін «анатомічний подарунок», який згадується в Уніфікованому акті про анатомічний подарунок, може поширюватися і на сперму, якщо за життя донор не висловив проти цього заперечення [12, с. 333].

Як бачимо з наведених прикладів, законодавче регулювання та судова практика щодо посмертного вилучення гамет є складними та різноманітними в різних країнах. В Україні ж ситуація ще більш неоднозначна: відсутність будь-яких нормативно-правових актів, які б регулювали це питання, створює значні правові прогалини. Немає також судової практики, що дозволила б з'ясувати, чи здійснювалися такі процедури в Україні, і якщо так, то за яких умов.

Підсумовуючи, можна констатувати, що принцип інформованої згоди є фундаментальним у правовому регулюванні медичної діяльності. Він тісно пов'язаний з такими основоположними правами людини, як право на самовизначення та недоторканність особистого життя. Важливо зазначити, що вимоги до згоди можуть варіюватися залежно від специфіки медичного втручання. Однак, незалежно від контексту, згода завжди повинна бути інформованою та добровільною. А отже, пацієнт повинен отримати повну та достовірну інформацію про процедуру, її потенційні ризики та альтернативи, після чого самостійно прийняти рішення.

Законодавство різних країн щодо посмертної репродукції демонструє значну різноманітність. Одні країни мають чіткі закони, які дозволяють такі процедури за певних умов. Інші ж не мають конкретних заборон, що фактично дозволяє проведення посмертної репродукції, хоча і не регламентує її детально. Є також країни, де таке втручання категорично заборонено на законодавчому рівні. Таким чином, підхід до посмертної репродукції суттєво відрізняється в різ-

них країнах світу, що відображає різні культурні, релігійні та соціальні особливості.

1. Словник медичної термінології латинсько-українсько-російський. *Державне медичне видавництво УРСР*. Київ, 1948. 442 с.

2. Афтанасів В. М., Дутко А. О. Право на батьківство: аналіз правових аспектів доступу до кріобанків та постмортальної репродукції. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід:* Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. *ЗУНУ*. Тернопіль. 2024. С. 27–30.

3. Programme of Action adopted on the international conference on Population and Development, Cairo 1994. *United Nations Population Fund* 2004. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/PoA

4. Beijing Declaration and Platform for Action. *The Fourth World Conference on Women, Beijing* 4–15 September 1995. URL: https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf

5. Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

6. Nieuw A. A. (1993). Informed consent. *Medicine and Law.* 12(1). P. 125–130. URL: https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.iournals/mlv12&i=127

7. Панкевич О. З. Право на приватність: деякі сучасні тенденції в практиці Страсбурзького суду. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 23–30.

8. The Human Fertilisation and Embryology Act. *The United Kingdom legislation*, 2008. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/pdfs/ukpga

9. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: *Наказ* МОЗ України від 09.09.2013 № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#n15

10. Hostiuc Sorin, Cristian George Curca. Posthumous sperm procurement. In Vitro Fertilization. *Arch Gynecol Obstet.* 2010. P. 433–438.

11. Evans Jon B. Post-Mortem Semen Retrieval: A Normative Prescription for Legislation in the United States. *Concordia Law Review.* 2016. 1. P. 133–160.

12. Shelly Simana. Creating life after death: should posthumous reproduction be legally permissible without the deceased's prior consent? *Journal of Law and the Biosciences.* 2018. Volume 5. Issue 2. P. 329–354.

Андріанна БАДИДА,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)
Іван ПЕРЕШ,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент
(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

ЗМІНА «ОБЛИЧЧЯ» КОНСТИТУЦІЙНОЇ РАДИ ФРАНЦІЇ: ОГЛЯД ЗНАЧУЩИХ РІШЕНЬ

У XXI столітті органи конституційної юрисдикції мають важливу місію – перевірку законодавчих положень на предмет відповідності конституції. У Французькій Республіці з 1958 року орган конституційної юрисдикції – Конституційна рада – займалася лише перевіркою законодавчих положень на конституційність до їх оприлюднення. А внаслідок реалізації положень конституційної реформи у 2008 році з'являється апостеріорний конституційний контроль у вигляді пріоритетного питання конституційності (QPC). До цієї події Конституційна рада у своєму розвитку пройшла довгий та складний шлях. Власне з'ясування такої еволюції й є предметом цього дослідження.

Повноваження Конституційної ради зводились до наступного: оцінка спільного використання відповідних сфер закону та нормативних актів, а статтями 58, 59 і 60 Конституції передбачається контроль за проведенням президентських та парламентських виборів та проведення референдумів [1]. Крім того, автори тексту Конституції Франції 1958 року достатньо обмежили парламентську систему і саме для цих обмежень й була створена Конституційна рада.

Перші реальні кроки до здійснення повноважень класичного конституційного суду Конституційною радою можна проаналізувати через рішення 16 липня 1971 року, коли Рада вперше з моменту свого заснування виносить рішення по суті та вважає, що закон, що спрямований на внесення змін до закону від 1 липня 1901 року про свободу асоціацій, ігнорує один із фундаментальних принципів, визнаний законами Республіки. Без сумніву, це доленосне рішення, адже надавши юридичної сили Преамбулі Конституції 1958 року, яка посилається на Декларацію прав 1789 року та Преамбулу Конституції 1946 року (тобто загальним принципам, які були сформульовані у інші часи), Конституційна рада значно розширює свої можливості

для внутрішнього контролю за законом (наприклад, значення, яке надається свободі спілкування чи формування принципу гідності людської особистості). Як автентичний інтерпретатор конституційних норм, Рада будує нову ідентичність, що підвищує її авторитет і легітимність [2].

Наступний крок у реформуванні Конституційної ради – рішення, яке прийняте нею 29 жовтня 1974 року. Цей перегляд сприяв розширенню сфери конституційного контролю. Слід розуміти, що до цього часу, право звернення до Конституційної ради мали Президент, Прем'єр-міністр, Голова Сенату та Президент Національного зібрання. Відтак, це коло розширилося і це право отримали шістдесят депутатів або шістдесят сенаторів [3]. Реформа дала можливість опозиції оскаржити дійсність закону та приводить до підвищення її активності та збільшенню кількості прийнятих нею рішень.

Цікавим у розрізі аналізу повноважень Конституційної ради є рішення від 15 січня 1975 року, яким вона визнала себе некомпетентною перевіряти відповідність закону міжнародним зобов'язанням, зокрема, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). У зв'язку з цим професор Єльської школи права, Алек Стоун Світ, вважає великою помилкою те, що Конвенція не входить до сфери її компетенції. Конвенція була нарешті включена до французького законодавства, отримавши більш високий статус, ніж закон; і два верховних суди поступово почали застосовувати її з метою захисту від цензури з боку Страсбургського суду та розвитку і консолідації нових повноважень у питаннях судового контролю. За останні роки, спростивши складний процес, Касаційний суд та Державна рада де-факто стали конституційними суддями. Вони конструктивно застосовують як конституційні права, так і Конвенцію, без будь-якого контролю з боку Ради та законодавця. Автор вважає, що заявники, які мають намір протиставити права і свободи законодавчому положенню в суді, будуть частіше покладатися на Конвенцію, ніж на Конституцію Франції, яка надає перевагу верховним судам, а не Раді. Крім того, Рада не має засобів контролю над тим, як Касаційний суд та Державна рада застосовують Конвенцію. Більше того, кожен із двох верховний судів виконує функцію – по своїй суті конституційну – визначення того, як конституційні та конвенційні права повинні поєднуватись між собою. Постійний потік бізнесу дає їм можливість безперешкодно змінювати або посилювати своє становище [4].

Ряд рішень Ради стосуються дозволів на ратифікацію на основі закону договору. Так, у 1992 році було винесено рішення, що Мааст-

ригський договір не може вступати в силу до перегляду Конституції [5]. Крім того, можна назвати ще кілька рішень Конституційної ради, що призвели до перегляду Конституції, а саме: Амстердамський договір про вільне пересування осіб 1997 року [6], Статут Міжнародного кримінального права 1999 року [7], Лісабонський договір 2007 року, що трасформує інституційну архітектуру Європейського Союзу [8].

Для вивчення змін у правовому статусі Конституційної ради Франції важливим є рішення Ради від 27 липня 2006 року, у якому йдеться про Закон, що стосується авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві. Конституційна рада постановила, що відповідність французького законодавства європейським директивам є конституційною вимогою, яка контролюється Конституційною радою. Серед важливих аргументів слід вказати, що транспонування директиви не може суперечити правилу чи принципу, притаманному конституційній ідентичності Франції, якщо на це «не погодилася» Конституція (п. 19 рішення). Таким чином, Конституційна рада нагадала, що національне законодавство має відповідати вищим іноземним стандартам або стандартам Європейського Союзу, якщо закон не дозволяє поважати «конституційну ідентичність Франції».

Найбільшим досягненням з часів заснування П'ятої Республіки у Франції є конституційна реформа 2008 року. Вона відобразила готовність державної влади змінюватися, відходити ще впевненіше від попередніх своїх конституційних традицій. Так, зміна Конституції 1958 року, яка пов'язана з переглядом від 23 червня 2008 року, увібрала в себе сутність сімдесят семи пропозицій Комітету з роздумів і пропозицій з модернізації установ П'ятої Республіки. Метою цього перегляду стала зміна «обличчя» Французької Республіки, що помістилася у сорока семи статтях. Нагляд за здійсненням виконавчої влади, посилення ролі парламенту та гарантування прав людини – ось три основні завдання цієї реформи. Очевидно, що зміни внаслідок реформи зазнала й сфера конституційного контролю. Французький вчений Г. Гурден вважає, що до конституційної реформи 2008 року Конституційна рада виконувала роль регулятора державних повноважень, а не судді. З одного боку, наявність законодавчих текстів, які явно суперечать Конституції, вносило елемент порушення правопорядку і могло позбавити громадян можливості захищати повноту своїх прав; з іншого боку, існуючі закони можуть підпадати під юрисдикцію наднаціональних судів (Суд ЄС, Європейський суд з прав людини) і навіть національний суддя (судовий чи адміністративний) може позбавити закон його дії, якщо вважатиме, що договір

повинен мати переважну силу над законом, що йому протирічить. Тобто, система, що існувала до 2008 року означала те, що міжнародне право пропонувало громадянам кращий захист їх прав та свобод, аніж Конституція як продукт установчої влади [9, P. 47]. Так, поява пріоритетного питання конституційності стала важливою зміною, що посилила роль Конституційної ради як охоронця Конституції.

Висновки:

Реформування повноважень Конституційної ради є тривалим процесом. З рішенням від 16 липня 1971 року і багаторічною прецедентною практикою, яка послідувала за ним, захист особистих прав виявляється на першому місці серед функцій контролю за конституційністю законів, як це було протягом тривалого часу для інших європейських країн з конституційною юрисдикцією.

Положення, передбачені рішенням від 1974 року, посилюють роль Конституційної ради. Закон, переданий на розгляд Конституційної ради, не може бути проголошений (застосований), доки остання не винесе рішення. Також ця реформа є прогресом у визнанні прав опозиції.

Насамкінець, аналізуючи еволюцію органу конституційної юрисдикції – Конституційної ради Французької Республіки, варто підкреслити, що конституційна реформа від 2008 року дала Раді найбільший поштовх у формуванні своєї інституційної спроможності. Зокрема, виникнення пріоритетного питання конституційності є сьогодні чи не найкориснішим із надбань конституційної реформи.

---

1. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur (дата звернення: 17.08.2024)
2. Pascal Jan. Le Conseil Constitutionnel. *Pouvoirs – 99.* 2001. P. URL: https://revue-pouvoirs.fr/wp-content/uploads/pdfs_articles/99Pouvoirs_p71-86_conseil_constitutionnel.pdf (дата звернення: 17.08.2024)
3. Loi constitutionnelle n° 74-904 du 29 octobre 1974 portant révision de l'article 61 de la Constitution. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-revisions-constitutionnelles/loi-constitutionnelle-n-74-904-du-29-octobre-1974 (дата звернення: 17.08.2024)
4. Alec Stone Sweet. Le Conseil constitutionnel et la transformation de la République. *Cahiers du Conseil Constitutionnel*. 2009. Août. № 25 (dossier: 50ème anniversaire). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-la-transformation-de-la-republique1 (дата звернення: 17.08.2024)

5. Décision n° 92-308 DC du 9 avril 1992. Traité sur l'Union européenne. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1992/92308DC.htm (дата звернення: 17.08.2024)
6. Décision n° 97-394 DC du 31 décembre 1997. Traité d'Amsterdam modifiant le Traité sur l'Union européenne, les Traités instituant les Communautés européennes et certains actes connexes. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1997/97394DC.htm (дата звернення: 17.08.2024)
7. Décision n° 98-408 DC du 22 janvier 1999. Traité portant statut de la Cour pénale internationale. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1999/98408DC.htm (дата звернення: 17.08.2024)
8. Décision n 2007-560 DC du 20 décembre 2007. Traité de Lisbonne modifiant le traité sur l'Union européenne et le traité instituant la Communauté européenne. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/т2007/ 20075 60DC.htm (дата звернення: 17.08.2024)
9. Hugues Hourdin. La révision constitutionnelle de 2008: un premier bilan. 2008. Octobre. 52 p. URL: https://www.fondapol.org/app/uploads/2020/05/132-REVISION_2018-10-02_web-3.pdf (дата звернення: 16.08.2024)

Ольга БАРАБАШ,
професор кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права,
та правоохоронної діяльності
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ

У сучасних умовах розвитку цивілізованого світу інтернет є однією з найдоступніших інформаційно-телекомунікаційних мереж міжнародного характеру. Доступ до інтернету дає змогу людям по всьому світу взаємодіяти між собою й отримувати потрібні їм відомості, інформацію тощо. Проте інформація, яка отримується з таких мереж, іноді може негативно впливати на різноманітні сфери правовідносин, сформувати безпосередню загрозу для особистості, економічних відносин, безпеки держави і спричинити виникнення юридичних наслідків різного характеру. Справді, ведення інформаційних війн та збільшення інформаційного тиску, поширення кібертероризму і хакерських атак підриває основи і національної, і міжнародної безпеки [1].

Організовуючи інформаційну безпеку, треба мати на увазі, що переважна частина загроз формується саме через користувачів інформації з інтернету, незалежно від того, чи це інформація у вигляді знань, чи це інформація, що міститься в різноманітних документах. Звідси важливо знати основні чинники, що обумовлюють поведінку людини, за якої вони можуть вдатись до розголошення певної інформації. Такими чинниками можна вважати об'єктивні умови, за яких власне сама людина є основним джерелом інформації [2].

Аналізуючи різноманітні види незаконної інформації в інтернеті, можна згрупувати її в певні блоки, зокрема:

1) інформація, спрямована на фальсифікацію / заміну функціональної діяльності органів державної влади. Класичним прикладом є спроба фальсифікації відомостей з єдиних державних реєстрів, які безпосередньо використовують державну інформацію;

2) дані, що посягають на єдину централізовану державну систему фінансової й валютної взаємодії в Україні. Сюди можна зарахувати відомості про криптовалюти, що виступають як віртуальні засоби платежу і накопичень, а також системи блокчейн; платіжні системи, спрямовані на формування електронної взаємодії, зокрема такі системи платежів, як Tagilcoin, Bitcoin, Ethereum;

3) відомості про реалізацію товарів / надання послуг, прямо заборонених до вільного обороту на території України, а також дані, пов'язані з порушенням державного контролю й аналізу за ліцензійними товарами / послугами, вільний продаж яких прямо заборонено на території України або має низку суттєвих обмежень, зокрема алкогольна продукція, тютюнові вироби або їхні аналоги. Також сюди можна зарахувати відомості про незаконний обіг донорських органів, вогнепальної зброї, лікарських медичних засобів;

4) інформація про різноманітні способи, а також методи вчинення незаконних дій, за які передбачено кримінальну й адміністративну відповідальність. Це, зокрема: технологія виробництва / виготовлення вибухових речовин, а також їхніх аналогів, способи їх використання; ухилення від військового обов'язку або ж ухилення від сплати податків і зборів; незаконний обіг наркотичних засобів тощо. Особливо актуальною останнім часом стає інформація про так звані фіктивні шлюби, як одну з форм легалізації того чи іншого статусу;

5) інформація, використання якої може завдати шкоди здоров'ю й повноцінному розвитку неповнолітніх осіб. Наприклад, схиляння до самогубства, прояв невмотивованої агресії, незаконного застосування наркотичних, психотропних речовин або їхніх прекурсорів; незаконні азартні ігри; залучення до проституції; жебрацтво; інформація, що містить як нецензурну лайку, так і її завуальовані види, зокрема порнографічне підґрунтя; відомості про незаконний продаж курильних сумішей, синтетичних препаратів, які можуть виступати як форми наркотичних речовин;

6) інформація, яка може бути використана як спосіб / засоби завдання шкоди громадянам України. Це відомості, що вміщують персональні дані осіб, елементи яких дають можливість як модифікувати цю інформацію, так і безпосередньо за допомогою сервісів VPN отримувати доступ до ресурсів, безпосередньо заборонених.

Зазначимо, що виокремлені блоки незаконної інформації, яка може підривати основи національної безпеки, не є вичерпними, адже розвиток мережі Інтернет практично щодня дає змогу виявляти нові види даних, які за ознаками є протиправними для тієї чи іншої держави, та відомості яких передбачають незаконний інтернет-обмін, і, незважаючи на моніторинг, як правило, не можуть бути проаналізовані в повному обсязі.

Наразі сформувалася практична необхідність як зміни самої процедури визнання інформації забороненою, а також запровадження додаткових заходів відповідальності за її розміщення, зокрема накладання адміністративних санкцій на творця незаконного контенту й

технічних посередників (провайдерів, операторів зв'язку, орендодавців доменних імен), які можуть бути подані у вигляді накладання технічних заборон на розміщення інформації в межах інтернету.

Розглядаючи досвід розвинених країн світу, можна виділити Федеративну Республіку Німеччина, яка однією з перших на законодавчому рівні зробила кроки в напрямку протидії поширення фейкової інформації. Так, 2015 року з ініціативи Гайка Йозефа Мааса було створено робочу групу з розробки законопроєкту щодо протидії поширенню антиправової інформації в соціальних мережах. Цьому передувала спроба зазначеної посадової особи на паритетних умовах домовитися з керівництвом компаній Facebook, Google та Twitter щодо необхідності видалення шкідливого контенту. Однак вищезазначені суб'єкти не змогли досягти поставлених урядом цілей видаляти протягом доби 70 % незаконного контенту.

У січні-лютому 2017 року Facebook вдалося видалити лише 39 % у тимчасових межах, яких прагнули німецькі органи влади, а Twitter – 1 %. Google мав найкращі показники – 90 % усього вмісту, зазначеного користувачами. Це не влаштувало офіційний Берлін, тому значно активізувалася діяльність щодо розробки законопроєкту, метою якого було нормативно регламентувати основи поширення інформації в мережі Інтернет. 1 жовтня 2017 року було прийнято Закон «Про регулювання соціальних мереж» (Netzwerkdurchsetzungsgesetz; NetzDG) [3]. У повному обсязі зазначений нормативно-правовий акт почав діяти з 1 січня 2018 року. Однією із законодавчих новел стало нормативне закріплення визначення соціальної мережі як провайдера телекомунікаційних послуг, що використовує з комерційною метою інтернет-платформи, призначені для того, щоб користувачі могли обмінюватися будь-яким вмістом з іншими користувачами.

Також цим законом передбачено необхідність для операторів соціальних мереж, які понад два мільйони зареєстрованих користувачів (насамперед Twitter, Facebook і YouTube), невідкладно (протягом 24 годин) реагувати на скарги останніх шляхом видалення контенту, який містить протиправну інформацію (порушення відповідних розділів Кримінального кодексу Німеччини), зокрема: поширення пропагандистських матеріалів антиконституційного характеру, підготовка й підбурювання до загрозливої безпеки держави насильницькому злочину, заклик до скоєння злочину, створення злочинних об'єднань або терористичних організацій, розпалювання ненависті, поширення зображень насильства, заохочення і схвалення віросповідань, наклеп, порушення недоторканності приватного життя шляхом фотографування тощо.

Ураховуючи масштаби загроз в інформаційній сфері, варто перейняти досвід Німеччини. Це пов'язано з тим, що особливо вразливими щодо отримання й користування забороненою інформацією з мережі Інтернет є саме діти (підлітки). Законодавство у сфері цифрових технологій, згідно із Законом України «Про інформацію», передбачає як самостійну позицію забезпечення інформаційної безпеки саме дітей [4].

З огляду на це, варто виокремити наявні проблеми взаємодії неповнолітніх дітей із цифровим простором:

1) доступ до небажаного чи шкідливого контенту, що може завдати шкоди психічному й емоційному здоров'ю дітей;

2) кібербулінг та онлайн-травлення, що може призвести до психологічних проблем і негативного впливу на самооцінку дитини;

3) недостатня поінформованість дітей про цифрову безпеку й відсутність навичок захисту особистої інформації в мережі Інтернет;

4) ризик потрапляння дітей у мережі контактів зі шахраями;

5) залежність дітей і підлітків від цифрових пристроїв та соціальних мереж, що може негативно позначатися на їхньому психічному й фізичному здоров'ї;

6) недостатній контроль з боку батьків і дорослих над активністю дітей в Інтернеті тощо.

Ці проблеми спрямовують на *пошук способів інформаційного захисту дітей та підлітків в умовах застосування цифрових технологій.* Це, зокрема: упровадження батьківського контролю на пристроях і додатках задля можливості обмежувати доступ до небажаного контенту; навчання дітей основ цифрової грамотності й безпеки в Інтернеті; проведення регулярних розмов та обговорень з дітьми щодо правил безпечної поведінки в онлайн-середовищі; підтримка й заохочення дітей звертатися по допомогу до дорослих у разі виникнення будь-якої проблеми в інтернеті; створення безпечних онлайн-середовищ для дітей і підлітків, де вони можуть спілкуватися й навчатися, не наражаючи себе на ризик; співробітництво з організаціями й експертами з цифрової безпеки для розробки ефективних методів захисту дітей і підлітків у цифровому середовищі тощо.

Зауважимо, що Парламент Австралії ухвалив закон, який запроваджує *обмеження на користування соціальними мережами* для дітей віком до 16 років. По суті, це один з найсуворіших законів у світі, які регулюють доступ до соціальних мереж. Він покликаний захистити австралійських дітей від шкоди, яку завдають соціальні мережі. «Ми робимо це для всіх батьків. Їх, як і мене, дуже турбує безпека наших дітей в інтернеті. Я хочу, щоб австралійські сім'ї зна-

ли: уряд турбується про них» [5], – заявив прем'єр-міністр Австралії **Ентоні Албанезе**.

У контексті вищеозначеного, можна сформулювати певні рекомендації щодо підвищення ефективності забезпечення безпеки у сфері цифрових технологій, зокрема:

1) створення освітніх програм: введення у навчальні програми навчання з безпеки у сфері цифрових технологій, враховуючи курси з основ кібербезпеки, захисту конфіденційності даних та мережевої безпеки, що допоможе підліткам (учням, студентам) бути більш обізнаними і свідомими користувачами інтернету. Навчальні заклади повинні ввести у свої навчальні плани предмети з безпеки в інтернеті. Такі предмети можуть містити інформацію про те, як захищати свої особисті дані, виявити онлайн-загрози та правильно поводитися в мережі;

2) створення безпечного інтернет-середовища: співпраця з компаніями й операторами зв'язку для надання безпечного інтернету, враховуючи фільтри для блокування небажаного контенту й додатки для контролю, допоможе контролювати доступ дітей до небезпечних або невідповідних сайтів. Багато провайдерів інтернет-послуг пропонують додаткові інструменти захисту дітей від небажаного контенту;

3) розробка безпекової політики: напрацювання і впровадження суворої політики безпеки в освітніх установах допоможуть забезпечити безпечне середовище використання цифрових технологій. Ці заходи можуть містити обмеження доступу до певних сайтів і додатків, використання паролів та встановлення антивірусного програмного забезпечення. Навчальні заклади можуть розробити і впровадити суворі правила використання цифрових технологій у своїй діяльності. Ці правила можуть містити обмеження доступу до певних сайтів, обов'язкове використання паролів та інші заходи безпеки;

4) співпраця з правоохоронними органами й організаціями щодо захисту дітей: встановлення партнерства з правоохоронними органами й організаціями, які займаються захистом дітей в інтернеті, допоможе розробити ефективні методи боротьби з онлайн-жорстокістю, кібербулінгом та іншими загрозами, з якими можуть зіткнутися підлітки. Навчальні заклади можуть співпрацювати з місцевими правоохоронними органами для запобігання онлайн-загрозам і розслідування випадків кібербулінгу. Це дасть змогу забезпечити безпеку дітей у цифровому просторі;

5) розвиток медіаграмотності: надання можливості дітям розвивати критичне мислення, оцінювати достовірність інформації в інтернеті та розрізняти реальні й фейкові новини тощо.

При цьому варто наголосити на важливій ролі засобів у формуванні поведінки дітей: було б доцільно з боку держави більше уваги приділяти соціальній рекламі, у якій формуються моделі бажаної поведінки в цифровому просторі.

Отже, забезпечення інформаційної безпеки в умовах цифрових технологій є актуальним і важливим завданням сучасного суспільства. У сучасному цифровому світі люди (особливо діти) стикаються з різними небезпеками й ризиками, пов'язаними з використанням інтернету, соціальних мереж, мобільних пристроїв та інших цифрових технологій. Україна на сьогодні діє в рамках доктринального і стратегічного розвитку, обстоюючи свою національну безпеку. Для цього створюється необхідна інфраструктура, що відповідає сучасним вимогам і готова протидіяти атакам ззовні, зокрема й з боку Росії. Саме тому важливо адаптувати чинне законодавства до нових загроз і викликів з огляду на систематичний розвиток цифрових технологій. Завдання із забезпечення інформаційної безпеки в умовах цифрових технологій має бути комплексним і багаторівневим, з уведенням технічних рішень, проведення навчання, а також із тісною співпрацею з правоохоронними органами й іншими зацікавленими сторонами.

---

1. Доктрина інформаційної безпеки України : ухвал. Радою національної безпеки і оборони України 25.12.2016 (уведена в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017). URL: https://dntb.gov.ua/constant/tematychna-vystavka-bezpeka-ta-zakhyst-informatsiinoho-prostoru (дата звернення: 02.12.2024).

2. Дмитренко А. В. Безпека інформаційного простору контролінгової інформації при здійсненні спільної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3033/2954 (дата звернення: 02.12.2024).

3. Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz – NetzDG) (Netzwerkdurchsetzungsgesetz; NetzDG). Ausfertigungsdatum: 01.09.2017. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/NetzDG.pdf (viewed on 02.12.2024).

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2657-12#Text (дата звернення: 02.12.2024).

5. Австралія першою у світі заборонила соцмережі для дітей. *Судово-юридична газета*. 2024. 29 листоп. URL: https://sud.ua/uk/ news/ abroad/316876-avstraliya-pervoy-v-mire-zapretila-sotsseti-dlya-detey (дата звернення: 03.02.2024).

Євген БУТИРІН,
доцент кафедри політичних наук та права,
кандидат юридичних наук
(Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ У СТАНІ АЛКОГОЛЬНОГО СП'ЯНІННЯ ТА ВТРАТИЛИ ЗДАТНІСТЬ САМОСТІЙНО ПЕРЕСУВАТИСЯ

У загальнодоступній вільній багатомовній онлайн-енциклопедії «Вікіпедія» вказано, що витверéзник – це санітарно-медична установа для витвережування п'яних [1]. Перший медичний витверезник з амбулаторією з'явилися в Києві у 1902 р., ще під час входження українських земель до складу Російської імперії [2]. У СРСР витверезники почали відкриватися на початку 1930-х років, а з 1940-х, за особистим наказом Л. П. Берії, їх було виведено з Наркомату охорони здоров'я та підпорядковано НКВС [3].

В Україні у 1998 р. існувало 176 медвитверезників, а контроль за якими було покладено на Головне управління адміністративної служби міліції МВС України [4]. У медвитверезниках постійно порушувалися права громадян. Люди, які туди потрапляли, зустрічали переважно, замість доброзичливих медиків, які б допомагали зняти алкогольну інтоксикацію, міліціонерів, що виводили людину зі стану сп'яніння принизливим способом [5].

Деякі працівники міліції та персоналу витверезників перетворили надання соціальної допомоги в прибутковий бізнес: визначення того, хто потребував допомоги у витверезнику, цілком залежало від настрою працівника МВС. Крім того, пацієнтів могли обікрасти і навіть побити, а ще й вимагали гроші за те, щоб не вписувати їхні дані у відповідні бази та не повідомляти на роботу. Хоча, щодо останнього, то в більшості гроші пропонували самі «відвідувачі» [6]. Також працівники міліції за допомогою витверезників часто вибивали свідчення для різних процесуальних дій та вимагали гроші [7].

Після пропозиції Міністерства внутрішніх справ та Міністерства охорони здоров'я Кабінет міністрів України прийняв постанову про недоцільність функціонування з 1 січня 2000 р. медичних витверезників [8]. Таким чином, органи міліції громадської безпеки були звільнені від виконання не властивих їй функцій медичного витвережування громадян. Зі слів українського правозахисника, члена

правління Інституту економіко-соціальних досліджень «Республіка» Володимира Чемериса, рішення про закриття витверезників було прийнято під тиском Ради Європи [9].

Також, Міністерство охорони здоров'я України прийняло спеціальний наказ № 235 від 27.09.1999 р. «Про додаткові заходи щодо подальшого поліпшення наркологічної допомоги населенню України» [10]. На підставі пп. 1.1., 1.2. цього нормативно-правового акту, приміщення закритих витверезників були передані в оперативне управління територіальних наркологічних закладів.

Зрозуміло, що медики не були в захваті від такого нововведення. Причини для невдоволення зрозумілі: серед звичайних пацієнтів міських стаціонарів раптом опинялася людина в стані сильного алкогольного сп'яніння. Лікарі були змушені тримати таких «пацієнтів» до моменту їх протверезіння в непристосованих приймальних приміщеннях, а молодший медперсонал повинен займатися не передбаченою протоколами роботою з догляду та стримування інколи агресивних п'яних людей. За подібну допомогу медичний персонал часто чує нецензурну лайку на свою адресу. Бувають випадки фізичного насильства від п'яної людини по відношенню до медичного персоналу та розгрому майна [11].

Поліція також не може самостійно вирішити це питання. Зі слів патрульних поліцейських, вони не можуть зібрати людину до відділення поліції за те, що вона лежить просто нетвереза. Якщо людина пам'ятає свою адресу, тоді поліцейські можуть відвести її додому. На думку правозахисників, утримання людини в стані алкогольного сп'яніння у районному відділу не врегульовано законом. Якщо людина перебуває в стані алкогольного сп'яніння, то неможливо скласти протокол, бо вона не може з ним нормально ознайомитися. І це серйозна проблема, яка не врегульована законом [5].

В інших випадках, якщо людина непритомна, працівники поліції викликають швидку допомогу. Але медпрацівники неохоче забирають таких пацієнтів, оскільки в лікарнях нетверезі можуть поводити себе неадекватно, чим створювати загрозу для інших пацієнтів. На думку працівників органів Національної поліції, у населених пунктах мусить бути спеціальне місце, куди б можна було привезти таких людей із вулиці, щоб вони не стали жертвами крадіжок, або не замерзли в холодну погоду [7].

Представники МВС України неодноразово заявляли, що варто було би відновити роботу витверезників, закритих у 1999 році [6]. У 2010 р. міністр внутрішніх справ України А. Могильов виступив з ініціативою про відновлення діяльності медичних витверезників. [12].

На нашу думку, у сучасному національному законодавстві існує прогалина, що приводить до ігнорування вищезазначеної проблеми з боку працівників органів Національної поліції та медичного персоналу лікувально-профілактичних закладів. Очевидно, ситуація потребує врегулювання на рівні держави, бодай з огляду на те, що в Україні один із найвищих у світі показників споживання алкоголю [6]. Однак, слід звернути увагу, що органи місцевого самоврядування постійно намагаються «заповнити цей правовий вакуум» шляхом прийняття різних підзаконних нормативно-правових актів та утворенням сучасних медвитверезників (кризисних центрів, пунктів надання соціальної допомоги та ін.). Та, незважаючи на постанову Кабміну «Про питання функціонування медичних витверезників» від 9 серпня 1999 р. № 1451, у Львові місцевий витверезник продовжив свою роботу. Однак він не підлягає відділу МВС, а увійшов до підпорядкування ЛМКП «Муніципальна дружина». У будівлі витверезника функціонували чотири палати-камери для чоловіків та одна – для жінок. Усього витверезник міг прийняти 25 пацієнтів. Однак, зі слів працівників закладу, часто пацієнтів буває більше, ніж витверезник міг би прийняти [13]. Усього протягом 2003 р. витверезник відвідали 5 899 осіб [14].

У 2010 р. витверезник почав свою роботу у Рівному. Його було відкрито на базі приймально-діагностичного відділення міської лікарні. Усього з місцевого бюджету на обладнання приміщення витверезника було витрачено 18 тис. грн. Треба додати, що у витверезника налагоджено зв'язок з правоохоронцями. У разі потреби лікар може натиснути кнопку виклику і за 5–10 хвилин до медвитверезника міг приїхати міліцейський наряд з міськвідділу внутрішніх справ або з держслужби охорони [15]. До медвитверезника потрапляли нетверезі пацієнти, яких підбирала на вулиці міліція або швидка допомога. Надання послуг для пацієнтів було безкоштовним, оскільки фінансування цього закладу відбувалося за рахунок міського бюджету. Заклад складався з двох кімнат-ізоляторів. Перший призначений для надання пацієнту невідкладної медичної допомоги, а другий – для спостереження за станом пацієнтів. Двері цього ізолятора металеві, із невеличким віконечком. Зі слів начальника управління охорони здоров'я Рівненського міськвиконкому Михайла Стичишина, медвитверезник було відкрито при медичному закладі саме тому, що в будь-який момент пацієнту медвитверезника могли б надати медичну допомогу лікарі різних медичних профілів [16].

А ось у Хмельницькому в 2010 р. із місцевого бюджету було витрачено 800 тис. грн. на відкриття міського витверезника на базі

обласного наркологічного диспансеру. Однак, у зв'язку з відсутністю фінансування, заклад так й не розпочав свою роботу [17].

В Україні існує й негативний досвід відновлення роботи медвитверезників. У травні 2000 р. Житомирська міська рада створила Центр детоксикаційної допомоги як окрему комунальну установу, а вже у 2003 р. реорганізувала та приєднала Центр до Центральної міської лікарні № 2 [18]. Протягом роботи цього закладу пацієнти постійно скаржилися на працівників Центру, звинувачуючи їх у крадіжках речей та грошей, негуманному ставленні до людей на підпитку [18]. Так у 2013 р. два підприємці відпочивали після роботи в кафе на базарі, потім посварилися з іншими відвідувачами і надворі з'ясовували стосунки. У цей момент під'їхала міліцейська машина, яка й доправила їх до Центру детоксикаційної допомоги. Зі слів підприємців, їх зв'язали, жорстоко побили ногами (в одного з потерпілих струс мозку та поламані ребра) і відібрали 4 тисячі грн. Причому, гроші забрали навіть із нижньої білизни. Своє перебування в Центрі детоксикаційної допомоги житомиряни назвали «ніччю катувань» [19]. Після заяв потерпілих у Центрі детоксикаційної допомоги відбулися перевірки прокуратури Житомирської області із залученням представників інших контролюючих та правоохоронних органів. За висновками прокуратури в Центрі детоксикаційної допомоги відбувається порушення конституційних прав і свобод громадян при застосуванні заходів примусу, обмеження їхніх прав і свобод під виглядом проведення медичної допомоги та інших форм реабілітації або лікування. Через примусове тримання пацієнтів у центрі працівниками прокуратури були відкриті три кримінальних провадження [18]. Таким чином, досвід Житомира показав, що необхідно змінювати не тільки назву витверезника, але і його методи роботи. На жаль, працівники Житомирського Центру детоксикаційної допомоги застосовували старі радянські методи у своїй роботі. У зв'язку з цим, за наказом управління охорони здоров'я Житомирської міської ради, Центр детоксикаційної допомоги припинив свою діяльність1 грудня 2017 р. [18].

---

1. Витверезник. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%82 %D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA (дата звернення: 01.11.2024 р.).

2. Википедия.Отрезвитель.URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%8B%D1%82%D1%80%D0% (дата звернення: 01.11.2024 р.).

3. Как работали советские вытрезвители (11 фото). URL :https://nevsedoma. com.ua/352180-kak-rabotali-sovetskie-vytrezviteli-11-foto.html (дата звернення: 01.11.2024 р.).

4. Медвитверезників незабаром не буде?. URL :https://day.kyiv.ua/article/ panorama-dnya/medvytvereznykiv-nezabarom-ne-bude.

5. Витверезники можуть повернутися. URL :https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/06/100610_detoxification_centers_bo (дата звернення: 01.11.2024 р.).

6. Лікарня чи витверезник. Що робити з п'яними на вулицях Львова. URLhttps://tvoemisto.tv/blogs/likarnya_chy_vytvereznyk_shcho_robyty_z_pyanymy_na_vulytsyah_lvova_93208.html (дата звернення: 01.11.2024 р.).

7. Повернення витверезників в Україні. URL :https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2%(дата звернення: 01.11.2024 р.).

8. Постанова Кабміну «Про питання функціонування медичнихвитверезників» від 9 серпня 1999 р. N 1451. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1451-99-%D0%BF#Text. (дата звернення: 01.11.2024 р.).

9. Витверезники повертаються? URL :https://glavcom.ua/publications/30912-vitverezniki-povertajutsja.html (дата звернення: 01.11.2024 р.)..

10. Наказ Міністерства охорони здоров'я України N 235 від 27.09.99.«Про додаткові заходи щодо подальшого поліпшення наркологічної допомоги населенню України». URL :https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235282-99#Text. (дата звернення: 01.11.2024 р.).

11. Возобновить вытрезвители предлагают в Одессе. URL : https://n-v.com.ua/vozobnovyt-vytrezvytely-predlagayut-v-odesse/(дата звернення: 01.11.2024 р.).

12. Повернення витверезників в Україні. URL :https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80 %D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2% (дата звернення: 01.11.2024 р.).

13. У БЮТ хочуть вернути медвитверезники ще до холодів. URL: https://www.unian.ua/politics/380602-u-byut-hochut-vernuti-edvitverezniki-sche-do-holodiv.html (дата звернення: 01.11.2024 р.). .

14. У Львівський витверезник потрапляють і ректори, і священики... . «Ратуша», 29 січня. URL : https://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/01/28/221316 (дата звернення: 01.11.2024 р.)..

15. «Готель» для п'яниць – «Поступ», 10 березня. URL :https:// portal.lviv.ua/uncategorized/2004/03/10/121431 (дата звернення: 01.11.2024 р.).

16. У Рівному відновили медвитверезник. URL :https://www.unian.ua/society/442110-u-rivnomu-vidnovili-medvitvereznik.html (дата звернення: 01.11.2024 р.). .

17. У Рівненській міській лікарні відкрили витверезник. URL :https://ogo.ua/index.php?url=articles/view/2010-12-26/25204.html (дата звернення: 01.11.2024 р.).

18. З міста зник витверезник. URL : https://vsim.ua/Podii/z-mista-znik-vitvereznik-166504.html (дата звернення: 01.11.2024 р.).

19. Чоловік ховав гроші в трусах. URL : https://tsn.ua/ukrayina/u-zhitomiri-u-medvitverezniku-katuyut-i-grabuyut-lyudey-poterpili-283211.html (дата звернення: 01.11.2024 р.).

Марія ГАВРИЛЬЦІВ,
доцентка кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового Інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Реалізація національних інтересів – природне право кожного народу на самовизначення та гідне існування, що набуває особливої гостроти в моменти виникнення якихось загроз у конкретних історичних умовах. У той час перед державою з'являється потреба вироблення чи удосконалення власної «формули» національних інтересів, що спирається на історичний, політичний і культурний розвиток, економічний потенціал, геопросторові фактори та імідж держави на міжнародній арені.

У найзагальнішому вигляді поняття національних інтересів розглядають як сукупність збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державного суверенітету, територіальної цілісності та прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток.

У довідково-енциклопедичних джерелах, словниках категорія «національні інтереси» визначається як суспільно-політичний і психологічний феномен, що відображає цінності національної спільності, які служать збереженню її єдності і цілісності. Зокрема, національні інтереси виявляються в почуттях патріотизму, гордості за свій народ, його культурі, традиціях, почуттях симпатії до представників своєї нації і є найважливішою рушійною силою поведінки і діяльності як окремих особистостей, так і нації, держави в цілому.

Національні інтереси – це інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та забезпечує поєднання в собі інтересів кожної людини, інтересів національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави [1, с. 18].

Зовнішній аспект національних інтересів передбачає збереження суверенітету та територіальної цілісності держави, а також визначення її місця й ролі в геополітичному просторі в конкретних

історичних умовах, забезпечення балансу сил і ресурсів через міжнародні правові, політичні, військово-оборонні, економічні та гуманітарні інститути.

Внутрішній аспект національних інтересів полягає у забезпеченні стабільного розвитку суспільства, підвищенні його економічного рівня, а також політичної стабільності та утримання влади правлячих сил держави.

Національним інтересам властиві певні ознаки, за допомогою яких можна досить чітко охарактеризувати їхню сутність. Зокрема: наявність в держави власної території; чисельність нації; культурні відмінності, за якими нації відрізняються між собою; наявність правосуб'єктності у зовнішніх відносинах; національна самоідентифікація і відчуття єдності з іншими представниками своєї нації тощо.

Аналізуючи різні наукові підходи до розуміння категорії національних інтересів та виходячи з їх особливостей можна зробити висновок, що національні інтереси охоплюють широкий спектр відносин у державі та містять такі основні елементи як військову безпеку, економічне процвітання і розвиток та державний суверенітет як контроль за певною територією і населенням.

Становлення концепції національних інтересів України на офіційному рівні розпочалось з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

Фундаментальним національним інтересом Декларація про державний суверенітет України проголосила «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [2].

Згідно з конституційними положеннями, що лягли в основу засад конституційного ладу нашої держави, «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18 Конституції України [3]).

Закон України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року визначає національні інтереси України як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону) [4].

Складові фундаментальних національних інтересів України закріплені у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку»:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [4].

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Реалізація таких інтересів можлива за умови нормального функціонування національної безпеки України, тобто необхідного рівня захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

У Декларації про державний суверенітет України державний суверенітет України проголошено як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Декларація проголосила державний суверенітет України на всій її території, передбачивши політичні, економічні та правові гарантії суверенної України [2].

Основні положення Декларації знайшли своє відображення в чинній Конституції України – відповідно до ст. 17 захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Крім того, територія України в межах існуючого кордону є цілісною (насильницький поділ держави заборонений, жодна частина державної території України не може проголосити себе незалежною від суверенної влади держави) і недоторканною (інші держави зобов'язані утримуватись від будь-яких зазіхань на територію суверенної української держави) (ч. 3 ст. 2 Конституції України [3]). У межах своїх територіальних кордонів держава виступає єдиним офіційним представником усього суспільства.

Недоторканність цілісності території держави, а також непорушність її кордонів гарантується також низкою міжнародно-правових актів. Так, у Статуті ООН задекларовано, що «усі Члени

Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [5]. Аналогічне зазначено у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [6].

Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі визначає: «держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці» [7].

Сьогодні наша держава переживає одну з найдраматичніших сторінок своєї історії. Це передусім зумовлено військовою агресією зі сторони російської федерації та окупацією частини території України та. Такі дії супротивника безумовно створюють ряд загроз та викликів нашим національним інтересам, захист яких забезпечується системою національної безпеки держави.

Закон України «Про національну безпеку України» містить нормативне визначення національної безпеки, згідно з яким «це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону) [4].

У широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможливлює його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Таким чином, у найзагальнішому вигляді національні інтереси слід розглядати як сукупність збалансованих інтересів людини, суспільства, держави в різних сферах її життєдіяльності, реалізація яких гарантує збереження національних цінностей, державного суверенітету, територіальної цілісності та прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави [1, с. 20].

За своєю сутністю національні інтереси є інтегральним вираженням інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та забезпечує поєднання в собі інтересів кожної людини, інтересів національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави. Національні інтереси охоплюють широкий спектр

відносин у державі та містять такі основні елементи як військову безпеку, економічну стабільність і розвиток та державний суверенітет як контроль за певною територією та населенням.

1. Гаврильців М. Т. Правові засади захисту національних інтересів держави у сфері забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України. *Соціологія права*. 2020. № 4 (35). С. 17-21. DOI https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-4.3

2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

6. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569

7. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055

Марія ГАВРИЛЬЦІВ,
доцентка кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового Інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Соломія ДИКА,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового Інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН НАТО

У сучасному світі гендерна рівність стала одним з найважливіших аспектів соціальної справедливості, національної безпеки та стабільності держав. Утвердження та забезпечення принципу гендерної рівності прав на сьогодні виступає одним із основних стандартів і водночас важливим показником демократичного поступу до втілення всезагальної рівності в діяльності провідних міжнародних організацій. Забезпечення провадження та дотримання рівних прав між жінками та чоловіками є важливою ціллю діяльності таких міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Північноатлантичний Альянс та ін.

Сьогодні гендерна рівність розглядається науковцями та практиками в сфері права як фундаментальна правова цінність, надбання цивілізованого розвитку держави та суспільства, адже визнання основних прав і свобод людини, ключових засад гендерної демократії є необхідною складовою становлення та розвитку сучасної правової держави, що народжується на фундаменті утвердженої ліберальної демократії. В такий спосіб відбувається процес закріплення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя.

Дослідження тематики втілення принципу гендерної рівності в Українській державі потребує вивчення світових тенденцій рівності статей, які задекларовані в міжнародних документах, аналізу національних державних механізмів забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у різних країнах та регіонах світу, визначення форм гендерної демократії та формування гендерної політики і культури сучасності, з'ясування ефективної гендерної складової в публічній політиці європейських країн, діяльності політичних партій, громадських об'єднань, міжнародних організацій тощо.

Гендерна рівність передбачає рівні права, свободи та обов'язки для жінок і чоловіків, їх однакову значимість у суспільстві, можливості, участь у всіх сферах суспільного життя та міжособистісних відносин. У відповідності до цього, вона також означає рівний доступ жінок і чоловіків до різних благ, ресурсів та їх розподілу між представниками обох статей [1, с. 762].

У контексті України це питання отримує особливу увагу саме з прагненням інтеграції до європейських та євроатлантичних структур, що потребує належної регламентації міжнародних норм у національне законодавство.

Впровадження належного механізму дотримання гендерної рівності, його детальний аналіз з досвіду інших держав є необхідним з метою дослідження ефективності цієї інституції, подолання існуючих бар'єрів, що перешкоджають чи гальмують розвиток.

Зокрема, через дійсну ситуацію, яка відбувається в Україні у зв'язку з війною, воєнними злочинами скоєними зі сторони агресора, та іншими внутрішніми і зовнішніми викликами, важливим є дослідження інституту гендерної рівності і забезпечення його належної ситуації у надзвичайних ситуаціях.

Особливістю формування державної гендерної політики в Україні, на наше переконання, є те, що вона побудована, по-перше, на основі міжнародних нормативно-правових актів, які є ратифіковані Україною, а по-друге, регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівноправності жінок та чоловіків. Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики України здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наддержавного (наднаціонального) та національного.

Сучасна міжнародна політика спрямована на досягнення рівності жінок і чоловіків у суспільстві, подолання всіх форм дискримінації, зокрема за ознакою статі, створення необхідних соціальних і політичних передумов для реалізації прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного та особистого життя. Вагому роль у формуванні та реалізації гендерної політики відіграє держава, яка створює механізми для досягнення гендерної рівності.

До нормативно-правових актів наднаціонального рівня слід віднести, насамперед, Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948р. 6 , Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18 грудня 1979 р. 7 , та Декларацію тисячоліття ООН 8, підписану Президентом України на саміті тисячоліття 8 вересня 2000 р.

Загальна декларація прав людини 1948 в статті 2 вперше закріпила правило рівності всіх людей на міжнародному рівні; «Кожній людині надаються всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового чи іншого стану» 9 . Цією нормою автори Декларації – представники країн, які підписали її, прагнули визначити напрям подальшого розвитку людства на засадах рівноправності, зокрема й незалежно від статі.

Конвенцію «Про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок», ратифіковану Україною 12 березня 1980 р., часто називають «біллем про права жінок». Це одна з головних міжнародних угод з прав людини згідно з договірною системою Організації Об'єднаних Націй, яка накладає юридичні зобов'язання на держави-члени забезпечити повагу, захист і реалізацію прав і свобод людини.

Відповідно до взятих міжнародних зобов'язань, кожна країначлен ООН кожні чотири роки представляє національний звіт про свої законодавчі, судові, адміністративні та інші заходи, вжиті нею для виконання положень Конвенції, а також про прогрес, досягнутий у забезпеченні рівності прав і можливостей чоловіків і жінок у державі.

Аналіз розвитку ідеї забезпечення принципу гендерної рівності на міжнародному рівні дає змогу виявити глобальні тенденції розвитку державно-правового механізму його втілення на національному рівні, а саме: включення гендерної складової до державних стратегій, планів, програм; конституційно-правове забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у національних суспільствах на основі гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими документами; поширення державного впливу на формування гендерної ідеології у свідомості жителів регіонів, держав з метою усунення патріархальних стереотипів та запобігання дискримінації за ознакою статі; формування гендерної культури як складової культури сучасної цивілізації; включення гендерного компонента компонентами в політичні культуру світової спільноти; наповнення діяльності політичних партій та громадських об'єднань гендерним змістом [2, с. 84].

Впровадження принципу гендерної рівності в Україні відбувається насамперед з допомогою механізму, який включає в себе державно-правовий механізм та організаційний механізм. До державно-правового механізму відноситься діяльність системи органів державної влади, які складають інституційний елемент механізму забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, які в межах своїх повноважень приймають нормативні акти, спрямовані на втілення принципу гендерної рівності.

Гендерний підхід як стратегічний напрямок має реалізовуватися насамперед через дотримання органами державної влади наступних умов їх діяльності: 1) підтримка природної ролі, яку відіграють жінки у сталому розвитку; 2) визнання того, що результати політики суттєво впливають на розвиток жінки і чоловіка як особистостей; 3) забезпечення умов, за яких однакового враховуються погляди жінок і чоловіків як учасників процесів прийняття рішень на всіх рівнях щодо ключових питань, що впливають на їхнє життя; 4) забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до державної служби; 5) забезпечення рівної участі у справедливому розподілі ресурсів між чоловіками і жінками; 6) надання жінкам права особисто визначити свої потреби, висловлювати очікування, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості нарівні з чоловіками; 7) вживання в офіційних документах, політичних заявах мови, яка була б гендерно толерантною та не мала дискримінаційних виразів [2, с. 84].

Організаційний механізм передбачає діяльність недержавних органів, установ, організацій, результати функціонування яких впливають на реалізацію гендерної політики. До таких органів, установ та організацій, на нашу думку, слід віднести органи місцевого самоврядування, науково-дослідні установи, політичні партії, громадські об'єднання, засоби масової інформації та ін.

Саме організаційний механізм втілення гендерної рівності є особливо актуальним у сучасному суспільстві та має відповідати таким вимогам: 1) забезпечення ефективного децентралізованого планування, реалізацію та контроль з метою всебічного залучення громадських організацій та громадськості до реалізації гендерної політики; 2) включати необхідні людські, фінансові та інші ресурси; 3) мати певний вплив на вироблення центральними органами влади не лише гендерної політики, а й політики у всіх сферах [3, с. 6].

Порівнюючи ступінь впровадження політики гендерної рівності на європейському континенті, можна помітити дуже цікаву тенденцію: розвинені країни Західної Європи та країни НАТО досягли значного прогресу в розвитку інституційних механізмів (тобто прийнято відповідні закони та відповідний уряд та для контролю за їх виконанням створені парламентські структури). Сьогодні перед цими країнами стоїть лише завдання інтегрувати принципи гендерної рівності в усі стратегії та програми на всіх рівнях. Таким чином, проблема гендерної рівності та відповідні інституційні механізми її вирішення отримали «зелене світло» в політичному просторі.

Якщо проаналізувати досвід країн-членів НАТО щодо створення інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності, то насамперед привертає увагу величезна різноманітність цих механізмів.

Переважна більшість таких механізмів на урядовому рівні представлена департаментами, відділами чи комітетами міністерств. У деяких країнах ці механізми контролюються прем'єр-міністром або навіть президентом. У деяких країнах були створені спеціальні міністерства або міністерські посади з гендерної рівності. У той же час, структури, які мають незалежний від уряду статус, такі як: омбудсмен або агентства з питань рівності, отримують все більше визнання [4].

Загалом робота країн НАТО щодо жінок, миру та безпеки ґрунтується на трьох основних принципах: інтеграції, інклюзивності та цілісності. *Інтеграція* означає, що ґендерну рівність слід вважати невід'ємною частиною всіх політик, програм і проектів НАТО з метою комплексного та ефективного врахування ґендерних питань. *Інклюзивність* означає, що представництво жінок у НАТО та національних силах має важливе значення для підвищення оперативної ефективності та успіху. *Цілісність* – це системний баланс, спрямований на забезпечення справедливого та рівного становища жінок і чоловіків у всьому Альянсі.

Як показує досвід країн НАТО, гендерна рівність і розширення прав і можливостей обох статей є ключовим фактором у роботі Альянсу. НАТО працює над усуненням гендерної нерівності, враховуючи гендерні аспекти в трьох основних завданнях Альянсу: колективна оборона, врегулювання кризових ситуацій і співпраця в галузі безпеки.

---

1. Havryltsiv M., Lukianova H. Ensuring implementation of the constitutional principleof gender equality in Ukraine: problems and prospects / *International security studios: managerial, economic, technical, legal,environmental, informative and psychological aspects*. *International collective monograph*. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia 2023. 1438 p. P. 760–782.
2. Коваленко Л.П., Ничипоренко К.Ю. Деякі проблеми забезпечення гендерної рівності в Україні. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф*. (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О. І. Бочек. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 609 с.
3. Задоєнко К.О. Удосконалення організаційного механізму формування і реалізації гендерної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. Вип. 1(21). С. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Patp_2019_1_9
4. Інституційний механізм забезпечення гендерної рівності та досвід НАТО. *Україна до НАТО.* 2024. Dec 02. URL: https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/instytutsiynyy-mekhanizm-zabezpechennia-hendernoi-rivnosti-ta-dosvid-nato/

Богдан ГАМАЛЮК,
доцент кафедри права та публічного управління,
кандидат наук з державного управління
(ЗВО «Університет Короля Данила»)
Павло БАРЧУК
здобувач освітнього ступеня «магістр»
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

На даний час приватно-публічне партнерство є серед ключових механізмів реалізації державної політики відновлення економіки України від наслідків російської агресії та вирішення важливих соціально-економічних проблем. Висока ефективність публічно-приватного партнерства як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох післявоєнних економік світу. Сьогодні актуалізувались об'єктивні обставини для запровадження механізмів публічно-приватного партнерства. Реалізація масштабних модернізаційних проектів в різних секторах економіки потребує значних інвестиційних ресурсів, потужним джерелом яких може стати приватний бізнес. Водночас, в умовах воєнної економіки зростає інтерес бізнесу до державної підтримки, яка дозволить знизити ризики приватних інвестицій, підвищити надійність інвестиційних проектів для кредитних організацій.

У переважній більшості країн з розвинутою економікою, які мають позитивний досвід реалізації проектів на засадах публічно-приватного партнерства, однією з визначальних ознак такого партнерства є його прозорість і те, що зазначений механізм застосовується на чітких принципах народовладдя. Світовий досвід переконує, що взаємодія між державою та приватним бізнесом має найбільший ефект передусім в інфраструктурах де відповідним чином сформульовані механізми спільної діяльності, взаємоконтролю та методи здійснення відповідних проектів і завдань.

Реалізація принципу неупередженості під час здійснення публічно-приватного партнерства, є вимогою часу. Традиційно тлумачення зазначеного принципу здійснюється через призму конституційних норм стосовно вимог законності (частина друга ст. 19 Конституції України) та стосовно рівності перед законом (ст. 24 Конституції України) [1]. Також законодавчу основу відносин у застосуванні

даного принципу знаходимо у положеннях Господарського та Цивільного кодексів України, законів України «Про державно приватне партнерство», «Про запобігання корупції», «Про концесію», «Про управління об'єктами державної власності» та інших нормативно-правових актах.

Суб'єкт владних повноважень має забезпечувати однакове ставлення до всіх учасників. Не допускається в сфері публічного управління та адміністрування неправомірна заінтересованість під час здійснення професійної діяльності. Тобто, усі хто знаходиться в однаковому становищі, мають мати рівні права, свободи та обов'язки і є рівними перед законом і судом. При цьому, якщо умови не є рівними, законодавець зобов'язаний запроваджувати різний правовий статус, надаючи певні переваги більш слабким і залежним суб'єктам, аби не допустити недобросовісної конкуренції і гарантувати дотримання принципу рівності. Іншими словами – права, свободи і обов'язки які враховують розумні й об'єктивні відмінності між особами або створюють тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб можуть надаватися у виключних випадках на умовах передбачених чинним законодавством з метою компенсації існуючої фактичної нерівності. Зокрема, у Директиві ради Європейського союзу 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р. зазначено, що заради забезпечення рівності можливостей і рівності результатів держава може вдаватися до так званої позитивної дискримінації або політики позитивних дій – юридичної розбіжності в підходах, котра реалізується як тимчасовий захід з метою створення сприятливих умов для певної категорії осіб на шкоду іншій категорії і в такий спосіб компенсує наявну між ними фактичну нерівність. Політика позитивних дій дозволяє перейти від рівності в праві до рівності через право.

Під час реалізації принципу безсторонності (неупередженості) суб'єкт владних повноважень має керуватися наступними засадами:

1. Рівна повага в межах здійснення публічного управління та адміністрування та під час ухвалення рішення;
2. Об'єктивне ставлення – вимога однакового розгляду однакових випадків.
3. Рівність розподілу – вимога отримання кожним рівної частки певного блага;
4. Рівність результату – вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах.

Серед базових вимог для реалізації принципу неупередженості, також це доброчесність посадових осіб суб'єкта владних повноважень, тобто недопущення конфлікту інтересів.

В зв'язку з чим на законодавчому рівні доброчесності все більше і більше почали звертати увагу. Відповідно до Закону України «Про державну службу», доброчесність визначається як спрямованість дій на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень.

Реформування української економіки, а саме відновлення її від наслідків російської агресії та формування повноцінної системи, що виступає в світі в якості повноцінної функціонуючої структури, передбачає створення в ній ряду ефективних механізмів її захисту.

---

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.;

2. Мельничук Т. П. Принцип професіоналізму під час здійснення публічної служби в європейських державах. *Публічне управління та адміністрування в Україні.* 2018. Вип. 8. С. 80–84. URL: http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2018/8-2018/16.pdf

3. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №38. Ст. 249.

Мар'яна ГАРТМАН,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права,
кандидатка юридичних наук
(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

СУТНІСТЬ І ПРОЯВИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАКОНОДАВЧА ІСТОРІЯ

Права людини у XXI столітті – це категорія, що може проявлятися по-різному. Йдеться про те, що людські права – це не лише правові можливості (права вимоги), а й певний комплекс засобів, що дозволяють захистити особу від свавілля.

Відійшовши від радянської доктрини, розуміння прав людини в Україні з часом змінило курс, взявши за основу підходи західних цивілізацій. Тобто аксіомою сьогодні уже є те, що права нам ніхто не надає, а, закріпивши їх у Конституції чи законі, держава лише підкреслює їхню важливість. Вони нам належать за фактом нашого народження та властиві нам тому, що ми є людьми. Важливим моментом у цьому є розуміння того, що каталог прав людини та власне права людини – це не завжди тотожні поняття. Права людини є ширшим явищем, адже, очевидно, що вони можуть бути й неписаними, тобто можуть існувати поза каталогом.

Взагалі генезис певних держав впливає на те, як саме права людини формулюються. До прикладу, у романо-германській правовій системі права людини записують у вигляді суб'єктивних прав (право на життя, право на освіту тощо), тоді як в англосаксонській права людини виглядають інакше. Яскравим прикладом цього є Веймарська конституція 1919 року, де у розділі «Основні права і обов'язки німців» зафіксовано близько 15 так званих суб'єктивних прав [1]. Сучасні європейські конституції вдало підтримують такі «традиції», в тому числі й Конституція України, яка містить повний спектр прав, починаючи від особистих та політичних, закінчуючи соціально-економічними правами.

У англійській правовій традиції права людини сформульовані у вигляді процедур та правових заборон. До прикладу, Велика хартія вольностей (з англ. – Magna Carta Libertatum) 1215 року або Хабеас корпус акт 1679 року у Англії. Перше з цих джерел передбачає права людини як правові заборони (переважна частина тексту), а також певні процедурні гарантії: у ст. 39 зазначалось, що «жодна вільна людина не буде заарештована чи ув'язнена або позбавлена володіння чи знедолена будь-яким (іншим) способом», що король не висту-

пить проти неї інакше, ніж відповідно до вироку рівних з ним (перів) і згідно з законом. Продекламована стаття по суті передбачила гарантію особистого і майнового захисту від королівського свавілля не тільки баронів, а й усіх вільних підданих. Крім того, ідея законності фіксувалась і в ст. 40: «Нікому не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або сповільнювати їх» [2, с. 15]. Другим джерелом – Хабеас корпус актом, було забезпечено гарантії від свавільного арешту або таємних покарань [2, с. 21].

Враховуючи саме таке розуміння прав людини, а саме: як універсальний набір прав і обов'язків, які складають основу правової системи національної держави, звертаємо увагу на те, що права людини виникли навіть не у період Середніх віків чи пізніше, а дуже давно, ще до нашої ери. Яскравим прикладом є Тора (XIII століття до нашої ери), що заклала у своєму тексті певну модель правового регулювання, що власне й варто проаналізувати.

Письмова Тора є об'єднанням П'ятикнижжя Мойсея, що займає провідне місце у системі єврейського права. Вона не виступає джерелом права, в якому виражені виключно правові норми. Натомість, у тексті Тори, крім законів та постанов, містяться норми етичного, морального характеру, історичні факти та ряд повчальних історій. Класифікація норм на рівні інститутів права розпочалася набагато пізніше [3, с. 81]. До речі, єврейська правова система формувалася та еволюціонувала без прив'язки до держави як основного носія публічної влади. Натомість, протягом всього її розвитку спостерігається чітко виражений обмежений характер дії єврейського права, юрисдикції правозастосовних органів та специфічність правової соціалізації особистості в єврейському суспільстві. Така обмеженість є результатом так званої «мононаціональної» особливості єврейської правової системи [3, с. 83].

Тісно переплетена з релігією та пронизана так званим Божественним принципом, Тора вважається Богом наданим Законом вибраному народу (через пророка Мойсея). Таке джерело фактивно забезпечувало правопорядок всередині суспільства. Основа такого Закону була написана особисто Богом, як сказано в Торі: «І об'явив Він вам союз Свій, який повелів вам виконувати, Десять Заповідей, і написав їх на двох кам'яних скрижалях» (Дварім (Повторення закону) 4:13). Решта норм Тори була передана Мойсею усно, які він самостійно відобразив у письмовій формі [3, с. 99].

Тож, переходячи до аналізу Десяти Божих заповідей, варто наголосити, що вони сформульовані переважно у вигляді правових заборон. До прикладу, «Не призивай Імення Господа, Бога твого, на-

даремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Ймення надаремно», «Не вбивай!», «Не чини перелюбу!», «Не кради!», «Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!» тощо. Певні заповіді мають вигляд активного обов'язку: «Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!» [4]. Як помітно з цих формулювань, текст заповідей переважно має вигляд правових заборон, а також обов'язок певної активної поведінки. У інших своїх проявах людина є вільною.

Висновки:

Сутність прав людини у країнах пострадянського типу сьогодні істотно відрізняється від того розуміння, що існувало у минулому столітті. Хоча західна докрина давно формує свої традиції такого розуміння. Йдеться про те, що права людини – це не просто комплекс можливостей людини, а й важливий механізм, організований державою для захисту людини та її гідності від посягань з боку держави та інших осіб.

Права людини починаються там, де починається людське суспільство. На прикладі Десяти Божих заповідей можна зробити висновок, що вони є по суті тим набором засобів захисту, який сьогодні підпадає під поняття прав людини. Крім того, інші конструкції, проаналізовані з англійських конституційних джерел, а саме: «правова заборона», «правова процедура» є також своєрідними «аналогами» поняття «правова можливість», а, отже, права людини.

---

1. Die Verfassung des Deutschen Reiches («Weimarer Reichsverfassung») 11. August 1919. URL: https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm (дата звернення: 20.10.2024)
2. Конституції країн світу: Конституційні акти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії / Переклад – В. С. Станіч. К.: ОВК, 2023. 700 с.
3. Гартман М. Т. Генезис єврейської правової системи: монографія. Ужгород: Гражда, 2017. 196 с.
4. Тора. П'ятикнижжя Мойсеєве. Новий переклад святого письма з гласами та варіантами різночитань. 2024. URL: https://online.fliphtml5.com/esre/njjh/#p=4 (дата звернення: 15.10.2024).

Дмитро ЗАБЗАЛЮК,
завідувач кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор,
(Львівський державний університет внутрішніх справ);
Тетяна НАГИБАЙЛО,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту
права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Іванна СОЛОВЕЙ,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового Інституту
права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Принцип верховенства права є невід'ємною складовою сучасної правової держави, що забезпечує баланс між владою та правами індивідів. Розвиток судової практики та впровадження міжнародних стандартів сприяють його закріпленню на національному та міжнародному рівнях. Проте для повної реалізації цього принципу необхідно подолати виклики, пов'язані з глобалізацією, технологічними змінами та захистом прав людини.

Термін «верховенство права» (англ. – rule of law) уперше увів у науковий обіг британський мислитель Джеймс Гаррінгтон у 1656 році, описавши його як «правління законів, а не людей» [1, с. 36]. Виникнення цього поняття тісно пов'язане з епохою ліберально-демократичних реформ у Європі, де ідея верховенства права мала на меті обмежити державну владу, запобігти свавіллю органів держави та встановити правові межі для дій влади. Основою цієї концепції є принцип пріоритету права над державою, де роль владних суб'єктів полягає не в творенні, а в захисті права. Ідея верховенства права базується на натуралістичному розумінні права, що походить з філософських та правових доктрин Античності й Середньовіччя Європи.

Принцип верховенства права вперше отримав доктринальне тлумачення саме як центральний елемент британської Конституції. Такий підхід відображено в роботі визначного англійського вченого-конституціоналіста кін. XIX – поч. XX століть Альберта Венна Дайсі «Вступ до науки конституційного права» (англ. – «An Introduction to

the Science of the Law of the Constitution» у 1885 році. Згідно з ученням А. Дайсі, неодмінними характеристиками досліджуваного принципу є такі: сприйняття права як категорії, вищої за державну владу, яка мусить йому підкорятися на рівні з громадянами, а також визначальна роль судів у питанні визначення права [2, с. 40].

Верховенство права як принцип Конституції України. Згідно зі ст. 1 Основного Закону, Україна є правовою державою, що необхідно трактувати як окремий конституційний принцип. У ст. 8 регламентовано «визнання і дію» принципу верховенства права. Десятки нормативних конструкцій тлумачення цього інтегрального принципу. Однак принцип верховенства права, слушно зауважив М. І. Козюбра, передбачає інтерпретацію верховенства права через його складові, що охоплює ст. 3 Конституції України, у якій закріплено обов'язок держави щодо поваги до прав людини [3, с. 69].

Конституційний Суд України неодноразово апелював до принципу верховенства права та його складових. Загальне визначення терміна «верховенство права» було викладено в абзацах другому і третьому пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути пройняті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з виявів верховенства права є те, Що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [4].

П. Рабінович зазначає, що «лакмусовим папірцем» праворозуміння КСУ є саме справедливість. Так, КСУ проголосив себе прибічником морального (етичного) праворозуміння, послідовником школи

«природного» права. При цьому вчений слушно зауважує, що у тлумаченні КСУ верховенства права є й легістсько-позитивістська складова, оскільки однією з форм прояву справедливості визнається державний закон. Третьою складовою зазначеного тлумачення виступають інші – недержавні – соціальні регулятори (мораль, традиції та звичаї), що свідчить про використання елементів соціологічно-позитивістського праворозуміння. Відтак, вчений доходить висновку, що КСУ демонструє комплексний, «інтегрований» підхід до праворозуміння, на якому й ґрунтується інтерпретація принципу «верховенства права» [5, с. 217–218].

Сучасні правові тенденції в Україні спрямовані на закріплення принципу верховенства права на державному рівні. Хоча це поняття почало активно використовуватись лише після прийняття Конституції України 1996 року, воно вже стало фундаментом для розвитку правової держави та суспільства. Визнання верховенства права як основи правового статусу особистості відіграє ключову роль на шляху України до євроінтеграції та побудови демократичного суспільства.

Європейський Союз (ЄС) також закріпив верховенство права як один із основних принципів, закріплений у Договорі про ЄС (стаття 6). Це означає, що законодавство ЄС має перевагу над національним законодавством, коли воно суперечить міжнародним зобов'язанням. ЄСПЛ, зі свого боку, виконує тлумачну роль, підтверджуючи верховенство права в умовах глобальних викликів і зміцнюючи його як основу стабільного правопорядку.

Багато праць є стосовно визначення принципу верховенства права, розглянемо кілька з них. А. М. Колодія, принцип «верховенства права» існує поза нормативно-правовими актами у вигляді наявних у суспільстві справедливості, рівності, свободи. Тобто принцип «верховенства права» находиться у пра- восвідомості та є загальнозрозумілим і вважається таким, що використовується для саморегулювання суспльних відносин. Вчений зазначає, що діяльність державних органів повинна базуватись на принципах природного права, тобто держава залежна від права, яке обмежує державну владу [6, с. 44]. На думку О. В. Скрипнюка зазначає, що верховенство права – це ознака правової держави, яка забезпечує дотримання основних прав і свобод людини. Тобто державна влада гарантує реалізацію ідей верховенства, адже без нього розвиток сильної країни неможливий [7, с. 139].

На думку П. М. Рабіновича, принцип «верховенства права» не слід уподібнювати до принципу «верховенства закону», адже панування закону означає верховенство правового закону, але не те, що всі закони є правовими. Вчений також висвітлює, що принцип «вер-

ховенства закону» повинен відповідати праву, і це є основним показником правової держави. Також вважає, що явище, яке виникає поза державою, має загальносоціальну природу. Тому загальносоціальне (природне) право – це відповідні можливості учасників суспільного життя, які об'єктивно визначаються рівнем розвитку суспільства і для всіх однойменних суб'єктів мають бути загальними та рівними. Відповідно до носіїв цих можливостей П.М. Рабінович виокремлює права людини та людства, права соціальних спільнот [5, с. 141–142].

Дослідники виділяють кілька основних підходів до розуміння верховенства права: 1) як верховенство закону в обмеженому значенні; 2) як верховенство закону в широкому сенсі, тобто всіх нормативно-правових актів; 3) як верховенство розуму і справедливості; 4) як пріоритет міжнародних принципів і норм над національним законодавством; 5) як верховенство конституції; 6) як забезпечення основних прав людини.

В Україні наразі відсутній загальноприйнятий підхід до інтерпретації принципу «rule of law», який в українській мові отримав назву «верховенство права». У процесі визначення цього принципу особливу увагу приділяють, перш за все, точному розумінню сутності поняття «права» в контексті принципу «верховенства права», а також встановленню зв'язку між правом і законом.

О. Петришин у теоретичній площині пропонує розглядати принцип верховенства права у двох аспектах: в широкому, як принцип правової організації державної влади у суспільстві в цілому – «верховенство права над державою». Так, вчений зазначає, що так цей принцип розглядається в англосаксонській моделі правової держави (rule of law – верховенство, панування права) [8, с. 49]. У вузькому розумінні – як співвідношення однорідних категорій – права і закону в регулюванні суспільних відносин, їхньої ролі у досягненні правопорядку – «верховенство права над законом». При цьому О. Петришин підкреслює, що саме в такому аспекті принцип верховенства права міститься в Конституції Україні, а саме у ст. 8, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права. Відтак, Конституція України тлумачить зазначений принцип у вузькому сенсі, з позиції співвідношення права і за-кону, прямої дії конституційних норм, як «верховенство права над законом» [8, с. 49].

У сучасних умовах глобалізації, технологічних змін та підвищення інтеграції національних правових систем у міжнародне правове поле забезпечення верховенства права стає актуальним викликом. Однак виникають труднощі із його повноцінним застосуванням, зокрема через відсутність ефективних механізмів реалізації принци-

пу на національному рівні, недостатню незалежність судових систем, а також посилення авторитарних тенденцій у низці країн. Постановка проблеми спрямована на виявлення сучасних перешкод у забезпеченні верховенства права та дослідження шляхів їх подолання, зокрема через використання міжнародного досвіду.

Еволюція принципу верховенства права демонструє його адаптивність і важливість для сучасної правової системи. Це не просто правовий термін, а основоположний принцип, що формує юридичну свідомість і систему цінностей демократичних держав. Подальший розвиток верховенства права в Україні та інтеграція в міжнародні правові системи вимагає забезпечення верховенства закону, незалежності судів і дотримання прав людини як фундаменту сучасного правопорядку.

Визнання принципу верховенства права є значним досягненням України як демократичної держави. Цей принцип спрямований на забезпечення гідного рівня життя для кожного, однак його ефективне функціонування можливе лише за умови виконання всіма гілками влади. Україна взяла на себе обов'язок гарантувати права і свободи людини, передбачені Європейською конвенцією з прав людини, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що дозволяє громадянам звертатися до нього в разі порушень з боку держави.

Рішення ЄСПЛ мають стати значущим джерелом українського права, що безпосередньо впливає на розвиток правової системи. Їх аналіз дозволяє чіткіше визначати напрями для зміцнення верховенства права в Україні, розвиваючи всі компоненти цього принципу.

Принцип «верховенства права» є основоположним для сучасної демократичної, правової держави. В умовах глобалізації він набуває значення загального принципу для забезпечення співпраці та взаємодії між країнами і культурами. Верховенство права має велике значення та закріплене у численних національних та міжнародних правових документах.

Суть принципу верховенства права є багатогранною. Сьогодні, в умовах розвитку держави та права, можна досягти згоди щодо основних елементів цього принципу, таких як: законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, повага до прав людини, недискримінація та рівність перед законом.

Цей принцип слід розглядати як комплексний. Західна юридична доктрина розглядає верховенство права як сучасну версію природного права (Lex Naturalis). Конституційний Суд України (КСУ) також трактує верховенство права через призму справедливості, яка,

хоча й є абстрактним і суб'єктивним поняттям, виступає основою прав людини.

Таким чином, більшість дослідників вважає, що головна мета принципу верховенства права полягає в забезпеченні свободи та прав людини, що надає цьому принципу значення фундаменту, на якому ґрунтується західна правова традиція.

---

1. Шевчук С. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції / С. Шевчук // Законодавчий бюлетень. К., 2004.
2. Пухтецька А. Еволюція доктринального тлумачення принципу верховенства права: від зарубіжної доктрини до вітчизняного праворозуміння / А. Пухтецька // Юридичний журнал. 2007. № 4.
3. Козюбра М.І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків [Електронний ресурс] / М. І. Козюбра // Наукові записки НаУКМА. 2017. Т. 200 с. 67–71. (Серія Юридичні науки»). Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_15.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного СудумУкраїни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] : рішення Суду України від 2 листоп. 2004р. №15-рп/2004. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів : Край, 2007. С. 341–342.
6. Колодій А. М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
7. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України: монографія, Київ:ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
8. Петришин О. В. Верховенство права як принцип дії права: мат. міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії і практики» / О. В. Петришин // Українське право. 2006. № 1 (19). С. 49–57.

Андрій ІВАНИЦЬКИЙ,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
доктор філософії з галузі знань «Право»
(Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

МІЖДЕРЖАВНІ СКАРГИ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) є ключовою інституцією у сфері міжнародного захисту прав людини та розгляду міждержавних спорів між країнами-членами Ради Європи. Особливу вагу ЄСПЛ набуває у контексті міждержавних скарг України проти російської федерації, поданих у відповідь на значні порушення прав людини, спричинені військовою агресією та анексією територій. Ці скарги не тільки безпрецедентні за кількістю, але й стикаються з важливими правовими проблемами, такими як юрисдикція ЄСПЛ, належне документування порушень та, передусім, ефективне виконання судових рішень. У такому контексті дослідження ролі ЄСПЛ у захисті прав та врегулюванні міждержавних конфліктів є вкрай актуальним, адже воно розкриває можливості для розвитку міжнародного правосуддя у відповідь на нові глобальні виклики, зокрема щодо можливості визнання саме ЄСПЛ судовою інституцією, яка наділена повноваженнями для притягнення рф до міжнародно-правової відповідальності.

Згідно зі статтею 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), будь-яка Висока Договірна Сторона має право передати на розгляд ЄСПЛ питання про порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, на її думку, вчинене іншою державою-учасницею. Отже, за наявності фактів порушення міжнародно-правових норм, держава може подати міждержавну скаргу до ЄСПЛ проти іншої держави. Таким чином, предметом міждержавної скарги може бути будь-яке порушення прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та її протоколами, що дає можливість державі ініціювати захист прав постраждалих осіб без визначення конкретного кола [1].

Конвенція є «конституційним документом у європейському правопорядку» у галузі прав людини. Практика ЄСПЛ (case-law) є єдиною, і висновки, сформовані у справах щодо одних держав, поширюються самим ЄСПЛ на справи стосовно інших держав. За останні роки інститут міжнародних скарг у світлі останніх подій набуває

стрімкого розвитку та починає більш активно використовуватися як інструментарій міжнародного захисту прав людини. Конвенційне правило, що виключає розгляд ЄСПЛ скарг, вже поданих до інших міжнародних органів, застосовується лише до індивідуальних, але не міждержавних скарг. І це є особливістю реалізації інституту міждержавних скарг для належної дії механізму захисту порушених прав людини. Відповідна особливість доводить можливість використання цього міжнародного інструменту без обмежень. Україна під тиском військового вторгнення вимушена активно шукати шляхи міжнародного захисту прав людини. У сьогоденні актуалізується потреба кардинальних рішень, спрямованих на припинення військової агресії проти України, тому прогнозованим є підвищення впливу та розвиток інституту міждержавних скарг щодо захисту прав людини [2, с. 130].

Поміж іншого, держави реалізують своє право на звернення із міждержавною скаргою проти іншої держави до ЄСПЛ як крайній захід і йдуть на вказаний крок неохоче, оскільки такі дії зазвичай сприймають як недружній акт. Але події на території України, демонструють той факт, що ЄСПЛ є ключовим механізмом захисту національних інтересів у площині прав людини під час агресії зі сторони держави-агресора [3, с. 59].

Крізь призму останніх подій інститут міждержавної скарги до ЄСПЛ набуває активного розвитку та активно використовується державами як спосіб міжнародного захисту прав людини. Так, станом на сьогодні в ЄСПЛ наявні 10 міждержавних скарг України, поданих з 2014 року, які розглядаються в чотирьох провадженнях: 1) «Україна проти Росії (щодо Криму)», (№ 20958/14, 38334/18) щодо масових та систематичних порушення прав людини на тимчасово окупованій території Автономної республіки Крим з лютого 2014 року; 2) «Україна та Нідерланди проти Росії» (№№ 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22) щодо подій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей України та порушень прав людини під час повномасштабного вторгнення рф з 2014 року і злочинів під час повномасштабного вторгнення; 3) «Україна проти Росії (VIII)» (№ 55855/18) про порушення рф прав 24 військовослужбовців ВМС ЗСУ внаслідок незаконного нападу на українські кораблі, поранення та захоплення українських моряків у районі Керченської протоки 25 листопада 2018 року, їхнього незаконного затримання та притягнення до кримінальної відповідальності, та утримання в пенітенціарних установах рф; 4) «Україна проти Росії (IX)» (№ 10691/21) відносно адміністративної практики рф, що наразі продовжується, стосовно дозволених державою, цілеспрямованих операцій по вбивс-

тву опонентів рф в рф та на території інших країн, включаючи членів Ради Європи, поза ситуацією збройного конфлікту [4].

25 червня 2024 року ЄСПЛ публічно оголосив рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» за міждержавними скаргами № 20958/14 та № 38334/18. Це рішення стало важливою віхою для міжнародного права та має значний вплив для України. Вперше міжнародний суд визнав росію відповідальною за систематичні порушення прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях Криму і Севастополя. ЄСПЛ зазначив, що Україна надала достатньо доказів, які чітко та безсумнівно підтверджують масштабні й систематичні порушення прав і свобод, захищених Конвенцією та її Протоколами, з боку представників рф та підконтрольних їй осіб. Також Суд визнав уряд рф відповідальним за порушення прав українських політичних в'язнів – осіб, які зазнали переслідувань на окупованих територіях та на території рф через їхню проукраїнську позицію [5].

Рішення ЄСПЛ є значущою перемогою для України, оскільки підтверджує незаконність анексії Криму та фіксує численні порушення прав людини з боку російської влади. Ці дані можуть бути використані в майбутніх судових процесах для підтримки України та осіб, постраждалих від незаконної окупації. Індивідуальні скарги постраждалих будуть розглядатися з урахуванням встановлених у рішенні фактів, що відкриває для них можливість отримання матеріальної компенсації. З політичної точки зору, рішення посилює юридичні аргументи для повернення Криму, зміцнюючи правову позицію України. Висновки ЄСПЛ можуть також сприяти посиленню дипломатичного тиску на рф, введенню додаткових санкцій та мобілізації міжнародної підтримки для відновлення контролю над півостровом [5].

Зважаючи на масштаб і триваючий характер збройної агресії, Міністерство юстиції України щоденно збирає численні докази порушень рф норм Конвенції і подає доповнення до раніше поданих заяв у ЄСПЛ. Інші держави можуть приєднатися до міждержавної справи України відповідно до статті 36 Конвенції, яка дозволяє голові Суду запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні або зацікавленій особі, що не є заявником, подати письмові зауваження чи взяти участь у слуханнях для забезпечення належного правосуддя. Попереду ще важливі етапи розгляду міждержавної заяви України № 11055/22, і Міністерство юстиції докладає максимум зусиль для притягнення держави-агресора до міжнародної відповідальності. Наразі 23 держави та неурядова організація – Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини – виявили готовність приєднатися до справи України проти рф у ЄСПЛ як треті сто-

рони. Серед цих країн – Австрія, Бельгія, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія та Швеція. Крім того, вони звернулися з проханням продовжити термін для подачі заявок на участь як третіх сторін. Із країн, які не є членами ЄС, до справи долучилися Норвегія, Ісландія та Велика Британія [6, с. 2].

Серед правових викликів, з якими стикається Україна у міждержавних спорах з росією, варто виділити труднощі з юрисдикцією ЄСПЛ. Оскільки більшість скарг пов'язані з діями, що відбуваються в умовах збройного конфлікту, вони не завжди підпадають під компетенцію Суду. Зокрема, Суд вимагає від держави-заявника довести, що порушення, які стали основою скарги, пов'язані з ефективним контролем над територією з боку держави-відповідача. Проте навіть у випадках, коли юрисдикція Суду визнана, проблемою залишається ігнорування росією рішень Суду та відмова брати участь у розгляді справ. Юридичні експерти наголошують на тому, що подібні дії з боку рф ставлять під загрозу саму концепцію міжнародного правосуддя [7, с. 23–30].

Іншою значною проблемою є відсутність ефективного механізму виконання рішень ЄСПЛ. Після виходу росії з Ради Європи 16 вересня 2022 року виконання рішень Суду проти рф стало фактично неможливим у правовому полі самої росії. Це створює потребу у створенні наднаціонального механізму, який би забезпечував виконання рішень ЄСПЛ. Один із запропонованих підходів – це створення механізму арешту та накопичення активів рф для виплати компенсацій постраждалим від порушень, допущених росією на території України. На думку деяких експертів, такий механізм може включати санкції на міжнародному рівні та посилення правових інструментів для арешту російських активів за кордоном [6 с. 10].

Перспективи рішень ЄСПЛ у цих справах полягають у можливості використання їх як аргументів у інших міжнародних судових органах, зокрема у Міжнародному суді ООН та міжнародних арбітражах. Рішення ЄСПЛ здатні не лише підтримати індивідуальні позови громадян, але й стати юридичною базою для запровадження нових санкцій проти рф. Зокрема, визнані факти порушення прав людини можуть слугувати основою для введення додаткових обмежень на діяльність російських компаній та осіб, пов'язаних з владою рф. Крім того, рішення ЄСПЛ можуть підтримати дипломатичні ініціативи України, спрямовані на зміцнення міжнародної підтримки щодо повернення окупованих територій під контроль української держави.

Окремої уваги потребує також питання ролі рішень ЄСПЛ у зміцненні внутрішньої правової бази України. Рішення ЄСПЛ можуть слугувати прикладом для національних судів та інших правозахисних інституцій, демонструючи, як міжнародне право може бути застосоване для захисту прав громадян навіть у ситуаціях збройного конфлікту. На думку правозахисників, рішення ЄСПЛ можуть також впливати на суспільну думку в країнах, які ще не визначилися зі своєю позицією щодо агресії рф. Це рішення посилює легітимність України як держави, яка бореться за свої права та права своїх громадян через міжнародні правові механізми [7, с. 27].

Таким чином, ЄСПЛ залишається одним із найважливіших інструментів для України у прагненні до справедливості на міжнародному рівні. Рішення Суду не тільки документують порушення з боку рф, але й створюють правову базу для майбутніх судових процесів та міжнародного тиску на рф, а також, формують бачення майбутнього спеціального трибунали щодо злочинів проти міжнародної безпеки та правопорядку зі сторони рф. Водночас ці рішення підкреслюють важливість консолідації міжнародної спільноти навколо питання захисту прав людини і територіальної цілісності України. Попри наявні правові виклики, пов'язані з обмеженням юрисдикції ЄСПЛ та відсутністю примусових механізмів виконання його рішень, висновки Суду мають значний вплив на формування позиції світової спільноти щодо дій рф та сприяють зміцненню міжнародної підтримки України та забезпечення реального, фактично виконання рішень інституцій міжнародного правосуддя, в незалежності від його найменування та юридичного статусу.

---

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року: Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.11.2024).
2. Купач Д. Аналіз судової практики ЄСПЛ міждержавних скарг щодо порушення прав людини під час військового вторгнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 3 (118). С. 128–133.
3. Лакарова Г. А. Вимоги до подання міждержавних скарг до Європейського Суду з прав людини. *Вісник Одеського національного університету.* 2019. № 1. 2019. С.58-62.
4. Десятий міждержавний позов проти росії в ЄСПЛ – справа про правду та справедливість. 500 днів повномасштабної війни URL: https://www.kmu.gov.ua/news/marharyta-sokorenko-desiatyi-mizhderzhavnyi-pozov-proty-rosii-v-iespl-sprava-pro-pravdu-ta-spravedlyvist-500-dniv-povnomasshtabnoi-viiny (дата звернення: 10.11.2024).

5. ЄСПЛ оголосив своє рішення у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-oholosyv-svoie-rishennia-u-mizhderzhavnii-spravi-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu (дата звернення: 10.11.2024).

6. Karvatska S., Vdovichen V., Toronchuk I. Interstate Lawsuits of Ukraine to the ECTHR: Is it Realistic to Achieve Final Judgments? *Logos Universality Mentality Education Novelty: Law*, *1. 2024.2*(1). P. 1–13.

7. Гламазда П. В., Кравчук М. А. Юрисдикція Європейського суду з прав людини: проблемні питання. Історико-правовий часопис. 2022. № 18.1. С. 23–30.

Ольга КОЛИЧ,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВОЛОНТЕРІВ

Сьогоднішні реалії військового стану на порядок денний ставлять питання захисту територіальної цілісності та суверенітету України. Особливої уваги вимагає питання правового визначення і захисту правового статусу осіб, які безпосередньо захищають Україну, а також тих, які забезпечують потреби захисників – волонтерів.

Волонтери – це люди, які добровільно та безоплатно допомагають громадським організаціям, державним установам, окремим верствам населення або різним сферам суспільного життя. Їхня діяльність спрямована на покращення різних аспектів суспільного розвитку, також вони часто виступають як ініціатори різних благодійних і соціальних проєктів.

Права і обов'язки волонтерів є важливим елементом і невід'ємною складовою нормативно-правового статусу. Волонтери наділені низкою прав, зокрема право на захист і безпеку, право на визнання та право на автономність у своїй діяльності [2, с.115]. Крім цього волонтери виконують і обов'язки: дотримання законодавства, правил організації, в якій вони працюють, відповідальне виконання своїх завдань у межах волонтерської діяльності.

Важливим аспектом, який впливає на статус та функціонування волонтерів є регулювання волонтерської діяльності. Тож давайте розглянемо деякі аспекти регулювання волонтерської діяльності та правового статусу волонтерів.

1. Законодавче регулювання: В Україні існує законодавство, яким здійснюється нормативно-правове регулювання волонтерської діяльності. Проте нормативна база потребує вдосконалення, так як вона ще не повністю визначає правовий статус волонтера без колізій та певних прогалин в праві.
2. Сертифікація та реєстрація: щоб підвищити захищеність та надати волонтерам додаткових прав можна розглянути можливість запровадження системи реєстрації та сертифікації. Завдяки цьому ми краще та чіткіше визначимо, хто саме є волонтером.
3. Звіт: волонтерів можна зобов'язати звітувати про використання коштів, що куди і скільки витрачається. Адже, люди, які допома-

гають фінансово на різні благодійні проєкти зобов'язані знати, куди витрачаються їхні гроші. Це забезпечить чесність та прозорість волонтерських організацій.

4. Захист волонтерів: система регулювання зобов'язана захищати волонтерів від безпідставних звинувачень або від можливих непорозумінь. Це може охоплювати механізм для вирішення різних конфліктних ситуацій, а також правову підтримку.

5. Етичні норми: встановлення етичних стандартів, що визначають основні принципи та цінності для волонтерів, є важливою складовою регулювання волонтерської діяльності.

Активізація волонтерського руху сприяла популяризації діяльності багатьох благодійних організацій, міжнародних проєктів. Для українців термін «волонтерство» набув значення як суспільнокорисна діяльність, яка переважно є безоплатною. Цю діяльність виконують люди, добровольці, як з власної ініціативи, так і від імені недержавної (некомерційної) організації [3, с.125].

Розкриваючи питання правового статусу волонтера, нам потрібно звернутися до положень Закону України «Про волонтерську діяльність» [1]. Волонтер має право на:

– належні та безпечні умови для здійснення волонтерської діяльності, включаючи в себе право на отримання достовірної, повної, а також точної інформації про умови виконання волонтерських обов'язків. Крім цього, необхідно забезпечуватись спеціальними засобами захисту, спорядженням і обладнанням;

– зарахування витраченого часу на волонтерську діяльність, за навчально-виробничої практики, при умові, якщо вона відповідає спеціальності волонтера, і з відповідним погодженням навчального закладу;

– стаття 11 вище зазначеного Закону про компенсацію витрат, що пов'язані з волонтерською діяльністю;

– під час надання волонтерської допомоги в районі виконання завдань, у випадку загибелі (смерті) або інвалідності волонтера в результаті отримання поранення (контузії, каліцтва, травми) виплату одноразової грошової допомоги;

– інші права, що передбачають відповідно до договору про волонтерську діяльність та законодавство.

Згідно з діючим законодавством, "волонтерами можуть стати громадяни України, особи без громадянства, іноземці, перебуваючи на законних підставах, якщо вони є дієздатними. Крім цього волонтерами можуть бути неповнолітні особи від 14 до 18 років, проте за згодою батьків (прийомних батьків) або піклувальника [1]. Обов'яз-

ково громадяни повинні знати права і обов'язки під час виконання будь-якої роботи на волонтерських засадах. Це може бути участь у заходах, збір коштів, що організовуються тією волонтерською організацією.

Отже, з повномасштабним вторгненням росії на територію України особливістю волонтерського руху стала самоорганізація певної частини населення, основна мета яких полягала в тому, щоб допомогти військовим і добровольцям. Волонтерською діяльністю може займатися будь-хто, це добровільна, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом допомоги. На сьогоднішній день волонтери кожного дня докладають максимум зусиль, аби допомогти кожному, хто цього потребує. Можна стверджувати, що волонтери стають своєрідною впливовою силою, рушієм у наданні допомоги ЗСУ. Правовий статус волонтера у період дії воєнного стану зазнає змін під впливом суспільства, адже волонтери йдуть на крайні міри і ризикують власним життям. Необхідно усунути наявні колізії та прогалини в законодавстві стосовно правового статусу волонтерства, в даному контексті доцільним буле запозичення іноземного досвіду.

1. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: http://zakon0. rada. gov.ua/laws/show/3236-17.
2. Попова С. М. Волонтерська діяльність в умовах війни на території України. Проблеми сучасної поліцеїс-тики: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.). Харків, 2022. С. 114–118.
3. Сірко В.С. Волонтерство під час війни в Україні: права та гарантії. Південно- український правничий часопис. 2023. Вип. 2. С. 124–129.
4. Тимошенко В.А., Медвідь Л.П. Відмінність правового регулювання надання волонтерської допомоги Збройним Силам України від інших напрямів волонтерської діяльності. Успіхи і досягнення у науці. №9. 2024. С. 292–304
5. Томіна В. Ю. Пашаєв А. З. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. С. 13–16. URL:http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/2/5.pdf

Ольга КОЛИЧ,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Анна ПОПЕЛІВСЬКА,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА ІНФРАСТРУКТУРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна – це катастрофічний соціальний феномен, який має багатогранні наслідки для цивільного населення, змінюючи структуру суспільства, соціальні відносини, інфраструктуру та економіку. В умовах воєнного стану ці наслідки набувають особливої гостроти, оскільки збройний конфлікт порушує нормальне функціонування держави, викликає масові переміщення населення, знищення соціальних інфраструктур і створює серйозні економічні та психологічні проблеми для громадян. Проаналізуємо деякі із них.

1. Міграція та внутрішнє переміщення населення:

Одним із найбільш помітних соціальних наслідків війни є масова міграція населення. Війна змушує громадян залишати свої домівки в пошуках безпеки, що призводить до утворення великих груп внутрішньо переміщених осіб (ВПО). В Україні, починаючи з 2014 року, а особливо після початку повномасштабної війни в 2022 році, кількість ВПО значно зросла. Це створює значні труднощі для місцевих громад, оскільки додаткове навантаження на соціальні послуги, житло та медичні заклади часто призводить до перенавантаження місцевих ресурсів. Проблеми з інтеграцією переселенців в нові громади, соціальна ізоляція, а також психологічні травми від пережитих військових дій ускладнюють процес адаптації [4].

2. Соціальна ізоляція та руйнування соціальних мереж:

Збройні конфлікти часто призводять до руйнування соціальних мереж та послаблення соціальних зв'язків серед громадян. Бомбардування, руйнування інфраструктури та фізична ізоляція від

інших громад створюють ситуацію, коли люди втрачають доступ до звичних соціальних контактів і підтримки. Це може спричинити психологічні наслідки, такі як депресія, стрес, тривога, а також збільшити рівень насильства та кримінальної активності в суспільстві. Зокрема, конфлікти на сході України супроводжувалися розривом соціальних зв'язків між громадянами, які жили в різних частинах країни, і різким зниженням рівня довіри до державних інститутів.

3. Економічна нестабільність:

Одним із найбільших соціальних наслідків війни є економічний колапс. У результаті бойових дій, багато підприємств зазнають значних пошкоджень або повністю припиняють свою діяльність, що призводить до масових втрат робочих місць. Державний бюджет суттєво скорочується, оскільки величезні ресурси йдуть на фінансування війни, що зменшує можливості для соціальних програм. Тривала економічна нестабільність також впливає на рівень життя населення: зростання безробіття, зниження зарплат, інфляція та дефіцит товарів. В умовах економічного занепаду також виникають труднощі з доступом до основних товарів і послуг, таких як харчування, медичне обслуговування, освіта тощо.

4. Психологічні наслідки:

Війна має глибокий вплив на психічне здоров'я населення. Занурення в атмосферу насильства, втрати близьких, травми, що переживаються як фізичні, так і психологічні, можуть призвести до посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривоги та інших психічних захворювань. Психологічний тиск на громадян також може призвести до зростання насильства в родинах та зловживання алкоголем або наркотиками. Спеціалісти з психічного здоров'я відіграють важливу роль у підтримці населення, надаючи психосоціальну підтримку та допомогу, особливо дітям та жінкам, які часто є найбільше вразливими.

5. Руйнування соціальних інфраструктур:

Війна значно руйнує інфраструктуру: житлові будинки, лікарні, школи, дорожню мережу, водо- і енергопостачання. В Україні через бойові дії було пошкоджено або зруйновано понад 600 медичних закладів, більше 100 з яких – повністю знищені. Це серйозно ускладнює доступ до базових послуг, таких як освіта та охорона здоров'я. Медичні заклади, що залишаються в зоні конфлікту, часто переповнені і не мають достатніх ресурсів для надання допомоги всім постраждалим. Для вирішення цієї проблеми використовуються мобільні госпіталі та гуманітарна допомога від міжнародних організацій [4].

Соціальні служби та гуманітарні організації відіграють важливу роль у підтримці цивільного населення в умовах війни. ООН, Червоний Хрест та інші міжнародні організації активно займаються наданням гуманітарної допомоги, зокрема постачанням медикаментів, продовольства та обладнання для лікарень [3]. Крім того, ці організації забезпечують соціальну підтримку для внутрішньо переміщених осіб, надають психологічну допомогу та займаються відновленням соціальних зв'язків у громадах, що постраждали від війни.

В Україні уряд прийняв низку заходів для підтримки населення під час війни. Одним із таких заходів є законодавство про внутрішньо переміщених осіб, яке гарантує їхні права на отримання соціальних виплат, житло та медичну допомогу. Однак ефективність цих програм значно залежить від рівня ресурсів і здатності органів влади організувати належне управління в умовах війни.

Зокрема, в Україні були створені мобільні госпіталі, забезпечення яких покладене на Міністерство охорони здоров'я, що дає змогу надавати медичну допомогу навіть у найвіддаленіших та найбільш постраждалих районах. Також було передбачено створення тимчасових центрів для переселенців, де вони можуть отримати необхідну допомогу і підтримку.

Таким чином, війна має численні соціальні наслідки, які впливають на всі аспекти життя населення. Зміни в соціальній структурі, порушення соціальних зв'язків, економічні труднощі, психологічні травми та руйнування інфраструктури – це лише частина проблем, з якими стикаються громадяни в умовах воєнного стану. Проте державні органи, міжнародні організації та гуманітарні служби грають важливу роль у зменшенні цих наслідків, надаючи необхідну допомогу та підтримку постраждалим. Важливо розуміти, що соціальні наслідки війни далеко не обмежуються часовими рамками конфлікту і мають довгостроковий вплив на розвиток суспільства в цілому.

---

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.

3. Гуманітарна допомога в умовах війни: роль міжнародних організацій. Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: https://www.icrc.org/ru.

4. Моніторинг соціальних наслідків війни в Україні: звіт. Український інститут соціальних досліджень. 2023. URL: https://uisd.org.ua.

Ольга КОЛИЧ,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Василина СТУС,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового Інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Права людини є основоположними цінностями, що закріплені Конституцією України та міжнародними договорами. Проте після початку повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України виникла потреба у запровадженні правового режиму воєнного стану. Це призвело до вимушеного обмеження окремих прав і свобод громадян, що стало необхідним кроком для забезпечення безпеки населення.

Статтею 30 Конституції України передбачено, що кожному гарантується право на недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [1].

Порушення недоторканості житла – це незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян [2].

Відповідно до п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3].

В умовах воєнного стану військове командування може здійснювати, зокрема, примусове відчуження (реквізицію) майна, що

перебуває у приватній власності мешканців, відповідно до ст.3 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна, в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [4].

Чаплик І. Д. визначив чотири обов'язкові умови для реквізиції майна: 1) відчуження майна приватних осіб може здійснюватися виключно на оплатній основі, з попереднім або наступним відшкодуванням його вартості, а безоплатне вилучення стосується лише майна державної власності: 2) рішення може прийматися виключно вищим командуванням Збройних сил України або окремо визначених їх підрозділів та за погодженням з державною адміністрацією; 3) реквізиція здійснюється з чітким документальним оформленням правочину. Момент вилучення засвідчується підписанням акта встановленого зразка, із зазначенням підстав, ознак майна, розміру виплаченої компенсації; 4) перед відчуженням здійснюється оцінка ринкової вартості майна, оригінал висновку про яку надається власнику [5].

Проникнення до житла чи до іншого володіння особи та проведення в них огляду регламентовано Постановою КМУ «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану». Так, відповідно до вказаного Порядку: 1) право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта; 2) під час проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян уповноважена особа може застосовувати технічні прилади та технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів та речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації. Аудіо- і відеофіксація житла громадян та їх особистих речей здійснюється уповноваженими особами за згодою громадян; 3) уповноважена особа може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише у невідкладних випадках, пов'язаних із: врятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають в житлі або іншому володінні особи. Проникнення уповноваженої особи до житла чи іншого воло-

діння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном [6].

Отже, у сучасних умовах забезпечення права на недоторканість житла в Україні набуло особливого значення, зокрема в контексті воєнного стану. Практичне забезпечення цього права в умовах війни вимагає дотримання принципів пропорційності та справедливості. Будь-яке втручання у право на житло має відповідати суспільній необхідності, а також передбачати ефективні засоби відшкодування для громадян, права яких було обмежено.

---

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: zakon. rada.gov.ua/go/4651-17
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. №64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text
5. Чаплик І. Д. Деякі питання правового регулювання реквізиції в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Серія Право, випуск 70. С. 214-218
6. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова КМУ від 29.12.2021 №1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/how/1456-2021-%D0%BF#Text

Андрій ОСЬМАК,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
(Національний університет «Львівська політехніка»)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ НЕЗАКОННО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Незаконне засудження є серйозним порушенням прав людини, яке не тільки завдає шкоди окремій особі, а й підриває довіру до правової системи. Міжнародна спільнота визнає необхідність створення чітких стандартів для реабілітації жертв таких судових помилок, забезпечуючи їм право на справедливе відшкодування та відновлення гідності. Ці стандарти закріплені в численних міжнародних договорах, деклараціях та керівних документах, що охоплюють аспекти юридичної, соціальної та психологічної реабілітації.

Одним із ключових документів, що регламентує право на реабілітацію незаконно засуджених осіб, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) [4]. У статті 14 зазначено, що кожна особа, засуджена помилково, має право на компенсацію за умови доведення судової помилки. Це положення зобов'язує держави-учасниці створювати правові механізми для забезпечення справедливості у таких випадках.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984) також вимагає, щоб держави забезпечували реабілітацію жертв судових помилок, зокрема тих, хто зазнав катувань під час розслідування [3]. Це включає медичну, психологічну допомогу, а також соціальну реінтеграцію.

Іншим важливим документом є **Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985),** які передбачають право жертв на підтримку, доступ до правосуддя та компенсацію [1]. Ці принципи вимагають, щоб держави забезпечували жертвам незаконного засудження можливості для повного відновлення їхніх прав, зокрема через забезпечення доступу до безкоштовної юридичної допомоги та соціальних послуг. Важливим аспектом є також обов'язок держав інформувати жертв про їхні права та доступні механізми захисту, що підвищує прозорість і підзвітність правової системи. Крім того, документ наголошує на

необхідності врахування потреб вразливих груп населення, таких як жінки, діти та особи з інвалідністю, для забезпечення рівного доступу до правосуддя. Реалізація цих принципів сприяє відновленню довіри до державних інституцій і створює передумови для справедливого та гуманного правосуддя. Відтак, цей документ став важливим орієнтиром для багатьох країн у процесі реформування своїх систем правового захисту.

Реабілітація незаконно засуджених осіб має базуватися на кількох ключових принципах:

1. Юридичне відновлення. Звільнення від обвинувачення, анулювання судового рішення та реабілітація в юридичному полі мають відбуватися якомога швидше. Важливо, щоб цей процес супроводжувався публічним визнанням помилки державою для відновлення честі та гідності особи.

2. Матеріальна компенсація. Відшкодування має включати не лише фінансові виплати, а й компенсацію за втрату можливостей, таких як втрачене працевлаштування чи освітні перспективи.

3. Психологічна підтримка. Жертви судових помилок часто зазнають серйозних психологічних травм, тому важливим є забезпечення доступу до кваліфікованої психотерапевтичної допомоги.

4. Соціальна реінтеграція. Особам, які зазнали незаконного засудження, слід надавати підтримку у поверненні до нормального життя, включаючи допомогу в працевлаштуванні та забезпечення житлом.

5. Недопущення повторення. Держави повинні вжити заходів для запобігання подібним випадкам у майбутньому шляхом реформування судової системи, підвищення прозорості та відповідальності правоохоронних органів.

На практиці міжнародні стандарти реабілітації реалізуються по-різному залежно від конкретної країни. Наприклад, у країнах Європейського Союзу існують ефективні механізми реабілітації завдяки імплементації норм Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Європейський суд з прав людини часто стає останньою інстанцією, де жертви судових помилок можуть домогтися справедливості, що створює прецеденти для національних судів [5].

У США функціонує система компенсацій на рівні штатів, де постраждалі від судових помилок мають право на фінансову допомогу, реабілітаційні послуги та юридичну підтримку. Закони про компенсацію існують у більшості штатів, але їхні положення значно відрізняються, що створює нерівність у доступі до відшкодування залежно від місця проживання. Наприклад, у деяких штатах встановлено жорсткі обмеження щодо суми компенсації або термінів

подання заяв, що може обмежити можливості жертв отримати справедливе відшкодування. Інші штати, навпаки, пропонують більш щедрі пакети компенсації, які включають не тільки фінансову допомогу, а й безкоштовні послуги з психологічної реабілітації та професійного навчання. Крім того, відсутність єдиного федерального стандарту щодо компенсацій призводить до різних підходів до обґрунтування та визначення збитків, що ускладнює створення єдиної національної системи підтримки постраждалих. Ця неоднорідність викликає заклики до реформ, спрямованих на уніфікацію підходів та підвищення ефективності процесу компенсації на федеральному рівні [5].

В Україні забезпечення реабілітації незаконно засуджених осіб поки що знаходиться на стадії розвитку, однак прийняття законодавчих ініціатив у сфері прав людини дозволяє поступово наближатися до міжнародних стандартів. Важливим кроком стало прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій», який забезпечує відшкодування та соціальну підтримку постраждалим [2].

Інтеграція міжнародних стандартів реабілітації в національні правові системи вимагає комплексного підходу, який охоплює юридичне, соціальне та психологічне відновлення постраждалих. Юридична реабілітація передбачає скасування судових вироків та публічне визнання помилок, що має символічне значення для жертв і суспільства загалом. Соціальна реінтеграція включає підтримку у відновленні соціального статусу, працевлаштуванні та забезпеченні житлом. Психологічна допомога має ключове значення для подолання наслідків тривалого стресу та травм, пов'язаних з незаконним засудженням. Таким чином, впровадження цих стандартів є не лише моральним обов'язком держав, а й необхідною умовою для зміцнення демократичних інституцій, формування суспільства з високим рівнем правової культури та поваги до прав людини.

Висновки. Міжнародні стандарти забезпечення реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим компонентом захисту прав людини та зміцнення довіри до судової системи, оскільки вони сприяють справедливому відновленню прав осіб, що постраждали від судових помилок. Вони закладають основу для створення ефективних механізмів компенсації, включаючи як матеріальні виплати, так і заходи соціальної реінтеграції та психологічної підтримки. Впровадження цих стандартів дозволяє забезпечити справедливість і гуманність у відновленні гідності жертв, тим самим підвищуючи суспі-

льну довіру до правової системи. Це особливо важливо для країн, де відновлення довіри до правосуддя є ключовим елементом процесу демократизації та зміцнення верховенства права.

_____

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою ООН від. 29.11.1985. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=51984&pf35401=313084 (дата звернення: 21.11.2024)

2. Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/962-12 (дата звернення: 28.11.2024)

3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_085 (дата звернення: 23.11.2024)

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 27.11.2024)

5. Остренко М., Осауленко О. Історичний розвиток формування інституту реабілітації. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/54.pdf (дата звернення: 25.11.2024)

Олег ПАНКЕВИЧ,
професор кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ПОСИЛАННЯ НА ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Як відомо, у 2014 році була підписана Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку ратифіковано Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Згідно підпункту «а» пункту 2 статті 1 цієї Угоди однією з цілей асоціації є сприяння поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах [1].

Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07.02.2019 № 2680-VIII закріпив на найвищому, конституційному рівні євроінтеграційні прагнення нашої держави [2].

Знаменною віхою на шляху практичної реалізації означених прагнень стало 23 червня 2022 року, коли Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу [3].

З огляду на вищенаведене, а також враховуючи, що Конституційний Суд України (далі – КСУ) у мотивувальній частині своїх рішень використовує як додаткову аргументацію широкий спектр міжнародно-правових актів та рішень міжнародних і зарубіжних судових інституцій [4, с. 25], вочевидь заслуговує на особливу увагу аналіз звернень вітчизняного органу конституційної юрисдикції до документів та досвіду функціонування Європейського Союзу.

Отже, *перша* згадка про інституції Європейського Союзу (Європейських Співтовариств) у практиці КСУ з'явилась у його Рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару), де було лише зазначено, що «Чинна Конституція України, яка приймала уже після ратифікації Верховною Радою України Угоди про партнер-

ство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (Закон України «Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 10 листопада 1994 року 237/94-ВР)» [5]. Доречно для порівняння зазначити, що до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод КСУ звернувся ще у 1997 році (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) [6].

Вперше посилання на нормативний документ вищих органів ЄС для підсилення аргументації власної позиції КСУ зробив у Рішенні від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 (справа про утворення політичних партій в Україні): «У цьому контексті заслуговує на увагу положення Регламенту (ЄС) № 2004/2003 Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Про статус і фінансування політичних партій на європейському рівні» від 4 листопада 2003 року, яке встановлює додаткові вимоги щодо обов'язковості утворення політичних партій загальноєвропейського рівня щонайменше у чверті держав-членів, обов'язкової участі їх у виборах до Європейського парламенту та жорстких обмежень у фінансуванні» [7].

Хронологічно *перше посилання на положення Хартії основоположних прав Європейського Союзу* ми можемо побачити у Рішенні КСУ від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015: «За пунктом 1 статті 52 Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року будь-яке обмеження прав і свобод, що визначаються цією хартією, повинне здійснюватися на підставі закону з повагою до сутності цих прав та свобод. Застосовані за принципом пропорційності обмеження можуть бути встановлені тільки тоді, коли вони є необхідними та відповідають цілям і загальним інтересам, які визнані Європейським Союзом, або потребі захистити права і свободи інших осіб» [8]. У загальному підсумку посилання на *Хартію основоположних прав Європейського Союзу* містяться у 6 рішеннях та у 2 окремих думках суддів КСУ.

Проведений аналіз показує, що станом на 25.11.2024 КСУ посилається на практику *Суду Справедливості ЄС лише в двох Рішеннях*: *1)* «Конституційний Суд України бере до уваги також практику Суду Справедливості Європейського Союзу (*Court of Justice of the European Union*), за якою приписи Постанови № 765/2008 підтверджують обов'язок компетентних національних органів додержуватись принципу домірності; «згідно з усталеною судовою практикою, принцип домірності, який є одним із загальних принципів права ЄС, вимагає, щоб акти, ухвалені інституціями ЄС, не виходили за межі того, що є

відповідним і потрібним для досягнення правомірних цілей, на які спрямовано відповідні приписи актів права; якщо є вибір між кількома відповідними заходами, потрібно вдатися до найменш обтяжливого, а завдані збитки від їх застосування мають бути домірними щодо визначеної мети» [рішення у справі *Italy v Council (Fishing quota for Mediterranean swordfish)*, C-611/17, EU:C:2019:332 від 30 квітня 2019 року, § 55; див. також, з цього питання, рішення у справі *Denkavit Nederland*, 15/83, EU:C:1984:183 від 17 травня 1984 року, § 25]»; «принцип домірності так само застосовують на національному рівні, оскільки він вимагає від держав-членів ухвалювати заходи, які є відповідними для досягнення визначеної мети і не виходять за межі того, що потрібно для їх досягнення (див. рішення у справі *Link Logistik* N&N, C-384/17, EU:C:2018:810 від 4 жовтня 2018 року, § 40 і цитовану судову практику)» [рішення у справі Brunswick Bowling Products v Commission (T-152/19, EU:T:2021:539), від 8 вересня 2021 року, §§ 62–64]» [9]; *2)* «Поняття «людська гідність» – ключовий елемент *у практиці Суду Справедливості Європейського Союзу*. Так, зокрема, в одній зі справ наголошено, що засадниче право на людську гідність і недоторканність слід розглядати як невіддільну частину європейського правопорядку (рішення в справі C-337/98 *Kingdom of the Netherlands v. European Parliament and Council of the European Union* від 9 жовтня 2001 року)» [10].

Цілком зрозумілим є той факт, що особлива увага питанням, дотичним до проблематики ЄС, було приділено під час розгляду КСУ справи за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України (Висновок КСУ від 22 листопада 2018 року № 3-в/2018 і 6 Окремих думок) [11].

Загальновизнано, що наукові класифікації відіграють значну роль у пізнанні, оскільки слугують важливим засобом теоретичного відтворення видових особливостей певного об’єкта дослідження.

Це справедливо і щодо тих аналітичних схем, які дають змогу класифікувати рішення КСУ, в яких містяться посилання на досвід ЄС. Класифікація таких рішень дозволяє, як видається, конкретизувати уявлення про них настільки, щоб «вийти» на практично значущі, емпірично фіксовані властивості та риси останніх.

При цьому, однією з найпростіших таких класифікацій розглядуваних рішень КСУ є аналітика за хронологічним критерієм. Проте,

гадаємо, що навіть вона для уважного і вдумливого дослідника може бути доволі показовою, корисною та інформативною.

Отже, подаємо кількість рішень вітчизняного органу конституційної юстиції за весь період його функціонування із аналізованими нами посиланнями.

1999 – 1 рішення КСУ
2007 – 2 рішення КСУ
2011 – 1 рішення КСУ
2015 – 1 рішення КСУ, 1 окрема думка
2018 – 1 висновок КСУ, 6 окремих думок
2019 – 3 рішення КСУ, 7 окремих думок
2020 – 6 окремих думок
2021 – 3 рішення КСУ
2022 – 2 рішення КСУ, 1 окрема думка
2023 – 4 рішення КСУ, 2 окремі думки
2024 – 3 рішення КСУ.

Відтак, проведений кількісний аналіз показав, що за всю історію функціонування (станом на 25.11.2024) *КСУ* було здійснено посилання на нормативні документи та досвід ЄС у царині права у *20 рішеннях, 1 висновку КСУ та 23 окремих думках суддів КСУ.*

Для порівняння зазначимо, що ще станом на 01.07.2020 КСУ було здійснено посилання на Конвенцію та/або практику ЄСПЛ у 72 рішеннях та 45 окремих думках [див. детальніше 12, с. 34].

Отже, вітчизняний орган конституційної юрисдикції, незважаючи на свою чітко окреслену позицію про те, що у конституційних провадженнях він «<...> зважає на надбання спільноти (acquis communautaire) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема» (абзац перший підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023) [9], на нашу думку, ще недостатньо активно використовує у своїй діяльності акти ЄС (особливо у порівнянні з Конвенцією та практикою ЄСПЛ) як аргументи для мотивування власних рішень.

---

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

2. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від

07.02.2019 № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text

3. European Council conclusions, 23-24 June 2022. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf

4. Панкевич О. З. Європейські стандарти людських прав у практиці Конституційного Суду України. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 4 (10). С. 21–27.

5. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text

6. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text

7. Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 (справа про утворення політичних партій в Україні). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text

8. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text

9. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023 (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text

10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text

11. Висновок Конституційного Суду України від 22 листопада 2018 року № 3-в/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18#Text

12. Панкевич О.З. Застосування Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Страсбурзького суду в конституційному судочинстві України (спроба статистичного аналізу). *Публічне право*. 2020. № 4. С. 32–41.

Дмитро ПЕРМЯКОВ,
курсант факультету
забезпечення державної безпеки
(Київський інститут Національної гвардії України)
Науковий керівник – ***Лілія ПОЛУНІНА,***
професор кафедри,
кандидат юридичних наук, доцент
(Київський інститут Національної гвардії України)

ДІЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, є Основним Законом держави, який має найвищу юридичну силу та визначає фундаментальні засади суспільного і державного ладу, права і свободи людини та громадянина. З початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року перед українською державою постало питання забезпечення дії Конституції в умовах війни.

Частина 2 статті 64 Конституції України передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Водночас Конституція чітко визначає перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть в умовах війни. До них належать, зокрема, право на життя, право на повагу до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на звернення до суду для захисту своїх прав тощо.

Запровадження воєнного стану на всій території України відбулося відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року, який був затверджений Верховною Радою України [2]. Це рішення ухвалене відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 та ст. 107 Конституції України, які визначають повноваження Президента та порядок запровадження воєнного стану. Таким чином, навіть в екстраординарних умовах війни була дотримана конституційна процедура введення особливого правового режиму.

Протягом періоду дії воєнного стану Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, неодноразово ухвалювала рішення про продовження строку його дії, керуючись ст. 85 Конституції України, яка відносить це питання до повноважень парламенту. Кожного разу таке рішення ухвалювалось не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, як того вимагає Основний Закон.

Запровадження воєнного стану надало можливість державі вживати необхідних заходів для відсічі збройної агресії та забезпе-

чення національної безпеки, але при цьому конституційний лад України зберігся. Конституція продовжила діяти як Основний Закон, визначаючи засади суспільного і державного ладу, право народу на самовизначення та територіальну цілісність України.

В умовах війни особливого значення набуває ст. 65 Конституції України, яка встановлює обов'язок громадян України захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність. Ця конституційна норма стала правовою основою для мобілізації громадян на захист держави, а також для формування загонів територіальної оборони та добровольчих підрозділів.

Водночас, навіть в умовах війни Конституція України залишається правовим фундаментом для функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема, продовжують діяти конституційні положення щодо поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, щодо повноважень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, судів тощо.

Конституційні норми щодо основ правового статусу людини і громадянина, прав національних меншин, мовної політики, місцевого самоврядування також зберігають свою чинність. Держава має керуватися цими нормами при ухваленні рішень та здійсненні своїх функцій навіть в умовах воєнного стану.

Важливо зазначити, що дія Конституції України поширюється на всю територію держави, включаючи тимчасово окуповані російською федерацією території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей. Відповідно до ст. 73 Конституції України, ці території є невід'ємною частиною України, і на них повною мірою поширюється українське законодавство та юрисдикція української влади.

Зрозуміло, що в умовах фактичної окупації забезпечити реалізацію конституційних норм на цих територіях вкрай складно. Проте, Україна ніколи не визнавала і не визнає анексії Криму чи спроб росії легітимізувати свій контроль над окупованими районами Донбасу. З точки зору Конституції та міжнародного права, ці території залишаються частиною суверенної території України, і після їх деокупації на них буде повністю відновлено дію Конституції та законів України.

Окремо слід зазначити роль Конституційного Суду України в забезпеченні дії Конституції в умовах війни. Відповідно до ст. 147 Основного Закону, Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України [1].

В умовах війни Конституційний Суд України продовжує працювати та виконувати свої повноваження. Зокрема, Суд розглядав питання щодо конституційності указів Президента України про введення воєнного стану та його продовження. Ці рішення мають важливе значення для забезпечення конституційної законності та верховенства права навіть у надзвичайних обставинах.

Крім того, Конституційний Суд України може бути залучений до вирішення інших питань, пов'язаних із дією Конституції в умовах війни, наприклад, щодо конституційності окремих законодавчих актів, ухвалених в цей період, щодо повноважень органів державної влади в умовах воєнного стану тощо.

Таким чином, дія Конституції України в умовах війни зазнає певних модифікацій, зумовлених необхідністю захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, забезпечення її обороноздатності та безпеки громадян. Запровадження воєнного стану дозволяє державі вживати надзвичайних заходів, але при цьому зберігається суть конституційного ладу та принцип верховенства права.

Обмеження окремих прав і свобод має тимчасовий характер і не може виходити за межі, визначені Конституцією. Основоположні конституційні права і свободи продовжують діяти та гарантуються державою навіть у цей складний період.

Конституція України залишається правовою основою для діяльності органів державної влади, які мають керуватися її нормами при ухваленні рішень та здійсненні своїх повноважень. Конституційний Суд України відіграє важливу роль у забезпеченні відповідності законів та інших правових актів Конституції в умовах війни.

Україна продовжує відстоювати територіальну цілісність держави у її конституційно визначених кордонах та докладає всіх зусиль для відновлення конституційного ладу на тимчасово окупованих територіях.

Попри всі виклики та загрози, спричинені збройною агресією росії, Конституція України продовжує бути міцним фундаментом української державності, демократії та прав людини. Збереження дії Конституції в умовах війни є запорукою того, що Україна залишається правовою та демократичною державою, здатною захистити свій суверенітет та забезпечити гідне майбутнє для своїх громадян.

---

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.11.2024).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 10.11.2024).

Сергій РАБІНОВИЧ,
професор кафедри
(Львівський національний університет імені Івана Франка),
завідувач лабораторії,
доктор юридичних наук, професор
(Львівська лабораторія прав людини
імені академіка Петра Рабіновича НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКОНАННЯ «ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ» В УМОВАХ ВІЙНИ: ТЕОРІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

1. 1950 року, через чотири роки після завершення Нюрнберзького процесу Комісія ООН з міжнародного права кодифікувала принципи, застосовані Міжнародним воєнним трибуналом для суду над головними воєнними злочинцями Другої світової війни. Ця кодифікація отримала назву Нюрнберзьких принципів. Згідно з IV Нюрнберзьким принципом, "та обставина, що будь-яка особа діяла на виконання наказу свого уряду або начальника, не звільняє цю особу від відповідальності за міжнародним правом, якщо моральнісний вибір (*a moral choice was in fact possible to him*) був фактично для неї можливий" [1]. Цей принцип відображено також у статті 60 Основного Закону України, згідно з якою за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

У праворегулятивній практиці невизначеність, пов'язану з оцінювальним характером терімносполук "явна злочинність" та "явна протиправність", дещо зменшують завдяки їх нормативній конкретизації. Так, до явно незаконних *(manifestly unlawful)* віднесені злочини геноциду, злочини проти людяності й воєнні злочини у статті 33 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [2].

Цьогоріч у Верховній Раді України зареєстровано законопроєкт, метою якого є, зокрема, посилення відповідальності командирів за явно злочинні накази. Проєктом передбачено доповнити КК України статтею 426-2 "Віддання явно злочинного наказу або розпорядження". У Примітці до неї зазначено, що під явно злочинним наказом (розпорядженням) слід розуміти такий наказ (розпорядження), яким завідомо для особи, якій він адресований, наказується вчинити передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність) або таке діяння, яке визнається злочином відповідно до загальних принципів права, визнаних циві-

лізованими націями (ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), та/або такий, виконання якого завідомо неможливе або завідомо призведе до втрат особового складу відповідного підрозділу (частини) понад 50 відсотків [4].

Уявлення про явну незаконність діянь корелюють із визнанням їхньої злочинності за застереженням Мартенса ("відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями"). В рішенні у справі "Кононов проти Латвії" Велика Палата Європейського суду з прав людини, застосовуючи норму частини 2 статті 7 Конвенції, вказала: "З огляду на статус командуючого бойового офіцера, від заявника розумно було очікувати *(reasonably expected)* особливо уважного ставлення до оцінки ризиків, які могла спричинити операція у Малих Батах. <…> беручи до уваги кричуще протиправний *(the flagrantly unlawful)* характер жорстокого поводження та вбивства дев'ятьох жителів села за встановлених обставин операції 27 травня 1944 року <…>, навіть найповерховіші розмірковування заявника підтвердили б, що спірні діяння, принаймні, ризикують суперечити законам і звичаям війни, як їх розуміли на той час, і, зокрема, можуть бути військовим злочином, за який він, як командир, ніс би особисту і кримінальну відповідальність"[4].

Відзначимо, що керівник Львівської школи теорії прав людини проф. П. М. Рабінович скептично ставився до припису статті 60 Конституції України. З цього приводу він незмінно зауважував: 'Що це таке "явна злочинність"? Явна для кого?'

Справді, ця терміносполука викликає чимало запитань. Що таке *"явність"* як ознака злочинності згаданих юридичних актів? Якою є соціальна й психологічна природа очевидностей? Де у людській психіці локалізовані очевидності: у сфері свідомого чи несвідомого? Чи існує зв'язок між моральнісною й правовою очевидністю? Якою є юридична, зокрема кримінально-правова, природа "явної злочинності" наказу? Чи є явна злочинність наказу властивістю змісту самого наказу, його суб'єктивного сприйняття його виконавцем, чи іншими особами? На кого поширює дію норма про відповідальність за явно злочинних наказів: на всіх виконавців таких наказів, тільки на вище військове керівництво чи лише на тих, хто безпосередньо бере участь у виробленні державної політики? Ці складні питання набувають особливої практичної ваги з огляду, зокрема, на кримінальну караність діяння з "невиконання наказу" (стаття 403 КК України).

У науково-практичних коментарях до статті 60 Конституції України розгорнутих відповідей на поставлені питання немає. Так, Коментар за редакцією М. Мельника та М. Хавронюка, вказує, що

явно злочинним є наказ, "злочинний характер якого очевидний, зрозумілий як для того, хто його віддає, так і для того, кому він адресований, а також для інших осіб" [5, с.121].

Отже, спираючись на теорійні положення, які нам уже доводилось розробляти раніше [див., зокрема 6; 7, с. 130–139, 420–433], вкажемо на деякі проблемні аспекти застосування принципу юридичної відповідальності за виконання явно злочинного наказу. Такий розгляд поєднуватиме стратегії осмислення проблематики очевидності, вироблені в соціології, етиці й теорійній юриспруденції.

2. Очевидностями виступають конкретно-історичні уявлення про факти або норми, які у певній культурі або соціальній групі сприймають як безпосередньо достовірні («зрозумілі самі собою») й цілком безсумнівні, такі що не потребують обґрунтування.

Доцільно розрізняти очевидності фактологічні й ціннісно-нормативні (зокрема моральнісні й правові). Ціннісні очевидності виявляються у почуттях і переживаннях індивідом відповідальності за власну поведінку. Ціннісні моральнісні очевидності відтворюються в практиках різних культурних спільнот і мають до- і позараціональне походження. Вони локалізовані в особливих моральнісних і правових почуттях і переживаннях – *совісті.* Саме совість згадано у преамбулах найважливіших міжнародно-політичних і правових праволюдинних документів. У преамбулі Загальної декларації прав людини, в якій іде мова про "варварські акти, які обурюють совість людства" (*the conscience of mankind*), а в преамбулі Римського статуту йдеться про «неймовірні злодіяння, які глибоко вразили совість людства» (*the conscience of humanity*).

Зміст моральнісних очевидностей пов'язаний із найбільш істотними нормами соціальної поведінки, що її визнають людською, гуманною, з уявленнями про людську гідність і людяність. Г. Радбрух в есеї 1948 року писав про "суттєві риси "антисоціальної дії", які формують матеріал загального та особливого складів злочину": "… доправовий субстрат кримінально-правового вчення про вину даний нам в особливо очевидному вигляді, тобто у нашій совісті. Адже форми вини кримінального права повністю відповідають формам вини в етиці" [8, с.274].

До моральнісної очевидності апелює "формула Радбруха", згідно з якою, якщо суперечність між позитивним законом і справедливістю стає нестерпною, закон як "неправильне право" має поступитися справедливості з огляду на існування принципів "надзаконного" права. Посилання на очевидність наведено в кількох рішеннях Федерального Конституційного суду Німеччини 1968 р., 1989–99 рр., в основу яких покладено die Radbruchsche Formel.

3. Застосування норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за виконання явно злочинно наказу, пов'язане з цілою низкою проблем моральнісно-психологічного та юридико-прикладного гатунку.

Найпершою з них є те, що ціннісні очевидності характеризує як нерозривно пов'язана з людяністю універсальність, так і тісний зв'язок із культурними практиками і системами цінностей соціальних груп, а отже й відносність.

Так, за словами сучасного українського філософа О. Хоми, "мислення будь-якої культури може бути описане як нерозв'язуваний конфлікт очевидностей" [9, с.188]. Об'єктивним підґрунтям цього конфлікту слугує соціальна неоднорідність суспільства, на якій наголошував П. М. Рабінович, а також співіснування в суспільстві відмінних культурних кодів, пластичність ціннісної свідомості людини, її трансформації, описувані як "моральнісний розвиток" та "моральнісна деградація". Ця конфліктність якраз і становить основний виклик "справедливості" законотворення та юридичної визначеності застосування оцінювальних приписів права, сформульованих із використанням термінів "явне" та "очевидне".

Арістотелівська формула, за якою те, "що є доброчесним, нікому, окрім людини доброчесної, не видно" розкриває антропологійний аспект проблеми вини як суб'єктивного елементу кримінального правопорушення, за наявності якого діяння злочинця зазнає морально-правового осуду.

За Е. Фроммом, сутнісна дилема людини полягає в тому, щоби рухатися в бік архаїчного й патологічного рішення або ж, натомість, рухатися вперед, розвиваючи свою людяність: "Наша здатність приймати рішення завжди перебуває в зв'язку із нашою життєвою практикою. Чим довше ми приймали неправильні рішення, тим більш "жорстоким" робиться наше серце; чим частіше ми приймаємо істинні рішення, тим м'якшим стає наше серце, або ж, радше, тим живішим воно стає" [10]. Так, з одного боку, проявляє себе екзистенційна діалектика буття і свідомості людини, практичного досвіду й здатності до моральних оцінок. З іншого ж боку, тут унаочнено проблему моральнісної деградації особистості, зокрема в умовах зовнішньої ідеологічної обробки, соціального конформізму, соціально-психологічних та інституційних чинників. Акцентований Е. Фроммом антагонізм совісті "гуманістичної" і "авторитарної" істотно проблематизує виявлення суб'єктивних підстав здійснення правосуддя щодо обвинувачених у вчиненні явно злочинних діянь.

Проблема застосування приписів про відповідальність за виконання явно злочинного наказу в тому, що спотворення моральнісних орієнтацій виконавця злочинного наказу та/або того, хто віддає його, здатне робити для них злочинність наказу *неявною.*

У повсякденному досвіді індивіда універсальні очевидності можуть поступово поступитися очевидностям "організаційно-професійного" гатунку. Як зауважує сучасний український філософ І. Маслікова, в самооцінці нацистських функціонерів, відбувалося зміщення фокусу від моральної якості вчинку до успішності функціонування в системі організаційних авторитетів. Унаслідок цього людина не відчуває провини за жорстокість та злодіяння, які чинить за наказом. Тому, зокрема, комендант концтаборів Ф. Штангль, будучи засудженим за свої злочини в 1970 році, визнавав себе винним, але водночас стверджував, що його сумління є чистим [11, с. 146].

Іншою проблемою є те, що з огляду на приписи статей 23, 25 КК про форми вини і види необережності, такий наказ буде явно злочинним уже тільки для свідомості суддів і панівної суспільної групи, але не для виконавця наказу. Відтак *індивідуальна* очевидність злочинності наказу стає тут відвертою юридичною фікцією. "Недбалість" же не відповідає ознаці явної злочинності діяння [12, с. 405] і кримінально-правовим ознакам злочинів проти людяності та інших злочинів, які належать до умисних.

Злочинний характер наказу має бути явним як для того, хто його віддає, так і для того, кому він адресований". Натомість за такою логікою особа, в якої відбулося моральнісно-психологічне спотворення ціннісних орієнтацій, нестиме кримінальну відповідальність за виконання явно злочинного наказу за умови, що вона лише, як вважається, *могла* усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу, хоча й не усвідомлювала її. Однак у цьому разі індивідуальна очевидність злочинного характеру наказу перетворюється на юридичну фікцію. Окрім цього, виникає питання, чи немає в цьому випадку об'єктивного ставлення у провину.

Підсумовуючи, зазначу, що підтримування існуючих панівних соціокультурних очевидностей і творення нових очевидностей здатні об'єднувати значну частину соціуму і тому належать до головних завдань органів державної, зокрема судової, влади. З огляду на це у модерних демократичних суспільствах важливим стає владне державно-юридичне вирішення конфліктів очевидностей та конструювання, всупереч існуючим у соціально неоднорідному суспільстві ціннісним розбіжностям, таких моральнісно-правових очевидностей

людяності, які протистоять будь-яким забобонам і упередженням, ксенофобії та ворожнечі.

1. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal 1950. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_1_1950.pdf (доступ: 15.11.2024)

2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, ратифікований Законом № 3909-IX від 21.08.2024 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text ку4 (доступ: 15.11.2024)

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення та захисту прав військовослужбовців, посилення відповідальності командирів за явно злочинні накази, створення умов для соціальної реабілітації засуджених та ув'язнених (№ 11077, 11.03.2024) https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43820?fbclid=IwAR1I7VvNBDDBtAMnuRRSArlLTWjgJ_Yvm-RYuCN6m1d1XuSA_vFyopfaMkI (доступ: 15.11.2024)

4. *Case of Kononov v. Latvia* (Application no. 36376/04) Judgment Grand Chamber. Strasbourg 17 May 2010 https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22: [%22001-98669%22]} (доступ: 15.11.2024)

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-е вид. К.: Юридична думка, 2009. 1235 с.

6. *Рабінович* С. Природно-*правова очевидність* та її юридична позитивація. *Юридична Україна.* 2009. № 1. С. 15–21.

7. *Рабінович С. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні. ЛьвДУВС, 2010. 576 с.*

8. Радбрух Г. *Філософія права.* К.: Тандем 2006. 316 с.

9. Хома О. *Истина и очевидность: симптоматологическое мышление в философии модерна.* Ин-т филос. НАН Украины. Винница: Універсум, 1998. 259 с.

10. Funk R. *Erich Fromm: The Courage to Be Human With a Postscript by Erich Fromm* https://opus4.kobv.de/opus4-Fromm/files/9852/Funk_R_1982b.pdf

11. Маслікова І. *У пошуках спільного блага: етичні колізії соціальних практик.* К. Міленіум, 2018. 388 с.

12. Навроцький В. *Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібн.* 2-е вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

Руслан ТОПОЛЕВСЬКИЙ,
доцент кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Російська агресія в 2014 році мала своїм наслідком появу правового статусу «внутрішньо переміщена особа». Так на 31.12.2021 перебувало на обліку 1 476 148 внутрішньо переміщених осіб, у тому числі 1 211 165 сімей [1]. Повномасштабне вторгнення в 2022 році загострило існуючі проблеми з функціонуванням соціальної держави – кількість внутрішньо переміщених осіб зросла до шести мільйонів. Вже 20.03.2022 р. Постановою КМУ № 332 було прийнято «Порядок надання допомоги на проживання ВПО» [2], спрямований на вирішення допомоги особам, які вимушені були переїхати з окупованої території або території, що перебувала під загрозою обстрілів.

Після повномасштабного вторгнення в Україні було запроваджено воєнний стан. Цей особливий правовий режим, спрямований на захист держави в умовах збройного конфлікту, передбачений в Законі України «Про правовий режим воєнного стану», передбачаючи як обмеження прав і свобод громадян у цей період, так і можливість держави залучати ресурси громадян і підприємств для оборони. Відповідно, створюються надзвичайні умови, за яких соціальна держава повинна забезпечувати основоположні права громадян, попри значні обмеження ресурсів і можливостей. Гарантування соціальної безпеки соціальною державою стає критично важливою для підтримки суспільної стабільності. Дослідження цього питання тісно пов'язане з розробкою ефективної політики в умовах воєнного стану та можливостями післявоєнного відновлення.

В цьому відношенні важливим є здійснення аналізу механізмів реалізації принципів соціальної держави в Україні в умовах воєнного стану. Основними завданнями є оцінка ефективності існуючих правових інструментів, визначення проблем та пропозиція шляхів їх вирішення.

Соціальна держава виступає як розвиток концепції правової держави для пом'якшення соціальної нерівності у суспільстві. Соціальна держава гарантує громадянам соціальну безпеку та забезпечує

дотримання прав громадян через інститути соціального захисту. Можна виокремити низку принципів соціальної держави: справедливий розподіл ресурсів, соціальний захист, підтримка вразливих груп населення. Попри те, що згадка про соціальну державу міститься в статті 1 Конституції України, її реалізація все ще продовжує встановлювати межі і формувати можливості.

У мирний час держава намагалася забезпечувати соціальну безпеку через певну систему соціальних послуг та соціальних гарантій. Йдеться про систему пенсійного забезпечення, допомогу сім'ям з дітьми, підтримку безробітних, людей з інвалідністю та інших вразливих груп. Суттєвими елементами соціальної держави в Україні також є гарантії доступу до освіти та охорони здоров'я. Однак, реалізація цих гарантій, як і інших складових соціальної держави суттєво залежить від рівня державного бюджету та якості правового регулювання. І якщо в мирний час ці складові соціальної держави загалом функціонують, у кризовій ситуації, зокрема, під час воєнного стану, такі механізми є вразливими і належно не функціонують.

Під час воєнного стану соціальна держава змушена адаптуватися. Звідси необхідність швидких змін правових і фінансових механізмів для того, щоб вони відповідали новим викликам та загрозам. Адже передбачаючи зростання державних витрат на ведення оборони, слід враховувати необхідність виділення в бюджеті відповідних коштів на соціальну безпеку і соціальні гарантії. Українська держава намагається поєднати ці дві сторони.

Можна виокремити низку напрямків реалізації соціальною державою своїх зобов'язань:

Зміни в програмах фінансової допомоги для внутрішньо переміщених осіб та постраждалих громадян; зміни соціальних гарантій для військовослужбовців та їхніх родин тощо. Однак залишається проблемою як ефективність цих змін та швидкість їх запровадження, так і питання в тому чи вони вирішують проблему, чи лише імітують її вирішення.

Різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб після російського вторгнення 2022 року і подальших обстрілів та знищення житла та інфраструктури населених пунктів в Україні, призвело до потреби забезпечення базових соціальних послуг, включаючи тимчасове житло, матеріальну допомогу та доступ до медичної допомоги. Значну роль відіграла Укрзалізниця, забезпечивши масову евакуацію громадян в безпечніші регіони. Суттєву роль в наданні допомоги відіграли як волонтери та благодійні організації, так і органи місцевого самоврядування. Разом із тим, варто зазна-

чити, що якщо в перші місяці для цих осіб надання допомоги було способом забезпечити виживання та покрити базові потреби, то в подальшому виникла потреба інтеграції в місцеву громаду, пошук способів забезпечення належного рівня проживання. Нерідко ВПО стикаються з бюрократичними труднощами під час отримання допомоги, а державна політика в певні моменти була спрямована на скорочення кількості осіб, які отримували таку допомогу від української держави [3].

Суттєвою проблемою гарантування соціальної безпеки залишається право внутрішньо переміщених осіб на житло. Мільйони людей залишилися без житла внаслідок російської агресії. Держава не впоралася з вирішенням цієї проблеми. Люди самостійно її вирішують: беруть житло в оренду, користуються допомогою друзів чи родичів, використовують допомогу місцевих громад, які надали їм прихисток. Значна кількість ВПО все ще живуть в тимчасових притулках (наприклад, спортивних залах шкіл). Частина з них не має куди повернутися, оскільки їхнє житло в зруйнованих населених пунктах теж зруйноване. Саме тому, від української держави, як від соціальної держави очікуються додаткові суттєві зусилля для вирішення цієї проблеми.

Разом із тим, справедливо вказати, що держава обіцяє запровадити певні програми: мобільні містечка, гуртожитки, нові квартири, компенсація за проживання переселенців, пільгові кредити під 3% річних. Передбачено формування фонду житла для тих, хто покинув домівки: шляхом викупу вже існуючого житла або побудови нового [4]. Ця проблема залишається вкрай гострою. Існує суттєвий розрив між кількістю осіб, які очікують вирішення цієї проблеми і реальним наданням житла.

Проблема з наданням матеріальної підтримки та вирішенням проблеми з житлом спонукає цих осіб виїздити за межі України, розраховуючи на допомогу інших держав.

Суттєвою проблемою залишається підтримка ветеранів та осіб, які отримали суттєві ушкодження внаслідок російських обстрілів.

Серед проблем, пов'язаних з реалізацією функцій соціальної держави є нестача фінансових ресурсів, що ускладнює реалізацію соціальних програм. Йдеться, зокрема про те, що значна частина коштів місцевих громад була перерозподілена в централізований бюджет, тоді як соціальні зобов'язання залишилися на місцевих громадах. Сюди ж можна віднести інфраструктурні проблеми, зокрема в регіонах, що постраждали від бойових дій, шо призводить до зниження доступу до соціальних послуг.

Таким чином, перед Україною, як соціальною державою стоять наступні завдання:

- забезпечення доступу до житла, роботи та послуг внутрішньо переміщених осіб;
- забезпечення реінтеграції ветеранів;
- забезпечення гідного рівня прожиткового мінімуму для вразливих категорій осіб;
- модернізація системи пенсійного забезпечення та соціальної допомоги;
- посилення залучення організацій громадянського суспільства для забезпечення соціальної підтримки;
- забезпечення прозорості використання ресурсів та підзвітності органів влади;
- необхідність моделювання післявоєнного розвитку соціальної держави в Україні.

_____

1. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. URL: https://nssu.gov.ua/vpo
2. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Кабінет міністрів України. Постанова. 332. 20.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF
3. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб. Кабінет Міністрів України. Постанова від 11 липня 2023 р. № 709. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF
4. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Кабінет міністрів України. Постанова. № 495. 29 квітня 2022 р.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF

Ростислав ТУРЧИН,
аспірант кафедри теорії, історії та конституційного права
Навчально-наукового Інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАНЬ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ПОНЯТТЯ «КОЛАБОРАЦІОНІЗМ»

Феномен колабораціонізму відомий людству з давніх часів, а його поява пов'язана зі самим існуванням цивілізації та воєн. Відтак, явище колабораціонізму виникло набагато раніше, аніж термін, який вперше був озвучений у Франції у 1940 році у значенні цілеспрямованої та добровільної співпраці з окупаційною владою. Варто зазначити, що в англійській мові термін collaboration вживається для позначення будь-якої співпраці, тоді як для визначення підтримки окупаційній владі вживається термін collaborationism. Для держави в умовах війни даний термін набуває негативного змістовного навантаження. Так, частина українських громадян, які залишилися проживати на тимчасово окупованих територіях та в анексованому Криму, постійно стикаються із таким явищем, або навіть самі співпрацюють з ворогом. При цьому існує декілька моделей поведінки громадян, які перебувають на територіях, які тимчасово не контролюються Україною. Більшість громадян України, які змушені залишитися на таких територіях, продовжують визнавати українську владу єдино легітимною і не беруть участі в будь-якій співпраці з ворогом. Як правило, це пенсіонери, безробітні, жителі сільських місцевостей. Частина громадян не бере участі в роботі окупаційних органів, проте продовжує займатися своєю діяльністю, як от працівники торгівлі, власники бізнесу, медики, водії громадського транспорту тощо, відтак можемо констатувати, що має місце співпраця в обмежений спосіб. Проте існує така категорія громадян України, які виконують організаційно-управлінські або адміністративні функції у публічному секторі в так званих «органах влади», ідуть на службу в незаконні воєнні формування чи в іншій формі надають підтримку окупаційній владі.

Як зазначає О. Чальцева, зацікавленість проблемою колабораціонізму пов'язана з періодом другої світової війни, коли зазначене явище стало масовим у європейських країнах, окупованих Німеччиною. Співпраця з окупантом була переважно воєнною і адміністративною [1, с.57]. Для більш точного розуміння особливостей колабораціонізму слід враховувати особливості кожної країни, тривалість та характер окупації, соціально-історичні умови, тактику окупанта,

рівень економічного розвитку, політичну ситуацію (відсутність демократії, політична кризи тощо), а також рівень залученості до співпраці впливових представників громадськості.

Сучасне розуміння колабораціонізму включає різні форми співпраці з окупаційною або ворожою владою, що загрожує державній безпеці та національним інтересам. У контексті сучасної України колабораціонізм часто стосується взаємодії з окупаційною владою на тимчасово окупованих територіях або підтримки агресії з боку рф. Колабораціонізм може проявлятися у різних формах: від політичної чи адміністративної співпраці до збройної допомоги ворогові.

Колаборційна діяльність може мати різні форми, залежно від її мотивацій, обставин та цілей. У загальному контексті, виділяють такі основні форми колаборації:

Політичний колабораціонізм – участь у створенні або функціонуванні політичних органів влади окупаційного режиму.

Адміністративний колабораціонізм – співпраця з окупаційною владою в управлінні окупованими територіями, допомога в організації діяльності державних або окупаційних установ.

Військовий колабораціонізм – участь у збройних формуваннях ворога або в допомозі окупаційним військовим структурам.

Економічний колабораціонізм – співпраця з окупаційною владою в економічній сфері, зокрема через надання ресурсів, виробничих потужностей або інших економічних активів.

Ідеологічний колабораціонізм – підтримка та пропаганда ворожої ідеології, поширення антидержавних настроїв, дезінформації або пропаганди, що шкодять державній безпеці [2, с. 60].

Колаборційна діяльність як суспільно-політичне явище є складним і багатогранним. Воно може включати як вимушену співпрацю з ворогом для виживання населення на окупованих територіях, так і свідому зраду державі. Зміни у кримінальному законодавстві України почалися лише після повномасштабного вторгнення у 2022 році, український законодавець активізував зміни до Кримінального кодексу, зокрема, щодо запровадження кримінальної відповідальності за колаборційну діяльність (ст. 111-1 КК України) [3].

На тимчасово окупованих територіях Донбасу та Криму колаборанти відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування окупаційної влади. Їхня діяльність охоплює різні сфери:

Адміністративна діяльність: місцеві чиновники, які добровільно або примусово працюють в окупаційних адміністраціях, забезпечують виконання політики РФ, включаючи примусове переведення територій до російських законодавчих і правових стандартів.

Освітня та культурна колаборація: на окупованих територіях змінюються програми навчання у школах і університетах, впроваджуються проросійські наративи, що виключають українську культуру та історію. Окупаційна влада активно використовує освітню систему для пропаганди та виховання лояльного населення.

Військова співпраця: чимало місцевих жителів залучаються до участі у військових формуваннях окупантів, зокрема через мобілізацію або пропаганду «захисту» цих територій від українських «агресорів».

Особливо складною є ситуація в Криму, де російська влада активно переслідує кримських татар, які відмовляються співпрацювати з окупаційною адміністрацією [4].

Таким чином, у ході дослідження колаборaційної діяльності в сучасних реаліях України було визначено, що колаборaціонізм є багатовимірним явищем, яке має глибоке історичне коріння і проявляється в різних формах: політичній, ідеологічній, військовій та економічній. Сучасний контекст російсько-української війни суттєво змінив природу колаборaціонізму, зокрема через масову співпрацю з окупаційними адміністраціями, участь у пропагандистських кампаніях і активну підтримку окупаційних збройних формувань.

Аналіз причин і факторів колаборaційної діяльності показав, що до них належать ідеологічний тиск, соціально-економічні мотиви та вплив російської пропаганди. Політичні, соціальні та економічні наслідки колаборaціонізму негативно впливають на стабільність і суверенітет України, спричиняючи розкол у суспільстві та послаблення державної влади на окупованих територіях.

Україна розробила правові механізми боротьби з колаборaціонізмом, зокрема через криміналізацію цієї діяльності, однак існує потреба в удосконаленні цих механізмів, враховуючи міжнародний досвід.

---

1. Чальцева О. М. Категорія «колаборaціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. С. 56–60.

2. Дубонос М. І., Пашина Н. П. Сутність поняття колаборaціонізм та його основні ознаки. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2023. С. 59–67.

3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 07.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Добрянська Н. Покарання за колаборaціонізм: які уроки світової історії варто врахувати Україні? 2021. URL: https://zmina.info/columns/pokarannya-za-kolaboraczionizm-yaki-uroky-svitovoyi-istoriyi-varto-vrahuvatyukrayini/

Владислав ФІРСОВ,
адвокат, член Комітету конституційного
правосуддя та прав людини
(Рада адвокатів Одеської області),
аспірант
(Київський університет права
Національної академії наук України)

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

Право особи на звернення до Конституційного Суду України (далі – КСУ) з конституційною скаргою задекларованe в частині 4 статті 55 Конституції України [1, ст. 55]. Відповідна конституційна норма декларує означене право як таке, що виникає за умов та в порядку, визначеному законом. Разом з тим, зміст права на конституційну скаргу розкрите через правові норми профільного Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – ЗУ «Про КСУ») [2].

Питання змісту і сутності конституційної скарги як багатоаспектного правового явища неодноразово розкривалося у вітчизняних наукових працях. Зокрема, доктор філософії в галузі права Ярослав Єрмоленко в своїй дисертації пропонує досліджувати право на конституційну скаргу з точки зору трьох аспектів: 1) об'єктивному – як право кожного на звернення з конституційною скаргою (тобто як інститут права); 2) як структурний елемент конституційно-правового статусу людини і громадянина (тобто як суб'єктивне право кожного на звернення з конституційною скаргою у статиці); 3) як структурний елемент юридичного змісту конституційно-правових відносин (тобто як право кожного на звернення з конституційною скаргою в суб'єктивному значенні у динаміці) [3].

В свою чергу, доктор юридичних наук Ірина Жаровська розглядає право на конституційну скаргу як складову доктрини конституціоналізму в цілому. За твердженням дослідниці, конституційна скарга є одним з інструментів стримування влади, адже в основі доктрини конституціоналізму визначеним є припущення, що влада має потенціал для зловживання і порушення прав громадян, тому вона ставить перед собою завдання обмежити владу шляхом чіткого визначення компетенцій та обов'язків різних гілок влади, а також встановлення механізмів контролю за їх виконанням [4, с. 718].

В контексті вищевикладеного, вважаємо слушною думку кандидата юридичних наук, доцента Ольги Балацької щодо недоцільно-

сті наявного обмеження об'єкта конституційної скарги виключно законами України, оскільки така модель конституційної скарги (що називається нормативною) не відповідає потребам та реаліям українського суспільства у частині гарантування прав та свобод людини і громадянина. За твердженням дослідниці, «коло актів, які можуть бути предметом конституційної скарги, має бути поетапно розширено іншими правовими актами Верховної Ради України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у тих випадках, коли застосування цих актів у конкретній справі призвело до порушення закріплених у Конституції України прав і свобод скаржників» [5, с. 156].

На нашу думку, для української правової системи актуальним залишається питання місця суб'єктивного права на конституційну скаргу в системі суб'єктивних прав людини в цілому. Відповідне питання постає як зі змісту самої диспозиції частини 4 статті 55 Конституції України (згідно якої право на звернення з конституційною скаргою не лише декларується, а й гарантується) [1, ст. 55], так і зі змісту існуючих поглядів на відповідне право серед вітчизняних науковців. Так, доктор юридичних наук, професор Ігор Магновський, аналізуючи висловлені в різні періоди часу вітчизняні наукові бачення сутності конституційної скарги, підсумовує, що право на звернення з конституційною скаргою доцільно розглядати через призму юридичної гарантії прав людини в Україні. На думку дослідника, така гарантія є формою прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя в Україні. Разом з тим, вчений підтверджує висловлені вище позиції, що гарантія права на доступ до Конституційного Суду України через інститут конституційної скарги є "вагомим важелем забезпечення відповідальності публічної влади перед суспільством" [6, с. 19].

Враховуючи викладене, висловлюємо думку, що, вкладаючи в диспозицію частини 4 статті 55 Конституції України сутність права на конституційну скаргу саме як гарантії захисту конституційних прав і свобод, законодавець акцентував увагу на особливому статусі відповідного суб'єктивного права як інструменту участі кожного в контролі і стримуванні публічної влади в межах окреслених в Конституції України загальних цінностей, принципів та приписів.

Таким чином, на сьогодні сутність інституту конституційної скарги в Україні виражається як в об'єктивному аспекті (як інститут права в системі правових норм), так і в суб'єктивному – як особливе право особи реалізувати свою поведінку певним чином. Метою існування даного інституту і суб'єктивного права є забезпе-

чення безпосередньої участі фізичних і юридичних осіб у системі стримування і противаг влади (попередження зловживання владою), що складає невід'ємну частину конституціоналізму як політико-правового явища.

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 01.12.2024 р.).

2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2136-19#Text (дата звернення 30.03.2024 р.)

3. Єрмоленко Я. В. Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні (загальнотеоретичний аспект): анотація дис. … д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2020. 224 с.

4. Жаровська І. М. Правова природа інституту конституційної скарги в доктрині конституціоналізму. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. № 5. С. 716-720.

5. Балацька О. Р. Право на звернення з конституційною скаргою як елемент доступу до конституційного правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Вип. 84: ч. 4. С.151-157.

6. Магновський І. Й. Інститут конституційної скарги як юридична гарантія прав людини в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2022. Вип. 1 (97). С. 13–22.

Карина ЧАБАНЕНКО,
здобувач вищої освіти
(Черкаський інститут
пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України)
Науковий керівник – ***Вікторія ЧУБАНЬ,***
доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту,
кандидат економічних наук, доцент
(Черкаський інститут
пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне військове вторгнення на територію суверенної держави – України. Знехтувавши нормами міжнародного права, російська федерація почала знищувати населення України, руйнувати інфраструктурні об'єкти країни, саме цим порушуючи права, свободи та інтереси людей, які гарантовані їм нормами національного та міжнародного права[1].

Наявність загрози національній безпеці обумовило необхідність введення 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 воєнного стану на всій території України з метою спрямування діяльності всіх органів системи охорони та оборони України на оборонний характер з метою відсічі наступальних дій російської федерації. Тому, питання захисту прав людей у контексті російсько-української війни стало надзвичайно актуальним, оскільки затягування конфлікту сприяє зростанню випадків порушення основних прав громадян [2].

Забезпечення прав людини і громадянина є ключовим аспектом демократії в різних країнах. Суттєві порушення конституційних прав громадян беруть свій початок ще з Революції Гідності, але продовження вони отримали на тимчасово окупованих територіях в 2014 році. Саме 24 лютого 2022 року почалось масове порушення прав громадян, тому що, саме в той день розпочалось повномасштабне вторгнення рф в Україну.

Під час війни найчастіше порушуються права людини на життя та здоров'я. Життя людини є найвищою цінністю, що сприяє реалізації інших прав і свобод особи та громадянина. Саме право на життя є основоположною частиною в міжнародному праві. Військова агресія призводить до вбивств, тілесних ушкоджень, викрадення

людей на тимчасово окупованих територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження з громадянами – є прямим порушенням як права на життя, так і прав на гідність та недоторканність [2].

Крім того, завдання шкоди здоров'ю внаслідок травмувань, неможливість доступу до медицини – є порушенням права людини на охорону здоров'я.

Знищення або пошкодження майна, порушення прав власності внаслідок його відібрання, обмеження прав людини на окупованих територіях, вилучення дітей та розлучення з батьками, порушення права на освіту тощо. На жаль, цей список порушень не є вичерпним, проте наявна система правових механізмів та способів захисту може сприяти відновленню порушених прав і компенсації завданих збитків.

Основний Закон держави передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації й захисті їх прав [1].

Згідно з Конституцією України, громадяни мають право вживати заходів для захисту своїх прав і свобод. Це включає: захист власного життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб від незаконних посягань; створення політичних партій та громадських організацій для реалізації і захисту своїх прав і свобод; проведення зборів, мітингів та демонстрацій; подання індивідуальних або колективних письмових звернень до органів державної влади; захист своїх прав і свобод у суді; звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за допомогою у захисті своїх прав; а також звернення до відповідних міжнародних установ або органів для захисту своїх прав і свобод.

В системі розподілу влади також діє інститут Уповноваженого з прав людини, який виконує представницьку функцію на публічному рівні. Його діяльність доповнює вже існуючі механізми захисту прав і свобод громадян.

Судовий захист прав і свобод завжди є одним з найефективніших механізмів, оскільки здійснюється однією з гілок влади та гарантований Конституцією України. Суд не має права відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи були порушені або ж по-

рушуються, якщо існують перешкоди для їх реалізації або мають місце інші утиски прав і свобод людини [1].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації не лише внесла суттєві зміни в реалізацію прав людини на захист, але й стала основним джерелом порушень прав і свобод людини та громадянина. Це щоденно завдає матеріальної та моральної шкоди громадянам, руйнуючи їх звичний спосіб життя. Притягнути до відповідальності всіх винних наразі неможливо, оскільки військова агресія з боку Росії триває. Фіксація протиправних та злочинних дій Російської Федерації сприятиме створенню доказової бази для її притягнення до юридичної відповідальності в міжнародних судових установах.

Міжнародні форми та методи захисту прав людини під час війни закріплені в нормах міжнародного гуманітарного права. Ця галузь міжнародного права визначає основні норми та принципи захисту прав людини, а також встановлює обмеження на застосування насильства під час збройних конфліктів. Вона висуває такі вимоги: по-перше, необхідно дбати про тих, хто не бере або припинив участь у бойових діях; по-друге, насильство має бути обмежене лише тим обсягом, який потрібен для досягнення цілей конфлікту, які, незалежно від причин його виникнення, полягають лише в ослабленні військового потенціалу противника.

Отже, після аналізу правових механізмів захисту прав людини в умовах війни можна дійти висновку, що правова система включає як національні, так і міжнародні форми та методи захисту прав людини під час конфлікту. Кожен з цих механізмів може бути використаний особами, які стали жертвами протиправних дій у період війни, що свідчить про потребу вдосконалення концепцій і практик захисту прав людини.

---

1. Дорошенко В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. Криворізького навчально-науковий інституту Донецького державного університету внутрішніх справ. Кривий Ріг. 2023. С. 4. Електронний ресурс URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf

2. Вахненко Т. В., Удовиченко О. В., Поліщук О. А. Правові аспекти забезпечення прав людини в умовах російсько-української війни: аналіз практики та рекомендації. Академічні візії. 2023. Електронний ресурс URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/8b513f8f-4410-4cb5-8137-b5812386712f/content

Сабріє ШРАМКО,
старший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень,
кандидат юридичних наук, старший дослідник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

ЄДНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ[1]

Запобігання автотранспортним правопорушенням є ключовим завданням для убезпечення дорожнього руху та зменшення негативних наслідків для суспільства, таких як дорожньо-транспортні пригоди (ДТП), травматизм і загибель людей. Концептуальний підхід до цього завдання має враховувати як технічні, так і соціальні аспекти, а також базуватися на принципах системності, єдності правового регулювання, інтеграції заходів, комплексності та орієнтації на результат. У свою чергу, єдність концептуального підходу до запобігання автотранспортним правопорушенням дозволяє створити ефективну систему профілактики порушень правил дорожнього руху (далі – ПДР). Цей підхід базується на інтеграції різних компонентів – нормативно-правових, освітніх, технічних, інфраструктурних та соціально-культурних – для досягнення спільної мети: убезпечення дорожнього руху та зниження кількості таких правопорушень. Реалізація зазначених компонентів сприятиме формуванню культури безпеки, правосвідомості серед усіх учасників дорожнього руху.

Культурологічний напрям запобігання автотранспортним правопорушенням, як теоретико-прикладний концептуальний задум практичного скорочення смертності і травматизму на дорогах, передбачає певну структуру сукупності заходів, постійно-діючого, термінового, разового, перспективного характеру. До таких перспективних заходів культурологічного запобіжного напряму можна віднести, наприклад, такі [1, с. 165–168].

Нормативно-правові заходи:

– позбавлення права керувати транспортним засобом;

– обмеження права користування транспортним засобом;

– впровадження системи штрафних балів;

---

[1] *Примітка*. Тези підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U105615).

– заборона керування транспортним засобом у стані сп'яніння;

– санкції за перевищення дозволеної швидкості;

– правовий механізм невідворотності стягнень/покарання за порушення правил дорожнього руху;

– законодавче забезпечення застосування технічних засобів контролю за дорожнім рухом та фіксації порушень правил дорожнього руху;

– закріплення стандартів безпеки дорожнього руху відповідно до змін у дорожній обстановці;

– впровадження обов'язкових програм навчання безпеки водіння для нових водіїв і періодичних оновлень для досвідчених водіїв.

Соціальні заходи:

– проведення соціальних кампаній з метою підвищення рівня дорожньо-транспортної дисципліни та відповідальності громадян за власне життя та здоров'я;

– створення та впровадження спеціальних програм запобігання водіння у нетверезому стані;

– створення у суспільстві атмосфери засудження порушень ПДР, зневаги до правопорушників, всебічної підтримки досягнення Vision Zero на дорогах;

– навчання навичкам щодо надання первинної та екстреної медичної допомоги;

– створення безпечних маршрутів для пішоходів і велосипедистів, а також заохочення їх використання;

– впровадження обов'язкових програм страхування з метою забезпечення фінансового захисту постраждалих унаслідок ДТП.

Організаційно-управлінські заходи:

– науковий підхід до проєктування та експлуатації шляхів автомобільного сполучення;

– комплексний аудит з безпеки дорожнього руху на дорогах загального користування та в місцях концентрації дорожньо-транспортних пригод за фактами вчинення дорожньо-транспортних пригод із тяжкими наслідками;

– посилення контролю за дотриманням правил безпеки дорожнього та технічним станом автомобілів;

– моніторинг ефективності підготовки водіїв;

– посилення поліцейського контролю за дотриманням ПДР і перевищенням швидкості в особливо-небезпечних зонах;

– підготовка професійних кадрів у сфері безпеки дорожнього руху;

– оцінка рівня безпеки наявної дорожньої інфраструктури та запровадження інженерних рішень щодо поліпшення показників безпеки, проєктування доріг із урахуванням швидкісних режимів;

– оцінка ефективності та результативності впроваджуваних заходів для визначення пріоритетності фінансування;

– обґрунтована економічна оцінка вартості життя, здоров'я та завданої економіці шкоди від ДТП.

Етичні заходи:

– вироблення в учасників дорожнього руху дорожньо-транспортної культури та належної правосвідомості;

– впровадження програм навчання водіїв та інших учасників дорожнього руху, що відповідають сучасній дійсності;

– створення єдиного реєстру злісних порушників ПДР із внесенням інформації про ДТП.

Технічні заходи:

– цифровізація сфери дорожнього руху, яка передбачає експлуатацію безпілотних автомобілів;

– будівництво «розумних» доріг;

– розширення мережи камер автоматичної фіксації перевищення швидкості руху, проїзду на заборонений сигнал світлофору; камер відеоспостереження за обстановкою проблемних ділянок дороги, вивчення інтенсивності дорожнього руху та ін.;

– оснащення транспортних засобів системами (EBA або DBS), що знижують ризик настання ДТП, таких як системи попередження зіткнення, управління рухом, автоматичне гальмування;

– впровадження технологій, що контролюють швидкість руху транспортних засобів і сповіщають водіїв про перевищення допустимих меж;

– розробка інтелектуальних систем для моніторингу поведінки водія і попередження втоми;

– оснащення пристроєм блокування запалювання з метою недопущення керування транспортним засобом особою у стані алкогольного сп'яніння;

– розвиток систем, що об'єднують дані про рух, погодні умови та стан дороги для запобігання аваріям;

– розвиток систем обміну інформацією між транспортними засобами та інфраструктурою для попередження зіткнень;

– розробка технологій, що полегшують паркування та попереджають аварії під час маневрування на парковці.

---

1. Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням. Харків: Право, 2023. 184 с.

Секція 2

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Валерія АФТАНАСІВ,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Ярина ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

З 2014 року Україна опинилась у стані війни через російську агресію на сході країни та незаконну анексію Криму. У відповідь на ці загрози, протягом 2014–2015 років було проведено кілька хвиль мобілізації для посилення Збройних Сил України [1]. Адже саме мобілізація є необхідним заходом для забезпечення оборони держави, оскільки постійне утримання великого професійного війська в мирний час є економічно невиправданим навіть для розвинутих країн.

Варто підкреслити, що процес часткової мобілізації в Україні супроводжувався численними проблемами в організаційному та правовому забезпеченні, що негативно позначилося на ефективності мобілізаційних заходів у критичний для держави період.

Дослідження форм, методів та принципів адміністративно-правового забезпечення мобілізації ЗСУ є надзвичайно актуальним, оскільки глибокий аналіз цих категорій дозволить розробити ефективніші механізми управління та удосконалити правове регулювання мобілізаційних процесів. Досвід АТО та ООС, а також прагнення України інтегруватися в НАТО підкреслюють необхідність модернізації принципів мобілізаційної підготовки.

Оскільки адміністративно-правове забезпечення є невід'ємною складовою адміністративно-правового регулювання, то завдання системи органів адміністративно-правового забезпечення мобілі-

зації ЗСУ реалізуються через використання різних форм правового впливу.

Поділяємо точку зору дослідників, які розглядають форми адміністративно-правового забезпечення як різновид правових форм державного управління [2, с. 142].

Доречно підкреслити, що порядок організації та функціонування системи мобілізаційної підготовки і безпосередньо мобілізації регламентується низкою законів, серед яких можна назвати, зокрема, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. №3543-XII [3], який є ключовим. Окрім того, важливими в контексті даної теми є Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. №1932-XII [4] та Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. №1934-XII [5] тощо.

Організація мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні є комплексним процесом, який регулюється як загальнодержавними, так і відомчими нормативно-правовими актами. Повноваження в цій сфері розподілені між різними органами державної влади, зокрема Міністерством оборони України та іншими центральними органами виконавчої влади. Саме такий розподіл повноважень зумовлює багаторівневу систему нормативного регулювання.

Правозастосовна практика в сфері мобілізаційного забезпечення передбачає використання різних правових інструментів. Зокрема, це видання нормативно-правових актів індивідуальної дії, укладання договорів та здійснення інших юридичних процедур, необхідних для забезпечення мобілізаційної готовності Збройних Сил України [6, с. 37].

Особливу увагу заслуговує питання укладання договорів у сфері мобілізаційної підготовки. Відповідно до законодавства, мобілізаційні завдання – це конкретні вимоги, які визначають, що саме і в якому обсязі необхідно виробляти або підготувати для забезпечення потреб оборони. Такого роду завдання доводяться до виконавців через затверджені плани та договори.

Аналізуючи особливості цих договорів, можна дійти висновку, що вони належать до категорії адміністративно-правових договорів. Це знаходить своє підтвердження у тому, що такі договори є одним із інструментів забезпечення мобілізаційної готовності Збройних Сил України та мають характерні ознаки адміністративно-правових відносин.

Вивчаючи механізми адміністративно-правового забезпечення мобілізації ЗСУ, ми приєднуємося до думки науковців, які виділяють державний контроль як окрему, надзвичайно важливу скла-

дову державного управління в цій сфері. Цей погляд знаходить підтвердження в науковій літературі. Калюжний Р. А. справедливо зазначає, що контрольну та наглядову діяльність можна розглядати як одну з форм адміністративно-правового забезпечення мобілізації [6, с. 38]. Ми поділяємо думку вченого про те, що саме завдяки такому контролю вдається своєчасно виявляти проблеми та вживати необхідних заходів для їх усунення.

Відповідальність за здійснення контролю у сфері мобілізаційної підготовки покладено на керівників різних рівнів: від органів державної влади до підприємств. Зокрема, в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. №3543-XII зазначається, що контроль на всіх рівнях є обов'язковим. У разі оголошення мобілізації Кабінет Міністрів України бере на себе додаткові контрольні функції щодо переведення Збройних Сил та інших силових структур на воєнний час.

Для забезпечення ефективного виконання мобілізаційних завдань в органах державної влади, місцевого самоврядування та на підприємствах створені спеціальні підрозділи або призначені відповідальні особи, які організовують та контролюють відповідні заходи.

Важливу роль у здійсненні контролю у сфері мобілізаційної підготовки відіграють військові комісаріати. Згідно із законодавством, на них покладено низку контрольних функцій, зокрема: контроль за веденням військового обліку, взаємодія з місцевою владою, участь у контролі за підготовкою підприємств до виконання мобілізаційних завдань та забезпечення потреб Збройних Сил у людських ресурсах.

Хоча державний примус є одним з основних інструментів забезпечення мобілізаційної готовності, українське законодавство не містить чіткого визначення цього поняття, що створює певні труднощі при аналізі правових засад реалізації заходів адміністративно-правового забезпечення мобілізації.

Ст. 65 Конституції України прямо передбачає обов'язок громадян захищати державу. Саме на цій основі здійснюється призов на військову службу та інші мобілізаційні заходи. Хоча Конституція також гарантує свободу віросповідання, вона одночасно встановлює, що релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення від виконання конституційних обов'язків, зокрема, військового обов'язку (ст. 35 Конституції України) [7]. Примусовий характер виконання військового обов'язку обумовлений конституційними засадами. Однак, для тих, чиї релігійні переконання суперечать військовій службі, передбачена альтернативна (невійськова) служба. Таким

чином, держава забезпечує баланс між конституційними правами та обов'язками громадян.

У підсумку, можемо констатувати, що адміністративно-правове регулювання мобілізації – це цілеспрямований вплив на суспільні процеси, пов'язані з мобілізаційною підготовкою та мобілізацією, за допомогою правових норм. Метою такого регулювання є забезпечення ефективної організації та координації всіх заходів, необхідних для переведення країни в бойову готовність.

1. Черниш О. Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років незалежності. 2021 р. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html
2. Філіппов А. В. Адміністративно-правове забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні: дис… канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2010 р. 246 с.
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 №3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 №1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text
5. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 №1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text
6. Калюжний Р. А. Форми та методи адміністративно-правового забезпечення безпеки авіаційних перевезень. *Наше право. Випуск* №1, ч. І. 2012 р. С. 36–42.
7. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Данило БЕРЕЗЮК,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасні виклики вимагають від правової системи адаптації та впровадження інновацій. Технологія штучного інтелекту надає унікальні можливості для підвищення ефективності судочинства, скорочення часу розгляду справ та покращення доступності правосуддя для громадян. Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні передбачає використання у діяльності органів публічної влади та у судовій системі [1]. Однак розширення використання штучного інтелекту пов'язане з певними ризиками, такими як потенційні проблеми з безпекою даних, етичні питання та необхідність балансу між автоматизацією та роллю людського фактора у прийнятті рішень.

У сучасній реальності питання штучного інтелекту стають актуальними. Прогрес в інтеграції штучного інтелекту в різні аспекти нашого життя продовжує прискорюватися, відкриваючи нові перспективи та рішення. Такий прогрес впливає на судову систему.

Щоденний розгляд безлічі справ у судах становить серйозні виклики для юридичної системи, створюючи ризик зниження якості судової роботи та ефективності правосуддя. Саме в цьому контексті запровадження штучного інтелекту стає невід'ємним заходом для забезпечення високого рівня судового захисту прав громадян. У технологіях штучного інтелекту використовується метод генетичного програмування, що передбачає автоматичне створення або зміну комп'ютерних програм за допомогою генетичних алгоритмів, унаслідок чого створюються чи покращуються програми, які здатні вирішувати комплексні завдання [2, с. 412].

На сьогоднішній день помічається активний розвиток і впровадження цифрових технологій у роботі судів, що супроводжуються успішною реалізацією електронного документообігу та електронного правосуддя, які у свою чергу забезпечуються відповідною підсистемою. Такі системи дозволяють створити єдину цифрову платформу для суден, забезпечуючи ефективну взаємодію у різних правових галузях. Це – Єдина судова інформаційно-комунікаційна система [3].

Безперечним кроком покращення судової системи є внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи [4]. Ця ініціатива відкриває перед судовою системою нові горизонти та можливості, сприяючи більш сучасним та гнучким методам забезпечення правосуддя.

Прийняття технології правосуддя онлайн може сприяти: інноваційному обслуговуванню громадян; онлайн-платформи забезпечать громадянам можливість взаємодії з суднами через зручні віртуальні канали, що зробить судові послуги більш дружніми та доступними; покращення процесу подання документів, можливість електронного подання документів та обміну інформацією між сторонами спростить процес та заощадить час, що, у свою чергу, прискорить розгляд справ; підвищення ефективності судових засідань, онлайн-платформа для проведення судових засідань створить можливість для участі сторін у процесі будь-якого зручного місця, скорочуючи тимчасові та географічні бар'єри; впровадженню технології слабкого штучного інтелекту, що здатний забезпечити автоматизацію та оптимізацію процесів, надаючи користувачам сучасні інструменти для взаємодії із судовою системою; забезпечення більшої прозорості: користувачі отримають можливість ретельніше відстежувати перебіг справ та оперативно ознайомлюватися із судовими рішеннями.

Впровадження правосуддя онлайн представляє не лише перехід до цифрової форми проведення судових процесів, а й запровадження інноваційних технологій, спрямованих на покращення доступності, ефективності та прозорості юстиції.

Штучний інтелект демонструє ефективність у різних країнах, де його використання стає невід'ємною частиною юридичної практики. Наприклад, у судовій системі країн Європейського Союзу застосовуються технології штучного інтелекту, які вирішують різноманітні завдання та вносять інновації у процес правосуддя. Завдання штучного інтелекту включають пошук аналогічних судових актів, підбір нормативно-правових актів з певної тематики. Особливістю є можливість штучного інтелекту перевіряти судові рішення та пропонувати власні альтернативи. У разі розбіжності між рішенням судді та запропонованим штучним інтелектом, суддя зобов'язаний мотивовано обґрунтувати свій вибір.

Нові технології спрямовані на стандартизацію і уніфікацію судових рішень, запобігаючи появі нелогічних та необґрунтованих рішень, що не відповідають традиційній правозастосовній практиці.

На відміну від країн Європейського Союзу, де судовий штучний інтелект впроваджено та активно розвивається, у США застосування судового штучного інтелекту обмежується невеликою кількістю приватних спеціалізованих систем. Наприклад, система, яка називається «Оцінка громадської безпеки» (Public Safety Assessment, PSA), яка на підставі аналізу інформації про вік обвинуваченого, про наявність у нього «кримінального досвіду» минулих років, виходячи з тяжкості обвинувачення, вираховує ризики, пов'язані з потенційною можливістю скоєння обвинуваченим нового злочину чи його приховування правосуддя.

Спираючись на результати цієї системи, суддя може ухвалити рішення про призначення реального чи умовного терміну, або про можливість звільнення обвинуваченого з-під варти під заставу до суду. Ця інформація має лише рекомендаційний характер і останнє слово завжди залишається за суддею.

Широке визнання у судових процесах здобула програма «COMPAS». Для аналізу законодавства США також застосовуються системи, такі як Watson/Ross від IBM і Lex Machina від LexisNexis. Ці системи допомагають суддям та адвокатам в аналізі великих обсягів законодавчих даних, полегшуючи роботу та прискорюючи процеси прийняття рішень.

Ще одним прикладом застосування судового штучного інтелекту США є система DARE. Дана система з високою точністю виявляє випадки лжесвідчення на основі аналізу відеозаписів. Її функціонал включає в оцінку змін у міміці, тону голосу та інших параметрів для аналізу та визначення достовірності показань свідків.

Незважаючи на скромніші досягнення в галузі штучного інтелекту в США використання подібних систем вносить інновації та підвищує ефективність процесів у судовій системі.

Впровадження штучного інтелекту в судову діяльність може супроводжуватися перевагами та недоліками. Ефективність та прискорення судових процесів є перевагами штучного інтелекту. За допомогою технологій штучного інтелекту можна автоматизувати широкий спектр процесів, наприклад, штучний інтелект здатний проаналізувати великий обсяг інформації, автоматизувати рутинні завдання працівників судової системи, зокрема, обробку кореспонденції до суду, аналіз даних, підготовку судових сповіщень та інші. Можливо істотно знизити ймовірність здійснення людиною механічних помилок у завданнях, які вимагають роботи, що повторюється, аналізу великого обсягу даних.

Штучний інтелект здатний з урахуванням аналізу попередніх судових рішень, практики спрогнозувати проект підсумкового процесуального документа, зберігаючи цим одне із найважливіших ресурсів, особливо у судовій системі – час.

Як один із істотних недоліків використання технології штучного інтелекту можна вказати на схильність до технічним збоїв, що загрожує помилками у обчисленнях, алгоритмах, втраті інформації і як наслідок порушення прав учасників судового процесу.

Впровадження технологій штучного інтелекту в судову систему представляє перспективу в цілком найближчому майбутньому, Однак штучний інтелект не повинен і не може замінювати суддю, як підсумкову інстанцію прийняття рішення, оскільки не має моральних та етичних якостей, він може служити допоміжним інструментом правосуддя.

---

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

2. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 10.08.2021 р. № 1845/0/15-21 (редакція 2024 р.). URL. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text

3. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи: Закон України від 23.02.2024 р. № 3604-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#Text

Надія БОРТНИК,
професорка кафедри
адміністративного і конституційного права,
докторка юридичних наук, професорка
(Національний університет кораблебудування)
Сергій ЄСІМОВ,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДАПТАЦІЯ МОДЕЛЕЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сучасні процеси цифрової економіки стали рушійною силою міжнародного співробітництва, прискорили процеси демократичного транзиту в країни, що розвиваються, стимулювали розвинуті країни повністю або частково переглянути моделі публічного управління. Цифрові процеси породили низку проблем для адаптації державних інститутів до техніко-технологічних інновацій інформаційно-комунікаційної галузі.

Стали виникати питання щодо підвищення ефективності роботи публічних адміністрації та оптимізації витрат на утримання та перенавчання штату державних службовців і службовці органів місцевого самоврядування, про ризики та можливості контролю «згори» та «знизу», про «цифрові права» громадян. Цей список випливає з більшої проблеми – правового регулювання використання проривних технологій – досить показової характеристики ефективної адаптації систем публічного управління до темпів розвитку цифрової економіки. Європейська мережа парламентської оцінки технологій та аналізу кращих практик здійснюється в рамках Інструментарію цифрового уряду Організації європейської співпраці та розвитку (далі – ОЕСР).

Поступове впровадження оцінки впливу технологій у країнах Європи зумовлює успіх деяких із них у сфері цифровізації, який визнаний у всьому світі та підтверджується міжнародними дослідженнями та відповідними рейтингами, наприклад The International Digital Economy and Society Index (I-DESI) [1]. Оцінюють п’ять областей розвитку цифрової економіки: поширеність та якість комунікаційної інфраструктури, цифрові навички населення, рівень використання Інтернет-сервісів, міра інтеграції цифрових технологій в економіку, рівень

розвитку цифрових адміністративних послуг, індекс дозволяє отримувати кількісні та якісні дані про процеси цифровізації в Європі.

Рекомендації, які формує ОЕСР для країн та міжнародних організацій на основі аналізу кращих практик, сприяють обміну практичним досвідом між учасниками організації та їхньою співпрацею з приватними компаніями у перспективних проектах щодо розвитку державної політики цифровізації.

Вплив процесів розвитку цифрової економіки на стан публічного управління у державі, яка стала на шлях цифровізації, виражається в розширенні повноважень уже наявних або створенні нових міністерств, відомств, підвідомчих структур, відповідальних за окремі аспекти політики цифровізації; перегляд ролі чиновника як елемента механізму виконавчої влади; конструювання цифрової державної інфраструктури (офіційні сайти держорганів, спеціальні електронні послуги для населення); трансформації ставлення населення до держави (від зміни рівня довіри до повної деформації сприйняття); модернізації законодавства (запровадження нових правових сутностей, прийняття нових законів, внесення змін до старих), спробах органів законодавчої та виконавчої влади регулювати відносини економічних агентів у мережі Інтернет.

Останній пункт має ключове значення для політики цифровізації та є основою для трансформації моделі публічного управління. У зв'язку з цим мета дослідження – вивчення досвід регулювання правовими та організаційними інститутами процесів адаптації державного управління до національних та європейських особливостей розвитку цифрової економіки.

Важливо відзначити моделі, що ґрунтуються на трьох досить поширених концепціях державного управління. До таких відносяться ієрархічна або модель класичної бюрократії М.М. Вебера (сучасні автори М. Консідіс і Дж. Льюїс розглядають її як процедурну), менеджерська (ринкова) модель (New Public Management) З. Осборна та Т. Геблера, після переосмислення якої М. Муром згодом було представлено модель менеджменту публічних цінностей (Public Value Management), з'явилися найбільш обговорювані останнім часом моделі публічного управління типу New Public Governance З. Осборна і варіації на тему публічного управління в контексті зростаючого впливу цифрових інформаційно-комунікаційних технологій (наприклад, Digital-Era Governance П. Данліві та Х. Маргеттс).

Названі моделі можна класифікувати за трьома категоріями: ієрархічні, менеджерські та мережеві. Для перших характерно: верховенство права; управлінський фокус на адміністрування набором

правил і посібників; центральна роль апарату у розробці, прийнятті та впровадженні рішень, поділ державних організацій на політичні та адміністративні; інкрементне складання бюджету; гегемонія професійних чиновників.

Прийшла їй на зміну у 1980-ті роки менеджерська модель мала такі особливості: перенесення та адаптація у державному управлінні менеджеріальних практик приватних компаній; дроблення державних та використання агентських організацій для більш ефективного надання державних послуг; акцент на контролі та оцінці витрат та результатів у роботі державних організацій. Однак, менеджерська модель виявилася недосконалою, тому з появою нових інформаційно-комунікаційних технологій, а також необхідності збереження державного впливу на конфігурацію пулічного управління було переглянуто з погляду політичних мереж, що дозволяють побудувати механізм управління на принципах публічності, транспарентності, справедливості, підзвітності, орієнтованості на людину, ефективності.

Нині складно стверджувати, що тільки одна з цих моделей характерна для окремо взятої країни чи групи країн, так, як ієрархічні, менеджеріальні та мережеві елементи управління присутні у функціонуванні державного апарату.

Європейський Союз є конфедерацією держав, що помітно відрізняються одна від одної за рівнем цифрового економічного розвитку та моделями державного управління.

У контексті цифровізації до цілей належать: створення Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market), забезпечення підтримки електронної комерції з переглядом відповідних директив ЄС та вдосконаленням норм правового захисту споживачів та постачальників товарів та послуг, запровадження нових правил проти геоблокування у межах ЄС, зменшення витрат при пересиланні між країнами ЄС придбаних у мережі товарів. Досягнення цих цілей має ключове значення для підтримки Європейським Союзом провідних позицій у сфері цифровізації та створення стійкої конкуренто здатної економіки. Єврокомісія планує взяти курс на більш інтенсивну цифрову трансформацію Європи відповідно до програми Single Market, Innovation and Digital та стратегії Єдиного цифрового ринку з 2021 року

Для цього розробляється спеціальна нормативна база схваленої Радою Європи програми Digital Europe (2021–2027) [2]. Згідно з цим документом, для підвищення ефективності цифровізації економіки та суспільства необхідно покращити інфраструктурні можливості ЄС у наступних галузях: суперкомп'ютери, штучний інтелект, кібербезпека та довіра, цифрові навички, розширення використання цифрових технологій населенням, в економіці та публічному управлінні.

Бюджет Digital Europe (2021–2027) становитиме 9,2 млрд. євро. Паралельно з цією програмою проводитимуться наукові дослідження та розроблятимуться інновації у сфері цифровізації в рамках чергової програми Horizon Europe, що оцінюється у 100 млрд. доларів. Євро [3].

Великі інвестиції в дослідження та розвиток цифрової інфраструктури та розробка більш розвинених програм з політики цифровізації підкріплюються досить великим законодавством Євросоюзу. Згідно з електронною базою нормативно-правових актів Eur-lex, на даний момент закони Євросоюзу у сфері цифровізації регулюють 18 різних галузей політики, причому більшість зосереджена на індустріальній політиці та внутрішньому європейському ринку [4]. Питання впровадження цифрових технологій у різних секторах економіки регулюються 94 законодавчими актами європейського рівня (директивами, ухвали, регламенти). Центральне місце серед правових актів Євросоюзу посідають регламенти та директиви ЄС. Регламенти поширюються на всю територію ЄС і є обов'язковими до виконання всіма країнами.

Директиви вводяться в дію країнами-членами Євросоюзу через національне законодавство та встановлюють цілі, яких країни ЄС мають досягти. №країни можуть лише посилити вимоги, але не спрощувати їх. У сфері цифрової економіки законами та директивами регулюються такі аспекти, як, наприклад, оподаткування, захист персональних даних, мережна та інформаційна безпека.

Європейські (директиви та регламенти) та національні нормативно-правові акти створюють інституційне середовище для досягнення цілей та виконання завдань, поставлених у стратегіях та програмах. Усвідомлюючи потребу в законодавчому регулюванні процесів цифровізації за останні роки було прийнято або оновлено низку ключових законів у таких сферах, як доступ до публічної інформації (4 документи), електронна ідентифікація та захист даних (6 документів), безпека цифрового уряду (4 документи), взаємопов'язаність державних баз даних (5 документів), державні закупівлі (2 документи), стандарти інтероперабельності систем (1 документ).

---

1. Shaping Europe's digital future. URL. https://digital-strategy.ec. europa.eu/ en/ policies/desi
2. The Digital Europe Programme. URL. https://digital-strategy.ec.europa.eu/ en/activities/digital-programme
3. Horizon Europe. URL. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/ funding/ funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en
4. EUR-Lex.europa.eu. URL. https://eur-lex.europa.eu/

Владислав ГОНЧАРУК,
доцент кафедри, доктор філософії в галузі права
(Міжрегіональна Академія управління персоналом)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Правові засади організації військової поліції є важливим елементом забезпечення національної безпеки, оскільки саме військова поліція виконує завдання, пов'язані із захистом держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері оборони. Її роль зростає на тлі сучасних викликів, таких як гібридні загрози, міжнародний тероризм, інформаційна війна та підвищення рівня військових конфліктів. Військова поліція забезпечує дисципліну та правопорядок у Збройних силах, запобігає злочинам у військовому середовищі, а також виконує завдання, пов'язані з підтримкою суспільної безпеки та захистом державних інтересів. Важливими аспектами функціонування військової поліції є правове регулювання її діяльності, а також взаємодія з іншими правоохоронними структурами для досягнення спільних цілей у забезпеченні безпеки держави. У багатьох країнах світу, таких як США, Франція, Німеччина, функціонування військової поліції регулюється як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами, що дозволяє ефективно підтримувати дисципліну серед військовослужбовців і захищати громадянське населення під час надзвичайних ситуацій [5]. Україна також активно працює над удосконаленням правових засад військової поліції з урахуванням міжнародного досвіду та національних потреб. Питання оптимізації законодавчої бази, яка регулює діяльність військової поліції, є актуальним для формування сучасної структури безпеки країни. З огляду на це правове забезпечення діяльності військової поліції є невіддільною частиною загальної системи національної безпеки, що сприяє підвищенню ефективності захисту держави від потенційних загроз.

Після початку повномасштабної агресії РФ відновлення системи військової юстиції в Україні стало надзвичайно актуальним. За останні десять років чисельність військових формувань зросла зі 166 тисяч осіб у 2013 році до 880 тисяч станом на лютий 2024 року. Водночас зросла кількість правопорушень серед військовослужбовців: за період з 2013 до 2023 року вона збільшилася в 78 разів, а кількість засуджених військових у 14 разів. У законодавстві також з'явилися нові категорії адміністративних правопорушень, за якими

кількість накладених стягнень з 2015 року зросла в 6,5 раза [7]. Ці зміни підкреслюють щоразу більшу потребу у фахівцях, таких як слідчі, прокурори, судді та адвокати, з відповідним рівнем кваліфікації. Зокрема, поліція та військова поліція відрізняються за сферами діяльності та завданнями. Поліція є цивільною силовою структурою, яка забезпечує правопорядок у межах держави, займається розслідуванням злочинів, контролем за дорожнім рухом, боротьбою з правопорушеннями серед цивільного населення [9]. Військова поліція в свою чергу є спеціалізованим органом, що діє виключно у військових структурах, виконуючи функції нагляду за правопорядком серед військовослужбовців, розслідування воєнних злочинів і порушень дисципліни, а також контролює дії військових під час виконання бойових завдань. Військова поліція має більш обмежену юрисдикцію та спеціалізується на військових питаннях.

Правове регулювання військової юстиції є однією з найважливіших складових частин національної безпеки України, особливо в умовах збройного конфлікту на Сході країни та посилення загроз з боку російської федерації. В сучасних умовах, коли питання забезпечення законності у військовій сфері є критично важливим, гостро постала необхідність реформування кримінальної військової юстиції та оновлення підходів до організації військової поліції. Запропонований законопроєкт «Про Військову поліцію» (реєстр. № 6569-д) визначає основні правові засади організації діяльності військової поліції, однак його положення потребують додаткового аналізу та удосконалення. Сьогодні українська система військової юстиції стикається з численними проблемами, що впливають на ефективність контролю за дисципліною та правопорядком серед військовослужбовців. Зокрема, відсутність належно організованої військової поліції та фахівців у сфері військової юстиції створює труднощі у своєчасному та об'єктивному розслідуванні воєнних злочинів. Законопроєкт «Про Військову поліцію» пропонує механізми для розв'язання деяких із цих проблем, однак залишається кілька аспектів, які потребують вдосконалення [3]. Серед позитивних моментів можна виокремити чітке визначення функцій військової поліції, таких як забезпечення правопорядку, охорона військових об'єктів і запобігання злочинам серед військових. Крім того, документ передбачає взаємодію військової поліції з іншими правоохоронними структурами, що сприятиме кращій координації зусиль у забезпеченні національної безпеки [2].

Проте законопроєкт має й певні недоліки. Наприклад, у ньому не повністю розкриті механізми забезпечення незалежності військової поліції від Збройних сил, що може призвести до конфлікту інте-

ресів у розслідуванні воєнних злочинів. Ще одна критична проблема полягає у відсутності вимог до професійної підготовки особового складу військової поліції, що може вплинути на якість розслідувань. Законопроєкт також не враховує необхідність належного соціального захисту військових поліціянтів, які будуть виконувати небезпечні завдання в зоні бойових дій. У зв'язку з цим, одним із ключових кроків до посилення військової юстиції є відновлення та розвиток системи військової прокуратури та військових слідчих, які матимуть спеціальну підготовку для розслідування воєнних злочинів і їх розгляду в судах [3]. Важливо, щоб ці особи мали відповідну юридичну освіту та практичний досвід роботи у сфері військового права, зокрема як прокурори або слідчі, а також досвід роботи у зонах бойових дій. Такий досвід дасть змогу їм краще розуміти специфіку військової служби та ухвалювати справедливі рішення в умовах військового конфлікту.

Доцільним є також відновлення в країні системи військових трибуналів – судів військової юрисдикції, які займатимуться розглядом справ воєнних злочинів. Для того, щоб військовий трибунал користувався авторитетом серед військовослужбовців, важливо прописати обов'язкові мінімальні вимоги до професійної придатності кандидатів на посаду суддів трибуналу. Зокрема, ці вимоги охоплюють наявність юридичної освіти, досвід роботи у сфері права (прокурор, слідчий, оперативний працівник структур військової контррозвідки СБУ) та статус учасника бойових дій (із загальним строком служби в зонах бойових дій не менше чотирьох місяців). Це дозволить залучати до судової системи осіб, які мають практичне розуміння реалій військової служби, що сприятиме ухваленню об'єктивних і справедливих рішень.

Відновлення та розвиток системи військової прокуратури та військових слідчих є важливими елементами для забезпечення правопорядку та належного функціонування військової юстиції в Україні. Особи, які працюють в цих інституціях, повинні мати спеціалізовану підготовку та освіту, яка дозволить їм ефективно розглядати справи, що стосуються воєнних злочинів. Беручи до уваги особливості таких злочинів, що можуть бути пов'язані з порушеннями дисципліни, нормами ведення бойових дій або іншими специфічними обставинами, важливо, щоб прокурори та слідчі мали досвід і знання в цій галузі. Крім того, спеціальна підготовка забезпечить належну правову оцінку ситуацій, які можуть не мати аналогів у цивільній практиці [7].

Одним із важливих критеріїв є також наявність статусу учасника бойових дій (УБД) у кандидатів на посаду судді. Це забезпечить

наявність у них практичного досвіду перебування в зоні бойових дій і розуміння реалій, з якими можуть стикатися військовослужбовці. Враховуючи специфіку воєнних злочинів, така вимога допоможе створити більш компетентну судову систему, здатну приймати зважені та справедливі рішення. Необхідно передбачити, що кандидати повинні мати досвід служби в зоні бойових дій протягом певного періоду, наприклад, чотири місяці в межах ротацій в АТО/ООС. Це дасть змогу кандидатам не лише здобути практичні знання, а й забезпечить їхню психологічну готовність до прийняття рішень у складних умовах, коли воєнні злочини можуть бути пов'язані з високим емоційним і моральним напруженням. Ці заходи сприятимуть відновленню та розвитку системи військової юстиції в Україні, що є особливо важливим у контексті зростання кількості військовослужбовців, а також в умовах постійних бойових дій на Сході країни. Це також дозволить зменшити випадки порушень військової дисципліни та забезпечити справедливе покарання за воєнні злочини, що матиме важливе значення для підтримання правопорядку та довіри до державних інститутів у військовому середовищі [8].

Необхідність проведення реформи кримінальної військової юстиції обумовлена також збільшенням чисельності військовослужбовців, військових резервістів і демобілізованих осіб, що повертаються до цивільного життя [4]. З урахуванням прогнозованого зростання кількості злочинів, учинених військовослужбовцями запасу та учасниками бойових дій, зокрема через соціальні фактори та психологічну адаптацію, потреба в надійному правовому механізмі для розгляду таких випадків є надзвичайно актуальною. Крім того, така реформа була б необхідною вже з 2014 року, коли ситуація на Сході України стала загрозою для національної безпеки, і якби її здійснили тоді, нинішня система вже могла б працювати ефективно та стабільно. Але, як відомо, краще пізно, ніж ніколи.

Отже, реформа кримінальної військової юстиції, включно зі створенням незалежної військової поліції, відновленням військових прокуратур, спеціально підготовлених військових слідчих і військових трибуналів, є невіддільною частиною забезпечення національної безпеки України. Це дозволить ефективніше запобігати та розслідувати воєнні злочини, забезпечуючи правопорядок серед військовослужбовців і підвищуючи авторитет системи правосуддя у військовому середовищі.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що впровадження військової поліції як окремої структури здатне підвищити ефективність розслі-

дувань злочинів серед військовослужбовців і забезпечити вищий рівень правопорядку в армії. Серед позитивних аспектів є покращення контролю за дотриманням військової дисципліни та підвищення відповідальності серед військових. Однак критика проєкту закону № 6569-д підкреслює низку недоліків, зокрема необхідність чіткого визначення компетенції військової поліції та посилення вимог до професійної підготовки її співробітників. Окрім цього, запропонована реформа повинна охоплювати відновлення системи військової прокуратури та військових трибуналів, що дозволило б ефективніше розглядати воєнні злочини на основі глибоких знань та досвіду в специфічних умовах армійського середовища. Існує необхідність суворих вимог до професійної придатності суддів і прокурорів, що працюватимуть у сфері військової юстиції, включно з досвідом служби в умовах бойових дій. Це може сприяти більшому авторитету судових інстанцій серед військовослужбовців і зміцненню довіри до системи правосуддя.

Зважаючи на зростання обсягу військових резервів і потенційні соціальні виклики, подальше вдосконалення законодавства в напрямі військової юстиції є невідкладним кроком для забезпечення безпеки держави.

---

1. Військова поліція: а як у них? АрміяInform – про світовий досвід. 2024. 20 липня. URL: https://armyinform.com.ua/2024/07/20/vijskova-policziya-a-yak-u-nyh-armiyainform-pro-svitovyj-dosvid/

2. Волокітенко О. М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Правове забезпечення адміністративної реформи.* 2022. № 4 (1). С. 199–207. URL: http://www.sulj. oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/30.pdf

3. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Проект Закону про Військову поліцію, реєстр. №6569-д. Ініціатор: Іонушас С. К. Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності. URL: https://www.kmu.gov.ua

4. Іонушас С. Повноваження Військової поліції не поширюватимуться на цивільних громадян, а стосуватимуться виключно на військовослужбовців і резервістів. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. 2024. 26 червня. URL: https:// www. rada.gov.ua/news/news_kom/251223.html

5. Коронієнко Д., Бизова А., Скриньковський Р. Досвід діяльності членів Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції в статусі військової установи (FIEP) у виконанні функцій військової поліції. *Traektoriâ Nauki.* 2021. Vol. 7. No 1. P. 4010–4016. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=961171

6. Кравченко І. Правові засади реалізації кадрової політики національної політики України. *Адміністративне право і процес.* 2018. № 1. С. 68–72. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/16.pdf

7. Лабораторія законодавчих ініціатив. Що змінить майбутній закон про військову поліцію? 26 березня. URL: https://parlament.org.ua/analytics/shho-zminyt-majbutnij-zakon-pro-vijskovu-policziyu/

8. Мамка Г. Військова поліція як перший крок до реформування військової юстиції в Україні. *Legal Business.* 2024. 17 липня. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/viyskova-policiya-yak-pershiy-krok-do-reformuvannya-viyskovoyi-yusticiyi-v-ukrayini.html

9. Юнін О. С. Особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану. *Адміністративне, інформаційне, фінансове та податкове право.* 2023. № 14. С. 95–100. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/263/265

Аліна ГРИЩУК,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ: СУТНІСТЬ І НАСЛІДКИ

Міграція населення як явище існує впродовж років та пов'язана з багатьма економічними, політичними, соціальними, військовими та іншими причинами. Не дивлячись на мету та причини міграції, все ж слід підкреслити, що найбільше населення виїздить за межі держави, тобто здійснює міжнародну (міжкордонну) міграцію ніж внутрішньодержавну (між адміністративно-територіальними одиницями у державі), і як наслідок зменшується в державі кількість населення та зростає інтелектуальна міграція, це різного роду фахівці. Нажаль маштаби інтелектуальної трудової міграції збільшуються, а це в свою чергу має суттєвий вплив на науку, освіту тощо.

На сьогоднішній день Україна нажаль є експортером висококваліфікованих працівників (кадрів), попри це все ж в науковців виникає сумнів щодо правильності застосування «інтелектуальний мігрант» чи «висококваліфікований мігрант», відповідно виникає питання, кого саме слід віднести до однієї категорії, а кого до іншої. Працівник, це завжди цінна категорія для будь-якої держави, оскільки розвиток будь-якої сфери у державі залежить від якісного виконання завдань, які покладені на фахівців (працівників) різних сфер та напрямів діяльності не лише органу влади, але й всієї держави.

Відповідно до положень нашого вітчизняного законодавство, а саме відповідно до статті 1 Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» трудовий мігрант – громадянин України, який здійснював, здійснює або здійснюватиме оплачувану діяльність у державі перебування, не заборонену законодавством цієї держави [1].

Слід погодитись з Рябець О. І. [2, с.46], яка зазначає, що: «в останні роки, а саме з лютого 2022 року, ми спостерігаємо стрімке скорочення населення, яке і надалі посилюється війною та міграцією. І, якщо у попередні роки (до лютого 2022 року), в період становлення незалежності в національному законодавстві з питань адміністративного обліку природного руху населення з усіх записів актів цивільного стану вилучалася інформація про рівень зайнятості та

освіти осіб, на яких вони складалися, так як не проводився облік міграційної активності населення, то прийнятий Закон України «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання в Україні» (14.12.2003 р. № 1382-IV [3]), Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (05.11.2015 № 761-VIII [1]), розпорядження Кабінету міністрів України (12 липня 2017 р. № 482-р «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» [4]) та розпорядження Кабінету міністрів України від 18 липня 2018 р. № 504-р. «Про проведення пробного перепису населення» [5], активізувала роботу органів державної влади, які були направлені на зміну, удосконалення та реалізацію законодавства про міграцію»

Як слушно зазначають Бараник З.П., Романенко І.О.: «Кваліфіковані мігранти – це особи, які переважно мають середню технічну або неповну вищу освіту, але не мають можливості (або бажання) працевлаштуватися в країні проживання здатні виконувати як розумову та фізичну працю у соціальній та будівельній сферах. Висококваліфіковані мігранти – це особи, які мають вищу освіту, або ступінь магістра, або здобувають науковий ступінь, мають значний досвід роботи у певній галузі, посідають провідні (керуючі) посади, здатні виконувати висококваліфіковану роботу у технологічній, економічній та фінансовій сферах. Інтелектуальні мігранти – це особи, що мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, виїжджають закордон з власної волі або за запрошенням, працюють переважно у високоінтелектуальних сферах: освіта, наука, технології» [6].

Подра О.П. та Петришин Н.Я. підкреслюють той факт, що «Трудова міграція в Україні перетворилася на вагому загрозу для національної безпеки, економічного розвитку та розвитку людського капіталу. Крім того, можемо констатувати, що це непросто трудова міграція, а економічна, під якою розуміють переселення мешканців із соціально-економічних причин, внаслідок погіршення умов праці та життя, що призводить до зростання бідності, злиденності, масового розшарування у суспільстві та, як наслідок, до збільшення ймовірності конфліктів, протистоянь та суперечностей» [7, с. 38-39].

Відповідно статті 10 Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» закордонні дипломатичні установи України вживають заходів для того, щоб трудові мігранти і члени їхніх сімей у повному обсязі користувалися правами, наданими їм відповідно до законодавства. Консульські установи України за кордоном на постійній основі здійснюють прийом громадян, надають безоплатну консультативно-правову допомогу з консульських питань, а також інформацію щодо міжнародного права і національного права іноземних країн [1].

Варто зазначити, що для міграції як процесу переміщення людей характерні причини, і для інтелектуальної міграції вони також будуть характерні, це зокрема економічні, політичні, соціальні тощо. Недостатність фінансування на наукові розробки та дослідження, незадовільна матеріально-технічна база для здійснення досліджень, неможливість працевлаштуватись за спеціальністю чи фахом, а також воєнні дії безперечно також є причинами інтелектуальної міграції. Власне, виїзд інтелектуальних трудових ресурсів супроводжується також й пошуком кращих побутових умов, кращих можливостей для саморозвитку.

З вище наведеного варто зробити висновок, що витік висококваліфікованих спеціалістів є вагомою загрозою соціально-економічному розвитку держави, тому важливим є впровадження необхідних заходів, які б змогли зупинити їх виїзд за межі держави, наприклад підвищення рівня заробітної плати, збільшення фінансування проектів, які спрямовані на науково-технічний розвиток, також підвищення рівня соціального захисту населення тощо.

---

1. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 5 листопада 2015 року № 761-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text
2. Рябець О.І. Вплив міграції на економічний розвиток України під час військової агресії. Спеціальні та галузеві соціології. Випуск 62. 2024. URL: http://habitus.od.ua/journals/2024/62-2024/8.pdf С.45-51.
3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 14.12.2003 р. № 1382–IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15
4. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/en/482-2017-%D1%80
5. Про проведення пробного перепису населення: розпорядженням Кабінету міністрів України від 18 липня 2018 р. № 504-р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/504-2018-р
6. Бараник З.П., Романенко І.О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. Електронний журнал «Ефективна економіка» № 6, 2014. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096
7. Подра О.П. та Петришин Н.Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 1 (9) 2022. С. 37–46.

Аліна ГРИЩУК,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Ольга ПАВЛІВ,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМАТИКА

У сучасному суспільстві права та свободи людини й громадянина набувають ключового значення, оскільки вони є не лише інструментом регулювання відносин між громадянами та державою, а й фундаментальною ознакою цивілізованого суспільства.

Їхній рівень дотримання, забезпечення гарантій та надійний захист визначають ступінь розвитку правової та демократичної системи. Кожна держава, що прагне досягти високих стандартів демократії, зобов'язана забезпечити належний захист прав і свобод своїх громадян. Дотримання правових норм та їхня реалізація впливають не лише на внутрішню стабільність держави, але й на її позицію на міжнародній арені [1, с. 314].

Країни, які забезпечують належний рівень правового захисту, сприймаються як надійні партнери у глобальному співтоваристві, що позитивно впливає на їхній розвиток і співпрацю з іншими державами. Тому, забезпечення прав і свобод людини є стратегічно важливим фактором, який демонструє, наскільки держава здатна захищати інтереси своїх громадян і дотримуватись демократичних принципів.

Забезпечення та утвердження прав і свобод людини виступають першочерговим обов'язком держави, адже вони є невід'ємною складовою її демократичної системи.

Реальне виконання цього завдання пов'язане з наданням громадянам можливостей для повноцінного користування своїми правами та свободами, а також із гарантією особистої безпеки кожного. Це є одним з ключових напрямків діяльності держави, оскільки захист прав громадян та їхня безпека є одними з найважливіших інтересів України. Забезпечення таких гарантій прямо впливає на рівень

довіри громадян до державних інституцій, визначає стабільність політичної системи та сприяє розвитку суспільства.

Згідно зі статтею 3 Конституції України, основою та пріоритетом державної діяльності є права та свободи людини, а також їх гарантії. Держава несе відповідальність перед громадянами за свої дії. Гарантування й забезпечення прав та свобод людини є ключовим завданням державних органів [2].

Забезпечення прав і свобод громадян стає надзвичайно важливим під час дії особливих правових режимів, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, коли нормальна діяльність суспільства і держави порушується. Це стосується й ситуацій, пов'язаних із введенням воєнного стану. У такі періоди, коли виникають кризові умови, роль держави у захисті прав та свобод особи зростає.

У статті 64 Конституції України зазначено, що конституційні права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені лише в випадках, які визначені самою Конституцією. Проте під час дії воєнного або надзвичайного стану можливе введення певних обмежень, з обов'язковим зазначенням терміну їхньої дії.

Ці положення Конституції узгоджуються з нормами Загальної декларації прав людини, яка стверджує, що під час реалізації своїх прав і свобод особа може зазнавати лише таких обмежень, які визначені законом і є необхідними для забезпечення визнання і поваги прав інших, а також для дотримання вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [3].

Однією з підстав правомірного обмеження прав людини є введення воєнного стану на територію держави або в окремих її регіонах. відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан створюється як особливий правовий режим, що запроваджується в Україні або в окремих її місцевостях у контексті збройної агресії, загрожує нападу або небезпеці для державної незалежності та територіальної цілісності [4].

Цей режим забезпечує делегування відповідних повноважень органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування, що є необхідними для запобігання загрозам та забезпечення національної безпеки. Важливо зазначити, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

В умовах воєнного стану можуть бути обмежені фізичні права особи, такі як свобода пересування, вибір місця проживання та право вільно залишати територію України, що закріплено в статті 33 Кон-

ституції України. Право на свободу пересування є складовою особистих і громадянських прав, які визначають свободу людини в сфері особистого життя та забезпечують її юридичну захищеність від будь-яких втручань. Це право представляє собою можливість для особи, яка охороняється державою, вільно переміщатися на власний розсуд [5, с. 104].

Таким чином, хоча обмеження свободи пересування можуть бути необхідними в умовах воєнного стану, важливо зберігати баланс між безпекою держави та захистом індивідуальних прав. Цей баланс є критично важливим для підтримання довіри громадян до державних інститутів і забезпечення їхніх прав навіть у складних умовах.

1. Гончар О. В. Обмеження права особи на свободу пересування при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі України. Гончар. Університетські наукові записки. Хмельниц. ун-ту упр. та пр. Хмельницьк, 2013. № 1. С. 314–320.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/254к/96-вр.
3. Загальна декларація прав людини: ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
5. Опанасюк Н. А. Право людини на свободу пересування як суб'єктивне право натуризм. Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання. 2003. № 12. С. 102–110.

Аліна ГРИЩУК,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Ярослав ХІМКО,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У сучасних військово-політичних умовах важко заперечувати, що інформація стала потужним інструментом протистояння, фактично перетворившись на зброю.

Варто підкреслити, що в умовах, коли широкий спектр інформації спрямований на маніпуляцію громадською думкою та свідомістю, використовуючи фізіологічні та психологічні методи сприйняття, виникає проблема низької інформаційної культури. Це, в свою чергу, знижує здатність особи до критичного сприйняття інформації, роблячи формування власної думки майже неможливим [1, с. 121].

Таким чином, інформаційна безпека передбачає кілька ключових аспектів: належний рівень інформаційної культури, який забезпечує особистісний захист та реалізацію життєво важливих інтересів у умовах інформаційного суспільства, незалежно від наявності загроз; здатність держави створити умови для гармонійного розвитку та задоволення інформаційних потреб особи; підтримка та використання інформаційного середовища на користь особистості; а також захист від різноманітних інформаційних загроз.

У сучасних військово-політичних умовах важко заперечити, що інформація відіграє роль потужного інструменту протистояння, фактично стаючи зброєю. Вона здатна вирішувати війни та політичні кризи без застосування фізичної сили, формуючи та посилюючи внутрішні конфлікти.

Важливо відзначити, що в умовах, коли комплекс інформації спрямований на маніпуляцію громадською думкою і свідомістю людей, використовуючи фізіологічні та психологічні прийоми сприйняття, виникає проблема низької інформаційної культури. Це знижує

можливості критичного сприйняття інформації, що ускладнює формування власної думки.

Воєнна безпека держави визначається, як реалізація життєво важливих національних інтересів у військовій сфері, що забезпечує захист країни від загроз, збройної агресії та інших посягань із застосуванням військової сили [2, с. 254].

Сьогодні ми спостерігаємо за тим, як здійснюється інформаційний вплив на свідомість суспільства. Об'єктами цього впливу стають не лише окремі особи та групи людей, а й цілі держави.

Психологічний вплив реалізується через засоби масової інформації, а основою цього процесу є легкість сприйняття і поверхневість інформації. Масові інформаційні атаки, бот-мережі та фейки, які активно використовуються в сучасних умовах, є дієвими інструментами дезорієнтації суспільства, залякування, маніпуляцій та створення паніки. Спеціально розроблені інформаційні ресурси сприяють формуванню у людей звички бездумно сприймати інформацію та вірити в неї [3, с. 290].

З метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні Указом Президента України від 25 лютого 2017 року було затверджено «Доктрину інформаційної безпеки України» [4].

В умовах сучасної війни 18 березня 2022 року було ухвалено рішення РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану», у якому підкреслено, що реалізація єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану є пріоритетним питанням національної безпеки» [5].

Наразі в Україні також функціонує Центр протидії дезінформації при РНБО, на сайті якого представлена актуальна інформація та новини у цій галузі. Створення глобального інформаційного простору значно посилило загрози застосування інформаційних методів з боку стратегічних противників та глобального тероризму, як в контексті окремих військово-політичних операцій, так і в аспекті розвитку їхнього стратегічного потенціалу в цілому. Безумовно, сучасні загрози інформаційній безпеці становлять виклик не лише для нашої держави, а й мають серйозні глобальні наслідки. У зв'язку з цим, для ефективного запобігання та протидії цим загрозам необхідно не лише розробити відповідну нормативно-правову базу, а й забезпечити функціонування інституційного механізму для підтримки інформаційної безпеки, зокрема шляхом інтеграції освітніх компонентів.

---

1. Смотрич, Д., Браілко, Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2023. 77, С. 121–127.

2. Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. та ін. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підручник. Київ : КНТ, 2010. 776 с.

3. Лизанчук В.В. Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 725 с.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року№ 47/2017 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017 (дата звернення 24.10.2024).

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022.

Сергій ЄСІМОВ,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Розглядаючи поняття заходів адміністративного примусу як окремого комплексу заходів у рамках інституту державного примусу, ми можемо відзначити особливий метод державного управління, який полягає у примусовому застосуванні представниками державно-владних органів на підставі положень Кодексу України про адміністративні правопорушення примусових заходів, покликаних забезпечити дотримання законодавчих норм правопорушниками [1].

Слід зазначити наявність дискусії у науковому середовищі щодо визначення «примусових заходів» (зокрема адміністративного). На думку В. В. Середи, під примусом слід розуміти індивідуальний акт управлінського характеру, який має певного адресата і тягне за собою виникнення негативних правових наслідків.

О. І. Остапенко, у свою чергу, розглядає міру адміністративного примусу як: закріплений нормою адміністративного права спосіб впливу уповноважених посадових осіб на суб'єктів правовідносин з метою запобігання та припинення правопорушень, притягнення до відповідальності, забезпечення належного здійснення адміністративного процесу у разі виникнення інших обставин, що загрожують безпечному стану особистості та суспільства.

У ході розгляду підходів до визначення поняття заходів адміністративного примусу, сформулюємо їх відмінні риси: виступають як імперативні засоби здійснення впливу, що тягне за собою негативні наслідки для суб'єкта правовідносин; метою виступає примус дотримання правил гуртожитку та встановлених правових норм; призначення полягає у попередженні та припиненні протиправної поведінки; застосування регулюється адміністративним законодавством; обмежене коло осіб, які застосовують право.

Згідно з науковою доктриною О. М. Бандурки та на підставі позиції вченого можна сформулювати дефініцію заходів адміністративного примусу в такий спосіб – засоби та способи примусового впли-

ву, які використовуються державними органами та уповноваженими посадовими особами у процесі реалізації виконавчої влади.

Для розкриття поняття заходів адміністративного примусу потрібно спиратися на конкретні методи примусового впливу, відбиті у законодавстві: доставлення; адміністративне затримання через утримання затриманих осіб у спеціальні приміщення; попередження; адміністративний штраф; адміністративний арешт; застосування фізичної сили, зокрема бойових прийомів боротьби чи службової зброї. Закон України «Про Національну поліцію» закріплює заборону застосування зброї щодо окремих категорій осіб [2].

При застосуванні поліцейськими заходів адміністративного примусу суттєвим є питання законності застосування таких заходів, внаслідок чого слід проаналізувати наявні точки зору з цього питання та сформулювати визначення терміну, що розглядається.

Для предметного розуміння поняття, що розглядається, необхідно звернутися до нормативно-правових актів. У Конституції України відображено основний принцип діяльності правової держави, принцип законності, а саме: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, громадяни та їх об'єднання повинні дотримуватись Конституції, а також закон «Про Національну поліцію», в якому містяться положення щодо принципу законності у зазначеному нормативно-правовому акті [3].

Останнім часом можна відзначити тенденцію заміни принципу законності принципом верховенства Конституції України, тим часом законність має займати чільне становище стосовно діяльності державно-владних органів при здійсненні відведених їм правочинів. Слід зазначити позицію П. М. Рабіновича, який вказував на те, що виключно в силу нормативності права можна говорити про принцип законності, оскільки обов'язковість правових норм підкріплюється вимогою від суб'єктів права здійснювати власну діяльність у рамках закону. Варто зазначити, що законність має розглядатися не лише як принцип здійснення діяльності.

Найбільш показовою є позиція О. І. Остапенка, що розглядає її в числі методів державного керівництва. Характеризуючи даний метод, вчений зазначає, що вирішення поточних та довгострокових державно-суспільних завдань здійснюється державно-владними органами за допомогою застосування правових норм [4]. Адміністративно-правовий зміст терміну «законність» втілюється шляхом використання у сфері державно-владних відносин.

Відповідно до позиції М. В. Коваліва, під законністю слід розуміти такий режим взаємовідносин фізичних та юридичних осіб із

суб'єктами державної влади, які дозволяють належною мірою забезпечити права та законні інтереси суб'єкта права, сприяють подальшому становленню громадянського суспільства, продуктивній діяльності органів влади.

Під терміном законності застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу пропонується розуміти дотримання поліцейськими положень закону, що містять підстави, цілі, порядок та умови фактичного застосування окремих примусових заходів, особливості процедури їх застосування та процесуального закріплення.

На підставі проведеного аналізу думки вчених-юристів, можна зробити висновки щодо законності застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу:

– під застосуванням заходів адміністративного примусу поліцейськими слід розуміти фактично реалізовані метод чи засіб примусового на правопорушника, закріплені у правової нормі і характеризують внутрішній зміст застосовуваної міри примуса;

– під законністю застосування поліцейськими заходів адміністративного примусу, слід розуміти дотримання поліцейськими положень закону, що містять підстави, цілі, порядок та умови фактичного застосування окремих видів примусового впливу, внутрішній зміст заходу адміністративно-правового примусу, особливості процедури застосування та процесуального оформлення.

---

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%B2%D1%80#Text

4. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / Вид. 2-е, доповнене Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.

Сергій ЄСІМОВ,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Дарина МЕЛЬНИЧУК,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВОЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

В Україні метою державного регулювання валютно-кредитних відносин є забезпечення економічної безпеки країни, сприяння зміцненню економіки за рахунок розширення зовнішньоекономічних зв'язків та створення умов для інтеграції економіки України в економіку Європейського Союзу.

Валютний контроль – це інструмент реалізації охоронної та регулятивної функції держави, який дозволяє зберігати економічну незалежність та забезпечувати економічну безпеку держави. Також це один із основних способів реалізації валютної політики країни.

Валютний контроль в Україні здійснюється відповідно до закону «Про валюту і валютні операції». Зазначений закон встановлює основи правового регулювання та комплекс заходів, спрямованих на функціонування державних органів валютного регулювання [1]. Відповідно до закону, до державних органів, що здійснюють валютне регулювання, належать Національний банк України та Кабінет Міністрів України, які визначають цілі та завдання валютного контролю, форми та методи здійснення валютного контролю.

Закон «Про валюту і валютні операції» визначає такі положення: система функціонування валютного контролю в Україні; права та обов'язки суб'єктів правовідносин, що виникають під час здійснення валютного контролю; відповідальність, що виникає внаслідок порушень валютного законодавства.

З метою забезпечення валютного контролю нормативні акти приймаються Національним банком України:

– постанова № 1: «Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України»;

– постанова № 2: «Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями»;

– постанова № 3: «Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей»;

– постанова № 4: №Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення»;

– постанова № 5: «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті»;

– постанова № 6: «Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками» та інші.

Відповідно до Конституції України у віданні України знаходиться встановлення правових засад єдиного ринку; фінансове, валютне, кредитне, митне регулювання, грошова емісія, основи цінової політики; економічні служби, включаючи державні банки [2].

З метою забезпечення валютного контролю нормативні акти приймаються Національним банком України:

– постанова № 7: «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів»;

– постанова №8: «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції»;

– постанова № 16 від 4 січня 2019 року «Про документ для обліку та реєстрації валютно-обмінних операцій».

У правові основи валютного контролю включено у судову практику – постанови, ухвали Верховного Суду. Верховний Суд України підтвердив відповідність конституційним положенням законодавчо встановлену заборону на здійснення валютних операцій між резидентами. На думку органу конституційного нагляду, ці норми спрямовані на забезпечення реалізації єдиної державної валютної політики, а також стійкості валюти України та стабільності внутрішнього валютного ринку України як факторів прогресивного розвитку національної економіки та міжнародного економічного співробітництва і не можуть розглядатися як ті, що торкаються конституційних прав громадян [3].

Правові основи валютного контролю становлять норми національного законодавства та міжнародного права. Норми міжнародного права включені у правові основи валютного контролю в Україні. Зокрема, до них належать угоди Міжнародного валютного фонду, відповідно до яких держави-учасниці, у тому числі Україна, зобов'язуються проводити валютну політику, яка не суперечить прийнятим ними зобов'язанням.

Правове забезпечення валютного контролю – це сукупність норм національного та міжнародного права. Норми, що становлять валютне законодавство, орієнтовані забезпечення режиму законності у валютній сфері.

_____

1. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2473-19
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%B2%1%80#Text
3. Постанова Верховного Суду від 31.01.2020 у справі № 1340/3649/18 (провадження № К/9901/20383/19). URL. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_1340_3649_18

Олег ІЛЬНИЦЬКИЙ,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ У ПИТАННЯХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Дослідження змісту положень Закону України «Про адміністративну процедуру» (надалі – ЗАП) [1], зважаючи на глобальність предмету його регулювання для цілей функціонування системи публічного адміністрування, продовжує породжувати величезну кількість питань. Причиною цього є як запровадження нових інститутів, так і сьогоднішня колізійність норм Закону із чинними нормативно-правовими актами. Означений «перехідний» 18-місячний період не спромігся виправити усі колізії, оскільки початок застосування норм в умовах воєнного часу стало «несподіванкою» для багатьох адміністративних органів – суб'єктів владних повноважень, які не до кінця вірили у масштабність проведеної реформи та її реалізацію в цих умовах.

Заявлена у Преамбулі мета регулювання предмету Закону щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституції України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина, є не просто декларацією, а навіть побіжний огляд і ознайомлення з нормами свідчить, що ЗАП повинен обмежити увесь публічний апарат у відносинах з особою приватного права в реалізації владного впливу.

Не зважаючи на те, що адміністративна справа визначається як справа, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом (п. 2 ч. 1 ст. 2 ЗАП), звичайно, що особливого «забарвлення» набувають відносини, які виникають з реалізації повноважень, пов'язаних із застосуванням примусу щодо особи в частині забезпечення реалізації виконання нею покладених обов'язків і прийняття адміністративних актів обтяжуючого характеру.

Однозначно, що сфера податкових відносин є однією з таких.

Дослідження формальних конститутивних ознак з визначення адміністративного провадження (сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акта (п. 4 ч. 1 ст. 2 ЗАП)) та адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом (пп. 14.1.1-1 п. 14.1 ст. 14 ПК України) свідчить про однопорядковість вказаних явищ за суб'єктним складом (контролюючі органи як адміністративні органи), формою (сукупність процедур та рішень), результату («вирішення справи» в частині забезпечення реалізації податкового обов'язку особою).

Значною мірою такі формальні ознаки властиві і іншим видам проваджень, які на підставі ч. 2 ст. 1 ЗАП виключені з-під сфери його дії. Однак причиною цьому є не тільки і не стільки формальна складова щодо диференціації за вищепереліченими ознаками, але й різниця сутності відповідних проваджень в частині реалізації державотворчої, нормотворчої, судової, правоохоронної, екологічної функції або реалізації політично-дискреційних повноважень, які не входять в закріплену ЗАП парадигму функцій публічної адміністрації.

Чи володіє сфера оподаткування такими істотними особливостями, які б давали достатньо переконливі аргументи для повного виключення її з-під сфери дії Закону про ЗАП?

Вважаю, що за формальними ознаками – ні, оскільки стосується здійснення повноважень виконавчої гілки влади щодо реалізації державної податкової політики шляхом адміністрування податків, зборів, платежів. Однак, якщо проаналізувати зміст цих відносин, то такий онтологічно розкривається через загальну специфіку інституту оподаткування як форми забезпечення фінансової гарантії функціонування держави, що зумовило зведення податкового обов'язку особи в ранг небагаточисельних конституційних обов'язків (ст. 67 Конституції України), поруч із захист Вітчизни, незалежності та те-

риторіальної цілісності України, шанування державних символів, не заподіяння шкоди природі, культурній спадщині та її відшкодування, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей.

А оскільки ч. 1 ст. 17 Конституції України визначає захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу, доцільним буде нагадати, що вона розтлумачена Конституційним Судом України як нормативне закріплення «найвищого державного інтересу і однією з найбільш захищених конституційних цінностей України» (пп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1-р(II)/2022), у низці приписів Основного Закону України йдеться про «інтереси національної безпеки», «економічну безпеку», «громадський порядок» та інші явища, потреба захисту яких є правомірною (легітимною) метою застосування обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина (абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 р. № 4-р(II)/2022). Водночас, за аналогією так же, як «шляхом здійснення митної справи досягається забезпечення та реалізація митних інтересів України, стан захищеності яких є митною безпекою як складовою економічної безпеки держави» (абз. 1 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 вересня 2023 р. № 6-р(I)/2023), об'єктивний закономірний фіскальний інтерес держави у податкових правовідносинах схиляє шальки терезів в оцінці пропорційності втручання держави на користь публічного інтересу. Це неодмінно знаходить свій вияв у особливостях провадження з адміністрування податків, зборів, платежів з формально-юридичної, навіть не згадуючи про сутнісну фінансово-економічну особливість основ побудови механізмів оподаткування.

Сам ЗАП у ч. 2 ст. 3 встановлює те, що законом можуть бути встановлені особливості адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ, відводячи йому роль загального закону у відповідній сфері правового регулювання. А ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» тепер офіційно закріплює, що у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться в нормативно-правових актах спеціального законодавства України (крім випадку, визначеного частиною другої цієї статті) (п. 1 ч. 3 ст. 66). Водночас, вказана ч. 2 ст. 66 говорить про пріоритетність застосування норм права, що містяться в кодексі перед первинним

законом, що обґрунтовано створює формальні передумови застосування саме норм ПК України до регулювання провадження з адміністрування податків, зборів та платежів.

Щоправда, та ж ч. 2 ст. 3 ЗАП містить застереження про те, що особливості проваджень повинні відповідати принципам адміністративної процедури, визначеним цим же Законом, а саме ч. 1 ст. 4 (1) верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; 2) рівність перед законом; 3) обґрунтованість; 4) безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; 5) добросовісність і розсудливість; 6) пропорційність; 7) відкритість; 8) своєчасність і розумний строк; 9) ефективність; 10) презумпція правомірності дій та вимог особи; 11) офіційність; 12) гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; 13) гарантування ефективних засобів правового захисту).

При цьому, стаття щодо принципів має дійсно засадниче значення до регулювання адміністративної діяльності адміністративних органів, оскільки згідно з ч. 2 ст. 4 вони поширюються також ту діяльність, що не вимагає прийняття адміністративних актів.

Дослідження формулювання вказаних принципів не є чимось новим, оскільки у більшості справ адміністративної юрисдикції, ще до прийняття і набрання чинності ЗАП адміністративні суди вже використовували ці ж положення у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди з позицій перевірки чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку (ч. 2 ст. 2 КАС України). Презумпція правомірності рішень платника податку окремо закріплена у податковому законодавстві (пп. 4.1.4. п. 4.1 ст. 4, п. 56.21 ст. 56 ПК України).

Фактично, це означає, що на рівні обов'язкового застосування принципів ЗАП конфлікту не вбачається, однак саме законодавцеві належить, встановивши пріоритетність інтересів, визначити обсяг і

особливості регулювання податкових процедур в рамках спеціального законодавства.

Слід відзначити очевидний позитив регулювання адміністративної діяльності за посередництвом ЗАП, який врегульовує важливі засадничі питання діяльності адміністративних органів, які матимуть істотний вплив на правозастосування, в тому числі, судове:

1) тривалий час, визначеність та послідовність практики діяльності адміністративних органів незаслужено була вилучена з предмету дослідження при оцінці законності адміністративної процедури та її результатів. Посилання на попередню практику адміністративного органу, розбивалося об аргументи про розгляд справ «тут і зараз» на підставі визначення індивідуальних обставин та їхнього значення для кожної конкретної адміністративної справи. Посилання на попередню практику було неспроможним, оскільки і жоден нормативно-правовий акт прямо не закріплював необхідність її врахування.

Натомість, вже тривалий час безспірним фактом на рівні міжнародних та національної системи правозахисту України є те, що принцип правової визначеності, як складовий елемент верховенства права (ст. 8 Конституції України), має загальне значення для функціонування усього механізму держави та покликаний забезпечувати перш за все стабільне правове становище індивіда шляхом вдосконалення процесів не лише правотворчості, але й правозастосування. Очевидно, що для забезпечення вимог визначеності у результатах діяльності означення правозастосування стосується не лише судової діяльності, але й, в тому числі, адміністративної процедури. А пп. 1 ч. 1 ст. 4 Закону про яку спеціально розкриває як окремі елементи принципу верховенства права – законність та юридичну визначеність.

Принцип правової визначеності має на меті забезпечення адаптацію поведінки індивіда до нормативних умов правової дійсності, впевненість особи у своєму правовому становищі та захист її від свавільного втручання з боку держави. Ідентичною є мета й іншого принципу, який, як і правова визначеність, є однією із найважливіших складових верховенства права та правової держави – принципу правової безпеки, який inter alia передбачає захист довіри особи до надійності свого правового становища. Аналіз практики Європейського Суду з прав людини доводить, що, вживаючи термін «правова визначеність» (англ. legal certainty), суд вдається до певного роду поєднання вимог правової визначеності та вимог принципу правової безпеки.

Крім того, аналізуючи у аспекті дотримання гарантій Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у діяльності органів публічної влади, Європейський Суд з прав людини усталено

підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування». Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини. як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб (див. рішення у справах «Баєлер проти Італії» [ВП], заява № 33202/96, п. 120; «Онер'їлдіз проти Туреччини» [ВП], заява № 48939/99, п. 128; «Magadat.com S.r.l. проти Молдови», заява № 21151/04, п. 72, від 08.04.2008 р. і «Москаль проти Польщі», заява № 10373/05, п. 51, від 15.09.2009 р.) (п. 70 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України», заява № 29979/04 від 20.10.2011 р.)..

Двома прямими приписами, які надають практиці адміністративного органу тепер обов'язкового значення джерела правозастосовного є ч. 4 ст. 8 Закону, яка розкриває вимогу принципу обґрунтованості, вимагаючи надати належне обґрунтування у адміністративному акті, якщо адміністративний орган змінює оцінку та висновки в однакових чи подібних справах, а також, підп. 4 ч. 3 ст. 6 цього ж Закону критерієм законності здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження вважає, в тому числі, вибір рішення адміністративного органу без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків.

2) нормативна інституціоналізація поняття та змісту дискреційних повноважень, критеріїв оцінки при їх перевірці (ч. 3 ст. 6 ЗАП в частині принципу законності адміністративної діяльності).

3) визначення юридичного значення документів за результатами контрольно-інспекційних проваджень, у зв'язку з тим, що ч. 3 ст. 72 ЗАП допускає випадок, за яким адміністративний акт може не містити посилання на фактичні обставини справи і результати дослідження доказів та інших матеріалів справи, якщо такий акт прийнято на підставі акта чи іншого документа, складеного за результатами проведення інспекційних (контрольних, наглядових) заходів, якщо цей документ вже містить відповідне мотивування (обґрунтування) та доведений до особи належним чином. Таким чином, документ за результатами заходів державного контролю автоматично стає частиною адміністративного акту, а обставини, які в ньому викладені набувають ознак встановлених підстав прийняття останнього.

У контексті цього перегляду потребуватиме і висновок Судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного

Суду від 19 червня 2020 р. у справі № 140/388/19, на підставі заперечення офіційної сили акта перевірки в частині виникнення обов'язків, зміни чи припинення будь-яких прав платника податків, встановлено, що чинне законодавство не визначає такий наслідок відсутності в акті перевірки підпису одного з перевіряючих контролюючого органу, як його нечинність, недійсність. Зазначена вада акта не робить автоматично протиправними рішення контролюючого органу, що прийняті на підставі такого акта. З формулюванням позиції не погоджувалися не лише дослідники-теоретики, але й на підставі їхніх зауважень, чотири судді Палати підписали спільну Окрему думку до рішення, вказуючи, що дотримання встановленої правової процедури оформлення акту перевірки як діяльності з реалізації владної компетенції з боку контрольно-наглядових органів є складовою декларованих ними ж принципів належного урядування, верховенства права й законності та важливим запобіжником (гарантією недопущення) зловживань з боку таких органів.

4) реалізація у законодавстві концепції диференціації протиправних адміністративних актів на нікчемні (ст. 77 Закону) та недійсні (ст. 89 Закону) та закріплення впроваджуваної тривалий час у судовій практиці концепції «фундаментального порушення» – «Порушення адміністративним органом передбаченої законом адміністративної процедури, якщо воно не вплинуло і не могло вплинути на правомірність вирішення справи по суті, не спричиняє протиправності адміністративного акта» (ч. 3 ст. 87 ЗАП).

Ключовим питанням при наданні оцінки процедурним порушенням, допущеним під час прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, є співвідношення двох базових принципів права: «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків» і, на противагу йому, принцип «формальне порушення процедури не може мати наслідком скасування правильного по суті рішення». Межею, що розділяє істотне (фундаментальне) порушення від неістотного, є встановлення такої обставини: чи могло бути іншим рішення суб'єкта владних повноважень за умови дотримання ним передбаченої законом процедури його прийняття (постанови Верховного Суду від 23 квітня 2020 р. у справі № 813/1790/18, від 22 травня 2020 р. у справі № 825/2328/16, від 13 жовтня 2020 р. у справі № 815/2503/16).

---

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#

Оксана КАВЧАК,
майор поліції,
кандидат юридичних наук
(Головне управління Національної поліції у Львівській області)
Сергій ЄСІМОВ,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ОСНОВНІ ЕТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ

Теоретично управління наступ цифрової епохи було відзначено в перших роках 21 століття. З цим періодом пов'язуються з тенденцією повернення рядом держав повноважень у різних сферах управління, насамперед делегованих приватним (ринковим) постачальникам послуг, а також значного підвищення ефективності публічного управління завдяки впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та об'єднанню розрізнених баз даних під контролем держави.

Ключовою особливістю епохи цифрового управління є суттєве посилення регулюючої ролі держави у різних галузях публічної політики, актуальних для щоденної життєдіяльності громадян [1]. Цифрова держава у своєму розвитку пройшла шлях від оптимізації «до цифрових» процесів управління за допомогою впровадження електронно-обчислювальної техніки до корінного переосмислення та перебудови концепції управління на основі нових можливостей, що відкриваються цифровими технологіями [2].

Технологічному прогресу епохи постмодерну властиві подолання розмежування науки та політики, ув'язування наукових фактів з інтересами та цінностями, підхід до природи та суспільства як до об'єкта трансформації з метою досягнення бажаного майбутнього, радикальних змін у житті людей [3].

Метою впроваджуваних технологій є контроль та перетворення природи та суспільства. Технологічні інновації розглядаються як ключ до вирішення проблем старіння населення, змін клімату, енергетичної безпеки. В інноваційному дискурсі соціальні зміни розглядаються як мета технологічного втручання.

Нові технології розглядаються не тільки як інструмент вирішення соціальних проблем, але визнаються як технологічна основа нової фази розвитку соціально-політичних відносин, що таїть нові соціальні виклики. Наукові дослідження в галузі цифровізації державного управління фокусуються на перетині технологій та політики, ведуться дискусії щодо нового науково-технічного управління.

У концептуальну основу будь-якої моделі управління покладаються ідеї, що її легітимують. Ідея електронної держави посилає до очікувань бажаного образу майбутнього. Цінності цифрової держави розвивають ідею ефективного управління і включають якість публічних послуг, політичну культуру громадянської участі, це державні службовці, підзвітність, прозорість та інклюзивність управління.

Цифрова держава як модель публічного управління (далі – управління) має на увазі не тільки посилення адміністративного впливу суб'єкта управління на громадян, але також підкреслюється важливість тенденцій, що врівноважують цей вплив: посилення громадського контролю над управлінням, залучення широкого кола суб'єктів у процес управління, якісне перетворення взаємодії органів публічного управління та громадян.

Впровадження цифрової інфраструктури, цифрових платформ та програмного забезпечення закладається в основу соціальної інновації, активного залучення громадськості до технологічного розвитку як спів розробників та користувачів («цифрове суспільство»). Електронна держава як ідея та теоретична модель постає системою узгодження інтересів різних груп, найвищий ступінь розвитку якого передбачає залучення громадян у процес прийняття рішень у рівноправному діалозі з державою, спільну відповідальність за прийняті рішення.

Насправді предметом політологічного аналізу дедалі частіше стають протиріччя, породжувані застосуванням нових технологічних рішень в управлінні, ризики правам людини та правової держави. Ключове значення набуває питання, чи є суспільство вигодо набувачем цифрових перетворень управління чи, навпаки, «потерпілим», джерелом легітимації та полем технологічних експериментів, об'єктом контролю та примушення до участі.

Цифрові карти використовуються органами контролю мас населення у разі стихійних лих, городянами – поліпшення довкілля. Водночас вплив технологій, покладених в основу контролю за пересуванням громадян, а останнім часом зазнають інтеграції з медициною, потребує комплексної оцінки.

Зважаючи на непередбачуваність ефектів впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), етичні аспекти включаються до дослідження цього процесу в Європі та США на обов'язковій основі.

Важливість етичних аспектів обумовлена значним перетворювальним потенціалом технологій щодо життя громадян, що не тільки розширює їх можливості, але докорінно порушує звичний життєвий уклад.

В академічному дискурсі, присвяченому впровадженню ІКТ у сфері публічного управління, основна увага приділяється низці ключових тенденцій, які визначають пріоритети досліджень етичних аспектів цього процесу. Нижче перерахуємо дані тенденції та закономірності.

1. Швидкість цифрових перетворень управління випереджає розвиток аналітичного потенціалу, необхідного для всебічного осмислення цього процесу інститутами управління, академічною спільнотою та громадянським суспільством.

2. Поспішний характер цифровізації процесів управління обумовлений необхідністю невідкладного реагування на раптові загрози громадській безпеці. З початку 21 століття така загроза становить міжнародний тероризм, з середини другого десятиліття – неконтрольована масова міграція до Європи, а з 2020 р. – пандемія нової коронавірусної інфекції.

3. Експериментальний характер цифровізації є неминучим побічним ефектом її швидкого застосування, причому як об'єкт експерименту вимушено виступає об'єкт управління, громадяни. Зважаючи на затримку в накопиченні необхідних знань, соціально-політичні наслідки впровадження ІКТ важко піддаються прогнозуванню на ранніх етапах, коли їх обмежити найлегше. Виявляються, вже ставши невід'ємною частиною економічного та соціального життя, коли їх обмеження складне та витратне. Прикладами таких технологій є географічні інформаційні системи, біометрія, розширення можливостей організму, геоінженерія, створення великих цифрових масивів даних про громадян.

4. В наявності протиріччя між, з одного боку, такими перевагами прогресу ІКТ як технологічна децентралізація, індивідуальна свобода та диверсифікація пропозиції та, з іншого – стандартизація, що просувається ієрархічними контролюючими інститутами. Впровадження ІКТ сприяє централізації публічних послуг та зосередженню повноважень в управлінських монополіях. Технології несуть значний потенціал змін, водночас ієрархічні структури не відрізняються дос-

татньою гнучкістю для адекватного реагування на виклики останнього часу.

5. Залежність держави від корпоративних інтересів при впровадженні цифрової інфраструктури є ще одним побічним ефектом його зміцнення стосовно громадян за рахунок цифрового контролю. Для індустрії ІКТ – носія технологічного прогресу електронної держави – осмислення етичних і політичних наслідків рішень, що впроваджуються, часто не є пріоритетом.

6. Технології поступово стають необхідним каналом доступу до реалізації прав, породжуючи нові форми інституційного контролю. 2020, що ознаменувався боротьбою з новою коронавірусною інфекцією, надав безліч прикладів впровадження нових технологічних бар'єрів реалізації прав (QR-коди та тести на відсутність коронавірусної інфекції як умови реалізації права громадян на свободу пересування).

7. Впровадження ІКТ супроводжується процесами переоцінки пріоритетних соціальних цінностей. Прогрес сфери безпеки з допомогою новітніх ІКТ входить у суперечність із сферою громадянських прав і свобод, цінностями автономії та приватного життя. Зокрема, впровадження технологій безпеки таїть проблему недовіри. Прагнення захистити суспільство породжує у нові ризики. Розвиток сфери безпеки, що базується на базах біометричних даних, технологіях стеження за пересуванням громадян, супроводжується ризиками концептуального відходу від принципу презумпції невинності. Ключовим викликом правової держави залишається ризик руху у бік принципу «презумпції провини».

8. Підвищення прозорості життя громадян для контролюючих інститутів не завжди повною мірою компенсується прозорістю механізмів контролю стосовно громадян. Загрози громадської безпеки, які потребують термінового знешкодження, забезпечують легітимацію обмежувальних управлінських практик у власних очах.

9. Впровадження технічних рішень у процес управління призводить до зміни балансу інституційного впливу, породжує проблеми доступності можливостей для реалізації прав, залучення до політичних процесів і виключеної з них певних суб'єктів. Недоступність складних новітніх технологій для сприйняття громадянами, які не мають відповідної професійної підготовки, спричиняє нарощування впливу вузькоспеціалізованих еліт у політичній системі.

З зазначених вище тенденцій випливає, що джерелом легітимації технічних новацій, які найбільше впливають на життя громадян, виступає суспільна безпека, внаслідок чого пересічні громадяни

виступають швидше споживачами, ніж авторами суб'єктами технологічних рішень.

_____

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію Інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/685/2021#Text

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки безпеки України»: Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text

Мирослав КОВАЛІВ,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Стан інформаційної безпеки є центральним компонентом політичної, військової, соціально-економічної та інших галузей національної безпеки, є самостійною комплексною сферою національної безпеки, де забезпечується захист інформаційних ресурсів, інформаційних систем і цифрових технологій, національної інформаційної інфраструктури, захист інформаційних прав та свобод.

Система нормативно-правових актів України, які регулюють питання забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства та держави, має складну структуру, детерміновану комплексом взаємопов'язаних завдань, що динамічно ускладняються в умовах цифрової трансформації.

Ключову роль у правовому регулюванні інформаційної сфери відіграють Закони України «Про інформацію» та «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», які є базовими в інформаційному праві [1; 2]. У цих нормативно-правових актах закріплено основні положення щодо порядку користування інформацією та визначено засади інформаційно-правових відносин у вигляді прав, обов'язків та гарантій усіх учасників цих відносин.

Закон України «Про інформацію» визначає цілі та завдання державної політики щодо правового регулювання питань, віднесених до інформаційного права. У правовому акті закріплено основні положення щодо порядку користування інформацією та визначено засади інформаційно-правових відносин у вигляді прав, обов'язків і гарантій усіх учасників. Зазначений закон визначає принципи правового регулювання відносин, які виникають у сфері інформації.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України, метою забезпечення інформаційної безпеки є зміцнення суверенітету [3]. Для досягнення зазначеної мети було поставлено низку завдань: створення умов для забезпечення цілісності даних із подальшим зберіганням та обробкою інформації серед користувачів інформа-

ційно-комунікаційних мереж; забезпечення належного захисту інфраструктури інформаційних технологій.

У Конституції України міститься низка норм, пов'язаних із інформаційною безпекою, які визначають базові ідеї регуляторної та правозастосовної діяльності. Серед норм закріплене право на інформацію, охорону відомостей, які становлять державну таємницю, недоторканність приватного життя, таємницю зв'язку, неприпустимість збору інформації про особу без згоди. На органах публічної влади лежить обов'язок забезпечення кожній людині можливості ознайомлення з документами та матеріалами, що безпосередньо зачіпають права та свободи [4].

Провідну роль у правовому регулюванні інформаційної безпеки відіграє Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Нормативно-правовий акт регулює порядок захисту інформації з визначенням основних організаційних, правових і технічних заходів.

Закон України «Про електронні комунікації» з метою забезпечення національних інтересів в інформаційній сфері регулює особливості поширення інформації в мережі Інтернет, встановлює підстави та порядок обмеження доступу до сайтів, які розповсюджують протиправну інформацію [5].

Правове регулювання окремих аспектів забезпечення інформаційної безпеки та захисту певних видів інформації, зокрема, представлено у законодавчих актах, включаючи норми законів: про державну таємницю, про захист персональних даних, безпеку критичної інфраструктури, електронний підпис, ідентифікації та автентифікації тощо.

Сьогодні відсутній спеціальний закон, який системно формує комплекс різноманітних суспільних відносин у сфері забезпечення інформаційної безпеки, включаючи питання понятійного апарату, правових принципів, правового статусу основних суб'єктів, основних механізмів, які використовуються, що має значення для публічної влади.

У законодавстві є масив законів, пов'язаних з різними іншими видами безпеки: про біологічну безпеку, про пожежну безпеку (Кодекс цивільного захисту), про техногенну безпеку, про безпеку при експлуатації каналів, трубопроводів, інших гідротехнічних споруд, про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку.

Враховуючи ключову роль забезпечення інформаційної безпеки в умовах інформаційного суспільства та динаміки цифрової тран-

сформації, відсутність спеціального закону, присвяченого питанням інформаційної безпеки, є суттєвим пробілом права.

Нормативно-правові акти стратегічного планування держави вказують на зміцнення суверенітету держави в інформаційному середовищі, що має важливе значення у складних умовах цифровізації та воєнної агресії росії.

У науковій літературі наголошується на значущості Стратегії національної безпеки України для забезпечення гарантій захисту прав і свобод громадян у галузі безпеки. У нормативно-правовому акті поняття безпека розглядається у широкому сенсі, зокрема включає державну, економічну, інформаційну, громадську, екологічну та інші види безпеки.

Законодавець у Стратегії національної безпеки України надає особливого значення інформаційній безпеці. Цей нормативний акт регулює частину суспільних відносин, завдяки яким цілеспрямовано досягається захищеність держави в інформаційній сфері та визначаються вектори подальшого вдосконалення правових інститутів з метою балансу інтересів особи, суспільства та держави у цьому середовищі. У даний час з урахуванням суттєвої зміни соціально-економічної та зовнішньополітичної ситуації доцільно подальший розвиток стратегічного планування у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Слід зазначити, що відповідно до Доктрини інформаційної безпеки України можна виділити особливості національних інтересів: прозорість та транспарентність діяльності держави в інформаційній сфері; гарантія захисту конституційних прав і свобод громадян щодо інформаційної безпеки; взаємне та узгоджене функціонування держави та громадянського суспільства, у тому числі державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності; забезпечення належного функціонування інформаційної інфраструктури у разі безпосереднього впливу інформаційних загроз у воєнний час та у період стабільної мирної обстановки в країні; стимулювання науково-технічного прогресу та розвитку економічних галузей, що сприяють забезпеченню інформаційної безпеки; інтеграційна взаємодія державами НАТО для забезпечення міжнародної інформаційної безпеки та стратегічної стабільності.

Національні інтереси у сфері інформаційної безпеки є спільними орієнтирами для органів публічної влади, на яких покладено функцію управління в галузі нейтралізації інформаційних загроз і конфліктів. Закріплений у документах стратегічного планування

перелік національних інтересів є правовим фундаментом, на якому стоїть вся система національної безпеки.

_____

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

2. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card /80/94-%D0%B2%D1%80

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL. https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 392/2020#Text

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D#Text

5. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1089-20

Мирослав КОВАЛІВ,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Олег КАЧМАРИК,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

Забезпечення законності та правопорядку, захист прав і свобод людини та громадянина, охорона законних інтересів суспільства та держави – функції адекватно притаманні правовій демократичній державі, становлять мету та повсякденну діяльність органів державної влади, у тому числі судової влади, яка діє як самостійна та незалежна гілка державної влади.

Водночас проблема забезпечення ефективної діяльності судової влади як державно-правового інституту, покликаного задовольняти потреби громадян, суспільства та держави у законному, справедливому, швидкому вирішенні спорів, які виникають у процесі реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, до кінця не вирішено. В організації діяльності судів мають місце недоліки, які негативно впливають на процес відправлення правосуддя.

На думку О. Безпалової та Д. Мандичева, організаційне забезпечення діяльності судів здійснюється за допомогою відповідного організаційного механізму, елементи якого складають єдину систему організаційного забезпечення судової влади [2, с. 41].

Організаційно-правове забезпечення діяльності судів – це вплив на суспільні відносини правових норм, які представляють один із організаційних чинників, вкладених у забезпечення ефективності діяльності суб'єктів права. Предмет організаційно-правового забезпечення діяльності судів – форма суспільних відносин, закріплена правовою нормою.

Аналіз організаційно-правового забезпечення діяльності судів передбачає звернення до положень адміністративного, конституційного та інших галузей права. Процес адміністративно-правового регулювання представляє алгоритм, сукупність дій послідовного впливу правових методів для досягнення мети регулювання поведі-

нки учасників управлінських відносин у сфері діяльності органів державного управління.

В. Бойко зазначає, що адміністративно-правове забезпечення функціонування органів судової влади – це визначена та регламентована законодавством діяльність органів державної влади (судової публічної адміністрації та деяких органів виконавчої влади), що забезпечує оптимальний механізм функціонування судової системи через вчинення різних організаційно-правових та розпорядчих дій публічного характеру, які створюють умови правильного функціонування судової системи [3, с. 98].

Правові норми забезпечення діяльності судів регулюють внутрішні організаційні управлінські відносини у сфері судової системи. Нормативно-правові акти спрямовані на формування Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України) та її територіальних управлінь, які зобов'язані виконувати поставлені завдання щодо організаційного забезпечення діяльності судів та адміністрації суду.

Система організаційно-правового забезпечення діяльності судів – це сукупність правових норм, які регулюють забезпечувальні та управлінські відносини у сфері діяльності апарату судів та органів ДСАУ з метою упорядкування існуючих відносин.

Основними елементами системи організаційно-правового забезпечення діяльності судів є:

– нормативність регулювання відносин у сфері управління в органах ДСА України; використання правового методу управління апаратом судів та ДСА України;

– використання правових форм управління, таких як прийняття нормативно-правових актів, видання індивідуальних актів у системі ДСА України;

– використання неправових форм державного управління щодо здійснення дій організаційного характеру, проведення операцій ресурсного забезпечення.

Правове забезпечення діяльності судів – це забезпечення врегульоване правовими нормами, має правовий характер щодо структур у системі судової влади. Закономірність організаційно-правового забезпечення діяльності судів можна обґрунтувати як процес, що охоплює діяльність апарату судів та органів ДСА України в організаційному та правовому забезпеченні діяльності судів.

Водночас розвиток наукової та практичної сфер юридичної діяльності зумовлює появу нових галузей наукового, організаційного та правового забезпечення, що зумовлює необхідність управління розвитком у сфері організаційно-правового забезпечення діяльності судів.

Органи державного управління – апарат судів та органи ДСА України, як суб'єкти права, обумовлені механізмом нормативно-правового регулювання організаційного забезпечення діяльності судів, який охоплює:

– правові джерела, що мають норми: які містять принципи організації та функціонування апарату судів та органів ДСА України; регулюють правила та порядок здійснення організаційного забезпечення діяльності судів;

– суб'єктів, які здійснюють організаційно-правове забезпечення діяльності судів на державному та місцевому рівні;

– форми та методи, які реалізуються апаратом судів та органами ДСА України;

– систему організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного, правового, інформаційного забезпечення діяльності судів; встановлення управлінських відносин у сфері організації діяльності судів.

Первинними елементами регулюючого впливу на суспільні відносини в організаційно-правовому забезпеченні діяльності судів є правові норми, що містяться у Конституції України, законах, указах Президента України, актах стратегічного управління органів державної влади, відомчих актах органів судової влади.

Основною метою організаційно-правового забезпечення діяльності судів є встановлення управлінських відносин, що виникають у формуванні правових відносин. Організаційно-правове забезпечення діяльності судів включає правове регулювання та реалізацію права як спосіб управління стосовно сфери організаційного забезпечення діяльності судів та сприяє пошуку шляхів удосконалення існуючих та створення нових правових норм, необхідних для виконання нових завдань.

---

1. Безпалова О. І., Мандичев Д. В. Адміністративно-правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 4. С. 39-48.
2. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 1. С. 96–100.

Юрій КОЛТУН,
аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
(*Національний університет «Львівська політехніка»)*

СУДОЧИНСТВО В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ

Сучасний методологічний інструментарій дослідження правових явищ становить цілісний механізм аналізу, що використовує низку методів та підходів. Основним завданням дослідника є опуш оптимального авторського методологічного підґрунтя для встановлення висновків, які можуть бути корисними для науки та практики.

На сьогодні поширеним, та особливо затребуваним методологічним підходом є синергетичний. Він є затребуваним для всіх трансформованих правових явищ, оскільки цифрове суспільство вимагає оновленого підходу до тієї нової реальності, що в ньому формується.

Здійснення правосуддя є одним з основних інституційних завдань держави, тому належне формування системи правосуддя в демократичній державі виступає аксіологічною гарантією та перманентним завданням. Без належного функціонування судової системи права та свободи громадян будуть мати аморфний, декларативний характер, саме створення цілісного дієвого механізму захисту права на справедливий суд відображає демократичність держави та панування в ній верховенства права.

Теорія синергії на даний момент є найбільш суперечливою, багатообіцяючою, поширеною і цікавою як соціальних науках, та формує невід'ємний елемент юридичних знань.

Правові явища не мають сталої структури, вони перебувають у перманентному змінному стані. Вказане залежить від трансформації суспільної, політичної та правової реальності. Право не створює власної реальності, його завдання забезпечити юридичними способами та методами суспільні відносини відповідно до історичних цінностей цивілізованих народів. Таким чином, синергетична методологія вказує на виклики, загрози, позитивні наслідки розвитку соціуму та державності.

Судова система також імплементує позитивні надбання, котрі репрезентує цифрове суспільство.

Для прикладу, можливості проведення адміністративного процесу шляхом застосування режиму відеоконференцій скорочує строк розгляду справи, зменшує судові витрати, робить суд більш доступним для громадськості та учасників судового процесу тощо.

Разом з тим праксіологічне застосування вказаних технологій дає можливість визначити ряд загрозливих факторів, що перешко-

джають реалізації права на справедливий суд, зокрема серед них питання кіберзагроз й кібератак та боротьби з ними, проблеми доступності технічних засобів, інтернет-мережі, енергетичної доступності та досягнення належного рівня медіаграмотності, технологічні прогалини та проблеми й аспекти можливості їх усунення.

Отож судова система в сучасних атрибуціях перебуває в стані біфуркаційної невизначеності, де багато соціальних факторів впливають на сферу судочинства тому не можемо передбачити вектор розвитку явища через непередбачуваність та спонтанність впливів на правове явище й розвиток різних детермінант.

Іноземні науковці вказують, що з синергетичної точки зору випадковість може служити не тільки проявом необхідності, а й її доповненням [1]. Отож слід враховувати випадкові, спонтанні фактори при функціонуванні судочинства.

Л. Волкер, мотивує, що «концепція пошуку синергії між кількома цілями могла б досягти кращих результатів, ніж стандартна позиція компромісу та зіткнення. Цей внесок створює новий принцип синергії для структурування інтегрованого прийняття рішень» [2]. Така новітня синергетична методологія доречна для використання оскільки інтеграція нових та класичних підходів дозволятиме віднайти оптимальне правове регулювання сфери здійснення правосуддя.

Окрім зваженого комплексного методологіювання синергію доречно використовувати при поєднанні знань різних галузей, оскільки забезпечити правосуддя на належному рівні можливо тільки шляхом поєднання системи знань таких сфер як комп'ютерні технології, юриспруденція, соціологія, кратологія, публічні та політичні науки. 0Експерти вказують, що «інтеграції обчислювальної техніки з соціальними науками, щоб зосередити вплив технологій на людей, громади та суспільства» [3]. Синергетика вимагає узгодженості знань та цілісного їх поєднання для досягнення бажаної, аксіологічної мети – забезпечення права людини на справедливий суд.

---

1. Filipenko N., Lukashevych S., Danets S. The Heuristic Potential of the Synergetic Paradigm in Law and Criminology. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*, 2023. Vol. *7*(1), 107-120. https://doi.org/10.32353/acfs.7.2023.09

2. Volker R. Synergy-as-principle in global climate regulation. *Reflections on the Architecture of Climate Law*. 2024. Vol. 15, Is. 5 P. 53-63

3. Padiyath A., Ashburn K., Ericson B., Stephenson B., Stone J., Battestilli L., Rebelsky S., Shoop L. Undergraduate Student Attitudes towards a Social Justice Context in a Programming ProjectProceedings of the 55th ACM Technical Symposium on Computer Science Education. 2024. V. 110.

Олег КОХАН,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСНОВНІ ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Корупційні прояви у соціальній сфері не лише завдають економічних збитків, але й сприяють формуванню нерівності та соціальної несправедливості. У країні, що прагне до інтеграції з Європейським Союзом, подолання цих проблем є пріоритетним завданням. Важливо визначити основні корупційні схеми та їхні наслідки, щоб знайти ефективні методи протидії і підвищити ефективність державного управління.

Корупційні прояви у соціальній сфері в Україні мають декілька основних форм, що охоплюють соціальні виплати, надання пільг і субсидій, процеси реєстрації та підтвердження статусу внутрішньо переміщених осіб, а також медичні послуги та державне забезпечення ліками.

Одним з найбільш поширених проявів корупції є зловживання при призначенні та розподілі соціальних виплат. Часто спостерігається надання виплат особам, які не мають на це права, або ж штучне заниження чи завищення сум виплат для отримання неправомірної вигоди. Це може відбуватися як з боку чиновників, які надають ці виплати, так і з боку отримувачів, які використовують підроблені документи або неправдиві дані для доступу до соціальної допомоги. Такі випадки значно підривають довіру громадян до держави, оскільки ресурси, які могли б бути спрямовані на підтримку реальних отримувачів допомоги, витрачаються не за призначенням [1, с. 42].

Іншим важливим проявом корупції є корупційні схеми у сфері надання пільг і субсидій. Зокрема, система субсидій на оплату комунальних послуг нерідко стає об’єктом зловживань. Посадові особи можуть вимагати хабарі за швидше надання або збільшення субсидій, тоді як у ряді випадків субсидії надаються особам, які не є соціально вразливими, але мають змогу впливати на рішення посадовців. Нечіткі критерії для визначення субсидій та слабкі механізми перевірки сприяють тому, що субсидії надаються за непрозорими схемами, знижуючи рівень справедливості у соціальній політиці [2, с. 55].

Особливий корупційний ризик спостерігається у сфері надання статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО) та пов’язаних з ним пільг. Військові дії на сході України і масові переміщення населення

створили ситуацію, коли багато людей втратили житло і змушені шукати підтримки від держави. Однак процес отримання статусу ВПО та надання їм відповідних соціальних виплат супроводжується низкою корупційних схем. Часто зловживанням займаються не лише чиновники, але й посередники, які пропонують «допомогу» у прискоренні процесу отримання статусу ВПО або збільшенні розмірів виплат [3, с. 63]. Це не тільки спотворює систему соціального забезпечення, але й створює додатковий фінансовий тягар для державного бюджету.

Корупційні практики також спостерігаються у сфері медичних послуг та забезпечення ліками, що є частиною соціальної підтримки найбільш уразливих груп населення. Незважаючи на зусилля з боку держави щодо реформування медичної системи, випадки зловживань при призначенні та розподілі безкоштовних медикаментів залишаються поширеними. Часто пацієнти змушені платити за ліки або медичні послуги, які, за законом, мають бути надані безкоштовно, особливо у випадках дорогого лікування для соціально незахищених груп. Це створює значні бар'єри для доступу до необхідних медичних послуг і підриває довіру до медичних установ [4, с. 74].

Корупція у соціальній сфері залишається серйозною проблемою для України, яка перешкоджає реалізації соціальних програм і знижує рівень життя найбільш вразливих груп населення. Прояви корупції, такі як зловживання при розподілі соціальних виплат, непрозорі механізми надання субсидій, маніпуляції зі статусом ВПО та зловживання у сфері охорони здоров'я, не лише підривають ефективність соціальної політики, але й формують негативний імідж держави. Подолання корупційних ризиків у соціальній сфері потребує комплексних реформ, включаючи автоматизацію процесів призначення та розподілу соціальних виплат, підвищення рівня прозорості та громадського контролю, а також посилення відповідальності посадових осіб за корупційні правопорушення. Лише у разі реалізації цих заходів Україна зможе побудувати стійку та прозору соціальну систему, яка відповідатиме потребам громадян і сприятиме зростанню довіри до державних інституцій.

---

1. Гончарук, О. П. Соціальні виплати та корупційні ризики в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 264 с.

2. Ковальчук, М. В. Реформа соціальної політики та виклики прозорості. Харків: Право, 2023. 198 с.

3. Сидоренко, Л. І. Внутрішньо переміщені особи та соціальна підтримка в Україні. Одеса: Наукова думка, 2023. 312 с.

4. Іванченко, П. С. Охорона здоров'я і соціальна підтримка: корупційні виклики. Львів: Світ, 2022. 153 с.

Оксана КУМАНСЬКА-НОР,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ

Звернення громадян є одним із ключових інструментів з допомогою якого громадськість реагує на діяльність поліції.

Стаття 40 Конституції України закріплює, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1].

Таким чином, на найвищому законодавчому рівні закріплено право громадян на звернення і обов'язок органів публічної влади, до яких відносяться органи державної влади та органи місцевого самоврядування розглянути дане звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Наступні після Конституції України за юридичною силою нормативно-правові акти йдуть закони. Закон України «Про Національну поліцію» у ст. 18 регламентує основні обов'язки поліцейського. Зокрема, поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [2].

Звертаючись до особи, або у разі звернення особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, не випускаючи його з рук.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює своє-

часне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або інші події. Зазначена діяльність, яка здійснюється Національною поліцією, є одним із засобів забезпечення прав і свобод громадян. Ця діяльність займає центральне місце в роботі Національної поліції, є найбільш об'ємним і змістовним видом роботи, оскільки ефективність роботи поліції в справі забезпечення прав і свобод громадян залежить саме від якості та організації цієї діяльності [3, с. 29].

Закон України «Про звернення громадян» у ч. 1 ст. 1 визначає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [4].

Слова «відповідно до їх функціональних обов'язків» означають, що звернення повинно бути адресовано саме тому органу, в компетенції якого знаходиться розгляд та прийняття рішення саме з цього питання. Але навіть якщо розгляд даного питання не входить до компетенції даного органу чи посадової особи, а звернення оформлене належним чином, з дотриманням вимог, які висуваються законом, орган, посадова особа все одно повинна прийняти дане звернення і дати мотивовану відповідь або направити звернення до компетентного органу, про що повідомити заявника.

Відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про звернення громадян», особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [4].

Звернення громадян може бути адресоване:

– органам державної влади і місцевого самоврядування;

– підприємствам, установам, організаціям незалежно від форм власності;

– об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.

Звернення може бути:

– усним – викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі);

– письмовим – надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу.

У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Якщо питання, порушені в одержаному органом державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, об'єднаннями громадян або посадовими особами зверненні, не входять до їх повноважень, воно в термін не більше 5 днів пересилається ними за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який подав звернення.

У разі якщо звернення не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, воно в той же термін (5 д.) повертається громадянину з відповідними роз'ясненнями. Звернення, оформлене без дотримання вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніш як через 10 днів від дня його надходження. Забороняється направляти скарги громадян для розгляду тим органам або посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються.

Письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає. Не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті, а також звернення осіб, визнаних судом недієздатними.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Пропозиція (зауваження) – звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання) – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чин-

ного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Ще однією формою звернення громадян до органів публічної влади є електронна петиція. Громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
3. Єсімов С. С. Правовий статус громадян у контексті адміністративної діяльності Національної поліції. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 25-30.
4. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр.

Юрій ЛОЗИНСЬКИЙ,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Адміністративно-правовий статус особи є однією з ключових категорій правової науки, яка визначає взаємодію особи з державою та її органами. Цей статус охоплює комплекс прав, обов'язків та гарантій, які забезпечують особі можливість реалізовувати свої права та виконувати обов'язки в сфері публічного управління.

Значення цієї теми зумовлене тим, що в умовах демократизації суспільства та реформування системи державного управління ефективне регулювання адміністративно-правових відносин стає запорукою забезпечення прав і свобод людини. Дослідження особливостей адміністративно-правового статусу дозволяє не лише зрозуміти місце особи у правовій системі, але й сприяє підвищенню якості державного управління через створення умов для гармонійної взаємодії між громадянами та владою.

У контексті сучасних викликів, таких як цифровізація, глобалізація та необхідність адаптації до міжнародних стандартів, аналіз адміністративно-правового статусу особи набуває особливої актуальності. Це дозволяє віднайти баланс між державними інтересами та потребами особи, закладаючи основи для сталого розвитку правової держави.

Слід зауважити, що переважна більшість науковців у сфері адміністративного права не розкриває зміст поняття адміністративно-правового статусу, звертаючи пильну увагу тільки на характеристику деяких його елементів, до яких, звісно, відносяться права, обов'язки та відповідальність. Але слід зазначити, що в юридичній літературі ми можемо зустріти також й інші погляди на елементний склад адміністративно-правового статусу.

Окремі думки, які не відносяться до жодного з підходів, можна навести думки окремих науковців про те, що до елементів адміністративно-правового статусу належать функції, завдання, компетенції [2, с. 145].

Має право на життя думка вчених про те, що у межах адміністративно-правового статусу доцільно виокремити цільовий блок, в

склад якого входять принципи, мета, функції, завдання; структурно-організаційний блок, до якого можемо віднести порядок створення, реорганізації, ліквідації, процес діяльності, лінійна та функціональна підпорядкованість, а також компетенційний блок, до змісту якого потрапляють права, обов'язки, відповідальність.

Виходячи з наведених нами позицій вчених щодо елементного складу правового статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин, то зауважимо, що він, насамперед, залежить від того, чи це фізична, чи юридична особа. Наприклад, якщо фізична особа, то елементами її правового статусу будуть: права, обов'язки та відповідальність, якщо юридична, то до таких елементів вчені відносять: мету її утворення та діяльності, завдання, функції, обов'язки, права, відповідальність, особливості організаційно-структурної будови та взаємовідносин.

Під елементами адміністративно-правового статусу необхідно розуміти його складові, які визначають специфіку суб'єкта адміністративно-правових відносин, відмінність від інших суб'єктів, що в сукупності складають цілісну, змістовну, системну, юридичну характеристику конкретного учасника цих відносин. Таким чином, адміністративно-правовий статус особи утворюється із сукупності елементів, які і утворюють його склад.

Крім різних позицій науковців щодо переліку структурних елементів адміністративно-правового статусу, доцільно зазначити, що його обов'язковими елементами слід вважати: адміністративну правосуб'єктність; права; обов'язки; заборони і визначену відповідальність в разі їх порушення. Доцільно також виокремлювати адміністративно-правові гарантії.

Правознавець В. В. Галунько визначає адміністративно-правовий статус особи як сукупність юридичних засобів, що характеризують місце і роль фізичної або юридичної особи в адміністративно-правових відносинах, а визначальними для аналізу адміністративно-правового статусу особи на його погляд такі юридичні інститути: публічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки, правосуб'єктність особи, адміністративна відповідальність, у деяких випадках дисциплінарна відповідальність посадових осіб публічної адміністрації [1, с. 57–61].

Утім необхідно відмітити сучасну тенденцію відходу від традиційного розуміння адміністративно-правового статусу як системи прав та обов'язків, наданих особі державою і застосування «широкого підходу» до проблеми структури адміністративно-правового статусу особи. В якості обов'язкових його структурних елементів висту-

пають відповідні правові норми, правосуб'єктність, права та обов'язки, їх юридичні гарантії, юридична відповідальність, правовідносини загального характеру.

Таке широке тлумачення структури адміністративно-правового статусу визначає необхідність додаткової характеристики суб'єкта адміністративних правовідносин. З адміністративно-правової точки зору суб'єкт – це носій (власник) прав і обов'язків у сфері державного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, здатний ці права реалізувати, а покладені обов'язки – виконати.

З цього можемо зробити висновок про те, що «кандидат» на статус суб'єкта адміністративного права за своїми особливостями теоретично може бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління, тобто може набувати комплекс соціальних ознак, які дозволяють наділити його суб'єктивними правами та обов'язками. «Кандидат», наділений такими особливостями, отримує статус суб'єкта лише в тому випадку, коли держава, застосовуючи адміністративно-правові норми, робить його носієм прав і обов'язків, які реалізуються останнім у сфері державного управління.

Слід також звернути увагу, що кожен суб'єкт адміністративно-правових відносин повинен характеризуватися колом характерних ознак.

О. Я. Зубрицька зазначає: «По-перше, з-поміж умов, за яких суб'єкт адміністративного права може стати суб'єктом адміністративно-правових відносин, виділимо: наявність адміністративно-правових норм, що передбачають права та обов'язки суб'єкта; наявність підстав для виникнення, зміни та припинення адміністративно-правових відносин, а також елементів адміністративної правосуб'єктності.

По-друге, права, обов'язки та відповідальність діють одночасно і доповнюють одне одного. Неможлива ситуація, за якої особа, володіючи певними правами, не матиме обов'язку щодо виконання суміжних (взаємозамінних) прав. Наявність обов'язку обумовлена невідворотністю відповідальності за порушення імперативних приписів.

По-третє, адміністративна правосуб'єктність вимірюється часом, характером та обсягом залежно від учасників, сфери (ролі) участі в конкретному інституті публічного права.

По-четверте, адміністративні правовідносини здійснюються у різних сферах державного управління, що мають свою специфікацію» [3].

Ще одним структурним елементом правового статусу окремі вчені називають гарантії. Дійсно, гарантії є тими засобами, які спри-

яють реалізації прав, свобод, охоронюваних законом інтересів, виконанню юридичних обов'язків. Тому, без гарантування адміністративно-правового статусу не може бути створено реального механізму забезпечення прав, з огляду на що їх також варто включити до складу правового статусу.

Аналізуючи обсяг, межі змісту адміністративно-правового статусу особи, можна зазначити, що деякі науковці включають у структуру правового статусу особи і принципи, на яких він ґрунтується, доводячи свою точку зору тим, що в галузі регулювання правового статусу особистості в суспільстві правові принципи безпосередньо визначають сутність і зміст юридичних прав та обов'язків правового статусу особистості.

Отже, віднесення до структури правового статусу особи принципів теоретично розширює те коло прав та обов'язків, що передбачені законодавством і надає особі нові можливості. Вони покладаються в основу законодавства, що визначає права та обов'язки особи, тобто залежно від принципів правового статусу особи і визначається відповідний об'єм прав, обов'язків та свобод. Утім ці принципи не виступають самостійними структурними елементами. Вони є тими основними засадами, фундаментом, на якому базуються всі інші елементи надбудови (права та свободи, обов'язки, гарантії тощо) та на основі яких відбувається реалізація адміністративно-правового статусу. Віднесення принципів до елементів правового статусу не вказує на їх першочергове значення.

---

1. Галунько В. В. Адміністративне право України: навчальний посібник. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
2. Гуржій Т. О. Адміністративне право України : навчальний посібник. К. : КНТ, 2011. 680 с.
3. Зубрицька О. Я. Адміністративна правоздатність як елемент правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2015. № 3(41). С. 99–104.

Ярослав МЕЛЬНИК,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС,
доктор юридичних наук
(Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ СКАСУВАННІ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРАВА

Правова доктрина, як джерело права, відіграє важливу роль не тільки у розвитку науки права, але й, безумовно, відображає сам по собі правотворчий процес його формування.

Звісно, сприйняття правової доктрини як «джерела права», зводить її не тільки у ранг «права» (як норми, нормативу, простору, цінності, культури тощо), але й надає можливість збагнути додаткову грань прояву права як феномену – можливість дискусії про скасування («правової доктрини») як результату правотворчої діяльності.

Що означає, що окреслення такої ідеї, вказує на прояв: *(а)*природи правотворчого процесу; *(б)*на методологічному рівні виявлення проблем спроможності права підняти на поверхню ряд питань по скасуванню доктринальних положень; і, зрештою, *(в)*питання забезпечення нормативно-правового регулювання по скасуванню доктринальних положень права, як результату правотворчої діяльності.

На сьогодні, на достатньому доктринальному рівні питання про інститут скасування правової доктрини як результат правотворчої діяльності у вітчизняній правовій науці не йдеться, що піднімає гостроту піднятої проблематики. Зокрема, у правовій доктрині розкриваються питання понятійного апарату правотворчості, правової доктрини, правового регулювання.

Слово «скасування» означає «…дія за значенням скасувати...» [7]. А слово «скасувати» означає «визнати, оголосити що-небудь недійсним, незаконним … те ж саме, що ліквідувати..» [8].

Слово «ліквідовувати» у словнику української морви означає»… припинити діяльність (закладу, підприємства, установи), … припиняти існування, знищувати що-небудь, … » [9, с. 210]. А «ліквідатор» означає той, хто ліквідує що небудь; фізична особа причетна для припинення діяльності боржника, визнаного його банкрутом, та задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому порядку [9, с. 209].

Таким чином, можливо виокремити основні етимологічні зв'язки із слова «скасування» та «ліквідувати». Такими є: обов'язок та необхідність вчинити певні дії із знищення певного об'єкту (предмету) конкретною особою. Тому, у рамках праворозуміння, стає очевидним, що питання «скасування» цілком логічно співвідноситься із дією права та правового регулювання.

Водночас, беручи до уваги енциклопедичну довідку щодо поняття «правове регулювання», доцільно виокремити основні його ознаки. Так, у великій юридичній енциклопедії посеред суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню виділяють наступні, а саме це ті, які: *(1)*мають юридичну значущість; *(2)*зачіпають інтереси інших осіб або суспільства в цілому; *(3)*допускають можливість соціального конфлікту внаслідок цінності та обмеженості ресурсів (суспільних благ), з приводу яких вони виникають; *(4)*є сталими, часто повторюваними; *(5)*припускають можливість зовнішнього, правового контролю над ними [1, с. 517].

І. В. Семініхін у дослідженні понятійного апарату правової доктрини зазначає, що «.. поняття «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення, наукова чи філософська теорія, система, керівний принцип чи ідея….» [6, с. 128].

Правова доктрина є джерелом права з огляду на зміст ч.1 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [5]. Зокрема, визначено, «…При застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і *доктриною у відповідній іноземній державі*… (курсив власний – *Я. М.*)» [5].

Попри це, предметно слід звернути увагу на те, що в концепції правотворчості, викоремлюють «доктрину правотворчості» як окремий елемент системи права. Під нею пропонується розуміти «...сукупність окремих системних наукових правових (юридичних) знань та поглядів учасників правотворчості щодо наукового пояснення та планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів, розроблення їх проектів, прийняття (видання), ведення їх обліку та здійснення правового моніторингу ...» [3, с. 41–42].

Враховуючи зазначене, цілком логічним видається припустити, що за таких обставин, йдеться про методологічні питання необхідності поєднання концепції правової доктрини, правотворчості та правового регулювання. В слід за цим, задатись питанням про можливість виокремлення інституту скасування правової доктрини, як інструменту правотворчої діяльності в процесі правового регулювання.

Для цього, необхідно звернути увагу на Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX (*надалі* – Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 року) [4]. Характерно, що згідно преамбули Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., він «… визначає правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроектування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів…»[4].

Частиною 2 ст. 22 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. закріплюється положення про те, що «.. документи юридичного прогнозування можуть розроблятися суб'єктами правотворчої діяльності на підставі *рекомендацій суб'єктів наукової, науково-технічної діяльності*, суб'єктів забезпечення правотворчої діяльності..» [4]. Тобто, на підставі положень правової доктрини, висновків та рекомендацій вчених-правників.

У ч.4 ст. 22 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., визначено, що «…*наукова концепція розвитку законодавства* України – це документ юридичного прогнозування *рекомендаційного характеру*, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів… (курсив власний – *Я. М.*)» [4]. Отже, Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., визначає участь та до певної міри механізм створення прогнозних документів публічної політики, які забезпечуються у правовому регулюванні саме правовою доктриною.

Однак, враховуючи зазначене, постає питання про «скасування» правової доктрини правотворчій діяльності. І, хоча за змістом Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023р., цього не передбачено, варті уваги наступні положення цього Закону.

Так, відповідно до п.3 ч.1 ст.60 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р., визначено, що дія нормативно-правового акта або окремого його структурного елемента припиняється внаслідок такої однієї із підстав як от *«скасування»*. Скасування за цією нормою можлива «.. у випадках, визначених Конституцією України та (або) законом... » [4]. Виходячи із аналізу Конституції України [2] стає зрозумілим, що питання скасування доктринальних положень права у ній не закріплені.

У ст. 65 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. [4] визначені питання «усунення правових прогалин та їх подолання», а вже в ст.66 Закону № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. [4], визначені питання «подолання колізій норм права під час реалізації нормативно-

правових актів» [4]. Про застосування цих інститутів до «скасування правової доктрини» не йдеться.

Висновки. У межах висновків, доречно констатувати, що правове регулювання правотворчої діяльності при скасуванні доктринальних положень права пояснюється певними правотворчими інструментами. Ознаки «скасування доктрини права» становлять: (1)є юридична затребуваність в припиненні дії одних доктринальних положень права внаслідок пріоритету та юридичної значужчості інших положень правової доктрини /більш точних, прогресивних, ефективних положень правової доктрини/; (2)«неліквідні доктринальні положення» зачіпають інтереси суб'єктів правотворчої діяльності; (3)допускається можливість соціального конфлікту (посеред вчених-правників, посеред суб'єктів правотворчості) внаслідок цінності та обмеженості науково-практичних доктринально-правових ресурсів («неліквідних доктринальних положень»), з приводу яких вони виникають; (4)положення правової доктрини, що підлягають скасуванню не є сталими, валідними та такими, що дублюють одне-одне, в наслідок чого втрачається ефективність; (5)інститут скасування припускає можливість зовнішнього, правового контролю над ними «неліквідними доктринальними положеннями через певні органи та інституції: суд, Національну академію наук України, спеціалізовані вчені ради, вчені ради тощо.

Врешті решт, варто констатувати і те, що правове регулювання правотворчої діяльності при скасуванні доктринальних положень права потребує суттєвого доопрацювання на рівні відповідного правового інституту/доктринального положення/, вироблення та прийняття законодавчої норми, яка б надавала визначення та механізм безпосередньо нормативно-правового регулювання.

---

1. Велика українська енциклопедія: у 20т. Х.: Право, 2016. Т.: 3: Загальна теорія права/редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац.юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952с.

2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.11.2024).

3. Мельник Я. Я. Доктрина правотворчості як окремий елемент системи права. *Нове українське право.* №3. 2024. С.32–43. URL.: http:// newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/612/556 (дата звернення: 21.11.2024).

4. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX.URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Texta(дата звернення: 21.11.2024).

5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 21.11.2024).

6. Семініхін І. В. Правова доктрина: поняття та особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Випуск 18 2009. С. 127–139. URL.: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2570/1/Semenikhin_127.pdf (дата звернення: 21.11.2024).

7. Скасування – … значення слова/ URL.: https://wiki.kubg.edu.ua/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення: 21.11.2024).

8. Скасувати – … значення слова/ URL.: https://uk.wiktionary.org/ wiki/ %D1%81%D0%BA%%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8 (дата звернення: 21.11.2024).

9. Словник української мови. Том восьмий. Л – мішурний. Український мовно-інформаційний фонд. Київ. 2017. 991с.

Михайло МИКІЄВИЧ,
завідувач кафедри європейського права,
доктор юридичних наук, професор
(*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

На сучасному етапі початку переговорів про вступ України в Європейський Союз важливим є адаптація національного законодавства до права ЄС. У цьому процесі, одним із найголовніших завдань є забезпечення Україною дотримання цінностей Європейського Союзу. Тому, видається актуальним і важливим дослідити спеціальну процедуру, яка створена і закріплена в Договорі про Європейський Союз (ДЄС).

Процедуру відповідальності за порушення цінностей ЄС було вперше закріплено в Лісабонському договорі, в який вона перейшла з несуттєвими змінами з Амстердамського договору та Ніццького договору, хоча в них йшла мова про принципи, а не цінності. В той час, як Амстердамський договір запровадив процедуру відповідальності, Ніццький договір доповнив її превентивною процедурою або системою попереднього реагування відповідно до п. 2 ст. 7 ДЄС. Запровадження окремої процедури було зумовлено тим, що в Маастрихтському договорі не містилось положень, які давали б можливість притягувати до відповідальності у тих випадках, коли існуюча процедура за порушення договірних зобов'язань не давала можливості усунути порушення проти основ Європейського Союзу[1]. Це було суттєвим поступом ЄС, оскільки такі порушення не лише підривають основи ЄС, але й взаємну довіру держав у сфері, в якій відбувається порушення цінностей[2].

Статтею 7 запроваджено 3 окремні процедури для захисту цінностей, закріплених у Ст. 2 ДЄС:

1) У випадку існування явного ризику тяжкого порушення державою-членом цінностей відповідно до п. 1 ст. 7 ДЄС;

---

[1] Pechstein in: Streinz R. EUV/AEUV, 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2012. S. 77.

[2] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Article 7 of the Treaty on European Union – Respect for and promotion of the values on which the Union is based – COM(2003) 606 final.

2) У випадку встановлення істотного та постійного порушення державою-членом цінностей відповідно до п. 2 ст. 7 ДЄС;

3) Механізм санкції, який застосовується після прийняття рішення на підставі п. 3 ст. 7 ДЄС.

Слід зазначити, що між процедурами відповідно до п. 1 та п. 2 ст. 7 немає взаємозалежності чи взаємозв'язку. Тобто для застосування процедури відповідно до п. 2 ст. 7 не потрібно обов'язково задіювати процедуру відповідно до п. 1 ст. 7. В той же час, застосування санкцій, передбачених п. 3 ст. 7 можливе лише після прийняття рішення про існування постійного та істотного порушення відповідно до п. 2 ст. 7.

Суб'єктами ініціювання процедур, передбачених статтею 7 є Комісія, Рада, третина членів Європейського парламенту, а також Європейська Рада. Суд ЄС хоча й не задіяний безпосередньо до процедур передбачених ст.7, на підставі ст. 269 ДФЄС Суд до Згідно з цією статтею, зокрема, Суд ЄС на запит держави-члена, якої стосується рішення ЄР або Ради, має повноваження ухвалювати рішення щодо законності актів, прийнятих ЄР або Радою відповідно до статті 7 ДЄС. Таке рішення може стосуватись виключно питання дотримання процедурних положень, що містяться у статті 7 ДЄС у поєднанні зі статтею 354 ДФЄС.

П. 1 ст. 7 представляє за своєю суттю превентивний механізм, який має не допустити до порушення цінностей ЄС. Його мета – спонукати державу члена до діалогу з інституціями ЄС і таким чином запобігти порушенням цінностей, коли лише існує явна загроза такого порушення.

Таким чином, дослідження механізму забезпечення цінностей ЄС є ключовим на першому етапі переговорів про вступ України в ЄС.

---

1. Pechstein in: Streinz R. EUV/AEUV, 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2012. S.77
2. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Article 7 of the Treaty on European Union – Respect for and promotion of the values on which the Union is based – COM(2003) 606 final.

Тетяна НАЗАР,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Яна ЯНУШЕВСЬКА,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВИЩИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Перебуваючи у стані війни Україна продовжує боротьбу з корупцією, яка становить серйозну загрозу для розвитку та державної безпеки будь якої країни. Адже, вона підриває довіру до державних інституцій, знижує ефективність економіки та негативно впливає на якість життя громадян. А в країні, яка бореться за збереження своєї державності, корупція підриває та загрожує національній безпеці. Для розв'язання цих проблем в Україні створено систему антикорупційних органів, до якої входить Вищий антикорупційний суд, місія якого полягає в здійсненні справедливого правосуддя з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень.

Вищий антикорупційний суд було створено як відповідь на міжнародний та внутрішній тиск, щоб Україна ефективніше боролася з корупцією на найвищому рівні. Варто зазначити, що формування суду проходило під пильним наглядом міжнародних партнерів. Серед основних вимог до кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду були високий рівень професійної етики, незаплямована репутація та досвід у правозастосуванні. Роль міжнародних експертів у доборі суддів була ключовим елементом забезпечення прозорості цього процесу.

В. В. Кондрич підкреслює, що процес створення Вищого антикорупційного суду супроводжувався тривалими дискусіями щодо його статусу та організаційної структури як серед політиків, так і в експертному середовищі. Навіть після прийняття відповідного закону та початку роботи суду, суперечки тривають, зокрема через спроби деяких політичних сил оскаржити конституційність Закону про Вищий антикорупційний суд у Конституційному Суді України [1, с. 113].

Завдання та підсудність Вищого антикорупційного суду визначені статтею 3 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», статтею 331 Кримінального процесуального кодексу України, частиною третьою статті 20 Кодексу адміністративного судочинства України, частиною четвертою статті 23 Цивільного процесуального кодексу України. Відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» суд наділений такими повноваженнями: 1) здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті [2].

Упродовж І півріччя 2024 року Вищим антикорупційним судом розглянуто 5507 справ і матеріалів. Найбільшу частину розглянутих судових справ складають клопотання, скарги, заяви, подані під час досудового розслідування кримінальних проваджень – 5439 одиниць або 99% усіх розглянутих справ та матеріалів [3. с. 3].

Основні справи, які підсудні Вищому антикорупційному суду: розкрадання державного майна шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 ККУ); зловживання впливом, владою або службовим становищем (ст. 369-2, 364 ККУ); нецільове використання бюджетних коштів (ст. 210 ККУ); здійснення видатків бюджету чи надання кредитів без встановлених бюджетних призначень (ст. 210 ККУ); пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі та отримання службовою особою такої вигоди (ст. 368, 369 ККУ); підкуп аудитора, нотаріуса, оцінювача тощо (ст. 368-4 ККУ); викрадення, пошкодження, привласнення вимагання документів, штампів печаток тощо шляхом зловживання службовим становищем (ст. 357 ККУ); порушення встановлених правил обігу наркотиків, психотропних речовин та їх аналогів шляхом зловживання службовим становищем (ст. 320 ККУ); викрадення, вимагання, привласнення зброї, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів шляхом зловживання службовим становищем (ст. 262 ККУ). Очікувано, що найбільшу кількість справ за видами кримінальних правопорушень, яку розглянув Вищий антикорупційний суд, становлять кримінальні право-

порушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (55 % від усіх справ).

За час своєї роботи Вищий антикорупційний суд розглянув низку гучних справ, у тому числі щодо колишніх чиновників, народних депутатів та інших високопосадовців. Наприклад, «Роттердам+» (два епізоди), справа «ПриватБанку», справа Коломойського, справа «короля контрабанди» Альперіна, справа Князєва, справа «плівок ОАСК», «Газова справа» екснардепа Онищенка, справа Розенблата та Полякова, справа «ВіЕйБі» Банку, справи нардепів Шахова та Герасимова. Багато з цих справ стосувалися незаконного збагачення, що стало важливим сигналом для суспільства про те, що корупція в Україні може бути покарана [4].

Для ефективної роботи Вищого антикорупційного суду критично важливо забезпечити невтручання інших суб'єктів у його діяльність. Незалежність судової влади є основоположним принципом, що забезпечує справедливість і об'єктивність судових рішень. Вищий антикорупційний суд, як спеціалізований орган, що розглядає справи, пов'язані з корупцією, повинен мати можливість працювати без зовнішнього тиску, зокрема з боку політичних і бізнесових еліт. Невтручання з боку виконавчої та законодавчої влади є ключовим аспектом для забезпечення незалежності суддів. Будь-який тиск або вплив можуть підривати довіру до судової системи та знижувати ефективність антикорупційних заходів. У Конституції України, а також у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», чітко визначені правові гарантії, що забезпечують незалежність суддів, включаючи заборону на будь-який тиск [5].

Висновок. Вищий антикорупційний суд, як суб'єкт протидії корупції, є важливим інструментом у боротьбі з цим негативним явищем. Створення суду, його діяльність дає можливість протидіяти корупційним схемам та притягувати до відповідальності винних осіб. Крім основної функції – здійснення правосуддя, він виконує функцію відновлення довіри населення до судової влади та дає розуміння, що будь-яка людина, котра порушує закон, буде покарана згідно закону.

---

1. Кондрич В. В. Антикорупційний суд в Україні: історичні передумови обрання моделі та запровадження. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 32 (71). № 4. 2021. С. 110–116. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/20.pdf.

2. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018. № 2447-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text.

3. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у І півріччі 2024 року (як судом першої інстанції). Вищий антикорупційний суд. Київ. 2024. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_ for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_30-07-2024.pdf

4. Найгучніші корупційні справи у ВАКС: слухання та вироки у справах депутатів урядовців та суддів. Центр протидії корупції. URL: https://antac.org.ua/news/nayhuchnishi-koruptsiyni-spravy-u-vaks-slukhannia-ta-vyroky-u-spravakh-deputativ-uriadovtsiv-ta-suddiv/.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

Ярина ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Місцеве самоврядування в Україні – є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Місцеве самоврядування – це форма громадської влади, що реалізується специфічними суб'єктами – територіальними колективами і сформованими ними органами, має спеціальний об'єкт – питання місцевого значення, і складає основу використання окремого виду громадської власності – комунальної (муніципальної).

1 квітня 2014 року Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2]. Реформа тривала майже десять років та принесла очікувані позитивні результати: відбулося укрупнення адміністративно-територіальних одиниць низової і середньої ланки (громади, райони), пройшли місцеві вибори та сформовано органи місцевого самоврядування у новостворених громадах, і найголовніше, забезпечено передачу значної частини фінансових та адміністративних повноважень на рівень громад. Таким чином, місцеве самоврядування отримало більше можливостей, повноважень та відповідних фінансових ресурсів для підвищення економічної спроможності.

Однак, подальший розвиток територіальних громад, як і усієї нашої держави різко пригальмувався через введення в Україні 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану, у зв'язку повномасштабною воєнною агресією рф [3].

В умовах воєнного стану перед територіальними громадами постали нові виклики, які вимагають комплексного підходу до їх вирішення. Охарактеризуємо основні з них.

Забезпечення безпеки населення та його психологічна підтримка. Вирішення цього завдання передбачає захист і підтримку мешканців територіальних громад в умовах воєнного стану, а також надання

населенню чіткої і точної інформації про поточну ситуацію, заходи безпеки та рекомендації щодо дій у надзвичайних ситуаціях. Важливо забезпечити безпеку жителів, що може включати евакуацію, створення укриттів та надання необхідної медичної допомоги. З огляду на це, Кабінетом Міністрів України 9 серпня 2024 року було затверджено Постанову «Деякі питання проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення» [4], що забезпечує організацію евакуації населення з небезпечних зон.

Ще одним завданням місцевого самоврядування з метою забезпечення безпеки населення є організація укриттів. У великих містах, таких як Київ та Севастополь, цей процес також контролюється районними державними адміністраціями. Порядок створення і утримання захисних споруд визначає механізм, за яким забезпечується безпека населення у випадках надзвичайних ситуацій. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту, включення об'єктів до складу та виключення таких об'єктів з фонду захисних споруд цивільного захисту та ведення його обліку» від 10 березня 2017 року [5], органи місцевого самоврядування разом із місцевими органами виконавчої влади організовують на місцевому рівні функціонування укриттів для цивільного населення.

Забезпечення безпеки населення включає серед іншого і організацію якісного медичного обслуговування та психологічної підтримки громадян. Зокрема, надання медичної допомоги постраждалим, організацію пунктів медичного обслуговування, забезпечення ліками та обладнанням, запровадження програм психологічної допомоги та підтримки населення, особливо дітей та тих, хто пережив травматичні події.

Ще одним напрямом забезпечення безпеки населення є ремонт і підтримка роботи критичної інфраструктури, такої як водопостачання, електропостачання та комунікації, що забезпечує життєдіяльність громади.

Підтримка економічної стабільності. Воєнний стан може призвести до зупинки бізнесу та руйнування інфраструктури, що вимагає від громади забезпечення економічної підтримки та відновлення. Принцип державної підтримки та гарантій місцевого самоврядування є важливим для забезпечення ефективного функціонування місцевих громад. Це включає фінансову підтримку, законодавчі гарантії та інші заходи, спрямовані на зміцнення місцевої влади.

Зокрема, фінансова підтримка місцевого самоврядування є ключовим елементом для забезпечення ефективного функціонуван-

ня місцевих громад. Вона включає різні механізми та інструменти, які допомагають місцевим органам влади виконувати свої функції та забезпечувати розвиток територій.

Основні інститути фінансової підтримки місцевого самоврядування включають :

– Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Це один з основних інструментів фінансової підтримки, який спрямований на реалізацію проектів регіонального розвитку. ДФРР фінансується з державного бюджету та міжнародних донорів.

– Місцеві бюджети. Держава бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, забезпечуючи фінансову підтримку через різні субвенції та дотації.

– Грантові програми. Наприклад, програма «єРобота», яка надає гранти на створення або розвиток бізнесу, садівництва, тепличного господарства тощо.

– Інвестиційні проекти. Залучення інвестицій для реалізації інфраструктурних проектів, що сприяють розвитку місцевих громад [6].

Забезпечення надання якісних публічних послуг. Забезпечення якісних публічних послуг в умовах воєнного стану є серйозним викликом для органів місцевого самоврядування. Одним з основних напрямів діяльності місцевої влади у цій сфері є безперебійне функціонування комунальної інфраструктури**,** зокрема, забезпечення стабільного постачання води, електроенергії та тепла, а також підтримка роботи медичних та освітніх закладів.

Соціальний захист – ще одна важлива група публічних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування. Надання допомоги найуразливішим категоріям населення, включаючи тимчасово переселених осіб та постраждалих від військових дій, першочергове завдання місцевої влади. Адже сотні тисяч наших громадян втрачають життя, здоров'я, житло та інші матеріальні цінності внаслідок ворожих обстрілів та бомбардувань. Разом з тим, люди зазнають серйозних психологічних травм, позбавляючись можливості повноцінно працювати та забезпечувати себе і свої сім'ї. Найбільш поширеними моделями надання адміністративних послуг соціального характеру в Україні є надання їх виконавчими органами місцевого самоврядування та у центрах надання адміністративних послуг.

Більшість адміністративних послуг соціального характеру надаються через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), які створені міськими, селищними та сільськими радами. Це дозволяє громадянам отримувати необхідні послуги в одному місці, що значно

спрощує процес і робить його більш зручним [7]. ЦНАПи використовують різні моделі надання послуг, включаючи інтегровані інформаційні системи, такі як «Соціальна громада», що дозволяє ефективно обробляти заяви та документи.

Комунікації та інформація. Підтримка чітких комунікацій та надання точної інформації населенню є ключовим елементом у створенні відчуття безпеки та стабільності. Швидке та точне інформування населення про поточну ситуацію, місця укриттів, евакуаційні маршрути та медичні пункти допомагає зберегти життя та здоров'я багатьом громадянам, особливо у громадах, що розташовані близько зон бойових дій. Для цього органи місцевого самоврядування використовують різні канали комунікації: соціальні мережі, мобільні додатки, офіційні веб-сайти та інші засоби. Одночасно, на органи місцевого самоврядування покладається обов'язок запобігати дезінформації. Основними механізмами протидії є інформаційні кампанії, моніторинг медіа, співпраця з освітніми закладами та громадськими організаціями. Важливо також залучати експертів у цій галузі для розробки стратегій, які б допомагали ефективно реагувати на фейки та маніпуляції в умовах агресії рф [8].

Координація з іншими органами влади. Співпраця з центральними органами влади, військовими та правоохоронними органами для ефективного управління кризовими ситуаціями. Зазначена співпраця включає координацію дій, обмін інформацією та ресурсами, а також узгодження планів ліквідації наслідків криз, що дозволяє швидше реагувати та зменшувати негативні наслідки.

Підсумовуючи зазначимо, що реформа місцевого самоврядування та територіального устрою, швидкий розвиток цифрових інструментів, прийняття нового законодавства на фоні військових, економічних, енергетичних, соціальних та інших викликів, які сьогодні приймає Україна, зумовлюють розробку нових підходів у процесі забезпечення спроможності територіальних громад, надання публічних послуг та забезпечення безпеки мешканців органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

---

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 01.04.2014 № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text

3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

4. Деякі питання проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 09.08.2024 № 911. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2024-%D0%BF#Text

5. Деякі питання використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Договір, Перелік від 10.03.2017 № 138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-%D0%BF#n12

6. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень:* веб сайт. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-ukrayini-hruden (дата звернення 22.11.2024).

7. Як інтегрувати у ЦНАП адміністративні послуги соціального характеру. Децентралізація: вебсайт. URL: https://decentralization.ua/ uploads/library/file/687/Integratsiya-poslug-sotsialnogo-harakteru_15.01.pdf (дата звернення 22.11.2024).

8. Дяковський О.С. Правові та інституційні механізми протидії дезінформації у розвинутих країнах світу. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 210–216. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.28

Іванна ПРОЦЬ,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНА (ЗОВНІШНЯ) БЕЗПЕКА ТА ЇЇ ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Передумовою побудови ефективної державної політики у сфері забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки є демократичний політичний режим, який, створюючи високу ступінь свободи людини, реально гарантує здійснення прав за допомогою законів, які акумулюють історичні традиції і звичаї, етичні норми народу, відображають потреби і інтереси кожного індивіда як найвищої цінності держави. Державна політика у сфері національної оборони і безпеки включає економічний, соціальний, політичний і правовий аспекти у нерозривному взаємозв'язку. Спроба ігнорувати хоча б один з них призводить до зниження ефективності державно-правової системи та дестабілізації суспільства [1, с. 243].

У Стратегії національної безпеки України відзначається, що Україна вибудовує міжнародні відносини на принципах міжнародного права, забезпечення надійної та рівної безпеки держав, взаємної поваги народів, збереження різноманіття їх культур, традицій та інтересів. Констатується, що зміцнення України відбувається на тлі нових загроз національній безпеці, мають комплексний взаємопов'язаний характер. У міжнародних відносинах не знижується роль фактору сили.

Основою права міжнародної безпеки є система норм міжнародного публічного права, покликаних виключити силові форми вирішення спірних питань у відносинах між державами.

Важливою віхою в розвитку принципу мирного вирішення міжнародних суперечок став Статут Організації Об'єднаних Націй. У Статуті ООН була зроблена спроба створити механізм підтримки міжнародного миру і безпеки; в ньому містяться норми, що стосуються колективного примусу до миру за рішенням Ради Безпеки [2].

У міжнародному праві існує думка, що положення, які увійшли у Загальну декларацію прав людини, слід вважати нормами міжнародного права, отже, принципи, що містяться в них їх виконання не належить до виключної компетенції національної держави. Тому гуманітарна катастрофа, систематичні порушення прав людини є

достатньою підставою для втручання у внутрішні справи суверенної держави.

Не тільки зазначені, але й інші принципи міжнародного права утворюють фундамент права міжнародної безпеки. Це положення спеціально підкреслювалося Генеральною Асамблеєю ООН. Ефективні колективні заходи можуть здійснюватися лише на основі поваги принципів суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи та самовизначення [3, с. 45].

Повага прав людини, демократія мають першорядне значення для запобігання загрози миру. Кожна людина має право на життя, а держава та міжнародне співтовариство повинні забезпечити міжнародний порядок, при якому це право може бути здійснено (ст. Ст. 3 та 28 Загальної декларації прав людини).З цього випливає право людини на мир, яке пов'язане з правом на мир народу та держави.

У Декларації про право народів на мир Генеральна Асамблея сформулювала «священне право народів на мир», забезпечення якого є корінним зобов'язанням держав [4]. Особливе значення має принцип сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права, оскільки надійний міжнародний правопорядок необхідна умова миру та безпеки.

У статті 1 Статуту ООН сформульоване завдання підтримувати міжнародний мир та безпеку з цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості та міжнародного права, залагоджування або дозвіл міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення миру.

Що стосується конкретних цілей міжнародного співробітництва в галузі правового забезпечення безпеки, то вони сформульовані у Закону «Про національну безпеку України» [5].

Це: захист суверенітету та територіальної цілісності України; захист прав і законних інтересів громадян; зміцнення відносин зі стратегічними партнерами України; участь в діяльності міжнародних організацій, що займаються проблемами забезпечення безпеки; розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин з метою виконання завдань забезпечення безпеки; сприяння врегулюванню конфліктів, включаючи участь у миротворчій діяльності.

На перше місце законодавець ставить захист суверенітету та територіальної цілісності України. Україна має ряд зовнішніх і внутрішніх невирішених питань, які виходять на проблему забезпечення територіальної цілісності. Вимоги міжнародного права тут очевидні:

Статут ООН зобов'язує утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності держави (п. 4 ст. 2) [6, с. 163].

Надання в договірному порядку на основі взаємності певного режиму має на меті запобігання дискримінації громадян, зміни правового становища в односторонньому порядку. Важливим в даній сфері є зміцнення відносин зі стратегічними партнерами України – США, Європейським Союзом і НАТО.

Негативно на перспективи зміцнення глобальної стабільності впливає тенденція ідеологізації міжнародних відносин, що можна побачити на прикладі ідеї «російського світу».

Невід'ємною складовою сучасної міжнародної політики стає «м'яка сила» – комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи та технології.

Посилення регіональної конкуренції та накопичення кризового потенціалу ведуть до ризиків деструктивного і протиправного використання «м'якої сили» та правозахисних концепцій з метою надання політичного тиску на суверенні держави, втручання у внутрішні справи, дестабілізації обстановки, маніпулювання громадською думкою та свідомістю, у тому числі у рамках фінансування гуманітарних проектів і проектів, пов'язаних із захистом прав людини, за кордоном, що видно на фоні процесів, які проходять у Білорусі та дій Російської Федерації.

У цій ситуації міжнародне співробітництво України у захисті національної безпеки спирається на: участь в діяльності міжнародних організацій, що займаються проблемами забезпечення безпеки; розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин з метою виконання завдань забезпечення безпеки; сприяння врегулюванню конфліктів, включаючи участь в миротворчій діяльності; подальший розвиток правової основи.

Система національної безпеки є всеосяжною. Вона охоплює не тільки оборонні аспекти, військові та політичні, а й інші аспекти – економічні, екологічні, гуманітарні та правові. Особливе значення надається розвитку та вдосконалення демократії, у міжнародних відносинах – інтеграції до Європейського Союзу та НАТО.

---

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

2. Статут Організації Об’єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

3. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.

4. Декларація про право народів на мир. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_817#Text

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

6. Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 9. С. 160–164.

Іванна ПРОЦЬ,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Софія РОСЯК,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЦЕДУРИ БРОНЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ В УКРАЇНІ

У ст. 65 Конституції України зазначено: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [1]. Тобто, кожен громадянин України зобов'язаний захищати Вітчизну, її незалежність та цілісність, проте, у певних випадках є винятки, деякі особи мають право на бронювання.

Термін «бронювання» у законодавчих актах не передбачено, проте ми б це поняття сформулювали так: «Бронювання військовозобов'язаних – це адміністративна процедура, яка дозволяє певним категоріям громадян, що підлягають мобілізації, тимчасово залишатися на своїх посадах та виконувати важливі функції в інтересах економіки та державного управління під час воєнного стану».

Щодо мети бронювання, то у ст. 24 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачено: «Бронювання військовозобов'язаних, які перебувають у запасі, здійснюється в мирний та у воєнний час з метою забезпечення функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій в особливий період» [2].

Процедуру надання броні та деталізацію критеріїв для бронювання визначає Постанова Кабінету Міністрів України № 76 «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» від 27 січня 2023 року [3]. Проте, не зважаючи на таку кількість законодавчих актів, що регулюють це питання, існує перелік проблем, які впливають на ефективність та прозорість цієї сфери. Основними є:

Відсутність чітких критеріїв та методології бронювання. Нечіткість нормативно-правових актів. Існуюче законодавство залишає простір для неоднозначного тлумачення, що ускладнює визначення, які підприємства та працівники мають право на бронювання. Також нерівномірний підхід до різних галузей. Одні галузі мають кращий доступ до механізмів бронювання (наприклад, оборонна та енергетична сфери), тоді як підприємства у менш регульованих секторах можуть стикатися з труднощами.

Бюрократизм та складність процедури. Через значний обсяг бюрократичних процедур підприємства часто стикаються з затримками у бронюванні своїх працівників, що може призвести до перебоїв у їхній роботі. Недосконала координація між органами влади: взаємодія між підприємствами, міністерствами, військовими адміністраціями та територіальними центрами комплектування іноді ускладнюється через розбіжності у підходах або недостатню координацію.

Відсутність єдиного реєстру та електронних сервісів. Ручний облік. Наразі відсутня єдина електронна система обліку броньованих осіб, що ускладнює контроль та облік. Відсутність публічної інформації. Немає доступних механізмів перевірки статусу бронювання для роботодавців чи самих працівників, що створює правову невизначеність.

Обмежений термін дії бронювання. Короткий термін відстрочки. Зазвичай бронювання надається на 6 місяців, після чого підприємства змушені повторно подавати заявки. Це створює додаткове навантаження на бізнес та адміністративні органи. Невизначеність щодо продовження бронювання. Через нестабільність правового регулювання працівники та роботодавці часто не впевнені, чи буде їхнє бронювання продовжене після завершення терміну.

Наслідками таких проблем є: працівники важливих підприємств можуть бути мобілізовані через відсутність чітких критеріїв їхнього бронювання; виникають затримки з видачою відстрочок та загроза мобілізації навіть ключових працівників; це сприяє плутанині та ускладнює контроль за дотриманням відстрочок; виникає непередбачуваність для бізнесу та працівників, що ускладнює планування діяльності.

Проблеми у сфері бронювання в Україні під час війни пов'язані з нормативно-правовими прогалинами, а також труднощами управлінській сфері. Для підвищення ефективності цього інституту необхідно:

– запровадження чітких критеріїв та прозорої процедури бронювання;

– спростити бюрократичні процедури та покращити координацію між органами влади;

– створити електронний реєстр бронювання військовозобов'язаних осіб.

_____

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text/

3. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час»: Постанова Кабінету Міністрів України № 76 від 27.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text

Валерія РЯДІНСЬКА,
завідувач лабораторії проблем правового та
організаційного забезпечення діяльності Міністерства,
доктор юридичних наук, професор
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ДИСКРИМІНАЦІЙНІСТЬ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙОМУ НА РОБОТУ ДЛЯ ДЕЯКИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Відповідно до статті 17 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII, «*роботодавець зобов'язаний за свої кошти забезпечити фінансування та організувати проведення попереднього (під час прийняття на роботу)… медичного огляду працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі…*» [1].

Отже, згідно нормі зазначеного закону, прийняттю на роботу передує медичний огляд для трьох категорій кандидатів, що претендують на прийняття: 1) на важкі роботи; 2) на роботу із шкідливими чи небезпечними умовами праці; 3) на роботу, де є потреба у професійному відборі.

Відповідно статті 100 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), переліки важких робіт, робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, визначаються у відповідних переліках, затверджених постановами Кабінету Міністрів України (надалі – КМУ) [2]. Дійсно, ряд таких переліків затверджується зазначеними постановами, наприклад, Перелік робіт з важкими, шкідливими та особливо шкідливими умовами праці у будівництві, на яких встановлюється підвищена оплата праці, затверджується постановою КМУ від 12.07.2005 № 576 [3], Списки виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затверджується постановою КМУ від 24.06.2016 № 461 [4], Списки виробництв, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці, затверджені постановою КМУ від 17.11.1997 № 1290 [5], Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затверджений постановою КМУ від 21.02.2001 № 163 [6] тощо.

Проте ряд інших переліків всупереч вимогам КЗпП затверджуються внутрішньовідомчими нормативними актами Міністерства охорони здоров'я України (надалі – МОЗ України). Так, Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, затверджується наказом МОЗ України від 29.12.1993 № 256 (наказ втратив чинність на підставі наказу МОЗ № 1254 від 13.10.2017, крім глави 3 розділу I Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, яка втрачає чинність з дати, коли Україною буде завершено процедуру денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду № 45) [7], Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затверджується наказом МОЗ України від 31.03.1994 № 46 [8] тощо.

Професійний добір здійснюється відповідно до Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці № 263/121 від 23.09.1994, згідно якого до таких видів робіт віднесено: всі види підземних робіт, робота в кесонах, барокамерах, замкнутих просторах, водолазні роботи, роботи на висоті, верхолазні роботи, роботи, пов'язані з підйомом на висоту, роботи по обслуговуванню діючої електроустановки напругою до і вище 1000 В та виконання в них оперативних переключень, налагоджувальних, монтажних робіт та високовольтних випробувань, роботи під напругою в електроустановках до і вище 1000 В, роботи пов'язані з діючим енергетичним обладнанням [9].

Процедура проведення попереднього (під час прийняття на роботу) медичного огляду працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, врегульовується Порядком проведення медичних оглядів працівників певних категорій (далі – Порядок № 246), затвердженим Наказом Міністерства охорони здоровя України від 21.05.2007 № 246 [10].

Порядок № 246 містить Перелік робіт, для виконання яких є обов'язковим попередній (періодичні) медичний огляд працівників, і, крім цього, в пункті 1.2 цього Порядку зазначається, що він призначений не лише для визначених раніше категорій осіб, але й для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які відповідно до законодавства використовують найману працю; осіб, які забезпечують себе роботою самостійно; закладів державної санітарно-епіде-

міологічної служби; закладів охорони здоров'я, військово-лікарських та відповідних комісій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які здійснюють медичні огляди працівників, спеціалізованих закладів охорони здоров'я, які мають право встановлювати діагноз щодо професійних захворювань, кафедр та курсів професійних захворювань вищих медичних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації; робочих органів виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [10].

Крім цього, ряд державних органів встановили власними нормативними актами обов'язок проведення попередніх медичних оглядів для кандидатів на посади. Наприклад, така вимога встановлюється для громадян України, які претендують на роботу в органах та підрозділах системи МВС та НГУ відповідно до Порядку проведення обов'язкових попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС, затвердженого наказом МВС № 1146 від 01.11.2016 [11].

Отже, законодавча вимога щодо попереднього (під час прийняття на роботу) медичного огляду, спрямована на визначення медичного стану кандидатів на важкі роботи, роботи із шкідливими чи небезпечними умовами праці та на роботи, де є потреба у професійному доборі, перетворилася в Україні на вимогу обов'язкового медичного огляду для кандидатів на різного роду роботи та посади, перелік яких законодавчо не визначений і може розширятися шляхом прийняття відомчих нормативних актів.

Порядком № 246 передбачається, що за результатами первинного медичного огляду, який здійснюється комісією з проведення медичних оглядів закладів охорони здоров'я, приймається рішення про придатність кандидата до роботи.

Отже, згідно українського трудового законодавства, кандидат на роботу (посаду) у будь-якій сфері може стикнутися з тим, що він не відповідає медичним вимогам, що закріплюються в Порядку № 246, і за результатами такого огляду бути визнаним непридатним до роботи (посади) на яку він претендує.

Таким чином, попередній медичний огляд і його результати можуть стати вирішальними при прийнятті рішення про призначення кандидата на посаду чи про відмову йому у такому призначенні. Ні кваліфікаційні характеристики кандидата, ні його доброчесність, ні його освіта, ні досвід не допоможуть йому отримати роботу (посаду).

Отже, на сучасному етапі для кандидатів на різного роду роботу (посади) встановлені додаткові критерії добору – медичні.

Розглянемо деякі шкідливі та небезпечні фактори виробничого середовища і трудового процесу, щодо яких встановлені медичні протипоказання, які слугують підставою для визнання особи непридатною для призначення на роботу (посаду).

Наприклад, згідно пункту 5.2.4 Шкідливих та небезпечних факторів виробничого середовища і трудового процесу, закріплених у Порядку № 246, до таких факторів відносяться фізичні фактори, серед яких – користувачі персональних електронно-обчислювальних машин (ПЕОМ) з відео терміналом (ВДТ), до медичних протипоказань яких віднесено: 1) виражені нейроциркуляторні порушення; 2) передпухлинний стан, схильний до переродження та рецидиву; 3) гострота зору з корекцією не менше як 0,5 на одному оці і 0,2 на другому; 4) аномалії рефакції міопія 6,0 Д, гіперметропія більше 4,0Д, астигматизм більше 2,0Д; глаукома; 6) відсутність бінокулярного зору; 7) виразний ністагм; 8) лагофтальм; 9) хронічні захворювання повік, кон'юктиви рогівки, сльозовивідних шляхів; 10) захворювання зорового нерва, сітківки [10].

Отже, кандидати на роботу, в якій передбачається використання ними ПЕОМ для виконання функціональних обов'язків, які мають зазначені порушення здоров'я, будуть визнані непридатними для її виконання.

З цього приводу звернемо увагу на наступне:

Насамперед, поняття «персональні електронно-обчислювальні машини (ПЕОМ) з відеотерміналом (ВДТ)» в законодавстві не міститься. Зустрічаються поняття «візуальні дисплейні термінали (ВДТ) усіх типів вітчизняного та зарубіжного виробництва на основі електронно-променевих трубок (ЕПТ), що використовуються в електронно-обчислювальних машинах (ЕОМ) колективного використання та персональних ЕОМ (ПЕОМ) (Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин, затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.1998 № 7 [12]), «електронні пристрої» (Вимоги щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями, затверджені наказом Міністерства соціальної політики від 14.02.2018 № 207 [13]), «електронно-обчислювальні машини» (Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин, затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 26.03.2010 № 65 (наказ втратив чинність) [14]) тощо. Термінологічна плутанина дозволяє досить вільно трактувати зазначене поняття і фактично як шкідливий/небезпечний

фактор виробничого середовища і трудового процесу, який дозволяє встановити медичні обмеження щодо кандидатів, визначається користування для виконання функціональних обов'язків персональним комп'ютером з монітором.

Отже, сучасне українське законодавство закріплює правовий механізм, за яким всі види робіт, які вимагають попереднього медичного огляду від кандидатів як умови прийняття на роботу, де для виконання функціональних обов'язків використовується персональний комп'ютер та монітор, містять ряд обмежень за станом здоров'я для кандидатів, а наявність певних проблем зі здоров'ям (передпухлинний стан, гострота зору тощо) слугує підставою для відмови прийняття їх на роботу, що створює дискримінацію в процедурі прийняття на роботу.

_____

1. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text
2. Кодекс законів про працю: Закон УССР від 10.12.1971 № 322-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
3. Перелік робіт з важкими, шкідливими та особливо шкідливими умовами праці у будівництві, на яких встановлюється підвищена оплата праці: постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2005 року № 576. URL. https://www.kmu.gov.ua/npas/18865133
4. Списки виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: постанова КМУ від 24.06.2016 № 461. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2016BF#Text
5. Списки виробництв, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці: постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290. URL. https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/1290-97-%D0%BF#Text
6. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня: постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 163. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-%D0%BF#Text
7. Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок: наказ МОЗ України від 29.12.1993 № 256. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text
8. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх: наказ МОЗ України від 31.03.1994 № 46. URL. https://zakononline.com.ua/documents/show/164004__164004
9. Перелік робіт, де є потреба у професійному доборі: наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету України по нагляду за охо-

роною праці № 263/121 від 23.09.1994. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/z0018-95#Text

10. Порядок проведення медичних оглядів працівників певних категорій: Наказ Міністерства охорони здоровя України від 21.05.2007 № 246. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0846-07#Text

11. Порядок проведення обов'язкових попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС: наказ МВС № 1146 від 01.11.2016. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-16#Text

12. Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.1998 № 7. URL. https:// zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0007282-98#Text

13. Вимоги щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями: наказ Міністерства соціальної політики від 14.02.2018 № 207. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-18#Text

14. Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин: наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 26.03.2010 № 65. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-10#Text

Олена САШУРІНА,
викладач кафедри соціології та психології ННІ № 5,
доктор філософії за спеціальністю 053 Психологія
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВНИКА

Виклики сучасного суспільства висувають високі вимоги до фахівця-юриста. Відтак, окрім високої кваліфікації, розвинутих професійних якостей, юристи повинні мати добре розвинуті стійкі індивідуально-психологічні особливості, що значною мірою впливають на формування професійної відповідальності особистості юриста, мати високий рівень правової свідомості та правової культури, розвинуті вольові якості, вміти швидко орієнтуватись в різних ситуаціях, які можуть виникнути в ході його професійної діяльності, в тому числі й екстремальних, а також добре розвинуту пам'ять, мислення, інші пізнавальні процеси (вміти швидко сприймати та відтворювати), мати високі комунікативні навички, добре розвинуту мову та мовлення, спостереження та спостережливість. Усі ці вимоги до особистості юриста, в сукупності мають назву професіограма, складовою якої є і психологічні характеристики особи.

Знання психології безумовно потрібні кожному юристу, адже саме завдяки їм буде підвищуватись ефективність та результати його роботи. Зокрема психологічні знання допоможуть краще розуміти індивідуально-психологічні особливості особистості, виявляти її неординарні риси, прогнозувати специфіку та форми її поведінки, розуміти психічні процеси та їх перебіг тощо. Наприклад, якщо слідчий знає про властивості пам'яті, поняття «наочного образу», що означає здатність людини мимоволі запам'ятовувати певний об'єкт чи іншу людину у дуже дрібних деталях, так, ніби вона бачить це перед собою в момент відтворення, він не буде мати сумніву щодо правдивості показів такого свідка чи потерпілого, навіть якщо порівняно зі свідченнями інших осіб.

Важливо при отриманні показів від допитуваних осіб пам'ятати і про емоційну пам'ять, тобто здатність людини запам'ятовувати свої емоції та почуття в певній ситуації. Така емоційна пам'ять має як негативну, так і позитивну роль. Зокрема, при афективно забарвлених переживаннях, які супроводжувались стресом, особа може гіперболізувати сприйняте чи взагалі забути. Або ж навпаки, пережитий в

момент сприйняття стрес може посприяти тривалому збереженню інформації.

Варто згадати і про важливість для юриста використання психологічних прийомів та методів вивчення особистості та психологічного впливу на неї. Ефективне використання методів психологічного впливу в практиці юриста насамперед пов'язане із рівнем професійної майстерності, а також із знаннями про спосіб застосування того чи іншого методу впливу таким чином, щоб це вплив відповідав принципам законності, науковості та доцільності.

Для досягнення успішної мети комунікативної діяльності, юристу важливо знати ті психологічні механізми, що впливають на поведінку людей в ході комунікації, і які сприяють або ж заважають такій комунікації, і при цьому знати прийоми та методи нейтралізації таких бар'єрів. Власне вони мають назву комунікативних бар'єрів спілкування, і можуть бути як соціально, так і психологічно обумовленими, до прикладу: 1) мотиваційний бар'єр, який є найбільш розповсюдженим, і виникає через особисте небажання спілкуватись із працівником правоохоронного органу, через неприязне до нього відношення або недовіру тощо; 2) емоційний бар'єр, коли співрозмовники через ряд причин перебувають під дією емоцій (сильні негативні емоції, злість, агресія тощо); 3) віковий – може виникати між людьми різних вікових груп; 4) інтелектуальний – коли у співрозмовників різний рівень інтелектуального розвитку, обізнаності чи проінформованості з певних питань; 5) вольовий – виникає, до прикладу, коли працівник правоохоронного органу проявляє зверхність та неповагу до співрозмовника (наприклад особа перебуває у статусі підозрюваного); 6) мовний, стилістичний, фонетичний – при спілкуванні із іноземцями, із використанням жаргону, сленгу тощо; 7) бар'єри характеру та психологічного захисту; 8) індивідуально-психологічний бар'єр тощо.

Також багато юридичних професій вимагають емоційної стійкості, врівноваженості, вольових зусиль. Наприклад слідчий, прокурор, яким інколи в ході проведення слідчих (розшукових) дій доводиться бачити вбиті чи покалічені тіла, працювати з потерпілими, часто піддається впливу саме неприємних емоцій, які зрештою не повинні впливати на виконання поставлених завдань. Також негативні емоції та стрес можуть виникати в ході вчинення так званих комунікативних слідчих (розшукових) чи судових дій, а саме допиту, коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суддя повинні спілкуватись із різними по індивідуально-психологічних особливостях особистостями, які можуть при спілкуванні створювати чи провокувати конфліктні ситуації.

І нарешті, адвокати, які через невміння впоратись із негативними емоціями або через свою емоційну незрілість після програшної справи можуть стати на шлях професійної деформації.

Варто зазначити, що емоційною незрілістю є невміння контролювати свої власні емоції та поводитись в життєвих ситуаціях як доросла людина. Як правило, при цьому у поведінці таких осіб проявляється і погана емоційна регуляція, тобто нездатність керувати емоціями та виражати їх так би мовити здоровим способом. Ще однією рисою емоційно незрілих осіб є імпульсивна поведінка. Така поведінка може привести до доволі поспішних, часто і неправильних рішень, що неприпустимо для юриста.

Для юриста дуже важливо бути здатним розуміти, усвідомлювати та управляти своїми емоціями та одночасно розуміти, помічати емоції інших людей, тобто бути наділеним емоційним інтелектом. Емоційний інтелект – це здатність інтерпретувати, управляти своїми емоціями та розуміти чужі; іншими словами, стати емоційно зрілим і впевненим у своєму інтелекті. У науковій літературі є певне визнання важливості емоційного інтелекту [1, с. 10].

Система емоційного інтелекту визначає такі основні його складові [2]: виявлення емоцій; використання цих емоції для посилення ефективності мислення та активності; розуміння емоцій; управління емоціями. Елементи емоційного інтелекту включають такі складові: самосвідомість, самодисципліна, самомотивація, емпатія, які представлені такими компетенція ми як: пізнання своєї особистості; вміння міжособистісного спілкування; адаптаційні здібності; управління складними стресовими ситуаціями; домінування позитивного настрою [3, с. 14].

Власне юристи повинні володіти наступними вольовими рисами, як от: 1) цілеспрямованість, тобто знати та чітко розуміти мету своєї діяльності; 2) наполегливість, що означає не зупинятись на шляху до мети незважаючи на певні труднощі, що можуть виникати в процесі її досягнення; 3) рішучість, як здатність вчасно приймати рішення та їх виконувати; 4) сміливість та стійкість, тобто вміння долати перешкоди та не «опускати руки» в будь яких ситуаціях; 5) самоконтроль та витримка, як вміння контролювати свої емоції, стримувати їх; 6) організованість та дисциплінованість, тобто вміти ефективно планувати свою роботу, дотримуватись правил та строків; 7) самостійність та ініціативність, як вміння твердо згідно власного переконання приймати рішення чи вчиняти дії, необхідні для виконання поставлених завдань тощо.

Відтак, для майбутніх правників важливо крім конкретно правничих дисциплін, отримувати знання із психології, що дало б змогу в майбутньому психологічно бути готовими до викликів своєї професії. Власне ця професійна готовність є суб'єктивним станом кожної особистості, і визначає чи особа здатна та прагне виконувати свою професійну діяльність. Для юриста важливим є усвідомлювати свій професійний вибір. Тому основою професійного самовизначення є саме психологічна готовність, яка собою являє цілу систему як мотиваційних, так і інтелектуальних, емоційних, вольових характеристик особи і відповідно є важливою передумовою для свідомого вибору професії, і як наслідок в подальшому успішного оволодіння нею для майбутньої юридичної діяльності.

У професійній діяльності студента-юриста емоційно-вольові процеси є найважливішим фактором регулювання процесу пізнання, обміну інформацією, встановлення спілкування. Емоційні реакції можуть викликати певні зміни в психіці майбутнього професіонала, створювати негативні ситуації, конфлікти, загрози їх діяльність, які ведуть до соціальних змін особистості. Проблема в тому, що потрібно формувати у майбутніх юристів здатність керувати своїми емоціями, підтримувати високу професійну ефективність, проводити діяльність без конфліктів у важких стресових ситуаціях. Під час підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності формування емоційного інтелекту відіграє важливу роль. Адже полягає в розвитку в майбутніх фахівців-юристів такої якості, як «захопленість роботою», яка супроводжується емоційними злетами і падіннями та не допускає професійного вигорання, що призводить до емоційного виснаження, депресивного стану, втрати бажання працювати, коли робота стає щоденним тягарем та випробуванням [4, с. 152–153].

Отже, актуальним є питання щодо психологічної підготовки майбутніх юристів. Л. В. Корват вважає, що «психологічну підготовку можна розглядати як навчальний процес формування психологічної готовності особистості постійно діяти та розвиватися у відповідності до отриманих знань у професійній діяльності та повсякденному житті» [5, с. 432]. Науковець О. Пінська, до прикладу, розглядає психологічну готовність «у безпосередньому зв'язку з формуванням, розвитком і вдосконаленням психічних станів, мотивів, пізнавальних процесів, здібностей, комплексу індивідуально-психологічних якостей особистості, системи професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, емоційних і вольових процесів студентів, що забезпечує успішність реалізації професійних функцій у майбутній професійній діяльності» [6, с. 262].

Відтак, саме психологічні знання про особистість, її психічні процеси, прийоми встановлення психологічного контакту з нею, робота над розвитком власного емоційного інтелекту, вироблення необхідних особистісних рис для подолання часто не простого шляху до досягнення поставленої мети є запорукою успішної юридичної діяльності та впевненості в собі, як у кваліфікованому фахівцю.

1. Емоційний інтелект: поняття та методи розвитку. Заочний семінар-тренінг. Міністерство юстиції в Україні, Головне управління юстиції в Дніпропетровській області. Київ-Дніпропетровськ, 2012. 15 с.
2. Корнієнко І. О. Особливості саморегуляції поведінки особистості студента в ситуації неуспіху. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку майбутнього фахівця :* програма та тези міжнар. наук.- практ. конф. (19–20 червня 2009 р.). Миколаїв: Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського, 2009. 92 с.
3. Дерев'янко С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища: дис. … канд. психол. наук: 19.00.05. Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. 192 с.
4. Харченко І. І. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх юристів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. «Педагогічні науки Черкаси»,* 2021. Вип. 1. С. 151-156
5. Корват Л. В. Психологічна підготовка студентів як шлях професійного становлення особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології.* Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. К. : Генозис, 2007, т.VI, вип. 3. С. 425–434.
6. Пінська О. Л. Формування готовності майбутнього вчителя до творчої педагогічної діяльності. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Педагогіка і психологія.* Педагогічні науки. 2018. № 2 (16). С. 260–265.

Ірина СЕРКЕВИЧ,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

ПРИНЦИП ЛОЯЛЬНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Одним із найважливіших напрямів реформи державної служби в Україні є збільшення вимог з боку суспільства до ефективності роботи державних органів та якості наданих ними послуг. Це стосується передусім їхніх загальнолюдських якостей, які є так званим «професійним етичним виглядом» державної служби. Моральний обов'язок будь-якого державного службовця – це повага до людської гідності і справедливого ставлення до людини. Закон, регулюючи діяльність державного службовця, пов'язує допустимі межі його поведінки з такими категоріями етики, як честь, гідність, права і свободи людини і громадянина. «Чесне і добросовісне ставлення до своїх обов'язків, дотримання прав і свобод громадян, забезпечення законності та дисципліни, комплекс службових прав та обов'язків, засудження зловживання владою чи службовим становищем, халатного та безвідповідального ставлення до виконання обов'язків, корупційних діянь та іншого – є основою професійної діяльності» [1], – наголошують вітчизняні вчені.

Безумовно, державний службовець зобов'язаний зберігати державну і службову таємницю, інформацію з обмеженим доступом про фізичних осіб, яка стала відомою йому внаслідок виконання службових повноважень, утримувати своє робоче місце так, щоб унеможливлювати ознайомлення з носіями інформації осіб, які не мають права доступу до неї [2]. Сьогодні суспільство як ніколи вимогливе до чесності й порядності державного службовця, зокрема й у їхніх взаєминах у процесі спілкування. Це одна з основних норм професійної етики державного службовця. Чесність і порядність мають допомогти державному службовцю швидше й ефективніше знаходити контакт і взаєморозуміння з людьми, розбиратися в мотивах їхніх вчинків і дій, розуміти їхню психологію.

Саме особистісні ресурси лояльності співробітника Національної поліції є одними з найважливіших для підвищення ефективності

діяльності цієї структури і профілактики правопорушень. Особистісні ресурси лояльності актуальні на кожному з етапів професійної діяльності і взаємопов'язані з показниками індивідуального благополуччя й успішності, професійної адаптації, правомірності поведінки і професійної компетентності співробітників.

Державні службовці у своїй діяльності керуються принципами етики державної служби, що ґрунтуються на положеннях Конституції України [3], законодавства про державну службу і запобігання корупції, а саме: служіння державі й суспільству; гідної поведінки; доброчесності; лояльності; політичної нейтральності; прозорості і підзвітності; сумлінності [4]. На думку вчених, лояльність передбачає: добросовісність щодо виконання рішень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та державного органу, в якому працює державний службовець, незалежно від власних переконань і політичних поглядів; утримання від будь-яких проявів публічної критики діяльності державних органів, їхніх посадових осіб; коректне ставлення до керівників і співробітників державного органу під час виконання державним службовцем своїх обов'язків [5]. **За порушення цих правил державні службовці несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до закону.** Згідно зі *ст. 64* Закону України *«Про державну службу»* дисциплінарна відповідальність державного службовця передбачає, що за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності [6].

Лояльність співробітників Національної поліції передбачає певний спосіб і форму вираження позитивного ставлення не тільки до державної служби, а й відповідність службовому обов'язку, професійним цінностям відповідно до етичних принципів. Сформована лояльність забезпечує нормативний рівень активності співробітників, а комплекс конструктивних мотиваційних змінних відзначається як важлива умова ефективності їхньої діяльності.

Окрім того, лояльність тісно пов'язана із ціннісно-моральними орієнтаціями особистості, відданістю інтересам служби, задоволенням потреб, тому її ресурс може бути використаний у підвищенні мотивації діяльності та профілактиці дисциплінарних порушень співробітниками Національної поліції. Службова лояльність відображає сукупність особистісних позицій суб'єкта діяльності, що за-

безпечують виконання службового обов'язку й моральних зобов'язань щодо обраної професії.

У юридичних джерелах зміст поняття службової лояльності представлений, по-перше, значенням поняття «лояльність», у якому відображені поняття вірності, прихильності, відданості, благонадійності. По-друге, у цьому явищі варто враховувати чинник служіння як вищої духовної цінності. І по-третє, службова лояльність, як і будь-яке психологічне явище, проходить складний шлях формування: від рівня короткочасного психічного процесу через систематичні переживання належності і прихильності державного службовця до стійких властивостей особистості [2]. У цьому контексті варто вказати не тільки властивості прихильності, а й глибинні установки співробітників, що узгоджуються з його мотиваційними чинниками, переконанням про неприпустимість порушення особистісної надійності в діяльності, і управлінням конфліктністю особистих очікувань.

Утім, часто між очікуваннями від діяльності співробітників і реальними результатами їхньої діяльності є значні розбіжності, а наявний негативний досвід не формує необхідних лояльних установок. За таких обставин виникає потреба змінити організаційні умови, які сприяли б набуттю позитивного досвіду роботи в конкретній професійній діяльності, внаслідок чого установки суб'єкта можуть бути суттєво скориговані.

Лояльність співробітників як психологічне явище пов'язана з їхньою мотивацією. У цьому контексті треба констатувати необхідність стимулювання мотивації суб'єкта діяльності, яка має збігатися щодо наявності мотивів і можливості їх реалізації. Інакше це провокуватиме несформованість лояльних установок, порушення трудової дисципліни й девіантну поведінку співробітників. Адже для нелояльної поведінки характерним є саме внутрішньоособистісний конфлікт, основу якого становить когнітивна розбіжність, унаслідок якої суб'єкт реалізує «поведінку для себе», але не «поведінку для інших». Це суперечить вимогам службових обов'язків у необхідності дотримання норм службової поведінки.

Дослідники відзначають, що службова дисципліна – це бездоганне і беззаперечне виконання особами рядового і начальницького складу службових обов'язків, установлених законодавством України, присягою співробітника правоохоронного органу, дисциплінарним статутом органів Національної поліції, контрактом, наказами й розпорядженнями керівника органу виконавчої влади у сфері внутрішніх справ, а також прямих і безпосередніх керівників [7]. Утім, виконанню службових вимог іноді заважає низька вольова саморегуляція,

безвідповідальне ставлення до поставлених завдань тощо. Істотне значення в комплексі чинників, що детермінують нормативність поведінки, мають внутрішні спонукання особистості, в основі яких лежать механізми смислової ідентифікації вимог. Порушення службової дисципліни пов'язане з недостатнім розвитком моральних професійних якостей державного службовця, відсутністю позитивного прикладу поведінки з боку керівних осіб, низьким рівнем правосвідомості, спотворенням ціннісних орієнтацій співробітників Національної поліції.

Ці та багато інших чинників є детермінантами, що обмежують можливість формування лояльності й особистісної надійності співробітника Національної поліції. Як наслідок, обмежуються можливості ефективних дій у вирішенні оперативно-службових завдань в умовах підвищеної небезпеки, пов'язаної з ризиком для життя і здоров'я людини, що відображає специфіку правоохоронної діяльності. Тож саме профілактика дисциплінарних правопорушень є важливим завданням морально-психологічного забезпечення діяльності співробітників Національної поліції, і в її реалізації ресурси службової лояльності мають значущий потенціал.

Отже, службова лояльність співробітників Національної поліції може бути сформована як стійка ціннісно-моральна властивість особистості тільки в умовах професійної діяльності, спрямованість якої визначатиметься виконанням обов'язку і морально-діловими ціннісними орієнтаціями, мотиваційною готовністю співробітника до дотримання принципів законності і правопорядку. Службова лояльність, будучи важливим компонентом особистісної надійності, може бути важливим ресурсом у профілактиці дисциплінарних порушень. Умовою формування й розвитку службової лояльності є фактор залученості співробітників у професійну діяльність, їх здатність і готовність до виконання покладених на них завдань відповідно до чинного законодавства, сформованість позитивного ставлення до оточуючих, до професійного співтовариства, відданість інтересам професії та вірність обов'язку.

---

1. Битяк Ю. П. Моральні та правові вимоги до поведінки державних службовців. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 8. С. 26–36.

2. Корнута Л. М. Принцип лояльності в державній службі: теоретико-правова характеристика та перспективи розвитку. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 91–96. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/-e7617680-b836-4e9f-82b-df1d4b83d580/content (дата звернення: 19.11.2024).

3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%D1%80#Text (дата звернення: 19.11.2024).

4. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування від 05.08.2016 № 158. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text (дата звернення: 19.11.2024).

5. Гришина Н. В. Державна служба як соціально-правовий інститут і професійна службова діяльність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. : Право.* 2023. Вип. 78, ч. 2. С.38–42. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/7.pdf (дата звернення: 19.11.2024).

6. *Про державну службу :* Закон України *від 10.12.2015 № 889-VIII. База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення: 19.11.2024).

7. Скиба В. М. Поведінка поліцейського як підстава дисциплінарного стягнення: етичний аспект. *Галицькі студії. Юридичні науки.* 2023. № 1. С. 58–62.

Мирослава СІРАНТ,
заступник директора
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
докторка юридичних наук, професорка
(Національний університет «Львівська політехніка»)
Сергій ЄСІМОВ,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОСОБИСТИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Актуальними є питання вдосконалення інституту особистих прав людини у зв'язку з розвитком суспільства та держави та недосконалістю юридичної техніки. Особливого значення в рамках удосконалення мають інформаційні права, тобто права в інформаційній сфері суспільства, що регламентуються конституційним та інформаційним законодавством (причому питання про виділення цій галузі законодавства як самостійна галузь права суперечливий).

Права у сфері суспільства називають цифровими правами. Як приклади таких прав, які порівняно недавно набули поширення, можна назвати мережеві права, Інтернет-права.

Управління справами держави та суспільством неможливо уявити без наявності відповідного рівня інформаційних технологій. Саме вони вважаються основою для зародження можливостей зробити для громадян більш реалістичним вплив на процес ухвалення ключових рішень органів влади. Наприклад, це право можна реалізувати рахунок участі в електронному голосуванні в дистанційної формі.

Використовуються такі форми реалізації права, як відображення позиції з суспільно значимого питання у соціальних мережах. Цей приклад ілюструє: інформаційні права пов'язані з правами доступу до управління державою. Тому доречно стверджувати, що здобутки інформаційного (цифрового) суспільства гарантують різні види особистих прав людини.

Спостерігається процес інформатизації в суспільстві, який торкнувся інституту особистих прав і свобод людини і громадянина, і під впливом суспільно-політичних процесів набули поширення нові

способи та форми взаємодії особистості та держави. Для ефективної реалізації права на інформацію потрібна наявність стабільного та продуманого механізму реалізації права. Ефективний розвиток інформаційного суспільства можливий за умови, що функціонуватиме інститут правової держави. Тому роль права у житті суспільства дуже істотна.

Право на інформацію, на думку М. Коваліва, це законодавчо встановлений порядок реалізації різними суб'єктами права своїх повноважень у галузі виробництва інформації (створення, отримання, доступу, збору, зберігання, використання та розповсюдження). Позиція автора цілком логічна і зрозуміла розкрито сутність права на інформацію (зазначений комплексний характер терміна за рахунок включення ряду правочинів – право складне за своєю природою) [1, с. 260].

Було б позитивним рішенням включити подібне визначення як дефінітивну норму до тексту Конституції України. У такому разі стала б зрозумілою позиція законодавця про природу права на інформацію. Встановлення легального визначення дозволило б зробити більш стабільною правозастосовну практику.

Всупереч достатньому рівню правового регулювання інформаційних прав, є проблеми, що стосуються змістовної сторони інформації, яка розповсюджується в суспільстві за рахунок діяльності медіа. З одного боку, цензура не встановлена і є свобода особистості в інформаційній сфері. Однак, з іншого боку, інформація, що отримується індивідом, часто містить матеріали, пов'язані з насильством і пропагандою корисних навичок.

Необхідність припинити поширення такої інформації обумовлена з позиції розуміння права на сприятливе довкілля стосовно мережі Інтернет як інформаційного простору та моделі віртуального суспільства. Вчені висловлювалися з приводу проблеми якості інформації та нормальних умов життя людини в епоху розвитку інформаційних технологій.

Для вирішення цієї проблеми було б розумним рішенням здійснювати дії щодо профілактики поширення анти суспільної інформації. Потрібно підвищити конституційно-правові гарантії інформаційних прав. Наприклад, збільшити кількість конституційних прав. Пропонуємо внести зміни до Конституції України: правом кожного на отримання здорової та достовірної інформації; правом кожного на відшкодування моральної та матеріальної шкоди, заподіяної його честі, гідності, репутації, здоров'ю чи майну інформаційним правопорушенням [2]. Аналогічні зміни раціонально відобразитиме і в

законі «Про інформацію». мету внесення нормативних змін – профілактика інформаційних правопорушень [3].

Питання про природу соматичних прав, у тому числі сексуальних і репродуктивних, дискусійне, як дискусійне питання необхідності виділення їх як окремої груп прав людини. На наш погляд, спірність цих питань зумовлена відсутністю належної аргументації, оперуванням неправовими категоріями. Репродуктивні права є частиною більш загальної групи прав, поряд із сексуальними правами.

Розмежування репродуктивних і сексуальних прав людини є абсолютно вірним, тому що вони несуть різні правомочності, тобто спостерігається певна специфіка. Не можна не відзначити, що репродуктивні права тісно пов'язані з категорією – правом на здоров'я, яке, як було з'ясовано, теж становить інститут особистих прав людини.

Розроблений нормативний матеріал достатній для реалізації зазначеної групи прав, але з розвитку суспільства та медичних технологій його потрібно актуалізувати. Сурогатне материнство означає використання сперми чи яйцеклітин донорів. Причому така процедура доступна для осіб, які перебувають в офіційному шлюбі, для співмешканців, для особи, що самотньо проживає [4, с. 171].

Законом дозволено реєстрацію дітей, які народилися шляхом застосування репродуктивних технологій, у самотніх жінок та чоловіків. Важливим є доступність медичних послуг для забезпечення права на отримання інформації та відкриття доступу до безпечних, ефективних, доступних та прийнятних методів планування сім'ї та інших законних методів репродукції.

Нормативна охорона права на здоров'я, а саме його складового правомочності – репродуктивного здоров'я є комплекс методів, способів, що дозволяють не допустити появу проблем, пов'язаних з функціонуванням репродуктивної системи.

Своєчасність вжиття заходів щодо охорони репродуктивного здоров'я сприяє підвищенню якості життя людини. Для цього необхідно підвищувати рівень гарантій реалізації прав за рахунок корисних нормативних змін, що ґрунтуються на гідних наукових дослідженнях та усталеній відповідній правозастосовній практиці.

Проаналізовано деякі аспекти інституту особистих прав людини, види особистих прав, що розвиваються нині під впливом певних факторів. У зв'язку з цим необхідно вдосконалювати їхнє нормативне регулювання для підтримки стабільності в правовій основі, тобто для недопущення правових казусів, викликаних пробілами в праві, неоднозначністю нормативного регулювання. Тенденція розвитку досліджуваного інституту полягає у використанні досягнень у

сфері техніки та технологій для підвищення рівня гарантій прав, забезпечення доступності в реалізації прав людини.

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2D0%BA/96-%%B2%D1%80#Text

3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

4. Maikut Kh., Savaida O., Zdrenyk I., & Tsmots U. Legal regulation of surrogacy: International experience, status and prospects for development in Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2024. № 7(3). С.169-177.

Маркіян СИДОР,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОРУШЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПОЛІЦІЄЮ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Захист людини від вторгнення держави у сферу її прав, свобод і законних інтересів набуває особливої важливості в умовах адаптації чинного законодавства до вимог Європейського Союзу. Ефективність здійснення внутрішніх та зовнішніх функцій держави залежить від підтримки населенням політики, що проводиться представниками державної влади у різних сферах суспільного життя, у тому числі через застосування передбачених законодавцем примусових заходів.

Питання про порушення законності при застосуванні поліцією заходів адміністративного примусу порушувалися у роботах, присвячених правовим засадам застосування різних видів заходів адміністративного примусу. Порушення законності можуть мати суб'єктивно та об'єктивно протиправний характер. У першому випадку – виражені у посадових правопорушеннях через зловживання повноваженнями, а у другому – у правозастосовних помилках.

Помилка в процесі застосування заходів правового примусу представляє суперечливий нормам матеріального чи процесуального права, що не досягає мети правового регулювання, результат державно-владної діяльності суб'єктів, уповноважених застосовувати заходи правового примусу, який кваліфікується як такий компетентним органом у спеціальному акті.

Посадові правопорушення визначають владну юрисдикційну, контрольно-наглядову чи адміністративно-розпорядчу діяльність посадових осіб, що порушує режим законності, шляхом видання необґрунтованих та незаконних актів застосування права, які виступають результатом конфлікту індивідуальної та державної волі.

Залежно від ступеня пізнання та виявлення помилки у процесі застосування заходів правового примусу можуть бути встановленими та латентними, спірними та безперечними. Залежно від ступеня повторюваності помилки у діяльності із застосування заходів правового примусу може бути поширеними та непоширеними. Залежно від

рівня соціальної шкідливості помилки у процесі застосування заходів правового примусу можуть бути істотні та малозначні. Помилки можливі у покаранні, у попередженні, у припиненні, у відновленні, у процесуальному забезпеченні. Даний варіант класифікації помилок обумовлений належністю застосованого заходу примусу до відповідної правової форми примусу.

Залежно від природи порушених правових норм помилки у процесі застосування заходів правового примусу можуть бути матеріально-правові та процедурно-процесуальні. У процесі застосування заходів правого примусу можуть бути помилки у суб'єкті, який підлягає примусу, у різновиді застосованого примусового заходу, в обсязі та інтенсивності впливу. Залежно від уповноважених органів, внаслідок діяльності яких мало місце незаконне та неправильне застосування заходів правового примусу, помилки можуть бути судові та позасудові.

Посадові правопорушення та правозастосовні помилки щодо порушень законності тісно взаємопов'язані. Помилки при кваліфікації чи діяльності лежать в основі порушень законності при застосуванні заходів адміністративного примусу, як посадові правопорушення.

Під законністю розуміємо відповідність фактичних дій уповноважених осіб поліції положенням адміністративного чи адміністративно-процесуального законодавства. З точки зору нормативного підходу до розуміння законності та формальної логіки порушенням законності буде відхилення від положень законодавства, що встановлює коло осіб, уповноважених застосовувати відповідний захід, підстави, мету, порядок та умови реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретного примусового заходу, процедурно-процесуальні терміни та вимоги до документування.

На перше місце після ухвалення рішення про застосування заходу адміністративного примусу доцільно поставити дотримання поліцейськими норм компетенції, що визначають коло осіб, уповноважених застосовувати відповідний захід адміністративного примусу [1]. Порушення цих норм кваліфікується як перевищення службових повноважень та містить ознаки складу конкретного виду посадового правопорушення.

За реалізацією способу примусового впливу, що характеризує конкретний захід примусу, відхилення від вимог законодавства, у тому числі в результаті правозастосовних помилок, мають суттєву специфіку залежно від того, до якої форми правового примусу належить застосований захід адміністративного примусу: до запобігання,

припинення, процесуального забезпечення, до заходів відповідальності.

Можна говорити про порушення законності у разі застосування заходів адміністративного попередження, заходів адміністративного припинення, заходів адміністративно-процесуального забезпечення, адміністративних покарань. Дані примусові заходи об'єднує така загальна вимога законності застосування, як наявність підстави для реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретного примусового заходу.

Для застосування адміністративного покарання є підставою наявність складу адміністративного правопорушення, для заходів адміністративно-процесуального забезпечення наявність матеріальної підстави – події адміністративного правопорушення, процесуального для спеціальних заходів адміністративного припинення – виникнення описаної в нормі права суспільно-небезпечної ситуації, для заходів адміністративного попередження підставою є виникнення зазначеної у законі потенційної чи реальної загрози для суспільних відносин, які охороняються законом.

Порушення законності як реалізації способу примусового впливу за відсутності достатніх підстав зустрічається на практиці [2, с. 170–172]. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» порушник може бути доставлений з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення за неможливості скласти на місці, якщо складання протоколу є обов'язковим [3]. На практиці обставиною, що перешкоджає складання протоколу на місці виявлення правопорушення, є неможливість встановлення особи правопорушника.

Деякі помилково вважають, що керуючись цією нормою, можна доставляти в поліцію для встановлення особи будь-яку особу, яка не має документів або відмовилася їх пред'явити. Подібне тлумачення норми не може бути визнано правильним, оскільки відсутність у особи документів, що засвідчують особу або відмову пред'явити поліцейському, не можуть бути підставою для доставлення, за винятком воєнного стану.

Підставою застосування даного адміністративно-процесуального заходу є вчинене особою правопорушення, тому доставлення з метою встановлення особи громадянина є правомірним за наявності у діях ознак адміністративного правопорушення, за фактами якого є обов'язковим складання протоколу.

За наявності підстави для застосування заходу адміністративного примусу повинні враховуватися умови, встановлені законом

для застосування, які обмежують можливість або межі реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретного примусового заходу.

Залежно від природи порушених правових норм помилки у процесі застосування заходів правового примусу можуть бути матеріально-правові та процедурно-процесуальні. У процесі застосування заходів правого примусу можуть бути помилки у суб'єкті, який підлягає примусу, у різновиді застосованого примусового заходу, в обсязі та інтенсивності впливу. Залежно від уповноважених органів, внаслідок діяльності яких мало місце незаконне та неправильне застосування заходів правового примусу, помилки можуть бути судові та позасудові.

_____

1. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ МВС України від 06.11.2021 р. № 1376. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text

2. Пінчук В. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничних офіцерів поліції: дис. … д-ра філософії: спец.: Право 081. Київ, 2022. 222 с.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

Віталій СТАХУРА,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Інформаційна безпека держави – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, за якого запобігається завданню шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [1, с. 329].

Кібератака на інформаційні ресурси державного органу може завдати шкоди державі та окремим невладним суб'єктам (наприклад, у разі заміни відомостей у державному реєстрі). Інформаційна безпека – один із напрямів посиленої централізації регулювання інформаційної сфери.

Визначення політики у сфері інформаційної безпеки у більшості країн Європейського Союзу до компетенції глави держави. Для сприяння главі держави у реалізації його повноважень щодо забезпечення інформаційної безпеки формуються окремі державні органи чи посади.

На відміну від координації та контролю у сфері інформаційної безпеки, стандартизація здійснюється професійною спільнотою, а органи виконавчої влади затверджують необхідність застосування того чи іншого технічного стандарту. В Європейському Союзі спостерігається тенденція до прийняття єдиних узагальнюючих різні практики довідників у сфері інформаційної безпеки [2].

У США розробкою стандартів інформаційної безпеки займається Національний інститут стандартів та технологій, утворений у складі Міністерства торгівлі. Зокрема, Інститутом розроблено Фреймворк удосконалення безпеки критичної інформаційної інфраструктури, який можна використовувати для побудови системи інформаційної безпеки.

Важливим напрямом регулювання у сфері інформаційної безпеки органів виконавчої влади є започаткування дорадчих органів,

що об'єднують фахівців різних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Необхідність формування системи інформаційної безпеки органу виконавчої передбачає формування окремих структурних підрозділів та штатних одиниць, які безперервно зі стадії проектування забезпечують дотримання умов інформаційної безпеки та оцінку можливих ризиків та загроз. Облік даних у розпорядженні органу виконавчої дозволяє більш точно визначати можливі ризики та наслідки їх витоку та аналізувати ступінь суспільної небезпеки кібератаки.

Законодавство України приділяє менше уваги формам кооперації та обміну найкращими практиками між різними посадовими особами в органах виконавчої влади. Примітним є досвід США, заснований на утворення таких порад. Зокрема, для координації діяльності старших керуючих з безпеки агентств та обміну практиками при Адміністративно-бюджетному управлінні утворено Раду головних керуючих інформаційною безпекою, якою керує Федеральний головний керуючий інформаційною безпекою. Службовець відповідає за вироблення спільної політики інформаційної безпеки міністерства та підвідомчих йому організацій та контроль її виконання.

Розвиток штатних одиниць, спеціалізованих на забезпеченні інформаційної безпеки, у структурі органу виконавчої влади в країнах Європейського Союзу дозволяє організувати систему обміну інформацією та повідомленнями про інциденти або уразливості інформаційних систем різних органів виконавчої влади. Такий обмін здійснюється централізовано.

Найбільша динаміка правового регулювання інформаційної безпеки відзначається США. Зазначена тенденція може змінитися із впровадженням нових технологій та засобів забезпечення інформаційної безпеки. Потенціал має використання технологій штучного інтелекту для запобігання інцидентам інформаційної безпеки.

Квантові технології, що набирають популярності, виключають будь-яку можливість несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації. У разі застосування квантових технологій для передачі та обробки даних органами виконавчої влади може збільшитися частка автономії органу виконавчої влади щодо інформаційних систем, що знаходяться в його розпорядженні. Проте використання квантових комунікацій потребує на початкових етапах фінансування та підготовки фахівців, здатних працювати з квантовими комунікаціями. Розвиток правового регулювання кванто-

вих комунікацій потребує додаткового уточнення у чинному законодавстві.

_____

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

2. Бойко В. Д., Василенко М. Д., Кухаренко С. В. Кібербезпека в ЄС та країнах-членах: генезис та проблеми її підвищення. URL. file:///D:/Users/1/Downloads/196117%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-442617-1-10-20200311.pdf

Мирослава ЦАПРИКІН,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Науковий керівник – ***Ярина ПАВЛОВИЧ-СЕНЕТА,***
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної
діяльності, кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

У сучасних умовах реформування адміністративно-територіального устрою особливої уваги заслуговують новітні територіальні формування – об'єднані територіальні громади. Децентралізація, що стала основою їх формування, створила умови для їх функціонування, проте вони далекі від вітчизняних реалій, а тому, потребують суттєвого перегляду. Відповідно, дослідження категоріального апарату в сфері об'єднання територіальних громад в процесі реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади стає нагальною необхідністю [1, С. 209].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування», територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр [2].

Об'єднання територіальних громад в Україні відбувається на добровільних засадах на підставі Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Процес добровільного об'єднання територіальних громад, закріплений у другому розділі цього Закону, поділяють на декілька основних етапів:

1. Ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад (його порядок визначений у статті 5 Закону).

2. Узгодження пропозиції щодо об'єднання зацікавленими територіальними громадами (частини 1-3 статті 6 Закону).

3. Розробка та обговорення в громадах проекту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад (частина 4 статті 6, частини 1–3 статті 7 Закону).

4. Перевірка проекту рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад на відповідність Конституції та законам України (частини 4, 6 статті 7).

5. Прийняття рішення місцевої ради про добровільне об'єднання територіальних громад або проведення місцевого референдуму щодо підтримки об'єднання територіальних громад (унормовано частинами 5, 7, 8 статті 7 Закону).

6. Прийняття рішення про утворення об'єднаної територіальної громади (регламентується частиною 8 (за певних умов також частиною 9) статті 7; частиною 2 статті 8 Закону).

7. Формування об'єднаної територіальної громади та відповідних органів місцевого самоврядування (стаття 8 Закону, стаття 14-1, частина 4 статті 51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [3].

Добровільне об'єднання територіальних громад ґрунтується на принципах: конституційності, законності, добровільності, економічної ефективності, державної підтримки, повсюдності місцевого самоврядування, прозорості, відкритості та відповідальності. Це вказано в статті 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [4].

Щодо умов добровільного об'єднання територіальних громад, то стаття 4 цього ж закону розповідає про ці умови. Наприклад:

1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

4) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання;

6) об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області [4].

В. П. Олексюк зазначає, що процес об'єднання громад був розпочатий з 5 березня 2015 р., коли було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Основними суб'єктами об'єднання визначено суміжні територіальні громади в межах однієї області.

Об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України 8 квітня 2015 року та складається з таких етапів:

1) ініціювання добровільного об'єднання;

2) громадського обговорення пропозиції добровільного об'єднання;

3) прийняття радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання та делегування представника для розробки проекту рішення про добровільне об'єднання;

4) прийняття радою рішення про схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання;

5) подання рішення до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України;

6) розпорядження голови обласної державної адміністрації щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України;

7) прийняття радами рішення про добровільне об'єднання територіальних громад.

Тобто, відповідно до Закону, процес добровільного об'єднання територіальних громад обов'язково відбувається за активної участі місцевих жителів та з їхньої згоди.

Станом на вересень 2024 р., відповідно до статистичних даних в Україні створено 1469 ОТГ, найбільшу кількість їх створено у Дніпропетровській області, а найменшу – на Донеччині [7].

Об'єднання територіальних громад є добровільною формою об'єднання яка здійснюється за вимогами законодавства України. Утворення територіальних громад здійснюється для покращення життя і добробуту населення, для ефективного надання адміністративних послуг, яке наділене владними повноваженнями, які діють в публічних інтересах.

---

1. Спасів Н. Я. Об'єднана територіальна громада як новітній суб'єкт місцевого самоврядування: наукове пізнання. *Вісник ХДУ. Економічні науки.* 2019. № 33. С. 209–215.

2. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D 1%80#Text

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 №157-VIII-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20200514#Text

4. Дрешпак В. М. Добровільне об'єднання територіальних громад: зміст та алгоритм проходження основних етапів. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С. 45-54.

5. В.П. Олексюк об'єднана територіальна громада як суб'єкт адміністративно-правових відносин. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 3 С. 145–146.

6. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України; Методика, Форма типового документа, Паспорт від 08.04.2015 № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text

7. Територіальні громади. *Децентралізація:* веб сайт. URL: https://decentralization.ua/newgromada

Ростислав ШИЙОВИЧ,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Цифрові інформаційні технології є невід'ємною частиною повсякденного життя людини. Стрімкий розвиток цифрового середовища на початку XXI століття став неможливим ігнорувати, в тому числі і на державному рівні – словосполучення «цифрова економіка», «електронний уряд», «цифрове суспільство» стали реальністю.

Застосування цифрових технологій дозволяє спрощувати комунікаційні зв'язки, економити час, упорядковувати документообіг, забезпечувати контроль за роботою та ін. Термін «електронне правосуддя» передбачає спосіб відправлення правосуддя із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, покликаний забезпечити доступність, гласність та відкритість [1, с. 393]. Розвиток судової системи у цій сфері протікало як усередині загальних глобальних програм, які зазначали, необхідність інформаційного розвитку судів, Концепції Національної програми інформатизації та інших, у конкретних проектах, вкладених у реформування відправлення судочинства [2].

22 грудня 2005 року було прийнято Закон України «Про доступ до судових рішень», основне завдання якого полягає у організації єдиного інформаційного поля між загальними місцевими судами завдяки Єдиному державному реєстру судових рішень [3].

Вища рада правосуддя 17 серпня 2021 року затвердила Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). ЄСІТС покликана автоматизувати та оптимізувати процеси судового діловодства, інформувати про рух судових справ, здійснювати підготовку судових актів та їх публікацію, забезпечити громадян можливістю звернення до суду в електронному вигляді, надсилати повідомлення про судові засідання учасникам процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, вести автоматично картотеки справ.

Застосування інформаційних технологій, зокрема інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет, дозволяє покращити якість та скоротити терміни судочинства, забезпечити ефективне виконання судових рішень, підвищити відкритість, доступність,

достовірність та своєчасність інформації про судову діяльність для громадян.

Окремі завдання впровадження електронного правосуддя були практично реалізовані з виходом Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи» який значно розширив застосування електронних документів у кримінальному провадженні [4].

Сьогодні в онлайн-режимі за допомогою ЄСІТС можливе подання судового позову (клопотання, заяви), відправлення повідомлень, використання при подачі та розгляді справи електронних документів, отримання судових актів та копій даних актів в електронному вигляді, оплата державного мита та ін.

Активно впроваджується використання електронного підпису. Проте, цифрові інформаційні технології не обмежуються лише інформуванням громадян та забезпеченням документообігу – вони не оминули сторони та безпосередній розгляд справ у залі суду.

Поширення набуло аудіо протоколювання судового засідання. З 1 вересня 2019 року була введена обов'язкова аудіо фіксація адміністративного, господарського, цивільного та кримінального судових засідань першої та апеляційної інстанцій (крім закритих процесів), процесуальних дій, що проводяться поза судовим засіданням, із правом учасників процесу на отримання доступу до аудіо протоколу. Аудіо протоколювання, на відміну від традиційного протоколу судового засідання, дозволяє повністю зафіксувати промови учасників процесу та їх інтонації, а також найбільш об'ємно та об'єктивно відобразити те, що відбувається у залі суду.

Введення обов'язкового аудіо протоколювання відповідає завданням розвитку в Україні справедливого та незалежного суду, дисциплінує роботу судів, надає додаткову доказову базу учасникам процесу для заяви клопотань. Це дозволяє проводити багатоканальний цифровий аудіо- та відеозапис судових засідань та створювати за допомогою шаблонів та засобів автоматизації готові судові протоколи, а можливість інтеграції з ЄСІТС дає можливість автоматизовано обмінюватися документами та інформацією. Електронні документи, складені з використанням інформаційних технологій, захищаються електронним цифровим підписом, забезпечуючи захист оригіналу та його копій від несанкціонованих змін. Зазначений програмно-апаратний комплекс виступає як ефективний інструмент, що підвищує прозорість процесу та дозволяє оптимізувати роботу судового апарату.

На базі програмно-апаратного комплексу було розроблено цифрове технічне рішення для забезпечення захисту свідка під час судового процесу – SRS Femida Audio Interface VC12/VC13» (SRS Voice Changer). Цей пристрій використовується при необхідності приховати особу свідка від підсудних або їх можливих спільників. Свідка на час засідання поміщають в окрему кімнату, оснащену необхідними технічними засобами для передачі зображення та звуку із зали суду, та мікрофоном, за допомогою якого свідок дає свідчення.

Сама зала суду оснащена динаміками, які передають спотворений голос свідка. Принцип роботи пристрою SRS Voice Changer полягає у спотворенні мови в реальному часі за допомогою вокодерної технології, змінюючи тільки темброві та звуковисотні складові мовлення, зберігаючи його смислову складову, зберігаючи при цьому анонімність того, хто говорить [5].

Крім системи аудіо протоколювання варто окремо відзначити використання й іншої важливої цифрової технології – відеоконференц-зв'язку (далі – ВКС), що є здійсненням законних процесуальних дій за допомогою програмно-технічних засобів передачі аудіо- та відеоінформації через канали зв'язку з одним або кількома абонентами.

Питання про використання цієї технології в судочинстві було порушено понад 20 років тому, проте повною мірою реалізувати можливості застосування відеоконференц-зв'язку вдалося лише нещодавно, що пов'язано з розвитком інформаційно-телекомунікаційних мереж та відповідного обладнання. Принцип роботи ВКС будується на з'єднанні між абонентами, якими є суди та установи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС). Рішення про використання виноситься суддею за клопотанням учасника процесу, а забезпеченням роботи системи займаються секретарі судового засідання та помічники судді.

Застосування відеоконференц-зв'язку можливе в господарському, адміністративному, цивільному та кримінальному процесах, але, варто зазначити, що в останньому є вичерпний список учасників, які можуть користуватися ВКС у судовому засіданні – згідно з КПК України це підсудний або засуджений, свідок і потерпілий. Відеоконференц-зв'язок, встановлюється між установами ДКВС, у якому перебуває підсудний (засуджений), та судом, або між двома судами. У «неосновному процесі» (куди викликається людина для надання свідчень за допомогою конференц-зв'язку) роль судді полягає у підтвердженні явки та посвідченні особи, після чого вона, як правило, йде, а засідання триває вже з суддею «основного процесу» за ВКС.

Реалізація використання судами відеоконференц-зв'язку показує позитивні результати: повною мірою забезпечується реалізація

прав громадян на участь у судовому процесі в ситуаціях, коли фізична присутність на засіданні не є можливою або становить серйозні фінансові витрати; зменшення видатків на конвоювання підсудного до зали судового засідання; безпеку учасників кримінального процесу, на яких за безпосередньої присутності в залі суду може бути чинений тиск з боку інших учасників процесу; зменшення строків судового розгляду.

Варто виділити проблему неможливості оперативного та конфіденційного контакту між окремими учасниками процесу з використанням ВКС, зокрема, утруднення безпосереднього спілкування та здійснення повноцінної юридичної допомоги адвокатом своєму підзахисному у кримінальному процесі.

Перспективи подальшого розвитку застосування цифрових технологій у судовій системі України є у сфері розширення застосування технології електронного звернення до судових інстанцій та участі у судовому процесі в режимі онлайн.

Впровадження цифрових інформаційних технологій хоч не стоїть на місці, але говорити про швидкий перехід усіх судових розглядів в онлайн зарано. Традиційне засідання надає певний психологічний вплив на учасників процесу, забезпечує дисциплінованість та зосередженість. Технічний прогрес розвивається швидше за законодавчу базу, тому успішні цифрові технології будуть впроваджуватись у судову систему лише разом із змінами чи прийняттям нових нормативно-правових актів, що позначатиметься на швидкості перетворення судочинства України.

---

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
2. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/75/98-%D0%B2%D1%80
3. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи: Закон України від 23.02.2024 р. № 3604-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#Text
5. SRS Femida Audio Interface VC12/VC13» (SRS Voice Changer). URL. http://srs.kiev.ua/en/portfolio/audio-interface-with-sound-processor-srs-femida-audio-interface-vc11-12/

Святослав ШИЙОВИЧ,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ІМПЕРАТИВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Національна економічна стратегія на період до 2030 року вказує, що цифрова трансформація стосується нових технологій, вимагає огляду організаційних структур, управління, робочих процесів, культури та способу мислення [1]. Це означає реалізацію ширшого бачення взаємин та бізнес-моделей, які змінять спосіб роботи державних служб. Тільки тоді усвідомлюють ширші переваги, які цифрова трансформація може принести людям та суспільству. Щоб створити цифровий державний сектор майбутнього, необхідно розглянути п'ять найважливіших галузей.

Громадяни очікують, що публічні послуги будуть індивідуалізованими та гнучкими як послуги, які вони отримують від приватного сектору. Необхідно переосмислити, як цифровізацію можна використовуватиме поліпшення всебічного досвіду використання громадянами громадських послуг. Для цього необхідно прийняти культуру та спосіб мислення «насамперед громадянин» при розробці політики та наданні послуг.

Кінцева мета – покращити якість обслуговування, сприяти прозорій та ефективній взаємодії, підвищити довіру суспільства до уряду та досягти кращих результатів для громадян. Соціальні мережі та мобільні платформи замінюють традиційні канали як спосіб взаємодії з владою, повідомлення про проблеми та надання зворотного зв'язку.

Мобільні послуги, програми та SMS, дозволяють користувачам отримувати доступ до потрібних послуг більш зручним та цільовим чином. Ці інструменти електронної участі сприяють тіснішій співпраці з громадянами, залучаючи до процесу прийняття рішень, розробки політики, визначення пріоритетів бюджету, вирішення проблем та спільного проектування послуг.

Використання розширеної аналітики дозволяє владі використовувати дані, які постійно збираються від людей та пристроїв, для покращення дизайну послуг та персоналізації доставки. Наприклад, пацієнти, які записуються на прийом до лікаря через Інтернет, мо-

жуть бути спрямовані до додаткових ресурсів для допомоги зі своїм станом, таким як найближча група підтримки або заняття з лікувальної гімнастики.

Штучний інтелект може допомогти у наданні послуг громадянам, які використовують чат-ботів для проведення транзакцій на державних веб-сайтах. Може допомогти покращити міське планування за рахунок оптимізації маршрутів для транспортних операторів, скорочення часу в дорозі пасажирів заміських поїздів; надавати студентам освітню підтримку з урахуванням індивідуальних потреб навчання; дозволяють самостійно повідомляти інформацію через Інтернет та перевіряти, направляючи громадян у соціальні служби залежно від їхніх потреб та прав. В умовах невизначеного зростання та збільшення попиту влада має знайти стійкі способи фінансування публічних послуг та інфраструктури.

Цифрові технології пропонують можливості для відкриття нових моделей надання послуг, покращення управління ресурсами за рахунок більш розумного витрачання коштів та ув'язування грошей, вкладених у програми та послуги, з результатами, які вони приносять громадянам, підвищуючи підзвітність та довіру.

Технологія блокчейн може допомогти відстежувати, як гроші витрачаються системою – наприклад, від міністерства фінансів до відділу витрат, а потім до агентства доставки. Завдяки кращій прозорості видатків можуть приймати більш обґрунтовані рішення щодо розподілу державних коштів.

Роботизована автоматизація процесів (RPA) забезпечує більшу швидкість та ефективність, гнучкість для роботи з піковими потребами або невиконаними завданнями, знижує кількість ручних помилок. Деякі органи влади в країнах ЄС вже використовують віртуальну робочу силу для автоматизації рутинних бізнес-процесів, полегшуючи тягар завдань, що повторюються, і вивільняючи час і ресурси, які можна зосередити на послугах першого рівня.

Прогнозна аналітика та інтелектуальний аналіз тексту можуть зробити важливий внесок у інтелектуальне управління загальнодоступними ресурсами за рахунок прогнозування проблем та вживання превентивних заходів, наприклад, виявлення платників податків, яким загрожує неплатіж. 3D-друк може скоротити час виконання замовлення та знизити витрати на будівництво інфраструктури та будівництво громадського транспорту; створення більш ефективних та дешевих ланцюжків поставок для оборонних відомств; полегшити створення робочих місць та економічну трансформацію віддалених місць за рахунок впровадження нових виробничих можливостей.

На додаток до розгортання технологій для підвищення суспільної цінності, владі необхідно інакше думати про роль, стаючи платформою для екосистеми партнерів, включаючи агенції, приватні підприємства, неприбуткові організації, соціальні підприємства та громадян, щоб працювати разом над розробкою інноваційних послуг та моделей. бізнес.

Уряди зобов'язані захищати громадян від широкого спектра загроз, дозволяючи їм жити та працювати без страху. Оцифрування перешкода та допомога в цій боротьбі. У міру того, як уряди впроваджують цифрові технології та стають більш пов'язаними з партнерськими організаціями та інтелектуальними пристроями, з'являються нові вразливості, які можуть використовувати кіберзлочинці.

Шахраї та хакери можуть загрожувати наданню основних публічних послуг та безперебійному функціонуванню громадянського суспільства, включаючи виборчий процес. Цифрові технології та покращений обмін даними надають складні заходи щодо боротьби з погрозами.

Оборонні організації інвестують у штучний інтелект та машинне навчання; кіберзброю та програми виявлення загроз; пристрої кібербезпеки; робототехніка та цифрові інструменти, щоб зробити більш гнучкими та ефективними.

Поліція використовує мобільні технології для скорочення часу реагування на інциденти, а аналітика даних дозволяє прогнозувати поліцейські моделі та краще планувати аналіз загроз. Громадяни стурбовані тим, як використовуються дані. Тому органи влади впроваджують системи управління інформаційною безпекою для захисту даних, які вони зберігають і які вони все більше покладаються.

Органи влади мають використовувати можливості хмарних обчислень для розширення обчислювальних можливостей, підтримки безпечних програм біометричної ідентифікації та надання безпечних платіжних платформ для транзакцій громадян.

Економічне зростання, соціальна згуртованість та рівні можливості залежать від кваліфікованої робочої сили, яка готова задовольнити потреби роботодавців XXI століття. Необхідно розвивати навички та можливості співробітників для підвищення продуктивності, підвищення орієнтації на клієнтів та сприяння різноманітності та залучення.

На конкурентному ринку праці державний сектор не завжди був кращим роботодавцем для найталановитіших працівників. Владі необхідно робити більше для залучення, утримання та розвитку людей, які мають необхідні навички та здібності. Поступово створю-

ючи більш динамічне та гнучке середовище, уряди залучатимуть молодих працівників, які прагнуть певних ролей, у яких можуть трансформувати суспільство.

Формування цієї культури частково залежить від цього, як уряди витрачають час виконання більш стимулюючих і додаткових завдань. Це можна зробити, впровадивши інтелектуальні засоби автоматизації для поповнення штату. Скорочення кількості ручної та повторюваної роботи призводить до більш високого рівня продуктивності та задоволеності, що допомагає залучати та утримувати високоякісних кандидатів та покращувати досвід громадян у публічних послугах.

Мобільні технології можуть допомогти агентствам підвищити продуктивність праці. Оскільки високий відсоток співробітників державного сектора регулярно працює поза офісом, вони можуть бути оснащені такими пристроями, як смартфони, планшети та ноутбуки для виконання обов'язків, де б вони не знаходилися. Поки уряди готують робочу силу до цифрової доби, технологічні зміни, такі як автоматизація та штучний інтелект, мають далекосяжні наслідки для майбутньої праці, економіки та суспільства.

Органи влади мають проводити політику, яка б сприяла процвітанню цифрової економіки. Це включає роботу з приватними компаніями зі створення покращених мереж 4G та майбутніх мереж та центрів обробки даних 5G; сформувати у громадян високий рівень цифрових навичок; просувати цифрову інтеграцію; та забезпечити безпечний доступ до послуг через системи цифрової ідентифікації.

Державний сектор не може фінансувати кожен інфраструктурний проект поодинці; повинні знайти інноваційні засоби співпраці з іншими інвесторами. Уряди, які успішно керують цифровою трансформацією, забезпечать громадянам якість життя світового рівня, відновлять довіру суспільства та покращать конкурентоспроможність країни у світовій економіці. Вони також будуть у набагато кращій формі, щоб витримати наступну хвилю потрясінь, яку б форму вона не набула.

---

1. Про затвердження Національна економічна стратегія на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text

Ірина ШОПІНА,
професорка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
докторка юридичних наук, професорка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОШУК ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Забезпечення ефективної відсічі російській повномасштабній збройній агресії вимагає продуманого підходу до використання всіх ресурсів, які є у нашої держави – економічних, матеріально-технічних, енергетичних, людських. На жаль, в умовах значного переважання держави-агресора у сфері озброєнь та мобілізаційного ресурсу, Україні доводиться використовувати майже всі наявні резерви. Протягом останніх двох з половиною років було звужено коло осіб, які користуються відстрочкою від військової служби, зменшено граничний вік перебування громадян на військовому обліку призовників з 27 до 25 років.

Нині в нашій державі смертність утричі перевищує народжуваність Наразі на одного новонародженого громадянина в Україні припадає троє померлих. Так, у першому півріччі 2024 року в Україні померли 250972 людини, а народилось 87655 дітей, що на 9% менше, аніж за аналогічний період минулого року [1]. За даними УВКБ ООН, станом на 15 жовтня 2024 року 6191800 українських громадян скористалися тимчасовим прихистком в державах Європи, а 560200 – в інших державах світу [1]. За таких умов, враховуючи, що бойові дії на території нашої держави можуть тривати ще багато років, на порядку денному стоїть питання про збільшення кола осіб, які можуть призиватися за мобілізацією на військову службу.

У теперішній час в експертних і політичних колах починає обережно дискутуватися питання про доцільність віднесення до категорії військовозобов'язаних юнаків у віці від 18 до 25 років, які вважаються кращими солдатами з-поміж інших вікових груп, здатними швидко адаптуватися до умов бойових дій та переносити значні навантаження, а також жінок, які вже засвідчили свою ефективність на полі бою, розпочинаючи ще з періоду проведення антитерористичної операції. Вирішення питання про доцільність вибору однієї або обох названих категорій як захисників та захисниць нашої держави буде залежати від багатьох факторів – інтенсивності бойо-

вих дій, допомоги союзників, міжнародної ситуації. Однак можна констатувати, що в умовах поступового зниження популярності мобілізаційних процесів, що спостерігається з другої половини 2023 року, і різкого зниження обсягів мобілізаційного ресурсу, як поточного, так і перспективного (з огляду на демографічну ситуацію), існування України як держави залежатиме від прийняття непопулярних рішень щодо призову на військову службу юнаків 18-25 років та/або жінок.

Вказане обумовлює необхідність дослідження гендерної рівності з позиції сьогодення.

За даними, оприлюдненими Міністерством оборони України, у січні 2024 року, загальна чисельність жінок у Збройних Силах України складала 66,9 тисячі осіб, із них 47,2 тисячі – військовослужбовиці. При цьому, 6,5 тисяч перебувають на керівних посадах, а близько 4 тисяч знаходяться на лінії зіткнення. Для порівняння, у 2014 році кількість жінок-військовослужбовиць у Збройних Силах України становило понад 16,5 тисяч, а у 2023 році – понад 43,4 тисячі. Серед жінок, які зараз є військовими, 13487 мають статус учасника бойових дій [2; 3]. Жінки довели свою спроможність ефективно виконувати бойові завдання, деякі з них демонструють своє бажання брати участь у бойових діях (найбільшими противниками призову на військову службу жінок є чоловіки).

Отже, нині вкрай необхідними є ліквідація деяких явищ гендерної дискримінації, які перешкоджають залученню жінок до лав Збройних Сил України та інших військових формувань (виключення жінок з кола суб'єктів обов'язкової базової загальновійськової підготовки, «скляна стеля», яка не стримує кар'єрне зростання жінок-бойових командирів тощо). Дуже важливим, на нашу думку, нині є підвищення психологічної готовності жінок до військової служби, що потребує першочергової роботи з дітьми та юнацтвом.

Сучасний етап відсічі повномасштабній російській агресії свідчить про необхідність збільшення мобілізаційного резерву України за рахунок включення до нього нових категорій військовозобов'язаних. Вказане обумовлює необхідність громадської рефлексії принципу гендерної рівності в аспекті виконання військового обов'язку. Невдачі та прорахунки мобілізаційної політики нашої держави свідчать про потребу пошуку нових шляхів, які базувалися б не на імпульсивних рішеннях політиків, а на науковому підґрунті. Моделювання бажаної ситуації в сфері залучення громадян України на військову службу має своїми передумовами переосмислення ролі жінок та юнацтва у захисті держави, що потребує широких суспіль-

них обговорень, науково-просвітницьких заходів, розробки соціальної реклами, яка дозволяла б переконатися в існуванні гідних умов проходження служби жінками-військовослужбовицями, включаючи їх кар'єрне зростання.

Отже, забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану – це комплекс заходів правового, політичного, військового, науково-дослідницького, педагогічного та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на формування паритетних засад участі жінок і чоловіків у відсічі повномасштабній російській збройній агресії, включаючи виконання військового обов'язку.

---

1. Ukraine Refugee Situation. Select location. URL: https://data.unhcr.org/en/ situations/ukraine
2. Мосорко А. Кількість жінок в армії на початок січня 2024 року становила майже 70 тисяч – Наталія Калмикова. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2024/05/01/kilkist-zhinok-v-armii/
3. Барсукова О. У Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. URL: https://life.pravda.com.ua/society/skilki-zhinok-sluzhit u-zsu-statistika-minoboroni-2024-300413/

Валерій ЯРЕМА,
завідувач кафедри військової підготовки
(Державний податковий університет)

МЕТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

Як справедливо вказують М. Гусаківський та Г. Білоцька, в сучасних умовах забезпечення належного рівня обороноздатності будь-якої країни значною мірою залежить від ефективності комплектування збройних сил персоналом, який за своїми якісними показниками відповідав би вимогам поставлених завдань. Проблеми комплектування Збройних Сил України офіцерським складом як у мирний час, так і в особливий період у сучасних умовах набувають особливої актуальності через те, що офіцери є основою цього військового формування. При цьому варто уваги, що у системі комплектування Збройних Сил України офіцерським складом до 2014 р. чітко простежувалася тенденція до зменшення чисельності підготовлених офіцерів запасу та послаблення здатності держави забезпечити їх відповідний рівень підготовки [1, с.159]. Вказане викликало необхідність посилення вказаної підготовки, і у першу чергу – за рахунок розвитку готовності офіцерів запасу до ефективних дій в бойових умовах, що потребує розвитку їх морально-етичних якостей.

Серед таких якостей центральне місце належить патріотичним. Як слушно вказують дослідники, необхідність захисту держави, її територіальної цілісності та недоторканості, її культурного та навколишнього середовища, економіки та громадянського суспільства мають бути враховані як провідні орієнтири у системі військово-патріотичного виховання. Однак при цьому має бути узято до уваги і ціннісно-мотиваційну структуру особистості, яка вже склалася. Саме соціально-ціннісні потреби військовослужбовців обумовлюють їх ставлення до військової служби та особливості військової кар'єри [2].

Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості представників військової професії полягає в тому що він виступає системним та об'єднуючим утворенням для всіх інших властивостей, об'єднує їх в єдиній мотиваційній готовності до захисту територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. Відповідно, це позитивно впливає на швидкість і якість адаптації офіцера запасу до умов військової служби, дозволяє йому не витрачати час та зусилля на оволодіння корпоративними цінностями, притаманними вій-

ськовому середовищу. Особливо важливим це є в умовах широкомасштабної збройної російської агресії, які потребують від офіцерського складу швидких дій у бойовій обстановці, в яких ціннісні етичні якості особистості мають велике значення.

Вказані закономірності впливають на зміст функцій правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу. Оскільки для будь-якого виду правового забезпечення основоположним є зв'язок з цілями правового регулювання, то вказані функції мають бути органічно поєднані з означеними цілями, розкривати їх особливості та спрямованість. Мета правового забезпечення національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу полягає, на нашу думку, у створенні правових механізмів вироблення у означеної категорії осіб патріотичного світогляду, морально-бойових якостей та національно-ідейних переконань, заснованих та військових традиціях українського народу, любові до Батьківщини і готовності виконувати свій військово-патріотичний обов'язок у будь-яких умовах.

Вказана мета правового забезпечення потребує наявності правових механізмів реалізації, які формують відповідні функції правового забезпечення. Вказані функції є похідними від функцій права, під якими розуміють основний напрям впливу права (прояв якостей та специфіки) на суспільні відносини, з метою їхнього регулювання, для втілення в життя його соціального призначення [3, с.79]. Виходячи із специфіки цілі правового забезпечення у досліджуваній сфері, визначаються функції у сфері національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу.

---

1. Гусаківський М., Білоцька Г. Аналіз факторів, що впливають на укомплектованість особим складом Збройних Сил України. The 15th International scientific and practical conference «The main directions of the development of scientific research» (April 18 – 21, 2023) Helsinki, Finland. С.159-163.
2. Шопіна І. М., Салій М.А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки.* 2023. №6. URL:https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993 (дата звернення 20.12.2023)
3. Цуварев О. Ф. Функції трудового права: поняття та класифікація. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2023. Вип.37. С.77-85.

Оксана ЯРЕМА,
доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан, введений в Україну через збройну агресію російської федерації, створив значні виклики для національної судової системи. В умовах, коли частина території країни є тимчасово окупованою або перебуває в зоні активних бойових дій, постає питання про забезпечення безперервного доступу до правосуддя. Територіальна підсудність адміністративних справ – один із важливих аспектів, який потребує адаптації для збереження прав громадян на справедливий судовий розгляд. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини а також судів.

В умовах воєнного стану система правосуддя продовжує працювати з певними особливостями. Адміністративні суди продовжують розглядати справи навіть під час воєнного стану. Це важливо для забезпечення захисту прав громадян, які оскаржують дії органів влади. Проте, на територіях, які постраждали від бойових дій або перебувають під окупацією, робота місцевих загальних судів та окружних адміністративних судів, які розглядають адміністративні справи суттєво ускладнена або повністю припинена. У регіонах, де ведуться активні бойові дії або є тимчасова окупація (наприклад, частини Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей), діяльність адміністративних судів призупинена. У цих випадках розгляд справ перенесено до інших судів.

Територіальна підсудність в адміністративному судочинстві визначається нормами Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Втім, під час воєнного стану з’являється потреба тимчасового перерозподілу територіальної компетенції через неможливість функціонування судів у певних регіонах.

За загальним правилом, відповідно до ст.25 КАСУ адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача. Якщо така особа не має місця проживання (перебування) в Україні, тоді справу вирішує адміністративний суд за місцезнаходженням відповідача. У разі невизначеності КАСУ територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається адміністративним судом за вибором позивача [1].

Відповідно до принципу територіальної підсудності, визначеному в КАСУ позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування; позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [1]. Однак в умовах воєнного стану цей принцип часто не дотримується через вимушену зміну територіальної підсудності. Це створює незручності для громадян, які змушені звертатися до судів в інших регіонах.

Оскільки судові установи на тимчасово окупованих територіях або в районі, де ведуться бойові дії, зазвичай припиняють діяльність, це ускладнює визначення місця розгляду справи, особливо якщо адміністративний спір пов'язаний з місцевими органами влади.

За словами Миколи Мазура, станом на січень 2024 року знищено чи пошкоджено 131 будівлю суду (15 з них – вщент знищені, 116 – пошкоджені). За підрахунками ДСА України, на відновлення цих будівель потрібно 2 млрд грн. Крім того, за даними ВРП, станом на сьогодні не працюють 33 суди в Луганській області, 45 – в Донецькій, 27 – в АР Крим, 11 – в Харківській, 23 – в Запорізькій, два – в Херсонській, а також один суд – у Сумській області [2].

Частина судових установ не може виконувати свої функції через знищення, загрозу безпеці працівників і громадян або окупацію. Це призводить до перенесення повноважень цих судів до інших, що ускладнює визначення підсудності справ. Наприклад, громадяни можуть не знати, до якого суду звертатися з поданням позовної заяви.

Водночас суди, які розташовані близько до лінії розмежування, працюють в екстремальних умовах через постійні обстріли ворогом.

Відповідно до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, Верховним Судом видано ряд Розпоряджень «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану».

До переліку судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану належить Херсонський окружний адміністративний суд, територіальну підсудність якого передано Одеському окружному адміністративному суду відповідно до розпорядження Верховного суду від 18.03.2022 № 11/0/9-22 [3].

Нажаль, реалії не дають можливості встановлення чітких строків щодо відновлення роботи окремих судів. Для прикладу, початок відновлення роботи Білозерського районного суду Херсонської області переносився більше як 10 разів, починаючи від 30.05.2023 року, і, відповідно до Рішення Вищої ради правосуддя від 31.10.2024 № 3197/0/15-24 "Про відтермінування початку відновлення роботи Білозерського районного суду Херсонської області" встановлено відтермінувати до 1 березня 2025 року початок відновлення роботи даного суду, визначеного пунктом 1 розпорядження Голови Верховного Суду від 10 січня 2023 року № 2 «Про відновлення роботи та зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області» [4; 5].

Можна стверджувати, що питання зміни територіальної підсудності адміністративних справ у випадку ведення бойових дій досі залишається актуальним, адже розпорядженням Верховного Суду було перенесено судів близько з 10 областей, а саме: Запорізької, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Чернігівської тощо. Але також є і позитивний результат, адже понад 45 судів змогли повністю відновити свою роботу на деокупованих територіях [6, с. 32].

Попри ухвалення рішень про зміну територіальної підсудності окремих судів, загальне законодавство про адміністративну підсудність залишається незмінним. Це створює правові прогалини, зокрема в питаннях визначення суду для розгляду конкретних категорій адміністративних справ.

Проблеми територіальної підсудності адміністративних справ під час воєнного стану вимагають комплексного підходу для їх вирішення. Необхідно вдосконалювати електронне судочинство, підвищувати прозорість рішень про зміну підсудності та адаптувати законодавство до умов воєнного часу. Забезпечення доступу до правосу-

ддя для всіх громадян є одним із ключових завдань у цьому складному періоді.

---

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

2. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/

3. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (окремі суди Донецької, Харківської та Херсонської областей): Розпорядження Верховного Суду від 18.03.2022 № 11/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_18_03_2022_1.pdf

4. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану (зведена таблиця). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/ gromadyanam/ terutor

5. Про відтермінування початку відновлення роботи Білозерського районного суду Херсонської області: Рішення Вищої ради правосуддя від 31.10.2024 № 3197/0/15-24. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ rizne/3197_31_10_2024.pdf

6. Козакевич О., Романенко А. Аналіз функціонування адміністративного судочинства в сучасних умовах режиму воєнного стану. *Адміністративне право і процес.* № 2. 2024. С. 28-39. URL: file:///D:/BOSS/Downloads/800-Article%20Text-1390-1-10-20240712.pdf

Секція 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Роксолана БУТИНСЬКА,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних умовах зростання кількості екологічних катастроф і ризиків прагнення до забезпечення сприятливого навколишнього середовища є безумовним імперативом усіх без винятку цивілізованих держав. Так, основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачено, що серед першопричин екологічних проблем нашої країни є й незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства й екологічних прав та обов'язків громадян. Натомість метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України задля: забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте й безпечне довкілля та впровадження збалансованого природокористування і збереження й відновлення природних екосистем тощо [1].

Окрім того, наша держава всіма способами намагається створити умови для розвитку екологічної системи й економіки за допомогою впровадження інноваційних цифрових технологій. Це відповідає діяльності всіх економічно розвинених країн, які також запроваджують цифрові технології або вже запровадили. Усім державам-членам Європейського Союзу потрібно докласти певних зусиль для досягнення цілей на 2030 рік, встановлених у Європейському десятилітті цифрових технологій (Europe's Digital Decade: digital targets

for 2030) [2]. Ці зусилля мають вагоме значення у сфері екологічної політики й екологічного права. У таких умовах саме інформаційні системи стали найважливішими каталізаторами в цій сфері, відіграючи ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки й захисту екологічних прав громадян.

Принагідно зазначимо, що цифрові технології – це технології, що використовують електронно-обчислювальну апаратуру для запису кодових імпульсів у певній послідовності та з певною частотою [3]. У загальному розумінні цифровізація являє собою культурні, організаційні й операційні зміни в організації, галузі або системі шляхом продуманої й поетапної інтеграції цифрових технологій, процесів і компетенцій на всіх рівнях [4].

На думку вчених, диджиталізація екологічних відносин передбачає впровадження цифрових технологій та інновацій для оптимізації управління в галузі екології шляхом підвищення ефективності заходів з охорони навколишнього природного середовища, природокористування й забезпечення екологічної безпеки. Вона охоплює використання різноманітних цифрових інструментів і технологій, штучного інтелекту для моніторингу і збору даних про різні аспекти довкілля, здійснення аналізу й прогнозування для обробки великих обсягів інформації та прогнозування тенденцій у сфері змін клімату й екосистем, для створення електронних систем для ефективного управління й моніторингу поводження з відходами, використання мережі під'єднаних пристроїв для взаємодії й обміну інформацією між об'єктами довкілля, що уможливлює ефективне управління ресурсами, використання технологій у сфері зелених енергій для підтримання відновлюваних джерел енергії й енергоефективності, використання цифрових технологій, таких як блокчейн [5].

Отож коротко охарактеризуймо основні напрями цифровізації екологічних відносин.

1. Розширення можливостей ухвалення обґрунтованих рішень у сфері забезпечення безпечного довкілля:

а) збір та аналіз даних: цифровізація полегшує збирання, зберігання й аналіз даних про довкілля. Ці дані, що охоплюють все: від якості повітря й води до споживання ресурсів й утворення відходів, – дають цінну інформацію про екологічні тенденції і проблеми у цій сфері. Аналізуючи ці дані, політики, підприємства і приватні особи можуть ухвалювати обґрунтовані рішення, які мінімізують вплив на довкілля та просувають стійкі практики, основані на позитивному зарубіжному досвіді;

б) моніторинг довкілля й оцінення ризиків: цифровізація забезпечує моніторинг довкілля в режимі реального часу, що дозволяє заздалегідь виявляти потенційні небезпеки. Це може охоплювати моніторинг якості повітря і води, відстеження вирубки лісів і виявлення територій, схильних до стихійних лих. Сприяючи ранньому виявленню й оціненню ризиків, цифровізація розширює можливості вживання превентивних заходів щодо пом'якшення екологічних збитків і захисту екологічного благополуччя населення України;

в) прозорість і підзвітність: цифровізація сприяє прозорості, надаючи зацікавленим сторонам доступ до екологічних даних та інформації. Така прозорість сприяє підзвітності, оскільки організації й окремі особи відповідальні за свій вплив на довкілля. Доступ громадськості до екологічних даних дає громадянам України можливість брати участь у популяризації захисту навколишнього середовища і притягувати до відповідальності винуватців забруднення.

2. Оптимізація управління ресурсами й ефективності. Цифровізація відіграє вирішальну роль в оптимізації управління ресурсами й підвищенні ефективності, що призводить до зниження впливу на довкілля:

а) цифровізація сприяє оптимізації логістики й мінімізації викидів, пов'язаних із транспортуванням відходів;

б) управління енергоспоживанням. Цифровізація забезпечує створення інтелектуальних енергетичних мереж, які дозволяють відстежувати споживання енергії в режимі реального часу й ефективно розподіляти ресурси. Це може охоплювати впровадження інтелектуальних лічильників для моніторингу використання енергії, інтеграцію відновлюваних джерел енергії в енергосистему й популяризацію методів енергозбереження;

в) скорочення й переробка відходів: цифровізація сприяє ефективному управлінню відходами завдяки оптимізації маршрутів збору, визначенню можливостей переробки і просування стійких методів утилізації відходів. Це може охоплювати використання систем відстеження відходів, розробку цифрових платформ для зв'язку виробників відходів з переробниками, а також підвищення обізнаності громадськості про стратегії сталого управління відходами.

3. Цифровізація сприяє співпраці й обміну знаннями між різними зацікавленими сторонами, прискорюючи прогрес на шляху до сталого розвитку:

а) комунікація і координація. Платформи цифровізації забезпечують ефективний зв'язок і координацію між органами державної влади, підприємствами й окремими особами, які працюють над дося-

гненням екологічних цілей. Це може охоплювати спільні платформи для обміну передовим досвідом, координації екологічних ініціатив і сприяння спільним зусиллям щодо забезпечення стійкості;

б) поширення знань та освіта: цифровізація сприяє поширенню знань і поінформованості про екологічні проблеми й рішення. Це може передбачати розробку освітніх платформ, надання доступу до візуалізації екологічних даних та сприяння участі громадськості в ініціативах у сфері сталого розвитку;

в) краудсорсинг: цифровізація забезпечує краудсорсинг і правову свідомість громадян у цій сфері, надаючи людям можливість зробити свій внесок у збір та моніторинг екологічних даних. Це може передбачати розробку мобільних додатків для моніторингу якості повітря і води, використання платформ для збору даних і сприяння ініціатив з моніторингу довкілля.

Утім, незважаючи на позитивний ефект від цифровізації екологічної безпеки, досі наявні деякі проблеми у цій сфері, зокрема:

– безпека й конфіденційність даних. Забезпечення безпеки й конфіденційності екологічних даних, зібраних за допомогою інформаційних технологій, має першочергове значення. Надійні системи управління даними необхідні для захисту конфіденційної інформації і зміцнення довіри між заінтересованими сторонами;

– цифрова грамотність і доступність. Подолання цифрового розриву й забезпечення справедливого доступу до інформації, яка надається громадянам, є дуже важливими. Це вимагає цілеспрямованих ініціатив щодо оволодіння необхідними навичками для ефективного використання інформаційних технологій та участі громадян в ухваленні екологічних рішень;

– інтеграція і сумісність. Інтеграція даних із різних джерел і забезпечення сумісності між різними інформаційними платформами має вирішальне значення для ефективності управління навколишнім середовищем. Саме тому потрібні спільні зусилля для створення стандартизованих форматів даних і протоколів зв'язку.

Тож можна підсумувати, що, використовуючи потенціал інформаційних технологій у сфері захисту навколишнього природного середовища й екологічної безпеки, вдається розширювати можливості ухвалення обґрунтованих рішень, оптимізації управління екологічними ресурсами, полегшити співпрацю між органами державної влади і громадянами України у створенні безпечного екологічного середовища. Окрім того, упровадження цифрових технологій змінює внутрішній зміст процесів впливу на суспільні відносини, розширюючи і трансформуючи способи впливу на поведінку учасників еколо-

гічних відносин. Доповнюючи традиційні способи правового регулювання технічними засобами забезпечення їх реалізації, Українська держава підвищує ефективність механізму еколого-правового регулювання. Цифрові технології сприяють можливості регулювання суспільних відносин принципово новими способами, розширюючи варіативність інструментарію екологічного права.

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення: 03.11.2024).
2. Europe's Digital Decade: digital targets for 2030. URL: https:// commissi.-n.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/europes-digital-decade-digital-targets-2030_en (viewed on 03.11.2024).
3. Нікітіна Л. О. Експертні системи : навчальний посібник. Харків, 2023. 210 с.
4. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія / К. В. Єфремова, Д. І. Шматков, В. П. Кохан та ін. ; за ред. К. В. Єфремової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.
5. Ільків Н. В. Стан та перспективи правового регулювання діджиталізації участі громадськості в охороні довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 328–333. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.58.

Юлія ГАЛЕНКО,
старший викладач кафедри мовної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)
Вікторія ГОРОХОВСЬКА,
курсант факультету підготовки
фахівців для підрозділів Національної поліції України
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

THE ISSUE OF GENDER EQUALITY IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Today, stereotypical ideas about the role of men and women are being destroyed in Ukrainian society. The role of women is growing in almost all spheres of life. The share of women continues to increase not only in civilian bodies, but also in military formations. They participate in volunteer activities, military operations, law enforcement and peacekeeping activities. Therefore, the gender policy in our country under the conditions of the chosen vector appears in a new, topical light. In turn, the Ministry of Internal Affairs works to ensure equal opportunities and the prevention of discrimination regarding the participation of men and women in making important public decisions.

The Women Police Officers Network (WPON) was established by women representatives in police services in the Western Balkans with SEESAC's assistance. Its success in raising the awareness on the position of women in police services and the development and implementation of sustainable solutions for the improvement of recruitment and retention of women personnel became a uniquely powerful practical example of the implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security.

Nowadays a woman in a police uniform is no longer a rarity or something that causes surprise. A female police officer in certain situations works even faster and more efficiently than male law enforcement representatives. Men work to suppress the offender's aggression in a commanding tone, while women are softer. There are also other situations, for example, it is easy for women patrollers to find a common language with children on calls related to child abuse, because it is the female face that causes the child to associate with his/her mother and thus it becomes easier to make contact with an underage. Also for the purpose of conducting a superficial check on female persons, a woman is also needed for this.

Underrepresentation of women in policing should not be addressed as a gender issue. Rather, the focus should be on transforming policing activity and culture in a way that would naturally lead to an increase in women applicants and retention of female officers [1].

During the time of Ukraine's participation in international peacekeeping operations under the auspices of the UN, the EU and the OSCE, 25 women being employees of the Ukrainian Armed Forces took part in the positions of commander of the Canine Peacekeeping Unit of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in Kosovo, deputy commander of the Ukrainian peacekeeping staff of the UN mission in Liberia, head of the administrative department of the General Staff border police of the UN mission in Kosovo, etc.

On the basis of gender policy, four related conferences were held. The first one was held in Mexico City in 1975, recorded in a number of international documents, including the Universal Declaration of Human Rights. At this meeting, the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women has been developed, according to which the General Assembly of the UN proclaimed the International Covenant on Civil and Political Rights of Women. The second conference of the Convention of the International Labor Organization was held in 1980. It approved the decree No. 156 on equal treatment and levels of action plan for the second half of the decade for working men and women, paying special attention to the recommendations of the Council of Europe, the final documents of the Fourth World Conference on Education, Employment and Health. The Third Conference of the UN session on the status of women was held Beijing in 1985. Its participants reviewed the platform for action (Beijing, 1995), resolutions were achieved, the UN General Assembly discussed M 1325 "Women – outstanding issues, peace and security" within the framework of the Decade of Women, and important documents related to women's, determination of guidelines for women and polygamy as women's status.

Ukrainian Association of Women in Law Enforcement brings together women and men from various law enforcement agencies and institutions of higher education under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Its goal is the implementation of gender equality and equal rights and opportunities for women and men in law enforcement agencies. One of UAWLE main functions is to create a network of law enforcement representatives throughout Ukraine for establishing a dialogue and sharing ideas. The Association's objective is to strengthen the voice of women in

law enforcement agencies, to promote their credibility and increase confidence in their capabilities. Higher visibility and involvement of women in the security and defense sector contributes to the development of stronger law enforcement institutions and increases public trust [2].

1. David B. Muhlhausen, Ph.D. Women in Policing: Breaking Barriers and Blazing a Path. // National Institute of Justice special report. 2019, 16 p.

2. Yuliia Nikolaichuk, Olena Navrotska and Yevgeniy Zelenko. Book of Stories. // Ukrainian Association of Women in Law Enforcement, 2021. 126 p.

Ганна ГУБІНА,
провідний науковий співробітник,
кандидат юридичних наук
(НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України)

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР В УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ: ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ

Україна знаходиться на шляху до членства ЄС. І це передбачає проведення реформ, вирішення та переосмислення багатьох проблем в нашій державі в умовах воєнного стану. Однією з них є наукова діяльність, яка у сучасності впливає, перш за все, на забезпечення економічного, екологічного та інших напрямків розвитку держави, на думку автора. Місць, де вона може здійснюватися, є багато. Одним із них є національний науковий центр (надалі – ННЦ). Вбачається актуальним проведення порівняльного аналізу такого явища в Україні та в державах-членах ЄС, де воно є. Наприклад, у Республіці Польща.

В Україні основними нормативно-правовими актами (надалі – НПА) є Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII (надалі – Закон № 848-VIII) та Положення про національний науковий центр, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19.03.1994 р. № 174 (надалі – Положення № 174) [1; 2]. У Республіці Польща – це Закон про Національний науковий центр від 30.04.2010 р. (надалі – Закон про ННЦ) [3].

Поняття «ННЦ» є притаманним обом законодавствам. Однак, із аналізу зазначеного вище українського законодавства, на думку автора, можна встановити, що чітке визначення останнього відсутнє, хоча в Україні їх нараховується 12 [4]. Проте, у п. 19 ст. 1 Закону № 848-VIII зазначено: «науковий підрозділ – це структурний підрозділ юридичної особи, основним завданням якого є провадження наукової, науково-технічної або науково-організаційної діяльності, у штаті якого посади наукових працівників становлять не менш як 50 відсотків. Типами наукового підрозділу є … центр» [1]. Вважаємо, що таке визначення для з'ясування базового поняття «центр» у ННЦ не може бути застосовано, бо містить деякі моменти у вигляді перепон: 1) структурний підрозділ юридичної особи, тобто певна частина. На думку автора, це повинна бути вся юридична особа; 2) у штаті наукового підрозділу посади наукових працівників становлять не менш як 50 відсотків. Така вимога потребує переосмислення згідно визначення терміну «науковий працівник» у п. 20 ст. 1 Закону № 848-VIII,

оскільки всілякий вчений з вищою освітою не нижче другого (магістерського) рівня та трудовим договором (контрактом) незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання може працювати у центрі, в т.ч. ННЦ. Більш правильним є вимога щодо наявності наукового ступеня [1].

Чинне законодавство України визначає суб'єктів, які можуть отримати статус ННЦ. Так, у п. 1 ст. 14 Закону № 848-VIII прописано: «наукова установа, університет, об'єднання наукових установ та (або) університетів, які мають унікальне дослідно-експериментальне устаткування, науковців та фахівців найвищої кваліфікації, результати наукових досліджень яких мають загальнодержавне значення та міжнародне визнання, для реалізації найбільш важливих та актуальних для держави напрямів розвитку науки і техніки та (або) інноваційної діяльності» [1]. В іншому НПА – це «науково-дослідна (науково-технічна) установа, університет, академія, інститут (об'єднання науково-дослідних, науково-технічних установ чи університетів, академій, інститутів), що проводять комплексні наукові дослідження загальнодержавного значення, визнані на світовому рівні» (п. 1 Положення № 174) [2]. Порівнюючи суб'єктів у цих НПА, що є різними за своєю юридичною силою, можна встановити наступне. По-перше, відсутні єдине бачення до таких суб'єктів та вимоги до форми власності у них. По-друге, вимоги до науковців та фахівців є суттєвими, вагомими, але вони є загальними, без уточнень, пояснень. Така ситуація надає можливість кожному суб'єкту даних правовідносин тлумачити останні на власний розсуд. По-третє, наявність унікального дослідно-експериментального устаткування. Однак, чинне українське законодавство не визначає ознаки чи перелік останнього. На думку автора, логічним є закріплення на законодавчому рівні переліку такого обладнання з усіма його технічними властивостями, а також країни виробництва, виробника, модель, марки, рік виробництва, ціна. По-четверте, «критерії надання та позбавлення статусу ННЦ, умови продовження строку дії такого статусу та особливості діяльності ННЦ визначаються Положенням № 174» (п. 3 ст. 14 Закону № 848-VIII) [1]. Уявляється, що при наявності зазначеного вище різного переліку суб'єктів, які можуть отримати статус ННЦ, така норма права лише ускладнює процедуру отримання розглядаємого статусу. Таке авторське бачення пов'язано з тим, що «метою надання науково-дослідній (науково-технічній) установі, університету, академії, інституту (об'єднанню науково-дослідних, науково-технічних установ чи університетів, академій, інститутів) статусу ННЦ є: а) реалізація державної підтримки установ, наукові дослідження яких мають

світове визнання або в проведенні яких держава має особливу потребу; б) сприяння розвиткові науково-технічного потенціалу загальнодержавного значення та забезпечення його ефективного використання; в) наукове забезпечення розв'язання найважливіших завдань розвитку економіки і соціальної сфери» (п. 2 Положенням № 174) [2]. І в цьому НПА знову чітко окреслений перелік суб'єктів, які можуть претендувати на отримання статусу ННЦ. Вказана мета у Положенні № 174, на думку автора, є загальною, без конкретних вимог, критеріїв і потребує перегляду та уточнення, бо кожен із таких суб'єктів вважає, що його дослідження є важливими для держави, а також лише він здатний надати вирішення «найважливіших завдань розвитку економіки і соціальної сфери» (п. 2 Положенням № 174) [2]. Представляється, що зараз вказаний статус може отримати всілякий суб'єкт із зазначеного переліку у п. 1 Положення № 174.

Коли таким суб'єктам надають аналізуємий статус, то «визначаються наукові та науково-технічні завдання, що відповідають економічним, екологічним, культурним, оборонним та іншим потребам держави і розв'язання яких покладається на цю установу як провідну у відповідній галузі. Перелік цільових завдань за поданням органу, до сфери управління якого належить ННЦ, затверджується МОН. Обов'язкові для виконання цільові завдання можуть також установлюватися ННЦ Кабінетом Міністрів України» (п. 4 Положенням № 174) [2]. Вважаємо, що тут необхідно внести зміни, оскільки відбувається прив'язка до конкретного суб'єкта, в якому працювали відповідні науковці та фахівці здатні надати очікуване рішення, а потім, наприклад, звільнилися. А інші науковці та фахівці неспроможні таке зробити. Для уникнення такої проблеми, на думку автора, такі завдання необхідно прописувати в єдиному НПА, який є у відкритому доступі та оновлюється щорічно, з метою надання можливості їх виконання будь-якому суб'єкту із вказаного переліку для подальшого обрання найбільш сучасних рішень цих проблем.

Таким чином, передбачений у вітчизняному законодавстві статус ННЦ знаходиться на шляху реформування.

У польському законодавстві під ННЦ розуміють орган виконавчої влади, створений для підтримки наукової діяльності у сфері фундаментальних досліджень, який розташований у місті Кракові (пункти 2, 3 ст. 1 Закону про ННЦ) [3]. «Орган виконавчої влади – це державна юридична особа, яка створюється на підставі окремого акту для виконання державних завдань» (ст. 18 Закону про державні фінанси від 27.08.2009 р.) [5]. «Наукова діяльність включає наукові дослідження, дослідницьку роботу та художню творчість. Наукове

дослідження – це діяльність, яка включає: 1) фундаментальне дослідження – це емпірична або теоретична робота, спрямована головним чином на отримання нових знань про основу явищ і спостережуваних фактів без прямого комерційного застосування; 2) прикладне дослідження» (пункти 1, 2 ст. 4 Закону про вищу освіту і науку від 20.07.2018 р.) [6]. Представляється, що таке визначення ННЦ є повним, бо чітко окреслені вимоги до останнього. На думку автора, у Республіці Польща такий центр єдиний, оскільки у п. 3 ст. 1 Закону про ННЦ зазначено його розташування виключно у місті Краків [3].

«До завдань ННЦ входить: 1) фінансування фундаментальних досліджень, що здійснюються у формі: а) науково-дослідних проектів, включаючи фінансування закупівлі або виробництва науково-дослідного обладнання, необхідного для реалізації цих проектів; б) науково-дослідних проектів, що не підлягають співфінансуванню з іноземних фондів та реалізуються в рамках міжнародних програм або ініціатив, оголошених у двосторонньому або багатосторонньому співробітництві, або дослідницькі проекти, що реалізуються з використанням великих міжнародних дослідницьких установ польськими дослідницькими групами; в) науково-дослідних проектів, що виконуються молодими вченими, в тому числі спрямованих на створення унікальної наукової майстерні або створення нової наукової групи; г) докторських стипендій та стажування після отримання докторського ступеня; ґ) науково-дослідних проектів для досвідчених вчених, які спрямовані на проведення піонерських наукових досліджень, у тому числі міждисциплінарних, важливих для розвитку науки, що виходять за межі поточного рівня знань і можуть призвести до наукових відкриттів; 2) фінансування наукових досліджень, крім зазначених у пункті 1, які не входять до сфери досліджень, фінансуємих Національним центром досліджень і розвитку; 3) контроль за виконанням наукових досліджень, зазначених у пунктах 1 і 2; 4) міжнародне співробітництво в рамках фінансової діяльності у сфері фундаментальних досліджень; 5) поширення інформації в науковому середовищі про оголошені ННЦ конкурси; 6) заохочення та моніторинг фінансування фундаментальних досліджень за рахунок позадержавних коштів; 7) виконання інших завдань за дорученням міністра, відповідального за вищу освіту і науку, важливих для розвитку фундаментальних наукових досліджень, у тому числі розроблення наукових програм, національної культури, із забезпеченням фінансування для виконання цих завдань; 8) фінансування премії ННЦ, що надається згідно з положенням, визначеним Радою ННЦ та затвердженим міністром, відповідальним за вищу освіту і науку» (п. 1 ст. 20 Закону про ННЦ) [3].

ННЦ може брати участь у реалізації програм, зазначених у Законі про засади реалізації завдань, що фінансуються з європейських фондів у фінансовій перспективі 2021-2027 років від 28.04.2022 р. У рамках виконання програм, зазначених у такому Законі, даний центр може також виконувати завдання, відмінні від зазначених вище (пункти 6, 7 ст. 20 Закону про ННЦ) [3].

Із аналізу закріплених на законодавчому рівні Республіці Польща завдань ННЦ вбачається, що вони є чітко визначеними, але їх перелік є відкритим. На думку автора, це пов'язано з членством ЄС та з постійними вимогами суспільства щодо нових науково-дослідних проектів.

Порівнюючи українське та польське ННЦ у розглянутих аспектах, можна дійти до наступного висновку: вони є різними за правовим статусом, кількістю та призначенням. В Україні статус ННЦ отримується відповідними суб'єктами без врахування форми власності, їх нараховується 12, передбачена державна підтримка відповідних ННЦ та розв'язання найважливіших завдань розвитку економіки і соціальної сфери, а у Республіці Польща – це єдиний центр, створений як орган виконавчої влади у вигляді державної юридичної особи, що надає різноманітну підтримку науковій діяльності у сфері фундаментальних досліджень. Чинне польське законодавство щодо ННЦ дозволяє розв'язувати найбільш ефективно та сучасно економічні, екологічні та інші питання у такій державі в різній площині. Вважаємо, що нашій державі, яка є кандидатом в члени ЄС, слід перейняти досвід Республіки Польща щодо ННЦ з метою вирішення актуальних проблем для сьогодення.

---

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (дата звернення: 24.11.2024).

2. Положення про національний науковий центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.1994 р. № 174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-94-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.11.2024).

3. Про Національний науковий центр: Закон від 30.04.2010 р. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20100960617 (дата звернення: 24.11.2024).

4. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Наукові інститути (установи). URL: https://registry.edbo.gov.ua/naukovi-instytuty/ (дата звернення: 24.11.2024).

5. Про державні фінанси: Закон від 27.08.2009 р. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20091571240 (дата звернення: 24.11.2024).

6. Про вищу освіту і науку: Закон від 20.07.2018 р. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668 (дата звернення: 24.11.2024).

Марія ДОЛИНСЬКА,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Мар'яна ДОЛИНСЬКА,
приватний нотаріус
(Львівський міський нотаріальний округ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ЧАСТОК (ПАЇВ) В УКРАЇНІ

У зв'язку з відкриттям ринку сільськогосподарських земель в Україні, відбувся ріст кількості виданих державними та приватними нотаріусами свідоцтв про право на спадщину, зокрема на земельні частки (паї).

Підтвердженням цього слугує інформація, що у 65% випадках змін власників земельних ділянок в Україні – це стосуються землі, яку отримують у спадок [1].

Прийняті у 1994–1994 роках Укази Президента України: «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» та «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» запровадили в державі паювання сільськогосподарських земель.

Зокрема, встановлено, що право на земельну частку (пай) мають члени колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, в тому числі пенсіонери, які раніше працювали в ньому і залишаються членами зазначеного підприємства, кооперативу, товариства. При паюванні вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) всіх членів підприємства, кооперативу, товариства є рівними [2].

Постановою Кабінету Міністрів України № 801 від 12 жовтня 1995 року затверджено форми сертифіката на право на земельну частку (пай) та зразок Книги реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай)» [3].

Однак на Львівщині процес розпаювання сільськогосподарських земель, розпочався значно раніше. 1 лютого 1993 року Львівська обласна рада ухвалою № 227 затвердила зразок «Сертифікату на право приватної власності на землю». При цьому, вищевказаний «до-

кумент» – сертифікат не відповідав формі «Сертифікату про право на земельну частку пай», який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 801 від 12 жовтня 1995 р. [4, с. 86].

З метою встановлення єдиної нотаріальної практики в державі, Міністерством юстиції України 24 березня 1997 року було підготовлено лист-роз'яснення щодо посвідчення угод про відчуження сертифікатів на земельну частку (пай). У ньому наголошується, що видача громадянам сертифікатів на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка та їх реєстрація здійснюється відповідною районною державною адміністрацією.

Земельний кодекс України 2001 року (у статті 25) розширив перелік суб'єктів, які мають право на отримання середньої земельної частки (паю). При приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій земельні ділянки передаються працівникам цих підприємств, установ та організацій, працівникам державних та комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю) [5].

У статті 2 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» 2003 року встановлено перелік документів, які підтверджують право на земельну частку (пай) [6].

І надалі основним документом, що посвідчує право на земельну частку (пай), є сертифікат на право на земельну частку (пай), виданий районною (міською) державною адміністрацією.

Також документами, що посвідчують право на земельну частку (пай) спадкодавця можуть бути :

свідоцтво про право на спадщину;

договори купівлі-продажу, дарування, міни, до яких додається сертифікат на право на земельну частку (пай);

рішення суду про визнання права на земельну частку (пай).

Ми погоджуємося з думкою Т. Коваленко, що земельна частка (пай) є особливою юридичною категорією, яку необхідно відмежовувати від виділеної в натурі (на місцевості) земельної ділянки [7, с. 52].

Загальновідомо, що видача свідоцтва про право на спадщину не створює нових прав у спадкоємців на майно, а лише підтверджує існуюче право, оскільки право на спадкове майно у спадкоємців виникає з моменту відкриття спадщини [8, с. 59].

При видачі свідоцтва про право на спадщину на земельну частку (пай), нотаріус дотримується вимог чинного законодавства, в

тому числі Цивільного та Земельного кодексів України, Закону України «Про нотаріат», а також численних нормативно-правових актів.

Окреме важливе місце у оформленні в нотаріальному порядку свідоцтв про право на спадщину належить Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (глава 10 «Видача свідоцтв про право на спадщину» розділу другого нормативно-правового акту) [9].

Нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину загалом зобов'язаний перевірити: факт смерті спадкодавця; час і місце відкриття спадщини; наявність заповіту, а у випадку спадкування за законом – підстав для закликання до спадкоємства за законом осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва; склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину.

На підтвердження цих обставин від спадкоємців обов'язково вимагаються відповідні документи.

Державні та приватні нотаріуси при видачі свідоцтв про право на спадщину на земельні ділянки використовують відомості з системи Єдиних реєстрів України. Зокрема, нотаріуси зобов'язані використовувати відомості наступних реєстрів: Спадкового реєстру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру.

Після видачі свідоцтва про право на спадщину за законом чи за заповітом на земельні частки (паї), нотаріус який провадив таку нотаріальну дію, зобов'язаний внести відповідні відомості до Спадкового реєстру.

Отже, отримання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на земельну частку (пай) є підставою для виділення в натурі (на місцевості) земельної ділянки, як власнику земельної частки (паю).

---

1. 567 тисяч гектар землі продали за три роки відкритого ринку. URL: https://zib.com.ua/ua/162135-567_tisyach_gektar_zemli_prodali za_tri_roki_vid kri togo_rink.html
2. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям Указ Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95. URL:https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/720/95#Text
3. Про затвердження форми сертифіката на право на земельну частку (пай) і зразка Книги реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай) : постанова Кабінету Міністрів України № 801 від 12 жовтня 1995 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-95-%D0%BF#Text
4. Долинська М. С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.

5. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14.

6. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 року № 899-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 38, ст.314.

7. Коваленко Т. О. Право на земельну частку (пай) у системі прав на землю в Україні. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 50–56.

8. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. Науково-довідкове видання. 2007. № 5. 96 с.

9. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2012 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text

Марія ДОЛИНСЬКА,
професор кафедри господарського-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Юлія МАКСИМОВИЧ,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дійсно, одним з головних способів запобігання юридичних дефектів у законодавчому регулюванні земельних відносин в сучасній Україні виступає забезпечення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

В Україні вже протягом тривалого часу здійснюють заходи з інтеграції держави в європейський правовий простір і виконання нею зобов'язань, узятих у межах Угоди про партнерство та співробітництво.

На думку Т. Середи, Укази Президента України: «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством» від 24 лютого 1998 р. № 148; «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615; «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» від 9 лютого 1999 р. № 145, заклали фундамент усебічного забезпечення процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [1].

У пункті першому розділу першого Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1496 від 16 серпня 1999 року встановлено, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу являється процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС [2].

Процес адаптації українського законодавства загалом так і земельного законодавства зокрема, відповідає положенням Закону

України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [3].

У пункті першому другого розділу вищевказаного закону передбачено наступні терміни:

– acquis communautaire (acquis) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ;

– адаптація законодавства – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з acquis communautaire [3].

На виконання вищевказаної Програми, Кабінетом Міністрів України 15 жовтня 2004 року прийнято Постанову № 1365 «Про деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4].

Н. Пархоменко зауважує, що адаптація (лат. adapto – пристосовую) – це процес пристосування до умов, які змінюються; у міжнародному праві адаптація є процесом приведення національного законодавства до норм і стандартів міжнародного права шляхом удосконалення національного законодавства (унесення змін і доповнень, затвердження нових нормативно-правових актів), укладення або приєднання до міжнародних договорів, що здійснюється вповноваженими органами державної влади шляхом правотворчості, планування, координації та контролю [5, с. 338–339].

Має рацію Т. Коваленко, що адаптацією земельного законодавства є процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів, які є джерелами земельного права України, у відповідність із acquis communautaire. Автор наголошує, що у ЄС діє принцип верховенства права ЄС над національним правом, що знайшов свої підтвердження у рішеннях Суду ЄС [6, с. 20].

Також автор наголошує, що з метою адаптації земельного законодавства до вимог ЄС відповідно до Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України, схваленою Європейською Радою 11 грудня 1999 р., Україна зобов'язана вживати рішучих заходів у галузі захисту навколишнього середовища, зокрема щодо захисту здоров'я населення від забруднення ґрунтів, а також у сфері раціонального та відповідального використання природних ресурсів. Напрямками реалізації зазначених заходів є удосконалення обліку забруднення земельних ресурсів твердими небезпечними відходами, розроблення національних

екологічних класифікацій, що відповідають міжнародним стандартам, проведення моніторингу екологічного стану навколишнього природного середовища з урахуванням стандартів ЄС, що передбачає вжиття таких заходів як створення сателітних екологічних рахунків та приведення у відповідність з ними системи показників статистичної звітності щодо охорони навколишнього середовища та природних ресурсів, проведення статистичного моніторингу екологічного стану навколишнього природного середовища з урахуванням стандартів ЄС [6, с. 23].

Орієнтуючись на досвід нормотворчої діяльності членів Європейського Союзу, на думку Т. Середи, необхідно максимально визначити й реалізувати правові норми та принципи національної правової системи з урахуванням норм і принципів європейського права [1].

Принципи земельного права – це основні керівні засади, значущі ідеї, постулати, які відображені у законодавчих та нормативно-правових актах державі та які випливають із змісту правових норм, правової доктрини та судової практики. Принципи земельного права спонукають до втілення прогресивних ідей в нове земельне законодавство шляхом внесення змін до численних нормативно-правових актів, та як наслідок, сприяють удосконаленню судової практики щодо вирішення земельних спорів [7, с. 124].

Зокрема, принцип екологізації землевикористання не лише використовується в земельному праві, але й він започаткував становлення нового комплексного міжгалузевого принципу аграрного права – принципу екологізації [8, с. 180].

Споглядаючи розвиток діджиталізації в усьому світі та на українських теренах зокрема, на думку М. Долинської, також відбувається зародження нового принципу діджиталізації земельного права. Автор стверджує, що згодом принцип діджиталізації займе належне та значуще місце серед загальних принципів українського законодавства [7, с. 124].

В Україні і надалі здійснюється процес щодо приведення законів та інших нормативно-правових актів з питань регулювання земельних відносин у відповідність до законодавства Європейського Союзу, в тому числі враховуючи стандарти ЄС, що в кінцевому результаті сприятиме поступовому зростанню рівня життя українського населення.

---

1. Середа Т. М. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 1(3). С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2012_1%283%29__7

2. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-#Text

3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text

4. Про деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1365-2004-%D0%BF#Text.

5. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним *правом: методи, етапи, види. Часопис* Київського університету права. 2012. № 1. С. 338-342. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_1_86

6. Коваленко Тетяна. Правові аспекти адаптації земельного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Публічне право*. 2016. № 2(22). С. 19-26.

7. Долинська М. С. Принципи земельного права. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С.121-125.

8. Долинська М. С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 179–182.

Наталія ІЛЬКІВ,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З набранням чинності Законом України від 31 березня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (далі – Закон про обіг земель) (1 липня 2021 року) пов'язують відкриття ринку землі в Україні. Тож відкритим він є уже біля 3,5 років, з них 2 роки і 10 місяців функціонує в умовах широкомасштабного збройного російського вторгнення.

В умовах воєнного стану у зв'язку з визнанням на державному рівні важливим завданням забезпечення продовольчої безпеки держави земельні відносини регулюються з допомогою спеціальних законодавчо встановлених механізмів. Оскільки ці механізми запроваджуються з урахуванням сучасних умов і потреб, то потребують дослідження з урахуванням їх відповідності нормам чинного законодавства та заявленим принципам державної політики України. Як слушно зазначає І. О. Костяшкін, «надважливою умовою ефективного та сталого використання земельних ресурсів є забезпечення балансу публічних та приватних інтересів у відносинах власності на землю як в мирний так і у військовий час» [1, с. 49].

На сьогодні напрацьована значна законодавча база, що визначає особливості земельних правовідносин, скореговані умовами воєнного стану. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. № 2145-IX [6], який визначив ряд особливостей та обмежень у реалізації права власності на землю, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 р. № 2247-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки» від 2 травня 2023 р. № 3065-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від

24 лютого 2023 р. № 2952-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 р. № 2698-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 6 лютого 2024 р. № 3563-IX, що спрямований на врегулювання питання встановлення та зміни цільового призначення земельних ділянок, для розміщення певних категорій об'єктів, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності» від 27 липня 2023 р. № 3272-IX, «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України» 30 червня 2023 р. № 3220-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму забезпечення землями сил оборони» від 4 вересня 2024 р. № 3948-IX та ін.

Умовно усю сукупність актів земельного законодавства «воєнного періоду» можна поділити на три групи: 1) акти, спрямовані на реалізацію земельних прав в умовах воєнного стану та створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану; 2) акти, спрямовані на забезпечення найбільш невідкладних та значущих потреб у земельних ділянках, які мають вагоме значення для національної економіки в умовах воєнного стану, зокрема для розміщення підприємств, що евакуюються із зони активних бойових дій, розміщення необхідних об'єктів для нетривалого перебування внутрішньо переміщених осіб, стійкої діяльності газотранспортної та газорозподільної систем, системи водопостачання і водовідведення, виробництва теплової енергії, е-комунікацій; 3) акти, спрямовані на забезпечення діяльності Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства оборони України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, а також для розміщення військових частин, військових навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, що перебувають у сфері управління зазначених органів та/або входять до структури ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Із системного аналізу норм земельного законодавства з врахуванням положень Закону про обіг земель слідує низка особливостей правового регулювання обігу земельних ділянок:

1) Власник вправі відчужити свою земельну ділянку як конкретному набувачеві за цивільно-правовими угодами, дотримуючись встановлених правил, так і продати її на земельних торгах.

Відповідно до ч.1 ст.135 ЗК України, продаж земельних ділянок, що перебувають у приватній власності, крім випадку, коли продаж земельних ділянок державним виконавцем, приватним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження», можуть здійснюватися на земельних торгах виключно з ініціативи власників земельних ділянок. Окрім того, власник земельної ділянки може продати на земельних торгах не тільки саму ділянку, а й право користування нею.

Щодо земельних ділянок державної чи комунальної власності законодавчо встановлена обов'язковість їх продажу або передачі у користування на конкурентних засадах (на земельних торгах), крім визначених ст.134 ЗК України випадків. Принциповим положенням ЗК України є заборона продажу земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім випадків реалізації особою переважного права на купівлю-продаж земельних ділянок, що передбачено п.6-1 Перехідних положень ЗК України.

За даними моніторингу земельних відносин Державної служби геодезії, картографії та кадастру, із моменту запуску ринку землі (з 01 липня 2021 року) станом на листопад 2024 року відчужено за такими цивільно-правовими угодами як купівля-продаж, міна, дарування, довічне утримання, – 386375 земельних ділянок, загальною площею 843873 га. За даними одного лише з майданчиків, акредитованих в системі Prozorro.Продажі, – Е-Тендер, у 2023 році було проведено 2134 земельних аукціонів, за результатами яких отримано 5000 га земель в оренду та 300 га придбано у власність.

2) Статтею 131 ЗКУ передбачено можливість набуття та переходу права власності на земельні ділянки шляхом укладення цивільно-правових угод, що здійснюється відповідно до ЦК України з урахуванням вимог ЗК ЦК України. Законодавчо визначеними дозволеними формами відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення (крім земельних ділянок несільськогосподарських угідь (крім земельних ділянок під польовими дорогами, запроектованими для доступу до земельних ділянок) та земельних ділянок для садівництва) приватної власності, є лише договори купівлі-продажу, дарування, довічного утримання (догляду), спадкового договору, міни, шляхом внесення до статутного (складеного) капіталу чи шляхом їх передачі у довірчу власність (у разі якщо

відповідно до закону право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється), чи шляхом звернення стягнення на них. Причому за договором дарування, довічного утримання (догляду), спадкового договору ці ділянки можуть бути відчужені лише на користь іншого з подружжя, родичів (дітей, батьків, рідних (повнорідних і неповнорідних), братів і сестер, двоюрідних братів і сестер, діда, баби, онуків, правнуків, рідних дядька та тітки, племінниці та племінника, пасинка, падчериці, вітчима, мачухи), а також встановлено обмежене коло випадків, коли можливе укладення правочинів щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення без згоди суб'єкта переважного права купівлі земельної ділянки.

3) Закон про обіг земель визначає широкий суб'єктний склад осіб, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (ч. 1 ст. 130 ЗК України) (з 1 січня 2024 року така можливість відкрита і для юридичних осіб). Водночас законодавством встановлено певні обмеження до набувачів таких ділянок. Щодо окремих категорій юридичних та фізичних осіб встановлено категоричну заборону на набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (за будь-яких умов, у тому числі у разі схвалення на референдумі рішення)).

4) Дієвою гарантією забезпечення нормативних положень щодо кола осіб, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, є закріплення обов'язку такої особи з відчуження протягом року з моменту переходу такого права, а у разі його невиконання – така ділянка підлягає конфіскації за рішенням суду (ст. 145 ЗК України). З метою недопущення набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення фізичними та юридичними особами, яким відповідно до законодавства заборонено набувати таке право, передбачено процедуру проведення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 ЗК України. Істотним нововведенням стало запровадження автоматизованого порядку цієї перевірки.

5) Купівля-продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення здійснюється з дотриманням переважного права на її придбання. У ст. 130-1 ЗК України визначені суб'єкти цього права, основні положення щодо реалізації переважного права на купівлю, передбачено з-поміж іншого державну реєстрацію наміру власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення, щодо якої встановлено переважне право її купівлі, продати її особі, яка не є суб'єктом такого переважного права. Державній реєстрації підлягає

намір щодо продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення виключно за наявності переважного права купівлі такої земельної ділянки у певного суб'єкта. Щодо правових наслідків такої реєстрації, то слід зазначити, що, по-перше, такий намір нормативно визначений як обтяження; по-друге, державна реєстрація припинення зазначеного наміру власника сільськогосподарської землі щодо її продажу здійснюватиметься без подання відповідної заяви про державну реєстрацію припинення обтяження одночасно з державною реєстрацією: набуття новим власником права власності на таку земельну ділянку; нового наміру цього власника щодо продажу цієї землі. Отже, власник не обмежується у можливості змінювати умови продажу та вправі реєструвати у подальшому намір продажу вже на нових умовах.

Важливість дотримання законодавства при їх проведенні полягає у тому, що суб'єкт переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення може у судовому порядку перевести на себе права та обов'язки покупця, сплативши вартість ділянки, зазначеної у договорі купівлі-продажу, укладеному власником землі з іншою особою, якщо така процедура буде порушена.

6) встановлені граничні допустимі норми набуття у приватну власність земель сільськогосподарського призначення. Відповідно до ч.3 ст.145 ЗК України, у разі порушення цих вимог земельні ділянки, площа яких перевищує встановлені граничні розміри, конфіскуються за рішенням суду;

7) до 1 січня 2030 року передбачається державне регулювання ціни продажу земель сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) – вона не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку. Крім того, ч. 5 ст. 130 ЗК України встановлено, що розрахунки, пов'язані із сплатою ціни земельних ділянок сільськогосподарського призначення за цивільно-правовими угодами, провадяться в безготівковій формі.

Так, важливо зауважити, що навіть в складних умовах воєнного стану провідним принципом землевикористання є забезпечення балансу публічних та приватних земельних інтересів. Водночас, виходячи з необхідності забезпечення функціонування держави в умовах збройної агресії росії, закладені норми, які призупиняючи дію окремих механізмів правового регулювання захисту приватних інтересів забезпечують пріоритет державних та суспільних інтересів над інтересами приватних осіб, зокрема, для забезпечення негайного залучення наявних сільськогосподарських угідь для виробництва продовольчої продукції; для забезпечення найбільш невідкладних та значущих потреб у земельних ділянках, які мають вагоме значення

для національної економіки в умовах воєнного стану, зокрема, для розміщення підприємств, що евакуюються із зони активних бойових дій, розміщення необхідних об'єктів для нетривалого перебування внутрішньо переміщених осіб, ведення сільськогосподарського товарного виробництва, стійкої діяльності газотранспортної та газорозподільної систем, системи водопостачання і водовідведення, виробництва теплової енергії, е-комунікацій; для забезпечення діяльності Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства оборони України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, а також для розміщення військових частин, військових навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, що перебувають у сфері управління зазначених органів та/або входять до структури Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Зважаючи, що ці правові норми розраховані лише на тимчасове застосування на період дії воєнного стану, то після його скасування та відновлення мирного життя повинно відбутись відновлення дії напрацьованих механізмів регулювання земельних відносин, які базуватимуться на балансі публічних та приватних інтересів у земельних відносинах.

Впровадження в умовах воєнного стану нових норм і правил, які регулюють земельні відносини, насамперед спрямоване на можливість реалізації конституційних прав громадян на вільне розпорядження своєю приватною власністю; встановлення прозорого, чіткого та, головне, ефективного управління земельними ділянками та ресурсами, але необхідними умовами формування цивілізованого ринку землі є забезпечення рівних умов доступу до ринку землі для всіх землекористувачів, підвищення прозорості використання землі й доступу до інформації, підвищення продуктивності використання земель за умови раціонального і невиснажливого використання земель,[2, с. 205] з включенням у правовий механізм цивільного обігу публічно-правові засоби впливу на суб'єктів земельних правовідносин.

---

1. Костяшкін І. О. Забезпечення прав на землю за особливих умов. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2022. С. 49–52.
2. Ільків Н. В. Особливості правового регулювання обігу земель в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С.202-206.

Наталія ІЛЬКІВ,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Валерія АФТАНАСІВ,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ МІННОЇ ЗАГРОЗИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Мінування земель, як наслідок тривалих збройних конфліктів, постало однією з найгостріших проблем сучасної України. За інформацією британського телеканалу Sky News, через повномасштабне вторгнення росії, на сьогодні заміновано до 40% території нашої держави, що дорівнює орієнтовно території Румунії чи Британії. [1, с. 14] Розмінування територій є тривалим та ресурсомістким процесом, який вимагає не лише значних фінансових витрат, а й чіткої координації зусиль державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства. За словами Прем'єр-міністра України для цього потрібно близько 37 мільярдів доларів та мінімум 10 років щоб усунути загрози і зробити Україну безпечною для проживання.

Масштабне забруднення вибухонебезпечними предметами має далекосяжні наслідки для України. По-перше, це створює безпосередню загрозу життю та здоров'ю людей. Міни та нездетоновані боєприпаси становлять смертельну небезпеку для цивільного населення, перешкоджають поверненню людей до своїх домівок та поверненню до звичного життя. По-друге, мінування значно ускладнює відновлення економіки регіонів, особливо сільського господарства, оскільки робить неможливим використання значних площ сільськогосподарських угідь. По-третє, мінування гальмує розвиток соціальної інфраструктури та перешкоджає наданню населенню необхідних соціальних послуг.

В умовах такої складної гуманітарної та економічної ситуації особливої актуальності набуває питання ефективного державного

регулювання земельних відносин. Хоча ЗК України є основним законодавчим актом у сфері земельних відносин, проблема мінування, особливо в умовах окупації, вимагає розробки додаткових правових норм. Існуючий законодавчий порядок не завжди відповідно реагує на ситуацію, коли права власників земельних ділянок суттєво обмежені через мінну загрозу.

Варто наголосити на тому, що російська агресія завдала значної шкоди аграрному сектору України. За попередніми оцінками, в дев'яти областях України потребують обстеження та, за необхідності, розмінування близько 470 тисяч гектарів земель сільськогосподарського призначення [1, с. 15]. Сільськогосподарські угіддя, які опинилися в зоні бойових дій, зазнали руйнувань, що призвело до значних економічних втрат для фермерів та держави в цілому. Зниження врожаїв, ускладнення логістики та інші негативні фактори підірвали продовольчу безпеку країни та її експортний потенціал [2, с. 1474].

Незважаючи на те, що Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] є важливим правовим інструментом в контексті даної теми, його положення, розроблені в мирний час, потребують адаптації до нових реалій, спричинених широкомасштабним мінуванням земель. В перспективі, законодавство має передбачити додаткові механізми для оперативного реагування на наслідки мінної загрози, визначення відповідальності за забруднення довкілля вибуховими речовинами та розробки ефективних програм із демілітаризації територій та відновлення екосистем.

Особливої актуальності в умовах війни набуває проблема обліку замінованих земельних ділянок. Відсутність централізованої, достовірної та постійно оновлюваної інформації про забруднені вибухонебезпечними предметами території створює значні ризики для усіх сфер суспільного життя. Зокрема, сільське господарство, як одна з ключових галузей економіки, зазнає значних збитків через неможливість ефективного використання земельних ресурсів. Фермери стикаються з невизначеністю щодо безпеки своїх полів. Як наслідок, це призводить до зниження обсягів виробництва, зростання витрат та на скорочення прибутків. Крім того, відсутність даних про замінування ускладнює процес відновлення інфраструктури, залучення інвестицій та стабілізації економічної ситуації в постраждалих регіонах.

Задля вирішення вищезазначеної проблеми, було створено аналітичну систему управління розмінуванням національного рівня, яка є інноваційним інструментом, що забезпечує комплексне управління процесом розмінування територій, постраждалих внаслідок

збройних конфліктів. Система дозволяє збирати, обробляти, аналізувати та візуалізувати дані про заміновані території, створюючи детальні карти мінних полів. Завдяки цьому, органи державної влади, місцевого самоврядування, гуманітарні організації та інші зацікавлені сторони отримують доступ до актуальної та достовірної інформації, необхідної для планування та проведення розмінувальних робіт, а також для забезпечення безпеки населення [4].

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 6 лютого 2024 р. слугував підставою створення реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами, з метою збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту відомостей про землі, забруднені вибухонебезпечними предметами, та землі, непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами. Порядок його ведення, адміністрування, користування затверджено постановою КМУ від 7 червня 2024 р. № 740.

Окрім того, Україна зробила важливий крок у подоланні наслідків війни – Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024 – 2026 роках» від 28.06.2024 р. №616-р ухвалена Національна стратегія протимінної діяльності [5]. Зазначений документ ставить за мету очистити території від мін, забезпечити безпеку населення та створити ефективну систему управління протимінною діяльністю. Стратегія передбачає комплексний підхід, включаючи обстеження територій, розмінування, інформування населення, реабілітацію постраждалих та міжнародну співпрацю. Реалізація Стратегії дозволить повернути людям можливість жити повноцінним життям, відновити сільське господарство, промисловість та інфраструктуру, а також сприяє залученню інвестицій в економіку України.

Важливим є активне впровадження сучасних технології для прискорення процесу гуманітарного розмінування. Як зазначають на державному рівні, завдяки партнерству з американською компанією Palantir, у майбутньому буде створена потужна аналітична система, яка на основі штучного інтелекту оброблятиме великі масиви даних про заміновані території, що дозволить точно визначити пріоритетні напрямки розмінування, оптимізувати використання ресурсів та пришвидшити відновлення територій. [6].

У підсумку доречно підкреслити, що для вирішення зазначеної проблеми необхідне ефективне державне регулювання земельних відносин, яке передбачає розробку та впровадження чітких механізмів оцінки масштабів мінування, забезпечення безпеки населення, сприяння відновленню земельних ресурсів, захисту прав власників земель та залучення інвестицій для розмінування та подальшого відновлення територій. А отже, комплексний підхід до вирішення проблеми мінування земель є необхідною умовою для відновлення України та забезпечення сталого розвитку нашої Держави.

1. Дайджест відновлення України №133 . Щотижневий огляд медіа, офіційних заяв та думок експертів на тему відновлення України 30 вересня – 06 жовтня 2024. 20 с.
2. Афтанасів В. М., Долинська М. С. Вплив мінування на екологічний стан територій. *The 10th International scientific and practical conference* «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (November 11–13, 2024) SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine. 2024. P. 1473–1478.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: *Закон України* від 25.06.1991 №1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text
4. Аналітична система управління розмінуванням національного рівня. *Municipal Technologies*. URL: https://magneticonemt.com/analitychna-systema-upravlinnya-rozminuvannyam-natsional%CA%B9noho-rivnya/
5. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024 – 2026 роках: *Розпорядження* Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 №616-р. URL:https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-protyminnoi-diialnosti-na-period-do-2033-roku-ta-zatverdzhennia-t280624
6. Штучний інтелект допомагатиме в розмінуванні території України. *Міністерство економіки України*. 2023 р. URL: https://me.gov.ua/ news/detail?lang=uk-ua&id=2142bf0a-bb4e-4b30-92b9-a52627c55467&title=shtuchniiinte-lektroz minuvannia

Любомира МЕЛЕХ,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Богдан МЕЛЕХ,
доцент кафедри права,
кандидат наук з державного управління, доцент
(Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Ґжицького)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКА ТА РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ВІДШКОДУВАННІ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПРАЦІВНИКОМ ЧИ ІНШОЮ ОСОБОЮ

Акцентуємо увагу на рішеннях, що допускає чинне законодавство для дотримання балансу інтересів працівника і роботодавця. Проаналізувавши зміст статті 130 Кодексу законів про працю України підставою притягнення працівника до матеріальної відповідальності є наявність прямої дійсної шкоди [1]. Щодо поняття прямої дійсної шкоди, то у законодавстві воно не розкривається. Однак це визначення є у пункті 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 р. № 14, відповідно до якого «під прямою дійсною шкодою слід розуміти втрату, погіршення або зниження цінності майна, необхідність для роботодавця провести витрати або зайві виплати на придбання, відновлення майна або на відшкодування шкоди, заподіяної працівником третім особам» [2]. Саме тому, за загальним правилом, якщо роботодавець відшкодував шкоду, заподіяну його працівником третій особі, то він має право стягнути із працівника суму, сплачену при відшкодуванні такої шкоди. При визначенні можливостей стягнення із працівника шкоди у порядку регресу, потрібно врахувати, що перелік обставин, що виключають матеріальну відповідальність працівника за КЗпП є набагато ширшим, аніж перелік обставин, що виключають цивільно-правову відповідальність. Щодо цивільного законодавства та згідно трудового, відповідальність (як матеріальна, так і майнова) виключається, якщо ж шкода заподіяна особою в разі здійснення нею права на самозахист чи внаслідок непереборної сили. Також не відшкодовується шкода,

що виникла через умисел потерпілого (стаття 1193 ЦКУ) [1]. Якщо ж заподіяння шкоди сталося в ситуації нормального господарського ризику, крайньої необхідності або в результаті невиконання роботодавцем обов'язку щодо забезпечення належних умов для зберігання майна довіреного працівнику, працівник не несе матеріальну відповідальність (стаття 130 КЗпП) [1], на відміну від роботодавця, на якого, за деякими винятками, в таких випадках покладається цивільно-правова відповідальність. Отже, при наявності хоча би однієї із зазначених підстав, роботодавець, незважаючи на понесені витрати, що він здійснив при компенсації шкоди заподіяної його працівником третій особі, не має права регресу до працівника.

Якщо ж пред'явлення регресної вимоги можливе, ситуація може розвиватися у декількох варіантах. По-перше, роботодавець має право відмовитися від стягнення із працівника заподіяної шкоди повністю чи у частині. По-друге, працівник має право письмово визнати свої зобов'язання з відшкодування шкоди, із зазначенням розміру і термінів платежів (частина 5 статті 130 КЗпП) [1]. У разі звільнення працівника, який дав письмове зобов'язання про добровільне відшкодування збитків, але відмовився відшкодувати зазначену шкоду, непогашена заборгованість підлягає стягненню лише в судовому порядку. По-третє, керівник має право своїм розпорядженням стягнути із працівника суму заподіяної шкоди, якщо її розмір не перевищує розміру середньомісячного заробітку і, а також, якщо не пройшло більше двох тижнів з дня виявлення заподіяної працівником шкоди (частина 2 статті 136 КЗпП) [1]. При цьому повинні дотримуватися правила статті 128 КЗпП (обмеження розміру відрахувань із заробітної плати). У всіх інших випадках стягнення із працівника сум заподіяної шкоди, в тому числі у регресному порядку, відбувається саме через суд. При тому дуже важливо зазначити те, що справи за позовами роботодавців до працівників про відшкодування шкоди у порядку регресу, заподіяної третім особам при виконанні працівниками своїх посадових обов'язків, відносяться до справ, що виникають з трудових відносин [2]. На це вказує і Верховний Суд у своїй постанові «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». Відповідно, якщо роботодавець висуває до працівника в порядку регресу вимогу про відшкодування шкоди, заподіяної працівником третім особам, то зазначена категорія справ підлягає розгляду у позовному провадженні судом [2].

Тут важливо також підкреслити те, що, відповідно до статті 1172 ЦКУ роботодавець не несе відповідальності, якщо працівник

заподіяв шкоду третій особі не при виконанні трудових обов'язків. У таких ситуаціях цивільно-правова відповідальність покладається на самого заподіювача шкоди [4, с. 12]. Винятком є випадок, коли на підставі статті 1187 ЦКУ обов'язок відшкодування шкоди покладається на роботодавця як власника джерела підвищеної небезпеки. Тобто, якщо в результаті використання транспортних засобів, механізмів, інших предметів, власником яких є роботодавець, або при здійсненні іншої діяльності, яка відноситься до джерел підвищеної небезпеки працівником заподіяно шкоди не при виконанні ним трудових (службових, посадових) обов'язків, відшкодування шкоди третій особі покладається на роботодавця з правом регресної вимоги до працівника [5, С. 99].

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.12.92 № 14 «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» дає судам таке роз'яснення: «під шкодою, завданою працівником третім особам, слід розуміти всі суми, які виплачені роботодавцем третім особам в рахунок відшкодування збитку»[2]. У даному випадку потрібно розуміти те, що працівник несе відповідальність лише у межах цих сум та тільки за умови наявності причинно-наслідкового зв'язку між винними діями (бездіяльністю) працівника та заподіяною ним шкодою третім особам.

Регресні зобов'язання за своєю правовою природою є досить складними, тому що їх виникнення та реалізація визначаються як нормами цивільного, так і трудового законодавства. Як свідчить практика, працівник, що заподіяв шкоду безпосередньо майну роботодавця, найчастіше виявляється у більш вигідному положенні у порівнянні із працівником, котрий заподіяв шкоду при виконанні трудових обов'язків третім особам. Це пояснюється і тим, що розмір збитку визначається для них по-різному. Стягненню із роботодавця (у разі заподіяння його працівником матеріальної шкоди третій особі) підлягає не лише пряма дійсна шкода, але й упущена вигода, що є передбачена нормами цивільного права, яка у порядку регресу автоматично перекладається на працівника. Шкода заподіяна майну роботодавця буде визначатися без урахування упущеної вигоди, оскільки згідно статті 130 КЗпП неодержані доходи стягненню із працівника не підлягає.

Не можуть бути стягнуті із працівника в порядку регресу також відсотки простроченої виплати роботодавцем грошового відшкодування потерпілому, так як обов'язок сплатити такі відсотки витікає з цивільно- правових відносин між роботодавцем та потерпі-

лим, й викликане невиконанням у термін зобов'язання роботодавця, а отже, не має причинно- наслідкового зв'язку з порушенням, допущеним працівником.

При визначенні розміру упущеної вигоди відповідно до норм цивільного законодавства передбачається, що при визначенні розміру шкоди беруться до уваги ціни, що існували в той час, коли зобов'язання мало бути виконано. Виходячи із обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування шкоди, взявши до уваги ціни, що були на день винесення рішення чи у день фактичного платежу.

Саме тому приходимо до висновку про те, що встановлення матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну його працівником, значно підвищує гарантії відновлення порушених прав та свобод людини. Проте остаточне покладення майнового тягаря на роботодавця не завжди є обґрунтованим і справедливим. Тому закон надає роботодавцю, котрий відшкодував шкоду перед третіми особами, право регресної вимоги до працівника, що завдав цю шкоду. Розмір регресної вимоги має відповідати обсягу виплаченого роботодавцем відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законодавчими актами. Із проведеного дослідження видно, що роботодавець має право на регрес тільки у тому випадку, якщо шкода була завдана протиправними та винними діями (бездіяльністю) працівника. У разі завдання шкоди правомірними та/або невинними діями (бездіяльністю) працівника остаточне майнове обтяження буде нести сам роботодавець. Однак варто зауважити, що дане питання не знайшло законодавчого закріплення.

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322 – VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення 19.11.2024).
2. Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками: постанова Верховного суду України від 29.12.92 р. № 14 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text (Дата звернення 19.11.2024 р.).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15 (дата звернення 19.11.2024)
4. Мартюк А. С. Загальна характеристика інституту регресних зобов'язань у цивільному праві України. *Dictum Factum*.2019. № 3. С. 12 – 17.
5. Лесько Ю. В. Володілець транспортного засобу як суб'єкт цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 97–101.

Любомира МЕЛЕХ,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Софія ПЕТРІВ
здобувач освітнього ступеня «магістр»
(Національна академія внутрішніх справ)

ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВІЙНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Повномасштабне вторгнення росії на територію України завдала доволі серйозні екологічні наслідки, які негативно впливають не лише на довкілля, але й на здоров'я населення, економічний розвиток та соціальну стабільність. Руйнування інфраструктури, забруднення природних ресурсів і деградація земель є одними з головних проблем, які постали перед країною. Водночас, відновлення України після війни відкриває унікальні можливості для модернізації екологічного законодавства, впровадження принципів стійкого розвитку та інноваційних підходів до управління природними ресурсами.

Метою даної статті є висвітлення основних екологічних викликів, які виникли внаслідок війни, аналіз наявного правового регулювання у сфері екологічної безпеки та пропозиції щодо перспектив розвитку екологічного законодавства в Україні.

Довготривалий вплив екологічних злочинів спричиняє підвищення рівня смертності та важких хвороб, адже загроза для життя походить не лише від безпосередніх воєнних дій, а й від забруднення довкілля. Відновлення еколого-економічної безпеки країни вимагатиме значного часу та зусиль [1].

Основними екологічними проблемами, які виникли внаслідок війни, в першу чергу є руйнування водопостачальних систем, розлив нафти, хімікатів та інших шкідливих речовин призвели до забруднення річок, озер, підземних вод тощо. Це створює серйозну загрозу для здоров'я населення і впливає на екосистеми.

Вибухи, пожежі, руйнування підприємств призвели до викиду токсичних речовин у атмосферу. Забруднення ґрунтів важкими металами та іншими хімічними речовинами ускладнює сільськогосподарське використання земель і негативно впливає на якість продуктів харчування.

Війна в Україні призвела до масштабних наслідків, що вплинули не тільки на економіку й інфраструктуру, але й на стан довкілля, спричинивши значні викиди забруднюючих речовин у повітря. Ці викиди мали катастрофічні наслідки, і сукупні збитки вже наблизилися до $4,2 млрд. Зокрема, шкода від лісових пожеж оцінюється у $1,8 млрд, від трав'яних пожеж – у $1,6 млрд, а від горіння нафти та нафтопродуктів – у $752 млн. До цих сум поки що не входять прямі збитки від підриву Каховської ГЕС на Херсонщині російськими окупантами 6 червня 2023 року [2, 3].

Масштабне знищення лісів та природних територій внаслідок бойових дій призвело до втрати існування багатьох видів рослин і тварин. Знищення природних екосистем загрожує подальшою екологічною деградацією. На територіях, де відбуваються бойові дії, залишаються нерозірвані боєприпаси, міни та уламки, що створюють серйозну загрозу для людей і довкілля. Неправильне зберігання або утилізація таких матеріалів може призвести до тривалого забруднення.

Екологічна безпека є одним з ключових аспектів національної безпеки, особливо у після воєнний період. Законодавство України містить ряд актів, спрямованих на захист навколишнього природнього середовища, проте теперішні умови вимагають їхнього перегляду та оновлення.

З урахуванням масштабу екологічних збитків, заподіяних війною, необхідно розробити нові нормативно-правові акти, які б регламентували процеси відновлення забруднених територій, відновлення природних ресурсів та екосистем. Наприклад, важливим аспектом є створення нормативної бази для очищення територій від мін та небезпечних відходів.

Окрім цього, в процесі євроінтеграції Україна повинна гармонізувати своє екологічне законодавство з законодавством Європейського Союзу. Це стосується, зокрема, впровадження стандартів у сфері захисту атмосферного повітря, управління відходами, охорони водних ресурсів та збереження біорізноманіття. Відбудова зруйнованих територій повинна базуватися на принципах стійкого розвитку. Для цього необхідно розробити законодавчі стимули для використання екологічно чистих технологій, розвитку відновлюваної енергетики та впровадження інноваційних підходів до управління природними ресурсами.

Важливим завданням у стратегії повоєнного відновлення України є пошук джерел і механізмів фінансування. До потенційних джерел належать: підтримка країн-партнерів, кошти, зібрані під час

волонтерських акцій та репарації з боку росії, надходження від фіскальної політики, а також перерозподіл бюджетних ресурсів [4].

Війна не лише принесла значні екологічні виклики, але й відкрила можливості для реформи екологічного законодавства. Варто виділити основні перспективами даної реформи:

По-перше, в рамках євроінтеграції Україна має імплементувати європейські директиви та стандарти у сфері охорони довкілля. Це в свою чергу дозволить не тільки підвищити рівень екологічної безпеки, але й створить передумови для залучення інвестицій у сферу екологічних технологій.

По-друге, перехід до стійкої економіки з акцентом на відновлювані джерела енергії та екологічно чисті технології може стати основою для післявоєнного відновлення. Українське законодавство має стимулювати розвиток подібних галузей через податкові пільги, грантові програми та підтримку на державному рівні.

По-третє, післявоєнна відбудова України має включати не тільки економічні та інфраструктурні аспекти, але й відновлення лісів, водних ресурсів та охоронюваних природних територій. Законодавство повинно забезпечити належні механізми для контролю за відновленням і охороною цих ресурсів.

Спершу необхідно проаналізувати ефективність поточної системи екологічного управління, включно з інституціями, що здійснюють екологічний контроль. Організації, такі як Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України і регіональні управління екології, потребують перегляду своїх функцій та повноважень, адже їхня ефективність залежить від здатності адаптуватися до нових умов [5].

Одним із ключових аспектів удосконалення екологічної політики в процесі відбудови є реформа інституційної структури управління. З огляду на руйнування інфраструктури, значні екологічні втрати та необхідність оперативного реагування на нові загрози, потрібно переосмислити ролі та функції державних і регіональних органів, що відповідають за екологічну політику [6, 7].

Підсумовуючи вищевикладене, доцільно зробити висновок, що екологічні виклики, які виникли внаслідок російсько-української війни, потребують термінового і комплексного вирішення. Правове регулювання відіграє ключову роль у процесі відновлення країни після конфлікту, забезпечуючи захист довкілля та стійкий розвиток. Вдосконалення екологічного законодавства, інтеграція європейських стандартів, створення правових механізмів для «зеленої» відбу-

дови та залучення міжнародної допомоги можуть стати основою для екологічно безпечного майбутнього України.

1. Сак И. В., Більо І. О., Ткачук Ю. Е. *Еколого-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка і суспільство.* 2022.№3 (Вип. 38). С. 56–58.

2. Природа та війна: як військове вторгнення росії впливає на природу України. URL: https://ecoaction.org.ua/pryroda-tavijna.html?gclid=CjwKCAjwr_CnBhA0EiwAci5sinU1nH4WpkwrSXtzKOAZmwX6uYE9cVr8ZXwQfQt398D8YAccrjp-RoCE5UQAvD_BwE (дата звернення 10.11.2024).

3. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану. Постанова КМУ № 303 від 13.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 10.11.2024).

4. Гнедіна К., Нагорний П. Загрози екологічній безпеці: реалії воєнного часу та економічне стимулювання повоєного екологічного відновлення України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. В. 4 (32), С. 39–52.

5. Екологічна політика. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostannya/ekologichna-polityka (дата звернення: 10.11.2024).

6. Перевєрзєва К. М. Екологічна політика європейського союзу : thesis. 2017. URL: http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/27763 (дата звернення: 03.10.2024).

7. Тарасенко А. В. Стратегія сталого розвитку: екологічна політика України. Київ: НІСД, 2013. 96 с.

Наталія МОКРИЦЬКА,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВАГІТНИХ ЖІНОК

Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [1, далі – КЗпП України] забезпечує підвищений рівень трудових гарантій для вагітних жінок, який повинен забезпечити кожен роботодавець, що є як фізичною так і юридичною особами. Однак досі в українському законодавстві не визначені ні умови ні порядок набуття статусу вагітної працівниці, що нерідко є причиною для зловживання жінкою своїм правом на отримання усього комплексу трудових прав, який передбачений для такої категорії працівників.

Уперше зловживання правом у трудових відносинах було визначено постановою Верховного Суду від 15 березня 2023 року у справі № 910/17459/20. Тут йшлося про дотримання працівником строків позивачем строку звернення до суду. Верховний Суд зазначив таке «Попередні судові інстанції правильно зазначили про те, що у трудових правовідносинах як працівник, так і роботодавець мають діяти добросовісно, не допускаючи дій, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Принцип добросовісності в трудовому праві характеризується прагненням суб'єктів належним чином, сумлінно здійснювати трудові права й виконувати обов'язки, передбачені трудовим законодавством та трудовим договором. Реалізуючи права і виконуючи обов'язки, суб'єкти трудових правовідносин зобов'язані утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди працівнику, роботодавцю, довкіллю або державі. Не допускаються дії працівника чи роботодавця, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах».

Під зловживанням трудовим правом для сторін трудових відносин варто розуміти особливу недобросовісну поведінку, пов'язану з навмисним створенням для працівника та (або) роботодавця ситуації правової невизначеності за межами права, з порушенням принципів справедливості, добросовісності та розумності [2].

Свого часу Я. В. Сімутіна визначила основні характерні риси зловживання правом як такі : така поведінка завжди є несумлінною; працівник діє навмисно, бажаючи одержати певну вигоду (наприклад, отримати середньомісячний заробіток за час вимушеного прогулу); його поведінка здатна завдати шкоди роботодавцю або заподіює її; відсутня пряма протиправність, і ситуація не конкретизується в нормативно-правових актах [3, с. 165].

Цікавих висновків доходить А. С. Сидоренко у своєму дисертаційному дослідженні, посилаючись на судову практику США стосовно закріплення у трудовому законодавстві положення про можливість роботодавця розірвати за своєю ініціативою трудовий договір із вагітними жінками, які недобросовісно користуються нормами трудового законодавства з метою завдати шкоди роботодавцю. Будь-яке приховування інформації, яку повинен працівник повідомляти роботодавцю, необхідно кваліфікувати як зловживання правом, а тому соціальні гарантії та норми не повинні діяти [4, с. 80].

Верховний Суд акцентує, що 47 КЗпП України передбачає права працівника отримати в день звільнення трудову книжку та копію наказу про звільнення, що кореспондується не лише з обов'язком роботодавця видати вказані документи, а й із добросовісною поведінкою самого працівника, який за наявності відповідної пропозиції роботодавця та фактичної можливості отримати ці документи, не ухиляється від їх отримання [2].

Аналогічний підхід можна застосувати у по відношенню до дотриманням роботодавцем гарантій для вагітних жінок, якщо йому не було надано інформацію, що підтверджує правові умови їх забезпечення. Зокрема, якщо вагітна працівниця не надала роботодавцю документу, що підтверджує стан її вагітності, то вона не може вважатися вагітною працівницею у розумінні положень КЗпП України. Зазначимо, що трудове законодавство не містить жодної норми, яка б ставила в залежність отримання гарантій від юридичного факту вагітності, який доведений у встановлений законом спосіб до відома роботодавця.

У новому світлі ця проблема розглянута у постанові Верховного Суду у справі № 761/9935/21 від 04 вересня 2024 року, де вперше застосовано положень цивільного законодавства, а саме статей 3, 13 та 16 Цивільного кодексу України. Відтак зловживання працівницею трудовими правами прирівнюється до свідомого зловживання гарантіями для вагітних жінок, які спрямовані передусім на захист життя та здоров'я матері та дитини її утробі в процесі виконання працівницею своїх трудових обов'язків [5].

Верховний Суд висловив правову позицію, що норми трудового законодавства безпосередньо не передбачають обов'язок працівниці повідомляти про свій стан вагітності, але цей обов'язок випливає із норм цивільного законодавства, зокрема статті 3 та 13 ЦК України, дію яких КЗпП України не виключає. Оскільки умови частини третьої статті 184 КЗпП України передбачають для роботодавця певний обов'язок (не звільняти вагітну працівницю), належне виконання якого не залежить повністю від нього у силу об'єктивних причин, то у тій частині, у якій це не залежить від роботодавця, якщо відсутні будь-які інші розумні підстави вважати, що цей роботодавець був поінформований про вагітність працівниці, яку він звільняє, це залежить від відповідної працівниці. Тому у цій частині, за умови, що ця працівниця обізнана про свою вагітність, – це обов'язок працівниці, що випливає з вимог цивільного законодавства не зловживати своїми правами та гарантіями й не спричиняти шкоди іншим особам шляхом їх реалізації. Однак, якщо сама ця працівниця не знала про свою вагітність до та на момент свого фактичного звільнення, а відтак з об'єктивних причин не могла повідомити про це роботодавця, який її звільняє, то також відсутні розумні підстави вважати недотриманими ним вимоги статей 3 та 13 ЦК України, що, у свою чергу, не може виключати застосування частини третьої статті 184 КЗпП України. У іншому випадку буде наявний дисбаланс між правами працівниці, захищеними КЗпП України з урахуванням і її обов'язку, передбаченого статтею 13 ЦК України, та правами товариства, гарантованими, відповідно до частини першої статті 47 ГК України [5].

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок, що свідоме неповідомлення вагітною працівницею про свій стан вагітності позбавляє її можливості вимагати від роботодавця виконання ним обов'язку щодо забезпечення гарантій, які передбачені для цієї категорії працівників і така недобросовісна поведінка працівниці вважається зловживанням правом.

---

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/322-08
2. Судова справа № 910/17459/20 від 15.03. 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109807474
3. Сімутіна Я. В. Зловживання правом як неправомірна реалізація норм трудового права. *Часопис Київського університету права.* 2019. №4. С. 164–168.
4. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин. : дис... канд. юрид. наук: 12.00. Х., 2012. 143 с.
5. Судова справа № 761/9935/21 від 04.09.2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121697795

Ірина РЕВАК,
професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки
факультету № 3 ІПФПНП,
доктор економічних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Дарія ОСТАПЧУК,
здобувач вищої освіти факультету № 2 ІПФПНП
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНІ ДЕВІАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Під час війни змінюється весь світогляд людини. У хвилини небезпеки вона почуває себе зовсім інакше, ніж у повсякденному особистому житті. Через це можуть проявитися окремі якості характеру, як позитивні так і негативні. Може одночасно і проявитися почуття больового збудження, радості, так і почуття приреченості і паніки. Розуміючи серйозність даної ситуації, дуже часто всі такі моменти є і проявами девіантної поведінки.

Страх є природною формою реакції на різні типи небезпек для людини. У нестандартній ситуації почуття небезпеки та паніка є природними явищами. Як приклад, те, що здавалося небезпечним годину тому, в даний момент можна оцінити як небезпечний фактор. Це певний результат на навколишній страх, як от, страх за сім'ю змінюється страхом за себе, страх виставити себе боягузом – страх бути вбитим тощо.

Поведінка людини під час бойових дій залежить від багатьох факторів, здатних негативно впливати на поведінку людини в цілому і на девіантну зокрема. Серед факторів, які можуть негативно вплинути на поведінку людини можна виділити і вплив стресу на військовослужбовців, тривалі фізичні та психологічні навантаження, постійних страх, тривога тощо.

Можна виділити причини порушення норм поведінки та розділити на певні категорії: першою проблемою є природа війни, що сприяє скоєнню військових злочинів; визначення цілей та мету війни; причини виникнення; причини соціально-психологічного характеру; причини особистісного характеру. Зрозуміло, що межі між зазначеними категоріями досить умовні і розмиті. Так, можна говорити про девіації, що орієнтовані на дотримання девіантами особистої вигоди у вигляді задоволення ідеологічних потреб, реалізації ідеологічних, етнічних та релігійних установок, отримання матеріальної

винагороди від противника, зміни у сприятливий бік умов свого існування, збереження життя. До цієї групи девіації можна віднести боягузтво, зраду, добровільну здачу в полон, мародерство, пияцтво, наркотизм та самогубство.

Боягузтво є поведінкою, коли під впливом страху ігноруються як моральні, такі фізичні якості, створюється загроза життю, соціальному статусу суб'єкта активності чи безпеки інших людей. Боягузтво є самостійною девіацією, що виявляється у самостійному припинені бойової активності та зайнятті «безпечного укриття», або залишенні поля бою. Боягузтво також може бути причиною або тлом інших видів поведінки, що відхиляється (дезертирство, самогубство, вбивство товаришів по службі, командирів, що вимагають продовження участі у бойових діях та ін.).

Боягузтво не тотожне страху. Страх на війні відчувають практично всі психічно здорові люди. Боягуз же ігнорує всі інші стимули, своє минуле і майбутнє, долю товаришів по службі, результати бою і віддається страху без залишку. Дезертирство – це важкий злочин з боку військовослужбовця, поєднаний зі страхом та зневагою до держави. Дезертирством може вважатися будь-яке незаконне самовільне залишення служби або частини для ухилення від проходження військової служби. Також дезертирство полягає в умисному нез'явленні на службу в разі призначення, переводу, відрядження з відпустки або медичного закладу.

Згідно з кримінальним законодавством України дезертири визнаються злочинцями, а їх дії, відповідно, кримінально караними діяннями. Відповідно до статті 408-ї Кримінального кодексу України за дезертирство передбачена санкція у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, а якщо особа при цьому вчиняє такі діяння зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб – на строк від п'яти до десяти років [1].

Ще більш серйозна відповідальність наступає, коли дезертир вчиняє такі дії в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, залишаючи своїх побратимів вмирати. Це є особливо тяжким злочином, саме тому дезертирів зневажають у будь-яких арміях світу. Відповідно до тяжкості злочину встановлена і санкція Кримінального кодексу України, відповідно яка передбачає за дезертирство в умовах воєнного стану або в бойових діях позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

З психологічної точки зору дезертирство є способом виходу з внутрішньо особистісної кризи шляхом вкрай конфліктного розриву із звичним соціальним оточенням, його нормами, що передбачає

настання соціальних санкцій. Причинами дезертирства можуть стати різні обставини – від боягузтва до психологічної та професійної непідготовленості до бойових дій. Своєрідною формою дезертирства є невмотивована відмова військовослужбовця брати участь у бойових діях, виконанні конкретного завдання.

У разі «спрацьовування» у груповій поведінці військовослужбовців психологічних законів натовпу можливе масове залишення ними поля бою. Особливо гостро і масово дезертирство проявляється у періоди загального зниження загального зниження морально-психологічного стану військ, різкого падіння військової дисципліни, зниження популярності війни та зростання антивоєнних настроїв у суспільстві, тривалого неуспіху (ураження, великі втрати) у збройному протиборстві з противником. Зрада на війні може сприйматися як невірність інтересам та цінностям групи членства, що передбачає можливість завдання їм серйозної шкоди.

Психологічними «пружинами» зради найчастіше виступають ідеологічні, релігійні розбіжності з групою членства, різноманітні образи, почуття ненависті, зневаги, помсти, а також прогнозування переходу в нову групу (до противника) як більш вигідного в матеріальному, моральному та інших відносинах. Зрада може полягати у повідомленні противнику стратегічно та тактично важливої інформації, проведення акцій саботажу, шкідництва та ін. [3].

Добровільна здача в полон є одним з різновидів зради, що є фізичним залишенням військовослужбовцями своєї групи і вступом до соціальної групи з невизначеним соціальним статусом, невизначеними перспективами особистої свободи та фізичного виживання в певних умовах. Психологічними стимулами до здачі в полон противнику виступають різні феномени, наприклад: особисті переконання, релігійна віра, впевненість у перемозі противника, ненависть, відчай, боягузтво, конфлікти з командирами і товаришами по службі, неприйняття норм та цінностей групи членства, незадоволеність психічними потребами тощо.

Членоушкодження полягає у нанесенні військовослужбовцями собі травм, поранень і каліцтв, що дозволяють уникнути або припинити участь у бойових діях. Найчастіше основною причиною членошкідництва є боягузтво, хворобливе переживання за свою долю. При цьому обираються такі способи заподіяння шкоди, щоб вони значною мірою не перешкоджали життю та діяльності в мирних умовах.

Мародерство – викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, незалежно від того, до якої армії вони належать. Зброя, боєприпаси, документи, що містять відомості військо-

вого характеру, інші речі, придатні для використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину.

Пияцтво – надмірне вживання спиртних напоїв, що не досягло рівня фізичної залежності організму від алкоголю. З психічної точки зору є явищем своєрідної компенсації, спробою психологічно відключитися із ситуації смертельної небезпеки, подолати страх, забути про втрати. Стимулом для зловживання спиртними напоями на війні певною мірою сприяє офіційна позиція військового керівництва з цього питання, наприклад, систематична видача особовому складу спиртного «для сміливості», «для зняття стресу та напруженості» та ін.

Вбивство командирів і товаришів по службі – являє собою крайній спосіб усунення перешкоди на шляху збереження або підвищення особистісного стану девіантна. Такі вбивства найчастіше відбуваються тоді, коли командир чи товариш по службі виступає для девіантна як своєрідна зовнішня інстанція совісті, провини, морального судді, що заважає реалізувати якісь моральні цілі чи ті, що відхиляються від соціальної норми.

Самогубство на війні явище особливе і важко зрозуміле. Фактично воно є формою інфантильної втечі з психотравмуючої ситуації. Сам факт того, що в ситуації, коли за бажання можна практично в будь-який час розлучитися з життям по-геройськи, людина обирає інший варіант смерті – засуджений за вірою і мораллю, – складний, суперечливий і важкий для осмислення. Адже нерідко людина зводить рахунки з життям саме через страх смерті. Тобто, боячись бути вбитою, людина завершує життя самогубством. Безумовно безліч різних причин, через які людина на війні вчиняє самогубство. Але практично завжди пусковим механізмом суїциду є наявність такої внутрішньоособистісної ціннісно-смислової кризи, яку людина не може подолати всіма наявними в її розпорядженні засобами і яка переживається як потужна особистісна емоційна драма [6].

Таким чином, поведінка людини на війні не тільки характеризується героїчними вчинками і самопожертвою, що окрилюють її душу, а й низинними проявами людської природи, проявами недоліків виховання, деструктивним впливом соціальних і бойових ситуацій. Розуміння основних видів та форм прояву девіацій дає можливість проводити цілеспрямовану профілактику та не допустити їх вкорінення.

Після завершення бойових дій військовий повертається до мирного життя. Однак, наслідком перебування особистості в травмуючих ситуаціях, є посттравматичний стресовий розлад або певні зміни в емоційній сфері. Незалежно від участі та функцій, які виконувала

особа у ході воєнних дій, брала активну участь у бойових діях чи була мирним жителем, травматизація через пережитий досвід може виявитися одразу як гостра реакція на стрес, аби бути пролонгованою у часі. Травматичний досвід воєнних дій може призводити до загострення інших соціальних проблем, наприклад, девіантної поведінки.

Тож актуальною є необхідність визначення наукових засад попередження посттравматичного стресового розладу в осіб, які постраждали від збройних конфліктів, а також шляхів подолання можливої протиправної та адаптивної поведінки, їх виявів після повернення у мирне життя.

Особистісні зміни, що відбуваються у військовослужбовця під час воєнних дій, виявляються незворотними. Участь у бойових діях має й негативні наслідки. Відповідно до результатів досліджень [2], 54 % військовослужбовців, які воювали в АТО, вживали алкоголь, а кожен четвертий з опитаних вживав наркотики або транквілізатори (переважно це військовослужбовці контрактної служби).

Стрес стає травматичним, коли результатом дії стресора є порушення у психічній сфері, яке відбувається за аналогією з фізичними порушеннями. Психологічні травми, отримані внаслідок участі у бойових діях, підпадають під класифікацію «посттравматичного стресового розладу». Наслідками військово-травматичного стресу є симптоми «психологічного захисту», розлади сну, кошмари, неперeборне відчуття тривоги, втрата відчуття радості й спокою.

Досвід країн, що перебували в конфліктних ситуаціях, засвідчує, що значне зростання насильства в протистояннях призводить до збільшення випадків домашнього насильства, насильства стосовно жінок та дітей як у період розростання самого конфлікту, так і після завершення. Особливо вразливою групою є жінки та діти із соціально незахищених катер огрій, сім'ї, члени яких загинули або поранені під час трагічних подій, зокрема вдови, які залишилися єдиними годувальника родин, сім'ї, які стають внутрішніми мігрантами. Особливої уваги потребують діти із сімей, у яких загинули їхні рідні та близькі, друзі й знайомі. Так, після повернення з війни у В'єтнамі, наклали на себе руки втричі більше ветеранів, ніж загинуло, третина ув'язнених в американських в'язницях тоді були учасниками війни у В'єтнамі [4].

Визнаючи сутність девіантної поведінки, необхідно зазначити, що вона поділяється на два типи. До першого типу належить така поведінка, що набирає суспільно несприятливих, навіть дуже небезпечних форм, унаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Другий тип девіантної поведінки пов'язаний із

процесом розвитку суспільства, застаріванням його соціальних норм, критеріїв і стандартів, які необхідно змінювати, оскільки вони гальмують процеси суспільного розвитку. Аналізуючи поведінку солдатів і офіцерів, зауважимо, що поряд із реальним героїзмом, взаємовиручкою, бойовим братерством та іншою відносно позитивною атрибутикою війни, спостерігаються і випадки грабежів й вбивств, жорстоких катувань, нелюдського поводження з полоненими, а також випадки сексуального насильства щодо мирного населення. Збройний розбій і мародерство становлять невід'ємну частину війни та є непоодинокими, а типовими явищами для кожної з воюючих армій, що вступає на землю супротивника.

Повномасштабна війна в Україні характеризується унікальним і інтенсивним застосуванням засобів ураження різного роду. Делінквентній поведінці в збройних силах сприяють такі важливі соціальні фактори: труднощі в проходженні військової служби, її кардинальна відмінність від цивільного життя, травматичні життєві обставини тощо [5]. Тому ніхто не наважиться сказати, що війна впливає на психіку добре, вона навпаки призводить до психічних розладів, високого рівня стресу та неспокою як у військовослужбовців, так і членів їхніх сімей.

1. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Кузьменко Т.М. Соціологія. Навчальний посібник. Центр наукової літератури. 2010. 320 с.
3. Лапан Т. Д. Репрезентація збройного конфлікту на сході України в жіночих біографічних інтерв'ю. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2017. № 11. С. 159–172.
4. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині в 80–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *СОЦІУМ*. Альманах соціальної історії (2005).
5. Мигдаль О. Юридичні поради URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/dezertyrstvo (дата звернення 21.10.2024)
6. Святненко І. О. Девіації в українській гендерній культурі: соціосистемологічний аспект. *Грані* 20. 2017. № 6. С. 17–22.

Оксана РУДАНЕЦЬКА,
доцент кафедри права,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет природокористування)
Софія МИХАЛЕВИЧ,
студентка факультету управління, економіки та права
(Львівський національний університет природокористування)

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЗА ТРУДОВИМ ДОГОВОРОМ

Працевлаштування в Європейському Союзі за трудовим договором відкриває широкий ринок праці, де діють спільні правила щодо працевлаштування, соціального забезпечення та охорони праці. Це особливо актуально для українців, які прагнуть реалізувати свій професійний потенціал за кордоном.

Трудові договори в ЄС є ключовим інструментом регулювання відносин між працівниками та роботодавцями. Вони визначають права та обов'язки сторін, умови праці, тривалість робочого часу, рівень заробітної плати, відпустки та додаткові соціальні гарантії, зокрема соціальне страхування. Європейське трудове законодавство також гарантує високий рівень захисту прав працівників, зокрема рівну оплату праці, захист від дискримінації, безпечні умови праці та дотримання соціальних стандартів.

Сучасний етап розвитку права Європейського Союзу засвідчує, що трудове право є одним із небагатьох галузевих утворень, які в сукупності формують систему права Європейського Союзу. Хоча досі залишається дискусійним саме поняття «Трудове право Європейського Союзу», адже його регулятивна роль є невіддільною від трудового права держав – членів ЄС.

Особливості працевлаштування в країнах ЄС значною мірою залежать від національного трудового законодавства кожної держави – члена, хоча основи визначаються Європейськими директивами та регламентами. Для громадян третіх країн, зокрема України, важливо отримати дозвіл на роботу, виконати вимоги візового режиму та дотримуватися умов трудового договору.

Серед переваг, які пропонує Європейський Союз: доступ до різноманітної та висококваліфікованої робочої сили; розвинені дослідницькі та інноваційні екосистеми в межах усього регіону; свобода пересування працівників, що сприяє їхньому легкому переміщенню між країнами-членами [1, с. 609].

Втім, варто враховувати й низку викликів, пов'язаних із європейським трудовим законодавством:

– Попри загальноєвропейські директиви, кожна країна-член реалізує трудове законодавство по-різному, створюючи складну й неоднорідну систему правил.

– Перевага на боці працівників: законодавство ЄС забезпечує їхній захист, запроваджуючи суворі вимоги щодо умов звільнення, робочого часу та прав на відпустку.

– Загальний регламент захисту даних (GDPR) запроваджує строгі правила обробки персональної інформації працівників, вимагаючи відповідального управління даними у кадрових процесах.

Трудові договори в ЄС регулюються поєднанням національного законодавства та директив ЄС. Ці правила гарантують, що трудові договори є справедливими, прозорими та підлягають виконанню. Вони охоплюють такі важливі аспекти, як умови найму, умови праці та механізми вирішення спорів.

Законодавство ЄС забезпечує надійний захист від несправедливого звільнення, гарантуючи, що звільнення є обґрунтованим і дотримується процесуальна справедливість. Щоб запобігти несправедливому звільненню, роботодавець повинен вжити певних заходів, таких як надання поважної причини та права на оскарження [2, с. 86].

Отже, стандартна зайнятість залишається основною формою праці в ЄС, проте європейські ринки праці демонструють дедалі більшу різноманітність форм зайнятості. Очікується, що деякі з нових видів зайнятості продовжать розвиватися завдяки двом ключовим факторам: переходу до цифрових технологій та світовими змінами, які впливають на появу нових форм праці. Багато з нових форм зайнятості виникають через потребу роботодавців або працівників у більшій гнучкості. Водночас під час їхнього впровадження важливо забезпечити, щоб ця гнучкість не порушувала трудові права працівників та не відкидало наявності трудових договорів.

Особливу увагу слід приділяти питанням робочого часу працівників їхньому здоров'ю та безпеці у контексті таких форм зайнятості, як мобільна робота, що базується на ІКТ, робота через платформи та ін.

Однак для деяких нових форм зайнятості невизначеність щодо статусу працівників може стати причиною посилення сегментації ринку праці.

Офіційне працевлаштування в Європейському Союзі на основі трудового договору є ключовим механізмом регулювання трудових

відносин, що гарантує захист прав працівників і підтримує соціальну стабільність. Європейське законодавство, засноване на принципах рівності, безпеки праці та соціальної справедливості, встановлює високі стандарти для робочої сфери [2, с. 330].

Робота за трудовим договором у ЄС сприяє професійному розвитку працівників, забезпечує їхній соціальний захист і сприяє динамічному розвитку ринку праці.

_____

1. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 704 с. URL: https://pidru4niki.com/1584072048487/pravo/pravo_yevropeyskogo_soyuzu (дата звернення 23.11.2024).

2. Щербина В. І. Концепція гідної праці в міжнародно-правових актах і законодавстві України: порівняльно-правові аспекти. *Публічне право.* 2020. № 1 (37). С. 86.

3. Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. С. 596.

Оксана СТАСІВ,
доцент кафедри соціального права,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет Імені Івана Франка)

ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРО НАДОМНУ РОБОТУ

Згідно діючого законодавства надомною роботою є така форма організації праці, за якої працівник виконує роботу за місцем проживання або в інших визначених ним приміщеннях, але поза виробничими чи робочими приміщеннями роботодавця то її основною ознакою вважаю за необхідне визначити закріплену робочу зону, де працівник використовує технічні засоби як-от: інструмент, прилади, інвентар, необхідні, щоби виробляти продукцію, надавати послуги, виконувати роботи або функції, передбачені установчими документами роботодавця (ч. 1 ст. 60-1 КЗпП).

З огляду на формулювання стаття 1 Конвенції МОП про надомну працю № 177 та пункт 1 Рекомендацій МОП щодо надомної праці № 184 ознаками надомної роботи є те що вона виконується за місцем проживання працівника або в інших приміщеннях за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; за винагороду; із метою виробництва товарів або послуг, згідно з вказівками роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші використовувані ресурси. Наприклад, вдома можуть працювати швачка, реставратор килимів, укладальник-пакувальник.

При укладенні трудового договору із надомним працівником роботодавець обов'язково має врахувати ряд особливостей з його укладення. Так, з надомним працівником оформляють письмовий трудовий договір згідно Типової форми письмового трудового договору затвердженої Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [1]. Але під час карантину та воєнного стану можете запроваджувати надомну роботу – наказом, без письмового договору. Коли карантин та воєнний стан закінчаться, доведеться оформити письмовий трудовий договір. Період, упродовж якого працівник працюватиме як надомник, визначається саме у письмовому трудовому договорі та (або) наказі про надомну роботу.

Надомну роботу роботодавець може запровадити тимчасово, наприклад, на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством,

та (або) у разі загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру (ч. 8 ст. 60-1 КЗпП).

КЗпП не визначає, який державний орган ухвалює рішення про наявність таких загроз та упродовж якого строку вони існуватимуть. Наприклад, режим надзвичайної ситуації на території конкретного району чи міста вводять рішенням райдержадміністрацій та ОМС [2] . За діючим законодавством конкретне рішення про запровадження надомної роботи ухвалює роботодавець. Вважаємо, що рішенням роботодавця, зафіксованим у наказі, правомірно запровадити надомну роботу у разі аварії, пожежі, стихійного лиха та інших ситуацій, що загрожують життю чи здоров'ю працівника. Також вважаю за можливе тимчасово запровадити надомну роботу за домовленістю сторін трудового договору, зокрема під час карантину чи інших надзвичайних ситуацій.

При укладенні трудового договору про надомну роботу обов'язково зазначається де його робоче місце [3]. І хоча зазвичай робоче місце є додатковою умовою трудового договору, проте не в цьому випадку, адже робоче місце працівника є фіксованим і не може бути змінене з ініціативи працівника без погодження з роботодавцем. Винятком є неможливість виконання роботи на фіксованому робочому місці з незалежних від працівника причин. У такому разі працівник має право змінити робоче місце за умови повідомлення роботодавця не менше ніж за 3 робочих дні. Якщо з надомником укладають письмовий трудовий договір, адресу робочого місця надомника вказують у договорі. Якщо ж надомну роботу запроваджують лише наказом, у ньому фіксують адресу робочого місця надомника, оскільки п. 6 Типової форми трудового договору про надомну роботу, затвердженої Наказом № 913-21, передбачає вказувати адресу, за якою знаходиться робоче місце працівника.

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, механізмів, устаткування, стан засобів захисту, що використовуються працівником, повинні відповідати вимогам нормативних актів про безпеку праці, а також забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на роботодавця.

При укладенні трудового договору про надомну роботу на роботодавця покладається також обов'язок систематично проводити інструктаж (навчання) працівника з питань охорони праці та протипожежної безпеки в межах використання таким працівником обладнання та засобів, рекомендованих або наданих роботодавцем.

Варто наголосити, що надомна робота може бути запроваджена виключно для осіб, які мають практичні навички виконання пев-

них робіт або можуть бути навчені таких навичок. При цьому на працівників поширюється загальний режим роботи підприємства, якщо інше не передбачено в трудовому договорі. Тривалість робочого часу не більше 40 год на тиждень, якщо законодавство не передбачає скороченої тривалості робочого часу.

Роботодавець самостійно вирішує, у який спосіб доручати працівникові роботу і контролювати її виконання, і забезпечує достовірний облік виконаної роботи. Також роботодавець повинен забезпечити працівника засобами виробництва, матеріалами та інструментами, якщо інше не передбачено трудовим договором. Працівник у разі використання своїх інструментів має право на компенсацію відповідно до положень статті 125 КЗпП України.

Загалом надомна робота не впливає на загальний обсяг трудових прав працівника, тому надомні працівники мають за загальним правилом право на мінімальний розмір заробітної плати, право на відпустку мінімальної тривалості 24 календарних дні, тривалість роботи в тиждень не більше 40 годин. Такому працівникові може бути встановлено випробування при прийнятті на роботу тощо.

При оформленні трудового договору надомний працівник повинен подати роботодавцеві ряд документів, які передбачені статтею 24 КЗпП України. У її п. 2 зазначається, що це паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудова книжка (у разі наявності) або відомості про трудову діяльність з реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а у випадках, передбачених законодавством, – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я, відповідний військово-обліковий документ та інші документи. При укладенні трудового договору громадянин, який вперше приймається на роботу, має право подати вимогу про оформлення трудової книжки.

Ч. 3 ст. 24 КЗпП України встановлює обов'язкову вимогу про повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Трудові договори, які укладаються на підприємстві, установі, організації пропонується реєструвати у спеціальному журналі. Типової форми журналу немає, тому форма може бути довільна. Для прикладу запропоную вести нумерацію в журналі наростаючим підсумком. Закривати журнал підсумковим записом після завершення діло-

водного року не треба. Журнал реєстрації трудових договорів – це перехідна форма. Її ведуть із моменту реєстрації першого письмового трудового договору увесь час роботи підприємства. Якщо в журналі закінчилося місце, то потрібно завести том 2 [4].

Пріоритетне право на укладення трудового договору про надомну роботу, за умов наявності практичних навичок, мають вагітні жінки, працівники, які мають дитину віком до трьох років або здійснюють догляд за дитиною відповідно до медичного висновку до досягнення нею шестирічного віку, працівники, які мають двох або більше дітей віком до 15 років або дитину з інвалідністю, батьки особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, а також особи, які взяли під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, можуть працювати на умовах надомної роботи, якщо це можливо, зважаючи на виконувану роботу, та роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби (ч. 11 ст.60-1 КЗпП).

Разом з тим Положенням про умови праці надомників, затвердженe постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 29 вересня 1981 року № 275/17-99 передбачено переважне передбачено переважне право на укладення трудового договору про роботу на дому, а саме: жінки, що мають дітей віком до 15 років; інваліди й пенсіонери (незалежно від виду призначеної пенсії); особи зі зниженою працездатністю, яким в установленому порядку рекомендовано роботу в надомних умовах; особи, що доглядають за інвалідами або членами сім'ї, які тривалий час хворіють і за станом здоров'я потребують догляду; особи, зайняті на сезонних роботах (у міжсезонний період), а також які навчаються в навчальних закладах з очною формою навчання; особи, які з об'єктивних причин не можуть бути зайняті безпосередньо на виробництві в цій місцевості (наприклад, у районах і місцевостях, що мають вільні трудові ресурси).

Отже, категорії осіб, які мають переважне право на укладення трудового договору про надомну роботу у цих нормативно-правових актах відрізняються. Вважаю, що оскільки КЗпП України є актом, який має вищу юридичну силу, аніж підзаконний акт постанова Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС, то застосовуємо п. 11 ст. 60-1 КЗпП України.

---

1. Про затвердження типової форми трудового договору про надомну роботу: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 р. № 913-21. URL: https://zakon. rada. gov.ua/laws/show/z0886-21#n14

2. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова КМУ від 09.01.2014 № 11. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text

3. Іваницький А. Повна матеріальна відповідальність працівника – чи можливо реалізувати на практиці? URL:https://www.hsa.org.ua/blog/povna-materialna-vidpovidalnist-pracivnika-ci-mozlivo-realizuvati-na-praktici

4. Про затвердження Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, із зазначенням строків зберігання документів: Наказ Мін'юсту від 12.04.2012 № 578/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z0571-12#Text

Ігор ТАЦИШИН,
адвокат, доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського)
Тетяна КУРЧАБА,
завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін
кафедри фізичного виховання і спорту, доцент
(Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського)

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ОПЛАТИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ БЮДЖЕТНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна, яка триває в Україні, диктує потребу у нових поглядах на суспільно-політичні процеси загалом та забезпечення мінімальних державних гарантій, які повинні відповідати реальним економічним показникам та не ставити працівників бюджетної сфери на межу виживання.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До числа основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом [1].

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [2].

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт). Мінімальна за робітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників [3].

У відповідності до ст. 3 Конвенції Міжнародної організації праці №131, прийнятої у 1970 році (ратифікована Україною у 2005 році), визначено, що під час визначення рівня мінімальної заробітної плати потрібно враховувати,як потреби працівників та їхніх сімей, так і економічні фактори[4].

Згідно ст. 8 Закону України «Про державний бюджет України на 2025 рік» мінімальна заробітна плата складаєу місячному розмірі: з 1 січня у місячному розмірі – 8000 гривень, у погодинному розмірі – 48 гривень.

Дані показники збережені на рівні 2024 року.

Нарахування та виплата заробітної плата працівників бюджетної сфери здійснюється у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. №1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» [5].

Основою для обрахунку заробітної плати є розмір І тарифного розряду єдиної тарифної сітки, що становить з 1 січня 2024 року – 3195 гривень та дані показники будуть збережені у 2025 році.

З огляду на підвищення оплати праці працівників державних органів влади та місцевого самоврядування, працівники бюджетної сфери підтримали електронну петицію «Прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про підвищення І тарифного розряду Єдиної тарифної сітки до розміру 3600 грн» [6].

Дане рішення вкрай необхідне з метою забезпечення диференціації заробітної плати працівників закладів освіти, культури та охорони здоров'я з урахуванням професійної кваліфікації, складності, важливості, відповідальності їхньої роботи.

Петиція набрала необхідну кількість голосів та за результатом її розгляду Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову від 08.11.2024 р. № 1286 «Деякі питання оплати праці педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти» [7].

Даним документом педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти державної і комунальної форми власності встановлено щомісячну доплату за особливі умови роботи: з 1 січня 2025 р. – у розмірі 1300 гривень, з 1 вересня 2025 р. та до кінця календарного року, в якому припинено або скасовано воєнний стан, – у розмірі 2600 гривень.

Дана постанова, нажаль, не врахувала підвищення оплати праці працівників закладів вищої освіти, культури, охорони здоров'я, що може свідчити про наявність ознак дискримінації.

Загостренню даної ситуації також сприяють ріст інфляції та прийняття Верховною Радою України законів, що збільшують розмір військового збору з заробітної плати працівників з 1,5% до 5%.

Ситуація в Україні з оплатою праці працівників бюджетної сфери не в повній мірі відповідає стаття 24 Конституції України, яка гарантує всім громадянам рівні права та відсутність привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками, як і Плану внутрішньої стійкості України, який був презентований Президентом України.

Органи державної влади повинні скеровувати свої зусилля на реальні дії, що повинні вирішувати першочергово питання збільшення добробуту громадян України шляхом обрахунку та встановлення прожиткових мінімумів і визначення розміру мінімальної заробітної плати та І тарифного розряду Єдиної тарифної сітки на реальних показниках споживчого кошику що частково буде слугувати фактором, який впливає на міграційні процеси в Україні.

---

1. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5.10.2000 р. № 2017-III // Вісник Верховної Ради України. 2000. № 48. Ст. 409.
2. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 року № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 38. Ст. 348.
3. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р., № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 17. Ст. 121.
4. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються: Закон України від 19.10.2005 № 2997-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2. Ст. 40.
5. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002р. № 1298 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.12.2024).
6. Прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про підвищення І тарифного розряду Єдиної тарифної сітки до розміру 3600 грн.: Електронні петиції Кабінет Міністрів України URL: https://petition.kmu.gov.ua/petitions/7065?fbclid=IwY2xjawE0EVlleHRuA2FlbQIxMQABHQnyPkhKA1tk9zS9sQfkvO3-_z57EUuavEy5uAfmiySnahAPlDaPh7bg2w_aem_AhNTsRXIaA4ramiuCkyKlA (дата звернення: 06.12.2024).
7. Деякі питання оплати праці педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2004 р. № 1286 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.12.2024).

Леся ХОМКО,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СПОСОБИ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Відповідно до ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації [1]. Ці права включають правомочність (можливість) цієї особи брати участь в управлінні юридичною особою, отримання певної частки прибутку (дивідендів) від діяльності цієї організації та активів у випадку ліквідації останньої відповідно до закону. Детальний перелік прав такої особи визначається у спеціальних законах, а також у статуті юридичної особи.

Корпоративні права учасників господарського товариства – це сукупність майнових і немайнових прав, які виникають у осіб внаслідок їхньої участі в статутному капіталі товариства. Ці права дозволяють учасникам впливати на управління компанією, отримувати частку прибутку та захищати свої інтереси в рамках діяльності товариства [2].

Відмітимо, що корпоративні права особи – це права особи, яка внесла свою частку (гроші, інше майно тощо) до певної компанії. Однак, залежно від типу компанії та способу внеску особи власник корпоративних прав може отримувати дохід від діяльності цієї організації або брати участь в її управлінні.

У зв'язку із збільшення кількості юридичних осіб корпоративного типу дедалі частіше виникають питання щодо захисту корпоративних прав їх учасників. Крім базових принципів захисту та наявних у законодавстві інструментів врегулювання корпоративних спорів, суб'єкти господарювання потребу способів захисту.

Щодо способів захисту, то варто зазначити, що спосіб захисту втілює безпосередню мету, якої прагне досягти суб'єкт захисту (позивач), вважаючи, що таким чином буде припинено порушення (чи оспорювання) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав [3].

Відповідно до ст. 13 Конвенції про захист прав та основоположних свобод кожен, чиї права і свободи, визначені у Конвенції, пору-

шено, повинен отримати ефективний засіб правового захисту у національному органі, незважаючи на те, що порушення вчинено особами, які діють в офіційній якості.

За юридичним і матеріальним змістом, формами і підставами застосування способів захисту корпоративних прав можна класифікувати на певні види: фактичні дії уповноважених суб'єктів, заходи оперативного впливу при порушенні корпоративних прав; заходи юрисдикційного характеру, що застосовуються компетентними державними чи іншими органами.

До «спеціальних» корпоративних способів захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав можна віднести:

– Визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства)

– Визнання статуту та змін до статуту недійсними;

– Відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству;

– Виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю;

– Визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним;

– Переведення прав і обов'язків покупця частки;

– Право вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства є корпоративним правом, яке пов'язане з діяльністю та управлінням справами товариства;

– Виплата дивідендів;

– Визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства;

– Вимога про скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб.

Як свідчать матеріали судової практики, вимога про скасування запису в ЄДР про припинення юридичної особи з підстав порушення порядку та процедури її ліквідації є належним способом захисту порушених прав та інтересів кредитора такої юридичної особи [4].

Водночас, вичерпний перелік способів захисту учасників товариств з обмеженою відповідальністю або з додатковою відповідальністю міститься у статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», норми якого є спеціальними для зазначених товариств. Належним способом захисту у цьому разі є позов про визначення

розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (пп. "д" п. 3 ч. п'ятої ст.17 цього Закону) [5].

Відтак, підсумовуючи вищенаведене, застосування конкретного способу захисту корпоративних прав повинно бути об'єктивне, виправдане та обґрунтоване, а також не повинно суперечити принципам верховенства права.

---

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 –IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15. 29
2. Khomko Lesya, Maikut Khrystyna. Corporate rights: concept and significance for business entities. *Успіхи і досягнення в науці*. *Серія «Право».* 2024. № 9 (9). С. 18–27
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.03.2019 у справі № 920/622/18.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.08.2020 у справі № 910/13125/19.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 у справі № 923/876/16.

Леся ХОМКО,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Софія УКРАЇНЕЦЬ,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр»
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Основоположним міжнародним документом, що визначає питання гендерної рівності є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), яка прийнята Радою Європи від 04 листопада 1950 р. У ст. 14 даного документу зазначено, що користування правами та свободами, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою) [1].

Конституція України у ст. 24 гарантує громадянам рівність конституційних прав та свобод, рівність перед законом [2]. В Основному документі відмічено про відсутність привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Дефініцію «*гендер*» знаходимо в ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок», яка визначає гендерну рівність як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [3]. Метою нормативно-правового акта є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, ліквідація дискримінації за ознакою статі шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок та їх правами, наданими Конституцією України.

Ґендерна політика в Україні полягає в утвердженні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Підходи до розуміння та формування державної ґендерної політики змінювалися і розвивалися в процесі її становлення. Україна, як і багато інших країн і міжнародних організацій, пройшла шлях від концепції «поліпшення становища жінок» до «ґендерної рівності», що стосується як жінок, так і чоловіків.

Застосування підходу, що базується на врахуванні потреб та особливостей різних груп жінок і чоловіків, є умовою ефективності формування та реалізації державної політики в будь-якій сфері, виявом уваги та справедливості стосовно різних груп громадян з боку держави.

Законами, які доповнили правову основу ґендерної політики, стали Закон «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.). Варто відмітити, що документ втратив чинність на підставі Закону № 2229-VIII від 07.12.2017 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4]. У нормативно-правовому акті окреслено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильств.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначив організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина [5].

Наголосимо, що тематика дискримінації та протидії їй довгий час залишалася поза увагою та визнання державних органів України: не було окремого профільного законодавства, не було визначень, не велося статистики, не було визначено відповідальний державний орган – вважалося, що проблеми не існує взагалі. Відтак, така ситуація обмежувала права громадян на захист від дискримінації, в тому числі за ознакою статі.

У той же час, практика Європейського суду з прав людини відмічає дискримінацію як поводження з особами у різний спосіб, без об'єктивного та розумного обґрунтування, у відносно схожих ситуаціях (рішення у справі «Вілліс проти Сполученого Королівства», від 11 червня 2002 року) [6]. При цьому акцентує увагу на тому, що різниця у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивної основи чи розумного обґрунтування.

Водночас, варто відмітити рішення Конституційного Суду України (аб. 7 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційно-

го Суду України від 07.07.2004 №14-рп/2004), у якому наголошується на тому, що мета встановлення певних відмінностей (вимог) у правовому статусі повинна бути істотною, а самі відмінності (вимоги), що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими [7].

При розгляді даного питання обов'язково відмітимо Національну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року, схвалену КМУ 15.09.2023 року. Стратегія має на меті не тільки осучаснити трудове законодавство, щоб забезпечити рівну оплату праці, а й змінити фундаментальний світогляд громадян [8].

Комплексна та ефективна ґендерна політика – це цілеспрямована діяльність державних інституцій із забезпечення та гарантування рівних прав, свобод та можливостей для жінок і чоловіків, утвердження ґендерної демократії, формування ґендерної культури в суспільстві, захисту від дискримінації за ознакою статі, що є визначальною умовою досягнення ґендерної рівності.

Відтак, вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної ґендерної політики має бути спрямоване на вирішення зазначених проблем, розробку та прийняття Національної стратегії у сфері ґендерної рівності, а також на подальший розвиток принципу ґендерної інтеграції в усіх сферах та галузях державного управління.

---

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): Протокол Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC#w1_1

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.10.2005 № 2866-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2866-15#Text

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/5207-17#Text

6. Рішення Європейського суду з прав людини «Вілліс проти Сполученого Королівства від 11.06.2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_170#Text

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 07.07. 2004 №14-рп/2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text

8. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки: Розпорядження КМУ від 15.09.2023 № 815-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text

Вікторія ЧУБАНЬ,
доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту,
кандидат економічних наук, доцент
(Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України)
Анна БУША,
здобувач вищої освіти
(Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України)

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Захист трудових прав працівників є основним елементом соціальної держави та необхідною умовою забезпечення справедливих умов праці. В сучасних умовах, зокрема через економічні, соціальні та політичні зміни, а також виклики, пов'язані з пандемією та російською агресією, захист трудових прав вимагає додаткової уваги. Конституція гарантує право на працю (стаття 43), право на своєчасну та справедливу оплату праці, право на безпечні та здорові умови праці, право на захист від незаконного звільнення. КЗпП регламентує основні права працівників і роботодавців, а також захист від дискримінації, механізми вирішення трудових спорів, охорону праці та інші аспекти трудових правовідносин. Закон України «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди», «Про зайнятість населення» та інші закони деталізують положення Конституції і КЗпП, забезпечуючи додатковий захист трудових прав працівників [1].

Основні проблеми захисту трудових прав працівників в Україні, а саме: недостатній рівень контролю за дотриманням трудових прав, процедури вирішення трудових конфліктів залишаються недостатньо ефективними, часто потребують тривалого часу, що знижує мотивацію працівників захищати свої права. Брак засобів для забезпечення безпечних умов праці, недостатній нагляд за їх дотриманням, що призводить до високого рівня травматизму на виробництві. Трудові права працівників, які працюють неофіційно або за гнучкими графіками, часто не захищені, що створює дискримінаційні умови.

Перспективами удосконалення захисту трудових прав може бути: впровадження більш ефективних механізмів контролю та захисту трудових прав, а також удосконалення системи інспекцій. За-

провадження швидших процедур вирішення трудових спорів, зокрема через систему трудових арбітражів або медіації, що може прискорити процеси та знизити витрати для працівників. Розробка нових правових норм для захисту працівників, зайнятих у фрілансі, самозайнятих осіб, а також тих, хто працює у гнучких або дистанційних умовах. Гармонізація українського трудового законодавства з міжнародними стандартами, такими як конвенції Міжнародної організації праці, що може покращити захист прав працівників [2].

Захист трудових прав є необхідною умовою стабільного розвитку суспільства і держави. Попри існування правової бази, для забезпечення ефективного захисту прав працівників необхідно проводити реформи та вдосконалювати законодавство, а також посилювати контроль за його виконанням. Це сприятиме не лише поліпшенню умов праці, але й підвищенню соціальної стабільності.

---

1. Коментар до Кодексу законів про працю України / [Під ред. В. В. Жернакова]. Харків: «Право», 2020.

2. Міжнародна організація праці. Конвенції МОП щодо трудових прав. URL: https://www.ilo.org

Анна ЯНОВИЦЬКА,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ПІДСУДНОСТІ

На відміну від підвідомчості, яка розмежовує компетенцію між державними органами і особою та між державними органами і громадськими організаціями щодо вирішення цивільних справ, підсудність розмежовує компетенцію у тій самій сфері (щодо вирішення цивільних справ), але між різними судами. Тому підсудністю називають ще коло цивільних справ, вирішення яких належить до компетенції певного суду. Якщо порівнювати юрисдикцію та підсудність, то юрисдикція розмежовує види судочинства, а підсудність визначає, який конкретно суд уповноважений розглядати справу у межах встановленої спеціалізації.

Таким чином, для визначення компетентного суду у розгляді того чи іншого спору, перш за все слід встановити юрисдикцію і, враховуючи її особливості та вимоги норм відповідного процесуального законодавства, встановлювати підсудність спору.

Цивільний процесуальний кодекс України у редакції 2004 року, встановлював, що повноваження щодо розгляду справ по суті мають лише місцеві суди. Так, відповідно до ст. 107 ЦПК усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами. Вищестоящі суди за цим ЦПК по першій інстанції справи не розглядають. Відповідно, як зазначає В.В. Комаров, недоцільно деякими науковцями виділяти теоретично інші види підсудності, як от «родову підсудність», крім «територіальної підсудності (юрисдикції)». Під підсудністю (територіальною юрисдикцією) слід розуміти повноваження місцевого суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території. Визначити підсудність справи суду означає встановити, який конкретно місцевий суд має розглядати цивільну справу по суті як суд першої інстанції [1, с. 266].

Чинна редакція ЦПК України уже на нормативному рівні під «підсудністю» розуміє територіальну юрисдикцію. Однак, аналіз норм ЦПК України, демонструє обмеження тлумачення даного терміну. Зі змісту Глави 2 ЦПК України можна зрозуміти, шо усі питання пов'язані із встановленням спеціалізації суду та вибору уповноваже-

ної на розгляд справи інстанції, вирішуються у порядку, передбаченому для встановлення юрисдикції суду. І лише після належного встановлення юрисдикції, можна визначати підсудність справи – територіальне розташування суду, який відповідно до встановленої юрисдикції, уповноважений розглядати справу.

На теоретичному рівні така конструкція видається доволі вдалою, але з практичної точки зору, можуть виникнути ряд труднощів у правозастосуванні відповідних норм. По-перше, на відміну від попередньої редакції, чинний ЦПК України, у чітко встановлених випадках, наділяє суди другої та третьої інстанцій повноваженнями, властивими судам місцевим та апеляційним відповідно. При цьому, встановлення таких повноважень іменується не підсудністю, а юрисдикцією. Тому й порушення у визначенні компетенції таких судів будуть розглядатись як порушення юрисдикції, а не порушення правил про встановлення підсудності. У наслідок цього, по-друге, виникає неузгодженість у процесуальних наслідках порушення юрисдикції та правил підсудності.

Підсудність справ у цивільному судочинстві може визначатися лише процесуальним законом. Жоден інший закон не може встановлювати інші правила або змінювати закріплені в ЦПК України правила підсудності.

Ураховуючи ратифікацію 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [2], слід зазначити, що інститут підсудності безпосередньо пов'язаний із забезпеченням права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки за його допомогою визначається «належний суд», тобто суд, уповноважений розглядати конкретну справу. Так, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий публічний розгляд упродовж розумного строку незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону (встановленим законом). При тлумаченні поняття «суд, створений на підставі закону (встановлений законом)» Європейський суд з прав людини, який має юрисдикцію щодо тлумачення норм Конвенції, виходить із того, що поняття «суд» характеризується в матеріальному сенсі цього терміну його функцією здійснення правосуддя, тобто вирішення справ, що належать до його компетенції на основі норм права та після провадження, що відбулося до визначеної процедури. Крім того, у рішенні від 04.03.2003 р. Європейський суд з прав люди-

ни зазначив, що вираз «створений на підставі закону» стосується не лише регламентації самого існування суду в силу закону, а й законності складу суду. З наведеного положення випливає, що право на справедливий судовий розгляд забезпечується лише у випадку, коли розгляд справи відбувається «належним» судом, тобто судом, який має на це компетенцію, й законним складом суду, тобто складом суду, призначеним із додержанням вимог закону [1, с. 268].

В науці цивільного процесу, підсудність прийнято поділяти на види за певними критеріями. Наприклад, одні науковці стверджують, що визначення підсудності різних судів провадиться залежно від виконуваних ними функцій, роду (предмета) справи, суб'єктів спору, що підлягає розгляду, і місця (території), на яку поширюється діяльність певного суду. У зв'язку із цим підсудність поділяється на родову і територіальну. Остання, у свою чергу, поділяється на: загальну, альтернативну, виключну, підсудність за зв'язком справ та підсудність за ухвалою суду [3, с. 231]. Інші виділяють лише територіальну, яка у свою чергу, поділяється на: загальну, за ухвалою судді вищої інстанції, альтернативну, договірну, виключну та підсудність кількох пов'язаних між собою вимог [1, с. 268]. Однак, зважаючи на всю неоднозначність таких класифікацій, іноді, крім родової та територіальної, зазначають ще й функціональну (за ланками суду) [4, с. 113].

З прийняттям Цивільного процесуального кодексу України у новій редакції, таке різноманіття класифікацій зводиться до того, що, по-перше, «підсудність» розглядається як вид юрисдикції і, по-друге, іменується виключно як територіальна юрисдикція – «підсудність» загалом.

Однак, ми не можемо повністю відкидати наукові класифікації підсудності. Їх слід розглядати через призму новел ЦПК України, але у межах єдиної територіальної юрисдикції (підсудності). Таким чином, видами підсудності є: загальна, за ухвалою суду вищої інстанції, альтернативна і виключна.

---

1. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006. № 3477-IV. URL https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
3. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
4. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 388 с.

Секція 4

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ У СВІТЛІ НОВЕЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Ольга ВЕРБА,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАВЧИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Відповідно до відомих положень теорії права метод правового регулювання – це сукупність юридичних прийомів та засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на певну групу суспільних відносин. Науковці виокремлюють такі елементи методу правового регулювання: загальне юридичне становище суб'єктів права; підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин; способи формування змісту прав та обов'язків суб'єктів; юридичні засоби впливу, способи, підстави та процедури їх застосування.

П. М. Рабінович метод юридичного регулювання визначає як специфічний спосіб владного нормативного впливу держави на суспільні відносини, здійснюваний за посередництвом юридичних норм, а також інших юридичних засобів [4, с. 144]. Учений виокремлює два основні методи юридичного регулювання: диспозитивний та імперативний. Застосовуючи диспозитивний метод, держава дозволяє суб'єктам, яких вона визнає формально рівними, тобто рівноправними, самим, за їхньою добровільною згодою встановити загальне обов'язкове правило поведінки щодо їхніх взаємних юридичних прав й обов'язків; і здійснення цього, санкціонованого нею правила, вона гарантуватиме, забезпечуватиме. При цьому на таке правило повинні зважати усі інші суб'єкти, що й надає йому загального, тобто нормативного, характеру. (Цей метод ще називають методом формальної рівності чи договірним методом. Він є найбільш поширеним у цивільному (приватному) праві). Імперативний метод юридичного

регулювання полягає в тому, що держава самостійно встановлює правило щодо дозволеної, обов'язкової чи забороненої поведінки учасників суспільних відносин. (Цей метод ще називають методом велінь чи наказів. Він є найбільш поширеним, зокрема, у галузях адміністративного права, фінансового права, кримінального права, процесуального права) [4, с. 144–145].

На думку В. В. Комарова метод є системою прийомів, в основі яких – принципи правового регулювання, що створюють специфічний правовий режим.

Погоджуємося з ученими в тому, що ознакою методу правового регулювання відносин, які виникають у цивільному, господарському, адміністративному процесуальному праві, є те, що ці відносини мають регулюватися як відносини влади і підпорядкування через участь суду як обов'язкового суб'єкта усіх процесуальних відносин. Суд є органом влади, покликаним здійснювати правосуддя. Інші суб'єкти процесу не наділені владними повноваженнями і у своїй діяльності керуються приватноправовими, диспозитивними засадами.

Метод правового регулювання виконавчих процесуальних відносин полягає у поєднанні імперативності та диспозитивності. У виконавчому провадженні відносини влади і підпорядкування творять імперативний метод правового регулювання. Відносини влади і підпорядкування у виконавчому провадженні – це відносини, що виникають під час реалізації виконавцем його компетенції.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII [1] вимоги виконавця щодо виконання рішень є обов'язковими на всій території України. Невиконання законних вимог виконавця тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Відповідно до ч. 2 ст. 63 Закону України «Про виконавче провадження» у разі невиконання без поважних причин боржником рішення виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу, в якій також зазначаються вимога виконати рішення протягом 10 робочих днів (за рішенням, що підлягає негайному виконанню, – протягом трьох робочих днів) та попередження про кримінальну відповідальність.

Згідно зі ст. 75 Закону України «Про виконавче провадження» у разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на борж-

ника – юридичну особу – 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання. У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин виконавець у тому самому порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення.

За ст. 76 Закону України «Про виконавче провадження» за невиконання законних вимог виконавця, порушення вимог цього Закону, у тому числі за несвоєчасне подання або неподання звітів про відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, ненадання боржником на вимогу виконавця декларації чи зазначення у декларації неправдивих відомостей або неповідомлення про зміну таких відомостей, неповідомлення боржником про зміну місця проживання (перебування) чи місцезнаходження або місця роботи (отримання доходів), а також за неявку без поважних причин за викликом виконавця, винні особи несуть відповідальність відповідно до закону. За наявності ознак кримінального правопорушення в діях особи, яка умисно перешкоджає виконанню рішення чи в інший спосіб порушує вимоги закону про виконавче провадження, виконавець складає акт про порушення і звертається до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення.

Диспозитивність методу правового регулювання полягає у можливості вчинення або невчинення діянь на розсуд осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні. Наприклад, стягувач може відмовитися від примусового виконання (п. 1 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження»); боржник має право запропонувати види майна чи предмети, які необхідно реалізувати найперше (ч. 5 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження»); у разі якщо при відкритті виконавчого провадження виконавцем накладено арешт на майно боржника, боржник за погодженням із стягувачем має право передати йому таке майно або реалізувати його та передати кошти від його реалізації стягувачу в рахунок повного або часткового погашення боргу за виконавчим документом (ч. 8 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження»); сторони у процесі виконання рішення відповідно до процесуального законодавства мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»); право вибору пред'явлення виконавчого документа для примусового виконання до органу державної вико-

навчої служби або до приватного виконавця, якщо виконання рішення відповідно до ст. 5 цього Закону віднесено до компетенції і органів державної виконавчої служби, і приватних виконавців, належить стягувану (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»); стягувач може письмово відмовитися від одержання предметів, вилучених у боржника під час виконання рішення про передачу їх стягувану (п. 6 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження»).

У відносинах виконавця з особами, які беруть участь у виконавчому провадженні, є сприяння останніх у здійсненні примусового виконання рішень юрисдикційних органів. Як слушно зазначав П. П. Заворотько, участь у виконавчому провадженні цих суб'єктів зводиться до того, що вони сприяють виконанню і без виконавця неможливе їх залучення до виконавчого провадження, як і недопустиме саме виконання.

Щодо поняття «галузь права», то його класично визначають як систему юридичних норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [3, с. 119].

З огляду на мозаїчність предмета правового регулювання функціональним правовим масивам притаманні різні методи правової регламентації. Нормативний масив, як зазначає О. О. Красавчіков, може бути зосередженим в одному нормативному акті, хоч в більшості випадків функціональна спільність норм виражається у формі низки актів.

На нашу думку, поняття «функціональний нормативний масив» наближається за змістом до поняття комплексного законодавства, а не до комплексної галузі права, проте відображає специфіку у змісті.

Поділяємо теоретичні підходи тих науковців, які не підтримують ідеї про існування комплексних галузей права і, разом з тим, вважають реальним фактом існування комплексних правових інститутів і їх ролі в становленні нових галузей права. Погоджуємося із О. А. Красавчіковим, який у контексті взаємодії правових норм та інститутів виокремлює функціональний взаємозв'язок (поєднання) правових норм, яке не призводить ні до утворення у системі права нової галузі права, ні галузі законодавства. Це функціональний нормативний масив, для різних частин якого притаманний інший метод правової регламентації.

Між нормами суміжних однорідних галузей права існує рухомий предметно-регулятивний зв'язок, який проявляється тоді, коли на предмет однієї галузі права накладаються деякі елементи методу

правового регулювання іншої галузі, або коли тісно взаємодіють на певній «ділянці» предмети регулювання суміжних однорідних галузей права. Наслідком такої взаємодії є утворення «на межі» цих галузей «зон», які регламентують одне й те ж за сутністю суспільне відношення, яке вже має особливості, певні модифікації, обумовлені специфікою тієї чи іншої галузі. Наприклад, інститут права приватної власності – інститут цивільного права, а інститут спільної власності подружжя – «примежовий» міжгалузевий комплексний правовий інститут галузей цивільного та сімейного права. Залежно від зміни соціально-економічних умов, які породжують нові явища в суспільному житті, «примежовий» інститут може досягти певної «критичної маси» нормативного матеріалу, при якому кількість переходить в якість, виникає стрибок, в результаті чого з'являються нові властивості предмета, методу, принципів і механізму правового регулювання певної сфери суспільних відносин).

Так, процесуальні галузі права за своєю глибинною природою, як відомо, можна розглядати як комплексні, бо до їхніх предметів входить складна соціальна система, оскільки в кожній справі утворюється складне цілісне утворення (юридичний процес, як сукупність низки відносин різних суб'єктів зі судом). Процесуальні галузі права відрізняється від інших галузей права притаманними лише їм способами впливу на суспільні відносини (предмет) і своєрідністю їх (способів) комбінації, тобто своєрідними методами правового регулювання, які складаються з імперативних та диспозитивних елементів.

Як бачимо з наведеного вище аналізу виконавче провадження як комплексний міжгалузевий функціональний правовий інститут **не** володіє оригінальним способом впливу на суспільні відносини (оскільки в ньому поєднуються імперативні та диспозитивні складові) і, отже, не породжує особливого типу регулювання.

Виконавчому провадженню притаманний імперативно-диспозитивний метод, як і загалом процесуальним галузям права.

Представники науки цивільного процесуального права слушно стверджують, що за змістом правовідносини у виконавчому провадженні повністю відтворюють основну модель цивільних процесуальних відносин. Немає правових підстав розглядати суспільні відносини, які виникають у процесі виконавчого провадження, в якості незалежного предмета правового регулювання.

Підтримуємо позицію Л. Талана про те, що ці відносини мають похідно-допоміжний характер і вповні відображають основну модель цивільних процесуальних відносин. Єдиною відмінністю є те, що виконавче провадження є заключною стадією цивільного процесу, в

якій реалізується рішення суду і в якій державний виконавець функціонує зокрема і під контролем суду [2, с. 100].

Отже, метод правового регулювання виконавчих процесуальних правовідносин є складним і багатогранним. Він поєднує в собі як елементи примусу і підпорядкування, так і елементи свободи вибору учасників процесу. Такий характер методу обумовлений специфікою виконавчого провадження, яке є завершальною стадією кожного з видів юридичного процесу і спрямоване на примусове виконання рішень юрисдикційних органів.

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

2. Талан Л. Виконавче провадження в структурі цивілістичного процесу. Вісник Академії правових наук України. Збірник наукових праць. 2009. № 2. С. 96–102.

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2001. 176 с.

4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.

Марія ВОВК,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОСТУПНЕ ЖИТЛО

Одним із необхідних прав людини для її гідного життя є право на житло. Це право визнається як на міжнародному, так і на національному рівнях та має забезпечуватись та захищатись в тій чи іншій формі державою. Забезпечення потреби у житлі є однією з найважливіших передумов досягнення соціальної стабільності в державі.

Складовою частиною права на житло є право на доступне житло. На сьогодні реалізація цього права є однією з найбільш гострих проблем в Україні. З огляду на низький рівень стану житлового фонду, значну руйнацію та пошкодження житла, а також масове внутрішнє переміщення, забезпечення громадян доступним житлом стало неможливим. Тому велика кількість різноманітних законодавчих актів, які регулюють механізм реалізації права на доступне житло в Україні потребують перегляду.

Варто зазначити, що в Україні реалізується ряд державних цільових програм щодо забезпечення доступним житлом. З метою забезпечення реалізації житлових прав громадян, які потребують державної підтримки, починаючи з 2009 року в Україні функціонує Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла, що реалізується згідно з Порядком надання державної підтримки та забезпечення громадян доступним житлом, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 819 [1].

В Україні також функціонує Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 № 967 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2023 № 1147) [2]. Основною метою її є створення належних умов для забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, житлом.

У рамках Державної програми забезпечення молоді житлом реалізується механізм надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво

(реконструкцію) і придбання житла, який врегульований Положенням про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584 [3].

Надання пільгових довгострокових державних кредитів внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або ООС на придбання житла реалізується в межах державної бюджетної програми відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 980 [4]. Крім цього, постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 № 451 «Питання надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW)» затверджено Порядок пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW) [5].

Поліпшити житлові умови за державної підтримки можливо у рамках бюджетної програми «Державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників на будівництво (реконструкцію) та придбання житла». Постановою Кабінету Міністрів України 05.10.1998 № 1597 [6] затверджені Правила надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі, які визначають умови і порядок надання регіональними фондами підтримки індивідуального житлового будівництва на селі пільгових довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі на виконання регіональних програм «Власний дім».

У жовтні 2022 року стартувала програма доступного кредитування житла – єОселя, яку реалізує Міністерство цифрової трансформації спільно з Міністерством економіки України та ПрАТ «Укрфінжитло».

Однак у 2023 році, за умов безпрецедентного зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, руйнації наявного житлового фонду внаслідок бойових дій і різкого зменшення кількості квартир, введених в експлуатацію (на 39% менше у 2022 році порівняно з 2021-м), житлове питання постало особливо гостро [7]. Адже система надання соціального житла не функціонує вже багато років. Фінансування бюджетних житлових програм за рахунок коштів загального фонду державного бюджету здійснюється виходячи з можливостей державного бюджету. Тому фактично не працюють ані положення Житлового кодексу України про отримання житла від держави, ані положення Конституції України про право на житло, яке має забезпечуватися державою.

Варто зазначити, що на сьогодні розроблено проект закону України «Про основні засади житлової політики». Законопроект передбачає низку можливостей реалізувати право кожного на житло відповідно до наступних проектів: соціальна оренда, соціальне житло, фінансово-економічні механізми отримання житла у приватну власність, комерційна оренда. Положення законопроекту також містять засади надання службового та тимчасового житла, оренди житла з правом викупу. Визначено пріоритети щодо вирішення питання забезпечення житлом окремих категорій громадян (військовослужбовців, ветеранів війни, членів їх сімей та членів сімей загиблих ветеранів, внутрішньо-переміщених осіб та ін.). Передбачається також введення відкритого Єдиного електронного реєстру житла та змога обрати пУ рограму, за якою кожна особа може реалізувати своє право на житло. Окремі пункти проекту Закону стосуються захисту права власності, користування та оренди житла. Для прозорості користування державним та комунальним майном пропонується впровадити реєстрацію договорів оренди [8].

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що концепція оновлення методологічних підходів до вибудовування дієвої та ефективної державної житлової політики має бути спрямована на забезпечення доступу для всіх громадян до достатнього, безпечного та доступного житла.

---

1. Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 819. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text.
2. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2026 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 № 967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF#Text.
3. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-%D0%BF#Text.
4. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-F#Text.
5. Питання надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW): постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 № 451. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2021-%D0%BF#Text.

6. Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі: постанова Кабінету Міністрів України від 05.10. 1998 № 1597. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text.

7. Зміни в законі про житлову політику: що очікувати? URL: https://mistosite.org.ua/en/articles/zminy-v-zakoni-pro-zhytlovu-polityku-shcho-ochikuvaty.

8. Проект Закону «Про основні засади житлової політики». URL: https://mtu.gov.ua/news/35482.html.

Уляна ВОРОБЕЛЬ,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор філософії в галузі права
(*Львівський державний університет внутрішніх справ*)

ЗАВЕРШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ БЕЗ УХВАЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ПО СУТІ СПОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ІСПАНІЇ

В іспанській правовій доктрині наголошується, що коли одна із сторін спору звертається до юрисдикційного органу із вимогою надати їй правового захисту, то, за загальним правилом, завершення процесу у такій справі оформляється судовим рішенням (*una resolución judicial*) у формі рішення суду (*sentencia*), яким заявлені вимоги вирішуються по суті заявлених вимог, задовольняючи або відхиляючи позовні вимоги позивача. Вважається, що завершення провадження у справі рішенням, яке вирішує спір по суті, випливає із самої природи та функцій цивільного процесу. Однак у межах провадження можуть виникати обставини, які призводять до його завершення іншим шляхом. На думку іспанських науковців, попри різноманітність таких випадків, усі вони можуть бути кваліфіковані як «нетипові» форми завершення процесу (*formas de terminación anormal del proceso*), оскільки вони є винятками із зазначеного правила.

Слід зазначити, що ця категорія в іспанському цивільному процесуальному праві тлумачиться дуже широко. До неї відносять такі різнорідні інститути, як: мирова угода, відмова від позову або визнання позову, відкликання позовної заяви, передання спору на розгляд третейського суду, виключна юрисдикція іноземних судів, розгляд тотожної справи іншим судом (*lis pendens),* наявність рішення суду у тотожній справі *(rei iudicatae)*, виконання відповідачем вимоги позивача або інший випадок, що призводить до припинення предмета спору чи втрати позивачем правового інтересу у продовженні справи, а також бездіяльність сторін у встановлений законом строк, що спричиняє закриття провадження. Вказується, що залежно від правової природи причин «нетипового» завершення провадження, воно може набувати різних форм, зокрема: рішення, ухвали секретаря суду (*decreto*), постанови суду (*auto*), яка констатує звільнення сторін від участі у провадженні (*sobreseimiento*), або розпорядження чи постанови, що підтверджують завершення провадження

(*terminación del proceso*), або ж розпорядження секретаря суду про закриття провадження. Форма рішення (наприклад, розпорядження або постанова) та функціональні повноваження органу, який констатує завершення процесу, можуть залежати, зокрема, від ставлення сторін до припинення провадження з тієї чи іншої причини [1, с. 379].

Окрім цього, у деяких із зазначених випадків дії, що завершують процес, мають юридичну силу вирішеної справи (*cosa juzgada*) щодо предмета спору, якого стосувалося провадження. Це стосується, наприклад, відмови від позову, визнання позову, мирової угоди, завершення процесу через позапроцесуальне задоволення або припинення вимоги чи правового інтересу позивача, закриття провадження на стадії апеляції або іншого оскарження після ухвалення рішення судом першої інстанції. В інших випадках цей ефект не виникає, що дозволяє особі згодом знову звернутися до суду з тим самим предметом спору, який раніше не був вирішений [2, с. 37].

Отож, категорія «інших» або «нетипових» способів завершення провадження не базується виключно на критеріях відсутності рішення, що вирішує справу по суті заявлених вимог. Це підтверджується тим, що до цієї групи включають такі інститути, як відмова від позову (*renuncia del actor* – ч. 1 ст. 20 Цивільного процесуального кодексу Іспанії (Ley de Enjuiciamiento Civil de España) надалі – ЦПК Іспанії [3]) і визнання позову (*allanamiento del demandado* – ч. 1 ст. 21 ЦПК Іспанії). У рамках ЦПК Іспанії кожна з цих дій веде до винесення рішення, яке має силу вирішеної справи (*cosa juzgada*) та інші властивості, характерні для рішень матеріального характеру.

У доктрині зазначається, що в цих випадках «нетиповість» завершення процесу полягає в тому, що суд виносить рішення «неконтрадикторно», тобто без фактичного розгляду справи по суті [1, с. 372]. Основою для задоволення чи відхилення позову є односторонній акт розпорядження предметом процесу – відповідно, з боку позивача (відмова від позову) або з боку відповідача (визнання позову).

Отож підставами для завершення провадження у цивільній справі без ухвалення рішення суду по суті заявлених вимог є: звільнення сторін від провадження (*sobreseimiento*), завершення процесу шляхом мирової угоди (*transacción*), закриття інстанції (*caducidad en la instancia*) та завершення провадження внаслідок позапроцесуального задоволення позовної вимоги (*satisfacción extraprocesal*) або припинення предмета спору чи правового інтересу (*carencia sobrevenida de objeto o interés legítimo*) [3].

Звільнення сторін від провадження (*sobreseimiento del proceso*) застосовується, зокрема, у таких випадках:

– відкликання позову (ч. 2–3 ст. 20 ЦПК Іспанії);

– задоволення заперечення про відсутність юрисдикції іспанських судів;

– передання спору на розгляд третейському суду чи на медіацію (абз. 1 і 2 ч. 2 ст. 65 ЦПК Іспанії);

– безпідставна неявка позивача або його представника на попереднє засідання, якщо тільки відповідач не вимагає розгляду справи по суті (ч. 4 ст. 414 ЦПК Іспанії);

– встановлення судом на попередньому засіданні непереборної або неусуненої в межах визначеного строку (не більше 10 днів) перешкоди, пов'язаної з відсутністю процесуальної правоздатності або належного представництва однієї зі сторін (ч. 2 ст. 418 ЦПК Іспанії),

– встановлення судом перешкоди у вигляді наявності рішення суду, що набрало законної сили у тотожній справі, або стану подвійного провадження у спорі щодо того самого предмета між тими самими сторонами (ч. 1 ст. 421 ЦПК Іспанії),

– коли внаслідок заявлення відповідачем на попередньому засіданні заперечення щодо непідсудності спору через його вартість, суд встановить, що справа підлягає розгляду в усній формі, але строк для пред'явлення позову в цьому провадженні вже сплив (абз. 2 ч. 2 ст. 422 ЦПК Іспанії) [2, с. 38].

Нагадаємо, що в українському цивільному процесуальному праві провадження у справі закінчується без ухвалення рішення суду в одній із двох передбачених законодавцем формах: закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду [4, с. 30]. Закриття провадження у цивільній справі трактується як закінчення провадження у цивільній справі без ухвалення рішення суду, у зв'язку із чітко встановленими в законі підставами, перелік яких є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, та які свідчать про відсутність в особи права на звернення до суду або добровільне урегулювання учасниками справи правової вимоги після відкриття провадження у справі, або про неможливість продовження розгляду справи з незалежних від учасників цивільної справи чи суду обставин, наслідком чого є втрата можливості повторного звернення до суду із тотожною вимогою, тобто вимогою про той самий предмет і з тих самих підстав та між тими самими сторонами [4, с. 52; 5, с. 448]. Залишення заяви без розгляду – це закінчення провадження у цивільній справі без ухвалення рішення суду, у зв'язку із чітко встановленими в законі підставами, перелік яких є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, та свідчать про наявність у справі

обставин, що перешкоджають розгляду справи, але можуть бути усунуті в майбутньому, у зв'язку з чим не виключається можливості повторного звернення до суду із тотожною вимогою, тобто вимогою про той самий предмет і з тих самих підстав та між тими самими сторонами [4, с. 52; 5, с. 450].

Як бачимо, цивільне процесуальне законодавство Іспанії має свої особливості правового регулювання процедури завершення провадження без ухвалення судового рішення по суті заявлених вимог та містить підстави застосування цього інституту, які відсутні в українській правовій доктрині.

---

1. Conceptos básicos de Derecho procesal civil / *J.A.R. Garzon* (red.), Madryt: Tecnos 2012, 728 p.
2. Olaś A. Umorzenie procesu cywilnego: Monografie Prawnicze. Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2016. 700 s.
3. Ley de Enjuiciamiento Civil de España: Ley 1/2000, de 7 de enero. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/2000/BOE-A-2000-323-consolidado.pdf (дата звернення:01.12.2024).
4. Воробель У. Б. Закінчення провадження без ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2023. 240 с.
5. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.

Наталія ГРАБАР,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ПОРУКИ

В умовах сучасного цивільного обігу порука є одним з найпоширеніших способів забезпечення виконання зобов'язання. Вона відноситься до особистих видів забезпечення виконання зобов'язання, що забезпечується не просто грошима чи якимось майном, а за допомогою залучення додаткової особи – поручителя, як прямої гарантії виконання зазначених договором зобов'язань. Фактично, порука на пряму спонукає боржника до виконання зобов'язання через те, що існує ризик пред'явлення до нього вимог з боку іншої особи.

Проте наявність суперечливої судової практики, а також необхідність підвищеної уваги до охорони прав кредитора постійно зумовлює науковий інтерес до зазначеної проблематики.

Так, згідно зі ст. 553 ЦК України, порука – це договір, відповідно до якого поручитель ручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку [1].

Не залежно від виду цивільно-правових зобов'язань вони, все ж таки, через відсутність у чинному законодавстві жодних застережень, можуть забезпечуватися договором поруки.

У правовідносинах, що можуть забезпечуватися порукою, боржник самостійно повинен виконувати свої зобов'язання на умовах, встановлених основним зобов'язанням. Кредитор основного боржника може пред'явити свої вимоги до поручителя тоді, коли основний боржник порушить свої зобов'язання. Пред'явлення вимоги до поручителя є правом кредитора.

Доречно також вказати, що лише дійсна вимога може забезпечуватись порукою. Так як вона має акцесорний (додатковий) характер, то визнання недійсним основного зобов'язання, заради забезпечення якого було укладено договір поруки, тягне за собою беззаперечну недійсність і поруки [2, с. 126].

Договір поруки починає виконувати свою функцію при порушенні боржником основного договору, тобто з моменту невиконання чи неналежного його виконання. На відміну від неустойки чи завдатку порука не спрямована на стимулювання чи заохочування борж-

ника до належного виконання свого обов'язку, її забезпечувальна функція проявляється в іншому. За допомогою поруки кредитор одержує додаткові гарантії виконання зобов'язання, тобто поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником [3, с. 231].

Поряд із договором поруки також може існувати договір про надання поручительських послуг, що укладається між майбутнім поручителем і боржником, у якому встановлюється обов'язок останнього поручитися за виконання зобов'язання за основним договором. Вказаний договір може бути як оплатним, так і безоплатним. Разом з тим взаємовідносини між боржником і поручителем можуть мати не тільки цивільно-правовий, а й інший характер, наприклад, сімейні (родинні) зв'язки, трудові відносини, відносини підпорядкування тощо. Вони можуть базуватися на договорі страхування, договорі про спільну діяльність, членстві в організації, інших правових засадах. Проте на правове регулювання поруки характер взаємовідносин між поручителем і боржником не впливає [4].

Додатковий характер поруки полягає в тому, що недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, а недійсність поруки у свою чергу не спричиняє недійсність основного зобов'язання [5, 137].

М. Р. Габріадзе слушно зазначає, що основне зобов'язання не є для поручителя особистим істотною для визначення природи договору поруки, роль якого полягає у відповідальності за чужим зобов'язанням. Іншими словами, виконання основного зобов'язання не лягає на майно поручителя, який виконує своєрідну «транзитну» роль, просячи компенсацію виконаного через суброгацію вимоги [6, 76].

Незважаючи на те, що правове регулювання відповідальності поручителя врегульовано належним чином цивільним законодавством, на практиці є недоліки, які судами трактуються неоднозначно, що створює перешкоди для кредитора в задоволенні своїх матеріальних потреб [6, с. 75].

Здійснивши аналіз судової практики за останні роки приходимо до висновку, що досить часто трапляються випадки, коли договори поруки укладаються між кредитором і новим поручителем, де сам боржник не є обізнаним щодо нового поручителя та його особистості. Ця дія має конкретну мету – змінити юрисдикцію справи та підсудність спору. Проблема полягає також в тому, що українське законодавство не містить заборони на укладання такої угоди без згоди боржника, а тому такі «схеми» реалізовуються за аналогією з уступкою права вимоги, яка можлива і без згоди боржника. Якщо умовою

уступки є повідомлення боржника, то у випадках із порукою боржник залишається не повідомленим до початку відповідного судового розгляду [6, с. 75].

Існує також думка, згідно з якою порука може бути оформлена як договір, що укладається між основним боржником і поручителем на користь третьої особи – кредитора за основним боргом. Порука розглядається як додаткове зобов'язання, яке може виникати на підставі договору або в силу інших обставин. Учасником цього договору є інша особа, оскільки договірні відносини виникають між головним кредитором і поручителем [7, с. 115].

Варто також зазначити, що наявність договору поруки, укладеного тільки між кредитором і поручителем, не є достатньою правовою підставою для існування акцесорних правовідносин поруки, оскільки його приписи не можуть вплинути на права й обов'язки боржника, у т. ч. щодо оплати послуг поручителя [8, с. 52].

Відсутність єдиного підходу до порушеного питань правової природи договору поруки створює ряд перешкод для формування єдиної судової практики з цього приводу. Дійсно, згідно з ч. 3 ст. 554 ЦК поручителем може бути одна особа або кілька осіб, а в ст. 547 ЦК встановлено, що правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі і ніяких інших умов щодо форми договору, тим більше порядку його укладення як дво- або тристороннього правочину, ЦК не містить [6, с. 77]. У зв'язку з цим і для полегшення захисту прав кредитора пропонувалося договір поруки посвідчувати в нотаріальному порядку.

Відповідно, у разі невиконання поручителем свого обов'язку перед кредитором добровільно має місце судовий спір, якого можна було б уникнути, якби договір поруки був нотаріально посвідчений, нотаріальною дією було би вчинення виконавчого напису нотаріуса [9, с. 18].

Це могло б мати місце для задоволення інтересів кредитора, проте не враховує інтереси боржника. Так, можемо спостерігати значне зловживання кредитором своїми правами, також не є винятком випадки рейдерства. Оскільки в законодавстві закріплена можливість існування договору лише між кредитором і поручителем, виникає питання щодо необхідності враховувати волю та інтереси боржника під час укладення договору поруки. У юридичній літературі з приводу цього висловлюється позиція, що така згода не потрібна [10, с. 77; 17, с. 55].

Проте у судовій практиці цю обставину розглядають як підставу визнання договору поруки недійсним. Враховуючи ст. 553–554

ЦК, договір поруки укладається кредитором за зобов'язаннями, які забезпечуються порукою, і поручителем. Оскільки позичальник не є стороною договору поруки, чинне законодавство України не передбачає обов'язку кредитора чи поручителя отримувати згоду позичальника на укладення договору поруки [6, с. 77]. Водночас це не означає, що за позовом позичальника такий договір поруки не може бути визнано недійсним, якщо буде доведено, що він звужує його права, зокрема передбачає оплату послуг поручителя боржником відповідно до вимог ст. 558 ЦК, чи доведено зловмисну домовленість кредитора з поручителем тощо. Інше питання, що довести таку домовленість майже неможливо. У науці цивільного права дискусійним питанням залишається визначення правового становища поручителя як своєрідного «солідарного» боржника при порушенні договірних зобов'язань основним боржником.

Договір поруки може захистити права кредитора у разі невиконання чи неналежного виконання боржником своїх зобов'язань, проте вітчизняне цивільне законодавство значно обмежує права поручителя щодо зменшення негативних наслідків для солідарних боржників у разі порушення зобов'язання [6, с. 78].

Відтак, з урахуванням зазначеного, можна зробити висновок, що питання правової природи договору поруки, все ж таки, потребує подальшого дослідження та аналізу. Порука є особистим акцесорним способом забезпечення виконання зобов'язань. Свою функцію договір поруки починає виконувати лише тоді, коли боржник порушить умови основного договору. Сама тривалість основного регулятивного зобов'язання не повинна перевищувати строк (термін) договору поруки. Доволі часте застосування зазначеного договору спонукає до необхідності у чіткому врегулюванні питань, що стосуються відповідальності поручителя як гарантії виконання зобов'язання боржника перед кредитором.

---

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. №№ 4044. ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

2. Кобзар Н. І., Лаухіна Л. М., Скачедуб С. А. Особливості застосування засобів забезпечення договірних зобов'язань. *Економічний простір.* 2018. № 140. С. 120–131.

3. Цивільне право України: навчальний посібник. За ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.

4. Науково-практичний коментар до статті 553 Цивільного кодексу України. URL : https://ips.ligazakon.net/document/KK000544.

5. Чуєнко В. І., Косинський С. В. Дискусійні аспекти функціонування інституту поруки. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2021 р. № 3 (73). С. 136-139.

6. Габріадзе М. Р. Договір поруки як спосіб забезпечення зобов'язання: цивільно-правовий аспект. *Правові новели. Науковий юридичний журнал.* 2020. № 10/2020. С. 75–80.

7. Гриджук Д. М., Олійник В. О. Забезпечення кредитних зобов'язань у діяльності банків. Київ: *Істина*, 2001. 256 с.

8. Глібко С. В. Проблеми забезпечення виконання зобов'язань при здійсненні банківських операцій. Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності. Харків: *ПФ Поіск*, 2002. С. 51–55.

9. Ємельянова Л. В. Трансформації поглядів римських юристів на характер забезпечення належного виконання договірних зобов'язань. *Сучасні тенденції розвитку держави та права України.* 2008. Вип. 2. С. 17–28.

10. Міхно О. Підстави цивільно-правової відповідальності у разі порушення договірного зобов'язання. *Підприємництво, господарство, право*. 2013. № 7. С. 76–79.

Юрій ДЕМЧИШАК,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Попри виклики пов'язані із військовою агресією Україна продовжує інтеграцію до світової спільноти, що сприятиме активізації зовнішньоекономічної діяльності та зростанню кількості спорів, які потребують вирішення в іноземних судах. Однією з ключових проблем залишається виконання таких рішень на території України, яке ґрунтується на принципах міжнародної правової співпраці, гармонізації законодавчих норм та уніфікації підходів до правозастосування.

Україна визнає чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, як частину національного законодавства [1]. Якщо положення міжнародного договору суперечать внутрішньому законодавству, застосовуються норми договору [2]. Серед основних багатосторонніх угод, які регулюють виконання рішень іноземних судів, виділяють:

- Гаазьку конвенцію з питань цивільного процесу (1954).
- Нью-Йоркську конвенцію про стягнення аліментів за кордоном (1956).
- Конвенцію про угоди про вибір суду (2005), чинну в Україні з 2023 року.
- Конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень (2019), чинну з 2023 року.

Усі ці документи ґрунтуються на принципі взаємності, визначаючи обов'язкові умови визнання рішень іноземних судів та регламентацію їх виконання.

Україна вийшла з низки угод, зокрема з Конвенції про правову допомогу країн СНД (2022), через російську агресію. Натомість держава активно впроваджує нові міжнародні стандарти, орієнтуючись на угоди з ЄС та іншими демократичними країнами [3]. Європейська конвенція з прав людини є одним із ключових міжнародно-правових актів, що визначають стандарти захисту прав людини. Положення Конвенції підлягають безпосередньому застосуванню українськими судами, органами державної влади та іншими суб'єктами правовідносин. Рішення ЄСПЛ мають обов'язковий характер для України,

коли вони стосуються конкретних справ, у яких країна була стороною. Водночас судова практика ЄСПЛ є джерелом права і для інших випадків, адже вона визначає тлумачення та застосування положень Конвенції [4].

Обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ сприяє підвищенню стандартів правосуддя в Україні, оскільки вони вимагають від держави вдосконалення національного законодавства, судової практики та механізмів захисту прав людини. Таким чином, Конвенція та практика ЄСПЛ мають фундаментальне значення для правової системи України, забезпечуючи її відповідність міжнародним стандартам та сприяючи формуванню демократичного суспільства [4, 5].

Все це наштовхує на думку, що Україна активно адаптує міжнародні стандарти визнання та виконання судових рішень, інтегруючи їх у національне законодавство, що сприяє розвитку правової системи та міжнародної співпраці.

---

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.12.2024).

2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV : станом на 15 берез. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 05.12.2024).

3. Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року : Закон України від 01.12.2022 № 2783-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text (дата звернення: 05.12.2024).

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 05.12.2024).

5. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навчальний посібник / У. Б. Андрусів, О. Б. Вербас-Сидор, Ю. В. Верхола та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 404 с.

Альона ДУТКО,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СПОСОБИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ю ПІД ЧАС ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ВОЄННОГО СТАНУ

З моменту повномасштабного вторгнення збільшилась кількість дітей, які залишились без батьківського піклування. Чимало дітей опинилося в обставинах, коли батьки загинули, перебувають на окупованій території, у полоні, у лікарні, або їх доля невідома. Проте, незважаючи на жодні умови, діти мають отримувати належну турботу і захист.

Сімейне законодавство передбачає традиційні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат. Оскільки, процедура усиновлення або встановлення опіки є складною та довготривалою, Кабінет Міністрів України вніс зміни до деяких постанов, щоб спростити процедуру влаштування у сім'ю дітей, які опинилася без батьків у воєнний час.

Отож, відповідно до прийнятої Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» від 22 березня 2022 року [1], родичі або інші близькі люди (сусіди, знайомі) можуть тимчасово, у воєнний період, прихистити таку дитину.

Для цього потрібно звернутися до служби у справах дітей за місцем свого проживання або за місцем виявлення дитини та надати відповідні документи, а саме:

– заява;

– копія паспорта громадянина України;

– документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки особи з дитиною;

– довідка від нарколога та психіатра про відсутність перебування на обліку;

– акт обстеження умов проживання особи;

– згода дитини (якщо вона може висловити свою думку) у вигляді її письмової заяви, написаної власноручно в присутності поса-

дової особи, яка приймає документи, про що робиться відмітка на заяві із зазначенням прізвища, імені, по батькові, підпису посадової особи та дати;

– довідка про наявність чи відсутність судимості (можна згенерувати через портал «Дія»).

У випадку позитивного рішення, служба у справах дітей видає наказ про тимчасове влаштування дитини, який і є підставою для тимчасового перебування її в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки, а також дає право представляти інтереси дитини перед третіми особами.

Тимчасове влаштування підкинутої чи знайденої дитини, дитини з ознаками насильства або жорстокого поводження, а також дитини, розлученої із сім'єю, проводиться після надання їй необхідної медичної допомоги, завершення медичного обстеження чи лікування.

Звичайно, усиновлення дітей є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Цей процес здійснюється відповідно до Сімейного кодексу України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 (із змінами). Зараз на обліку з усиновлення перебуває понад 15 тисяч дітей, з них 90% – діти, старші шести років, діти з великих сімейних груп і діти з інвалідністю; зазначають, що 60% кандидатів хочуть усиновити дитину у віці до шести років, без братів та сестер і з хорошим станом здоров'я [2].

Після оголошення в Україні воєнного стану в законодавство, яке регулює процес усиновлення, було внесено ряд змін. Розглянемо деякі особливості обліку кандидатів в усиновлювачі:

– громадяни України, які під час воєнного стану тимчасово переміститися для проживання (перебування) до іншої адміністративно-територіальної одиниці України і не перебували на обліку кандидатів в усиновлювачі, можуть бути взяті на такий облік за місцем тимчасового переміщення (евакуації);

– під час воєнного стану строк дії документів кандидатів в усиновлювачі становить 18 місяців з дати видачі;

– кандидати в усиновлювачі, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України або з інших причин не можуть поновити документи, строк дії яких закінчився, з обліку кандидатів в усиновлювачі не знімаються. Такі кандидати в усиновлювачі мають право

не пізніше ніж протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану поновити документи та здійснити усиновлення дитини відповідно до законодавства України;

– під час воєнного стану строк дії висновку про можливість бути усиновлювачами становить 18 місяців з дати видачі;

– якщо під час воєнного стану закінчився строк дії висновку про можливість бути усиновлювачами, кандидати в усиновлювачі, які перебувають на території України, можуть звернутися до служби у справах дітей за місцем свого обліку або до служби у справах дітей за місцем свого тимчасового переміщення (евакуації) із заявою про продовження дії висновку.

– строк дії висновку, який було продовжено на один рік, під час воєнного стану становить 18 місяців з дати видачі довідки про його продовження.

– в умовах війни усиновлення дітей, провадиться лише в тих регіонах, де немає активних воєнних дій та працюють в звичному режимі органи державної влади України та місцевого самоврядування, і тільки по відношенню до тих дітей, щодо яких вдалося встановити вичерпні обставини життя їхніх батьків або інших родичів.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі діти, розлучені із сім'єю, тимчасово можуть бути влаштовані до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання. У разі набуття тимчасово влаштованою дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, така дитина влаштовується до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на загальних підставах з призначенням виплати державної соціальної допомоги.

Окремо передбачені способи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану. Особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещені батьки) з такою дитиною, може взяти її під опіку або піклування. В такому випадку ця особа подає службі у справах дітей за місцем свого проживання або за місцем виявлення дитини такі документи: заяву; копію паспорта громадянина України; документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки особи з дитиною; довідку від нарколога та психіатра про відсутність перебування на обліку; довідку про наявність чи

відсутність судимості, видану територіальним центром з надання сервісних послуг МВС за місцем проживання заявника або через Портал «Дія». У разі неможливості її отримання, кандидат в опікуни, піклувальники подає заяву про відсутність притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до статей Кримінального кодексу України. Відповідальність за достовірність наданої службі у справах дітей інформації щодо відсутності судимості покладається на опікунів чи піклувальників.

Після припинення надзвичайного або воєнного стану довідка про наявність чи відсутність судимості опікуна, піклувальника надається службі у справах дітей протягом місяця. У наказі служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини обов'язково зазначається підстава, яка спричинила тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування (наприклад, загибель батьків, їх перебування в тимчасовій окупації чи полоні тощо).

Кількість дітей, які втратили батьків, на жаль, щодня тільки зростає. Потребує змін система усиновлення, діджиталізація певних складових цього процесу, яка запрацює одразу після війни. Велика кількість родин можуть і хочуть допомогти дітям, але потребують додаткових відомостей щодо процедури влаштування дітей, які втратили батьків.

---

1. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text
2. Торба Г. Як усиновити дитину під час війни? URL: https://life.pravda.com.ua/society/yak-usinoviti-ditinu-i-kudi-zvertatisya-303018/

Ольга ЗАЯЦЬ,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

АДВОКАТСЬКА ТАЄМНИЦЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції України, для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [1]. Важливість інституту адвокатури, як і діяльності адвокатів зокрема, у сучасному суспільстві недооцінити важко. Більше того, адвокатська діяльність, яка спрямована на захист та охорону прав чи невизнаних інтересів учасників суспільних відносин в Україні, спрямована утвердженню принципів законності та верховенства права.

Після відновлення незалежності України у 1991 році інститут адвокатури, як і правове регулювання адвокатської діяльності, зазнавали непоодиноких, інколи доволі кардинальних, змін. Наприклад, після імплементації конституційних змін щодо діяльності адвокатів, у літературі небезпідставно звернено увагу, що законодавець таким чином, по-перше, запровадив термін «правнича» допомога; по-друге, уповноважив на її надання лише адвокатів [2, с. 138].

У зв'язку із здійсненням професійної діяльності та наданням правничої допомоги, адвокатам надано не тільки права, але й на них покладені певні обов'язки. Зокрема, серед таких – необхідність дотримання та збереження адвокатської таємниці, яка завжди була стрижнем та знаком якості діяльності адвокатів.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правничої допомоги з передбачених законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Відповідно до ст. 10 Правил адвокатської етики, дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва. Розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи ймовірні незаконні спроби органів досудового розслідування і суду допитати адвоката про обставини, що складають адвокатську таємницю [3].

Тому, здійснюючи розширене тлумачення вищевказаних регулятивних приписів, вважаємо також, що навіть відомості про сам факт звернення клієнта до адвоката чи про обставину укладення ним з адвокатом договору про надання правничої допомоги, повинні підпадати під правовий режим охорони адвокатської таємниці. Поряд з тим, підлягає до застосування норма, згідно з якою подання адвокатом у встановленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та держателю Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб- підприємців та громадських формувань не є порушенням адвокатської таємниці. Також, протягом 10 робочих днів на обґрунтовану письмову вимогу податкового органу, що надсилається відповідно до правил Податкового кодексу України, адвокат має надати інформацію та документи, що стосуються трасту, якщо адвокат управляє діяльністю, активами чи майном (є довірчим власником) або виконує обов'язки адміністратора такого трасту [4].

Варто зауважити, що, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність, професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законами, зокрема забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці [4]. З цього приводу, на практиці виникало багато дискусій. Позаяк, Рада адвокатів України роз'яснила, що, у контексті приписів ст.

23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, кожен адвокат зобов'язаний утримуватись від участі в конфіденційному співробітництві під час оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, оскільки таке співробітництво може привести до розкриття адвокатської таємниці, натомість у разі отримання пропозицій щодо здійснення таких незаконних дій, адвокати мають звертатись до правоохоронних органів та повідомляти про такі факти ради адвокатів регіонів з метою захисту своїх прав та гарантії адвокатської діяльності [5].

Вищенаведений підхід підтримав і Верховний Суд, резюмувавши в одній із справ, що, з огляду на законодавчі приписи, адвокат в порушення вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики, Присяги адвоката України допустив конфіденційне співробітництво з органами досудового розслідування, що могло призвести до розголошення адвокатської таємниці [6].

Цікавою у контексті захисту адвокатської таємниці є Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Сабер проти Норвегії». Так, за матеріалами цього провадження, смартфон заявника був вилучений поліцією 23.11.2015 в рамках кримінального розслідування проти двох осіб за змову з метою його вбивства. Поліція хотіла вилучити телефон, щоб з'ясувати інформацію про можливі конфлікти між підозрюваними та заявником. Однак, заявник стверджував, що його телефон містив електронну пошту та SMS-листування з двома адвокатами, які захищали його в іншій кримінальній справі, в якій він був підозрюваним, однак провадження закінчилося його виправданням у 2019 році. Поліція та заявник погодилися, що дані, скопійовані з його телефону, спочатку повинні бути відфільтровані судом, а будь-які дані, захищені адвокатською таємницею, видалені до того, як поліція зможе провести обшук. Міський суд Осло розпочав фільтрацію, незважаючи на розбіжності щодо того, як суд може це зробити на практиці. Проте, потім міський суд відмовився від процедури фільтрації. Усі подальші апеляції у національних судах заявника не дали бажаних йому результатів. Своєю чергою, Європейський суд з прав людини констатував порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини [7], згідно з якою кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту

країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [8].

Окремо варто згадати, що у Генеральних принципах етики адвокатів, прийнятих у 1995 році Міжнародною асоціацією юристів, зазначається, що адвокати не повинні приймати доручення, якщо інтереси їхніх клієнтів суперечать інтересам самих адвокатів, їх партнерів або інших їхніх клієнтів. Також, адвокат зобов'язаний утриматися від обслуговування нового клієнта, якщо це здатне викликати виникнення загрози порушення конфіденційності відомостей, що довірені йому попереднім клієнтом, або якщо інформація, що є у розпорядженні адвоката, про стан справ попереднього клієнта здатна стати джерелом переваг для нового клієнта [9]. При цьому, варто погодитися, що принципова відмінність адвокатської таємниці від будь-якої іншої інформації з обмеженим доступом полягає в тому, що вона визначається не стільки своїм змістом, скільки конфіденційністю спілкування адвоката з клієнтом та суб'єктивним ставленням останнього [10].

Підсумовуючи вищенаведене, доцільно виснувати, що необхідність нерозголошення адвокатської таємниці є одночасно обов'язком та правом адвоката, адже завдяки закріпленим гарантіям щодо її збереження видається можливою професійна адвокатська діяльність та належне виконання своїх обов'язків, взятих адвокатом перед клієнтами за укладеними договорами.

---

1. Конституція України від 28.06.1996 (із змінами та доповненнями). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 11.10.2024).

2. Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2017. 437 с.

3. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09.06.2017 (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року від 15.02.2019). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17# Text (дата звернення: 11.10.2024).

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 11.10.2024).

5. Щодо неприпустимості залучення адвоката до конфіденційної співпраці з органами досудового розслідування при наявній згоді клієнта: Рішення Ради адвокатів України № 123 від 15.11.2019. *Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України.* URL: https://unba.org.ua/ assets/uploads/

legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-123_5def73c3689f8.pdf (дата звернення: 11.10.2024).

6. Постанова Верховного Суду у справі № 520/1285/2020 від 30.11.2022. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107631290 (дата звернення: 11.10.2024).

7. Saber v. Norway (no. 459/18). *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-6889538-9244693%22]} (date of access: 11.10.2024).

8. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text (дата звернення: 11.10.2024).

9. Попов С. Адвокатська таємниця і конфлікт інтересів: коли інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці. *Судова практика.* URL: https://sud.ua/ru/news/publication/217708-advokatska-tayemnitsya-i-konflikt-interesiv-koli-informatsiya-abo-dokumenti-mozhut-vtratiti-status-advokatskoyi-tayemnitsi (дата звернення: 11.10.2024).

10. Пеліхос Є. Навіть відкриті відомості можуть становити адвокатську таємницю. *Офіційний сайт національної асоціації адвокатів України.* URL: https://unba.org.ua/news/8238-navit-vidkriti-vidomosti-mozhut-stanoviti-advokats-ku-taemnicyu.html (дата звернення: 11.10.2024).

Ірина ЛІТВІНОВА,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
(ДУ «Київський авіаційний інститут»)
Марина ДМИТРЕНКО,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
(ДУ «Київський авіаційний інститут»)

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Якщо розглядати наявність моральної шкоди як загальну умову цивільно-правової відповідальності, то така підстава обумовлюється тим, що відбуваються негативні зміни у психічному стані особи, яких вона зазнала внаслідок завданих їй фізичних та душевних страждань.

Поняття «страждання» виступає основним елементом у дефініції поняття моральної шкоди як його складовий елемент. Страждання у контексті моральної шкоди пов'язано із психічно-моральним чинником та, у деяких випадках, фізичними чинниками, оскільки шкідливі зміни в охоронюваних благах відображаються у формі відчуття як категорію фізичних страждань і уявлень як форму моральних страждань. Окрім цього, тотожним до поняття моральних страждань можна віднести переживання як синонімічне поняття, що виражає почуття у потерпілого сорому, страху та інших пригнічених станів внаслідок вчинення неправомірних дій або бездіяльності, що супроводжується змінами у моральному стані потерпілої особи.

Характеризуючи поняття моральної шкоди у аспекті встановлення питання, чи є вимога про відшкодування моральної шкоди майнового чи немайнового характеру, то моральна шкода виступає своєрідною втратою немайнового характеру, але, натомість, відшкодування моральної шкоди відбувається способом, пов'язаним з майновою характеристикою. Наприклад, певним майном або грошовою сумою, або в немайнові формі, шляхом спростування достовірної інформації внаслідок приниження честі та гідності особи, шляхом публікації рішення суду щодо відшкодування моральної шкоди та факту порушення особистих немайнових прав людини. У справі Аміхалай проти Молдови від 20 квітня 2004р. зазначено, що сам факт визнання порушення є достатньою компенсацією моральної шкоди [1].

Поняття розміру як категорії ступеню тяжкості та серйозності нанесення збитків, що супроводжується моральними та душевними

стражданнями характеризується відносно деталей фактичних обставин справи, враховуючи ступінь глибини та тривалості моральних страждань в результаті спричинення моральної шкоди у вигляді діяння. Тому, встановлення розміру відшкодування моральної шкоди має значний вплив на міру відповідальності суб'єкта, спосіб та характер такого відшкодування.

Оскільки визначення розміру моральної шкоди відноситься до проблемних питань, судова практика зазначила загальні критерії визначення розміру моральної шкоди. Відповідно до п. 9 ППВСУ «Про судову практику в справах про відшкодування моральної шкоди» встановлюється, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та духовних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації. Окрім цього, суд виділяє також критерії, що характеризують стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих та виробничих обставинах, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану [2].

Однією з найголовніших проблем при зверненні до судових органів за позовом щодо відшкодування моральної шкоди є збір доказової бази, яка буде обґрунтовувати розмір та факт спричинення моральної шкоди, оскільки визначити поріг страждань та вплив завдання моральної шкоди на свідомість людини є дуже складним питанням, оскільки для правильного встановлення розміру спричинення моральної шкоди має бути обґрунтування зміни в морально-психологічному стану людини. Одним з основних елементів доказування постає специфічність доведення факту завдання такої шкоди, оскільки необхідно сформувати докази підтвердження, по-перше, наявності моральної шкоди, а по-друге, відповідність причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням особи та негативними наслідками для потерпілого позивача [3, с. 115].

Доказами виступають певні відомості, засоби або об'єкти матеріального світу, що підтверджують факти страждань та зміну звичного способу життя потерпілого до моменту завдання шкоди. Наприклад, внаслідок заподіяння моральної шкоди, що принижує честь та гідність особи, як доказ можна використовувати свідчення однокласників та викладачів у навчальному закладі. Як вагомий доказ можна зазначити певні виписки або довідки з лікарні, якщо потерпілий звертався по допомогу до психіатра. Отримання доказової бази може бути реалізовано внаслідок звернення до експертних установ задля проведення психологічної експертизи.

Враховуючи те, що доказова база визначення розміру моральної шкоди виступає проблемою визначення розміру фактично заподіяної моральної шкоди, то потерпіла особа та його представник мають зібрати якомога більше доказів, що будуть характеризувати факт заподіяння моральної шкоди аби переконати суд у стягненні із завдавача шкоди відшкодування моральної шкоди.

Докази, що встановлюють розмір спричинення моральної шкоди мають підтверджувати факт переживання особою страждань внаслідок неправомірної поведінки іншої особи. Такі наслідки мають ознаку зміни в житті особи внаслідок заподіяння моральної шкоди. Наприклад, чинники, що викликають страждання пов'язані зі страхом, хвилюванням, емоційною нестабільністю або виникненням психологічних розладів, появи депресивного стану або апатії. [30, с. 12].Тому, елемент страждання є основним елементом, що покладений у результат моральної шкоди, що відображається на морально-психологічному стані людини. Враховуючи те, що поріг страждань та психічні особливості людини є різними, то визначення глибини і фізичних та душевних страждань мають бути забезпеченими індивідуально до кожного потерпілого шляхом встановлення глибини страждань відповідно до загальних критерій, що будуть визначати поріг таких страждань, що в результаті буде впливати на розмір відшкодування моральної шкоди.

Відповідно до теорії цивільного права, основними видами доказів, що можуть підтверджувати та обґрунтовувати розмір та характер наслідків, спричинених моральної шкодою є показання свідків, письмові докази, речові докази та висновки експертів.

Проблема особливостей доказування у цивільних справах, включаючи і справи щодо відшкодування моральної шкоди залишається відкритою, що прямо пов'язана з проблемою оцінки доказів при встановленні розміру моральної шкоди. Відповідно до принципів цивільного процесуального законодавства, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному і повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справах доказів [3]. Єдиними позитивними та пріоритетними характеристиками забезпечення реалізації доказування є те, що суд оцінює належність, допустимість та достовірність кожного доказу окремо, а також достовірність і взаємозв'язок доказів у їх сукупності [4].

Проблемні аспекти відшкодування моральної шкоди потребують детального та обґрунтованого дослідження, оскільки прогалини в законодавстві особливостей визначення розміру відшкодування моральної шкоди та доказів, що обґрунтовують розмір моральної

шкоди, породжує своєрідні помилки при застосуванні принципів та правових положень відшкодування моральної шкоди.

Помилки при застосуванні положень щодо відшкодування моральної шкоди полягають у наявності розбіжностей між регламентованою правовою нормою та особливостей застосування відповідальності щодо відшкодування моральної шкоди відповідно до предметів спору. Аналізуючи положення судової практики та дослідження науковців у сфері юриспруденції, помилки при застосуванні положень щодо відшкодування моральної шкоди стосуються щодо проблем встановлення розміру моральної шкоди [5, 6]. Проблема визначення розміру відшкодування моральної шкоди обумовлена тим, що поняття «моральна шкода» є суб'єктивним та може значно відрізнятися від категорії оціночного судження щодо спричинення моральної шкоди. Фактори, що впливають на розмір моральної шкоди пов'язані не тільки зі ступенем та характером спричинених наслідків, а і відповідно до морально-психологічної системи потерпілої особи та особливостей її психіки. Розглядаючи поняття визначення розміру моральної шкоди як проблемного питання застосування відповідальності, слід зазначити, що поріг страждань потерпілих осіб може бути різним, через що досить складно встановити точний розмір негативних наслідків у душевному стані, спричинених моральною шкодою.

Моральна шкода пов'язана з тим, який вплив буде мати конкретна ситуація на душевний стан, честь та гідність особи, що підлягає детальному вивченню. Методичні рекомендації відшкодування моральної шкоди встановлюють, що моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі за відсутності точних критеріїв майнового виразу душевного болю, честі, гідності особи [7]. Таким чином суд, встановлюючи розмір шкодування моральної шкоди повинен наводити при вирішені відповідні мотиви, в яких будуть положення щодо обґрунтування розміру моральної шкоди, основні докази, що обґрунтовують такий розмір та аргументи щодо міри відшкодування такої шкоди.

Задля уникнення помилок щодо застосування законодавства щодо відшкодування моральної шкоди, судді повинні не тільки правильно встановлювати розмір відшкодування моральної шкоди, а і дотримуватись основоположних принципів справедливості та логічності, що істотно впливає на реалізацію права на відшкодування моральної шкоди та на встановлення такого розміру.

Суб'єктами, що можуть припускатись помилок при сприйнятті та використанні правових положень щодо відшкодування моральної шкоди можуть виступати не тільки судові органи, а і громадяни

України як з боку відсутності ширшої нормативно-правової бази щодо точного зазначення особливостей відшкодування моральної шкоди та алгоритму доказування, так і у силу відсутності обізнаності у сфері правових норм щодо відшкодування моральної шкоди. Враховуючи наявну нормативно-правову базу щодо регулювання положень щодо відшкодування моральної шкоди, слід деталізувати та максимально чітко і обґрунтовано встановити межі доказування та способи обґрунтування розміру моральної шкоди.

Наступною помилкою при неправильному застосуванні положень щодо відшкодування моральної шкоди є недотримання усіх чотирьох елементів системи відшкодування моральної шкоди у вигляді неправомірного діяння, провини, негативних наслідків у вигляді душевного болю і страждань та причинно-наслідкового зв'язку між ними, оскільки за відсутності таких елементів буде дедалі складніше реалізувати право на відшкодування моральної шкоди, тому необхідно встановити необхідні докази відповідно до наявності всіх чотирьох елементів, що складають систему відшкодування моральної шкоди.

Українське законодавство у аспекті наявної правової проблеми характеризується необхідністю удосконалення інституту моральної шкоди шляхом встановлення нормативно-правової бази для громадян та судових органів, що буде характеризуватися сформульованими підставами, способами та особливостями визначення моральної шкоди, побудованих на принципах точності та прозорості, що встановлює наявність спрощення ведення судами таких справ, уникнення помилок застосування правових положень щодо відшкодування моральної шкоди. Однією з правових пропозицій реформування законодавства є створення нормативно-правових актів, якими буде регламентуватися запровадження правил та особливостей встановлення факту завдання та визначення розміру моральної шкоди, що значно буде спрощувати визначення розміру заподіяної моральної шкоди для правильного застосування правових положень щодо відшкодування моральної шкоди. Враховуючи положення судової практики та майбутні законодавчі акти, прийняття реформованої нормативно-правової бази буде визначним етапом у сфері удосконалення інституту відшкодування моральної шкоди у аспекті проблеми правового регулювання визначення наявності та розміру заподіяної шкоди.

Таким чином, деталізація порядку та механізмів зазначення доказів, що обґрунтовує розмір моральної шкоди стане доступною та прозорою можливістю для громадян використовувати дані поло-

женння щодо реалізації права на відшкодування моральної шкоди, а суди, відповідно цього, будуть мати змогу правильно встановлювати розмір моральної шкоди та на основі даних положень застосовувати принципи справедливості, логічності та об'єктивності при винесені рішення щодо відшкодування моральної шкоди.

_____

1. Справа Аміхалай проти Молдови від 20 квітня 2004р. URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-amihalakioae-proty-moldovy/ (дата звернення: 11.11.2024).

2. Верховний Суд України; Постанова від 31.03.1995 № 4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95 (дата звернення: 11.11.2024).

3. Толкачов Д. І. Діяльність адвоката у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: матеріальні та процесуальні аспекти. *Вісник Вищої Ради юстиції.* 2011. № 2. С. 103-117.

4. Луспенник Д., Лідовець Р. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду цивільних справ : онлайн-тренінг м. Київ, 2020. URL: https://www.slideshare.net/slideshow/ss-238649111/238649111 (дата звернення: 12.11.2024).

5. Клім С. І. Деякі проблемні питання відшкодування моральної шкоди. Актуальні проблеми держави і права. 2010. С. 350–356.
URL: http://www.apdp.in.ua/v53/54.pdf (дата звернення: 12.11.2024).

6. Оганісян Ц. В. Проблеми доведення моральної шкоди за законодавством України. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/ journal/article/ view/59

7. Лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/79. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-618323-13#Text (дата звернення: 12.11.2024).

Христина МАЙКУТ,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін Інституту права,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Головним компонентом і водночас центром, ядром правової системи є такий суб'єкт права, як людина, в її юридичній якості як носій суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, учасник правових відносин [1, с. 48]. Людина, як учасник цивільних правовідносин, в розумінні ст. 24 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), іменується фізичною особою.

Поведінка фізичної особи як учасника цивільних правовідносин є виразником її вольових рішень, юридично значущих учинків, у яких людина виявляє свою індивідуальність. Відтак увага вітчизняного законодавця зосереджується на цінності та правовому статусі людини у приватноправових відносинах, де учасники є юридично рівними, незалежними один щодо одного.

Багатовимірність категорії «правовий статус особи» зумовила наукові дискусії щодо її дефініції та відсутність одностайності юридичної спільноти у своїх поглядах щодо сутності та природи правового статусу особи. Проаналізувавши низку позицій науковців у зазначеній сфері, можна виокремити принаймні декілька основних підходів до трактування поняття правового статусу особи.

По-перше, правовий статус узагальнюють з роллю і значенням людини в державі та суспільстві. Правовий статус особистості, як зазначає Н.В. Ортинська, висвітлює роль і значення особи в суспільстві, у правовідносинах, суспільній діяльності та соціальному розвитку, а також ілюструє взаємодію та взаємовплив у парадигмі системи «людини – держава – суспільство». Як динамічна категорія правової реальності, правовий статус є найважливішим способом ефективного задоволення потреб та інтересів кожної людини. Як серцевина нормативного вираження основних принципів взаємовідносин між особистістю і державою, правовий статус є системою еталонів, зразків поведінки людей, що заохочуються і захищаються від порушення державою і здебільшого схвалювані суспільством. Правовий статус – комплексна, інтеграційна категорія, що відображає взаємини особистості і суспільства, громадянина і держави, індивіда і колективу, інші соціальні зв'язки [2, с. 21–22].

По-друге, правовий статус особи розглядають через систему прав та обов'язків, які законодавчо закріплені державою в нормах права [3, с. 32].

Третій підхід об'єднує погляди науковців щодо тлумачення правового статусу як системи прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони особи в державі [2, с. 23]. Відтак виникає низка питань щодо елементного «набору», що становить правовий статус людини. Так, на відміну від класичної сукупності юридичних прав і обов'язків, до такого «набору» представники правової науки додатково включають: правоздатність і принципи; громадянство, надаючи тим самим державі пріоритетну роль у наданні фізичній особі відповідного обсягу прав, свобод і обов'язків; законний інтерес, який, навпаки, робить фізичну особу більш вільною у межах правового простору держави, дозволяючи їй ширше тлумачити норми законодавства та більш вільно обирати правила власної поведінки, що не врегульовані нормами права, але логічно витікають із них; правові гарантії прав і правову відповідальність за виконання обов'язків [4, с. 126].

На думку І. С. Окунєва, конструкція «правового статусу суб'єкта права» охоплює правосуб'єктність, яка характеризується єдністю складових елементів (правоздатність, дієздатність), систему прав, обов'язків та законних інтересів, систему гарантій прав і обов'язків суб'єктів права, а також юридичну відповідальність. Водночас юридична конструкція правового статусу суб'єкта права визначається моделлю, що відображає складну структурну побудову правового статусу суб'єкта права, яка складається з елементів, які виконують різні функції [5, с. 3–4].

Отож, викладене вказує на багатокомпонентний характер правового статусу особи. Введення до правового статусу нових елементів збагачує його не кількісно, а насамперед якісно, охоплюючи зміст, розкриваючи більш повно сутність цього явища і те, що виражає його поняття [2, с. 25].

Правовий статус має неабияке значення для формування правових якостей фізичної особи та реалізації правосуб'єктності індивіда. Категорія «правова суб'єктність» є тією найвищою за рівнем узагальнення теоретичною абстракцією, котрою позначається правовий потенціал, який надходить до абстрактного соціального суб'єкта із сфери об'єктивного права та який дозволяє останньому мати статус суб'єкта права, а також, відповідно, і всі інші похідні та більш локальні статуси та стани, зокрема статус учасника різноманітних галузевих правовідносин [6, с. 32]. Саме поняття «фізична особа»

містить значення правосуб'єктності, що є однією із обов'язкових передумов суспільних відношень у життєдіяльності соціуму.

Структуру правосуб'єктності становлять гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати їх, користуватися ними й виконувати їх. Найчастіше це поняття визначають через категорію «здатність». Треба підкреслити, що вона найбільш чітко віддзеркалює специфіку його змісту. У правосуб'єктності виражаються й особливості соціальних властивостей суб'єктів права (наприклад, їх волездатності), і міра гарантованих (закріплених) законом можливостей [7, с. 102]

Підхід до сприйняття правосуб'єктності як багатоелементного об'єднувального поняття підтримує наукова спільнота цивілістичної галузевої доктрини. Як зауважує А. В. Денисова, наявність такого наукового підходу за сучасних умов не можна ігнорувати, особливо враховуючи його витоки з об'єктивного права, що актуалізує конструкцію праводієздатності у дослідженнях із цивільного права [8, с. 145], з огляду на законодавче закріплення та тлумачення понять «цивільна правоздатність» та «цивільна дієздатність» у нормах ЦК України.

---

1. Ходєєва Н. Фізичні особи як суб'єкти права на інформацію про стан свого здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 48–52.
2. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. 524 с.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 5, зі змін. К. : Атіка, 2001. 176 с.
4. Кофман Б. Я. Актуальні питання нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 2. С. 123–129.
5. Окунєв І. С. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права : автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
6. Січевлюк В. А. До питання про зміст та структуру категорії «правова суб'єктність» у загальній теорії права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 4. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRn/bmju_2018_4_15
7. Надьон В. В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві. *Проблеми законності.* 2014. Вип. 125. С. 100–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRn/Pz_2014_125_15.
8. Денисова А. В. Адміністративна правосуб'єктність органів виконавчої влади як суб'єктів адміністративного нагляду: науковий підхід до характеристики. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 143–147.

Олена МИЦЬ,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної дільності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН

Стаття 59 Конституції України гарантує право кожного громадянина на професійну правничу допомогу. Нотаріат, як частина правозахисних органів України, сприяє реалізації цього права, зменшуючи навантаження на суди шляхом посвідчення безспірних прав та фактів, які нотаріус може безпосередньо перевірити або підтвердити документально.

Діяльність нотаріату регулюється Конституцією України, Законом України «Про нотаріат» (далі – Закон), Положенням «Про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату», затвердженим Кабінетом Міністрів України, та іншими нормативно-правовими актами.

Слово «нотаріус» походить від латинського «notarius», що означає «писар», «стенограф». У давнину нотаріуси займалися стенографуванням угод та промов, поступово набуваючи авторитету і визнання юридичної значущості посвідчених ними документів. Уперше нотаріальні функції з'явилися в Стародавньому Римі, де їх виконували різні особи: табеліони та нотаріуси у Римській імперії, а в Київській Русі – дяки та піддячі [1].

У сучасному світі існують два основних типи нотаріальних систем – англосаксонська та континентальна. В англосаксонських країнах нотаріуси обмежуються засвідченням підписів і присяг, оскільки принцип «свобода договору» виключає обов'язковість нотаріального посвідчення договорів. Натомість у країнах континентального права, до яких належить і Україна, нотаріат відіграє значну роль у запобіганні судовим спорам, зменшуючи навантаження на судову систему. Нотаріуси в цих країнах виконують функції правових радників, які допомагають при складанні юридичних документів (договорів, заповітів тощо) та забезпечують їх відповідність законодавству і волевиявленню сторін [2].

Основний законодавчий акт, що регулює діяльність українського нотаріату, – Закон України «Про нотаріат». Згідно з його ст. 1,

нотаріат – це система органів і посадових осіб, які посвідчують безспірні права та факти, що мають юридичне значення, та вчиняють інші передбачені законом нотаріальні дії, надаючи їм юридичної вірогідності [2].

Державне регулювання нотаріальної діяльності включає встановлення умов для доступу до професії, контроль за дотриманням правил виконання нотаріальних дій, вимог професійної етики, а також визначення розміру державного мита і переліку додаткових послуг, що можуть надаватися нотаріусами. Контроль за організацією роботи нотаріату здійснюють органи Міністерства юстиції України, включаючи регіональні управління.

Нотаріус – це фахівець, який здійснює посвідчення юридично значущих прав і фактів, а також інші дії, що надають їм юридичної достовірності, відповідно до чинного законодавства [3, с. 35].

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про нотаріат», нотаріусом може стати громадянин України, який:

– має повну вищу юридичну освіту;

– володіє державною мовою;

– має щонайменше шість років стажу в правовій сфері, зокрема три роки на посаді помічника нотаріуса або консультанта в нотаріальній конторі;

– успішно склав кваліфікаційний іспит та отримав свідоцтво на право зайняття нотаріальною діяльністю.

– Нотаріусом не може бути особа з судимістю або обмеженням у дієздатності, а також та, яку суд визнав недієздатною.

Нотаріус не може:

– отримувати неправомірну вигоду за свою діяльність або приймати такі пропозиції;

– займатися підприємницькою чи адвокатською діяльністю;

– бути засновником адвокатських об’єднань або працювати на державній службі;

– виконувати оплачувану роботу, окрім викладацької, наукової чи творчої.

Контроль за професійною підготовкою кандидатів і можливістю анулювання свідоцтва про право на нотаріальну діяльність здійснює Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, що працює при Міністерстві юстиції. Комісія проводить кваліфікаційні іспити та ухвалює рішення щодо видачі або відмови у видачі свідоцтв.

Кандидати, які не склали іспит, можуть повторити його не раніше ніж через рік [2].

Нотаріус зобов'язаний:

– дотримуватися законодавства та професійної етики, дбати про захист прав громадян, підприємств і організацій;

– зберігати таємницю інформації, отриманої під час виконання нотаріальних дій;

– відмовляти у вчиненні нотаріальної дії, якщо вона суперечить законодавству України;

– вести належним чином нотаріальне діловодство і архів;

– підвищувати професійний рівень та виконувати інші обов'язки, передбачені законом.

Для оцінки професійної підготовленості осіб, які планують займатися нотаріальною діяльністю, а також для прийняття рішень про анулювання свідоцтва на право здійснення нотаріальної діяльності при Міністерстві юстиції України створюється Вища кваліфікаційна комісія нотаріату. Персональний склад комісії затверджується наказом Міністерства юстиції України строком на три роки з моменту затвердження. Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 10 Закону України «Про нотаріат» (Положення затверджено Постановою КМУ від 31 серпня 2011 р. № 923, зі змінами).

Основними завданнями Комісії є перевірка професійної підготовки осіб, які прагнуть займатися нотаріальною діяльністю, та прийняття рішень про анулювання свідоцтва на право її здійснення.

Комісія займається:

– розглядом заяв кандидатів на участь у кваліфікаційному іспиті;

– організацією іспиту;

– аналізом питань, пов'язаних із анулюванням свідоцтв.

До складу Комісії входять представники Міністерства юстиції та нотаріуси, що делегуються Нотаріальною палатою України. Членами Комісії можуть бути нотаріуси зі стажем роботи не менше 15 років, які раніше не входили до складу Комісії та не мали дисциплінарних стягнень.

Головою Комісії є Міністр юстиції, а його заступники обираються із членів Комісії шляхом голосування.

Свідоцтво на право здійснення нотаріальної діяльності видається Міністерством юстиції України на підставі рішення Комісії, а відмова у видачі свідоцтва може бути оскаржена в судовому порядку. За видачу свідоцтва вноситься плата, розмір якої встановлює Кабінет Міністрів України [4].

Анулювання свідоцтва є мірою, яка застосовується Міністерством юстиції України у випадках, коли нотаріус не відповідає встано-

вленим критеріям або порушує законодавство. Серед причин для такого рішення – втрата громадянства або переїзд за кордон, що автоматично унеможливлює виконання обов'язків. Особливо серйозним порушенням є наявність обвинувального вироку суду чи застосування примусових медичних заходів, що свідчить про порушення правових чи моральних норм.

Є також ситуації, коли здоров'я стає на заваді виконанню професійних обов'язків. У таких випадках, незважаючи на відсутність провини нотаріуса, свідоцтво може бути анульоване в інтересах забезпечення якості послуг. Іншою важливою причиною може бути втрата або знищення архіву – документації, яка є основою нотаріальної діяльності та правової достовірності.

Особливу увагу приділяють випадкам, коли нотаріус порушує етичні норми або вчиняє дії в інтересах особистих чи близьких осіб. Нотаріальна діяльність вимагає абсолютної неупередженості, а порушення цього принципу підриває довіру до професії в цілому.

У своїй роботі нотаріус може мати помічника, який допомагає організовувати процес та взаємодіяти з клієнтами. Помічник має відповідати низці вимог, зокрема мати вищу юридичну освіту, досвід роботи у сфері права та бути бездоганним з точки зору закону й етики. Разом з тим він не має права займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, наукової чи творчої.

Важливість нотаріальної діяльності проявляється у широкому спектрі дій, які виконує нотаріус: від посвідчення договорів і заповітів до накладення заборон на відчуження нерухомості чи прийому грошових коштів у депозит. У разі відсутності нотаріуса такі функції виконують посадові особи місцевого самоврядування або консульські установи за кордоном, що забезпечує доступ громадян до нотаріальних послуг навіть у найвіддаленіших куточках.

Нотаріуси й їхні помічники не лише гарантують юридичну достовірність документів, а й слугують символом надійності та захисту прав. Їхня професійність, відповідальність і дотримання етики створюють фундамент для стабільного функціонування правової системи [5].

Нотаріус у сучасному цивільному праві України відіграє ключову роль у забезпеченні прав і законних інтересів учасників приватних відносин. Його правовий статус як особи, уповноваженої державою на вчинення нотаріальних дій, визначається Конституцією України, Законом України «Про нотаріат» та іншими нормативно-правовими актами. У своїй діяльності нотаріус поєднує функції юриста, арбітра та гаранта законності, що сприяє стабільності приватних

правовідносин. Правовий статус нотаріуса та його діяльність є невід'ємними елементами функціонування правової системи, спрямованими на забезпечення верховенства права, правопорядку та захисту приватних інтересів. Подальше вдосконалення законодавчого регулювання та підвищення професійної кваліфікації нотаріусів є необхідними для посилення їхньої ролі в цивільному праві України.

1. Історія розвитку нотаріату. URL: https://stud.com.ua/137504/pravo/istoriya_rozvitku_notariatu.
2. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2011. С. 3–6.
3. Мічурін Є. О. Правочини. Зразки нотаріальних документів: Навчально-практичний посібник: Коментар цивільного законодавства, нові види договорів, зразки нотаріальних документів, коментар до окремих зразків документів. Х. : Еспада, 2014. 464 с.
4. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12.
5. Черниш В. М. Правова політика і проблеми нотаріальної професії: науково критичний дискурс. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 139–146.

Василь ПАРАСЮК,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 1 з підготовки фахівців для органів
досудового розслідування Національної поліції України,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах воєнного стану в Україні забезпечення захисту прав власності стає одним із ключових викликів, з якими стикається держава, бізнес і громадяни. Військові дії призводять до знищення або пошкодження майна, порушення прав власників та значних обмежень у реалізації правомочностей власності. У цих умовах особливої актуальності набувають питання вдосконалення законодавчого регулювання, практичної реалізації механізмів захисту прав власності та відновлення довіри до державних інституцій.

Важливість цієї теми обумовлена необхідністю забезпечення права на власність як одного з фундаментальних прав людини навіть у надзвичайних умовах. Ефективний захист прав власності сприятиме соціальній стабільності, економічному відновленню країни та зміцненню правової держави.

Відповідно до ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1].

Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року встановлено порядок передачі, примусового відчуження або вилучення майна у фізичних та юридичних осіб для забезпечення потреб держави. Примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умо-

вах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [2].

Розглянемо деякі проблеми захисту прав власності в умовах воєнного стану в Україні.

Фізичне знищення або пошкодження майна. Воєнні дії призводять до руйнування житлових будинків, підприємств, інфраструктури та земельних ділянок. У багатьох випадках власники стикаються зі складнощами підтвердження своїх прав через втрату документів або недоліки в реєстрах.

Недосконалість законодавства. Чинна правова база часто не адаптована до викликів, пов'язаних із захистом прав власності в умовах воєнного стану. Відсутність чітких механізмів відшкодування шкоди та процедур фіксації руйнувань ускладнює захист інтересів громадян і бізнесу.

Одним з першим нормативно-правовим актом, який було прийнято під час повномасштабної російської агресії є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 року № 326. Даною постановою затверджено Порядок, який встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року [3]. Хоча згадана Постанова має певні недоліки, зокрема не містить детального опису методики відшкодування завданих збитків, вона передбачає зобов'язання для відповідних державних органів розробити такі методики.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 26 березня 2022 р. № 380 запроваджено збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб [4].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд» від 19 квітня 2022 р. № 473 визначено механізм оперативного реагування виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, військових адміністрацій, центральних органів виконавчої влади, органів управління та сил цивільного захисту, спрямо-

ваний на ліквідацію наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд на території України, крім територій активних бойових дій, територій активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, або тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією [5].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» від 18 грудня 2013 р. № 947 встановлює механізм надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій і розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації [6].

Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 року визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [7].

Відсутність або обмежений доступ до правосуддя. На окупованих територіях або в регіонах, близьких до зони бойових дій, судова система працює обмежено або взагалі не функціонує. Це унеможливлює своєчасний захист прав власників.

Відчуження та використання майна державою. В умовах воєнного стану часто виникають випадки примусового відчуження або вилучення майна у фізичних та юридичних осіб для забезпечення потреб держави. Це викликає дискусії щодо адекватності компенсацій і процедур їх реалізації. Питання відчуження або вилучення майна регулюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року.

Масова міграція населення. Через виїзд людей із зони бойових дій виникають ризики неправомірного заволодіння залишеним майном. Також складно забезпечити захист прав власників, які перебувають за кордоном.

Пропонуються наступні шляхи вирішення зазначених проблем:

1) вдосконалення законодавчої бази;
2) розробка спеціальних законів або внесення змін до чинних, які враховуватимуть виклики воєнного стану. Наприклад: впровадження спрощених процедур реєстрації пошкодженого або зруйнованого майна; розробка чітких механізмів компенсації за втрату власності; створення спеціальних норм щодо захисту майна на окупованих територіях;
3) цифровізація реєстраційних процесів;
4) розвиток електронних реєстрів майна, що дозволить зберігати інформацію про власність у захищеному вигляді та забезпечить доступність даних навіть у разі фізичної втрати документів;
5) розвиток механізмів відшкодування збитків;
6) запровадження державних програм компенсацій, створення спеціальних фондів, залучення міжнародної фінансової допомоги;
7) забезпечення доступу до правосуддя;
8) захист прав власників на окупованих територіях;
9) законодавче закріплення механізмів повернення прав власності після деокупації, створення перехідного правосуддя та реєстрів незаконного відчуження;
10) використання міжнародного досвіду, залучення до процесу захисту прав власності ООН, ОБСЄ, інших організацій, а також реалізація судових позовів до агресора в міжнародних інстанціях.

Захист прав власності в умовах воєнного стану в Україні є одним із ключових аспектів, що впливає на стабільність суспільства, економічне відновлення та довіру громадян до державних інституцій. Аналіз показує, що війна створила низку унікальних викликів, пов'язаних із фізичним знищенням майна, обмеженим доступом до правосуддя, недосконалістю законодавчої бази та складнощами в реалізації прав власників.

Попри ці труднощі, існують реальні перспективи для вдосконалення механізмів захисту прав власності. До них належать оновлення правової бази, цифровізація реєстраційних процесів, створення прозорих механізмів компенсації, залучення міжнародного досвіду та фінансової підтримки. Особливу увагу слід приділити формуванню єдиного реєстру збитків, спричинених війною, та впровадженню дистанційних форм правосуддя.

Впровадження цих заходів дозволить ефективно реагувати на сучасні виклики, сприятиме відновленню соціальної справедливості та закладе основу для сталого розвитку України в післявоєнний період.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року. № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/ 4765-17.
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року. № 326. URL: https://zakon. rada. gov. ua/laws/show/326-2022-%D0%BF.
4. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF.
5. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022.
6. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року. № 947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF.
7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20.

Ірина ПАСАЙЛЮК,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ПРАВА СТОРОНИ ПРОЦЕСУ НА ПОДАННЯ ЗАЯВИ ПРО ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ АБО ЧАСТИНИ ПОЗОВНИХ ВИМОГ БЕЗ РОЗГЛЯДУ

Однією форм ускладнення в ході розгляду цивільних справ є закінчення провадження у справі без ухвалення судового рішення, до якої належить закриття провадження у справі і залишення заяви без розгляду.

Звернення до суду з позовом є суб'єктивним правом позивача, гарантованим ст. 55, 124 Конституції України [1]. Згідно з положеннями п. 5 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) однією із основних засад (принципів) цивільного судочинства є диспозитивність [2]. Дії та воля сторони цивільного процесу фактично визначає спрямованість процесуальної діяльності суду та її результати [3].

Відповідно до ч. 1, 3 ст. 13 ЦПК України, суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України випадках [2].

Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. Суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Правова позиція Верховного Суду закріплює за позивачем право на подання заяви про залишення позову без розгляду як абсолютне і не залежить від думки інших учасників процесу. Сторони вільні розпоряджатися своїми правами на власний розсуд [4; 5; 6].

Згідно з ч. 1 ст. 196 ЦПК України для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться під-

готовче засідання. У підготовчому засіданні суд постановляє ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 200 ЦПК України). За результатами підготовчого засідання суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду (п. 1 ч. 2 ст. 200 ЦПК України).

Отже, очевидним є те, що відсутня законодавча заборона на постановлення ухвали про залишення без розгляду частини позовних вимог на стадії підготовчого судового засідання. При цьому така заборона суперечила б положеннями ч. 1, 3 ст. 13 ЦПК України. Схожий правовий висновок було висловлено Верховним Судом у Постановах від 09 вересня 2020 року у справі № 202/11928/14-ц, від 22 березня 2021 року у справі № 753/8125/17 [7; 8].

Таким чином, подати заяву про залишення позову без розгляду є правом заявника, який на власний розсуд розпоряджається своїми правами, таке право є абсолютним і не залежить від волі інших учасників процесу. При цьому надане заявнику право на подання такої заяви не залежить від думки інших учасників справи і **суд не зобов'язаний при вирішенні відповідного питання з'ясовувати обставини, які стосуються суті справи або мотивів**, у зв'язку з якими така заява подана. Окрім цього, **суд не наділений повноваженнями відмовити позивачу**, який просить не розглядати його позовні вимоги по суті. Аналогічна правова позиція висловлена 23 листопада 2022 року Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 759/14677/21, провадження № 61-10292св22 (ЄДРСРУ № 10765 1717) [9].

Також, позивач за умови, що він є дієздатною особою, в інтересах якого у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, може не підтримувати заявлених вимог та подати з цього приводу до суду відповідну заяву. Така заява подається у письмовій формі.

Варто мати на увазі, що не слід ототожнювати ці процесуальні дії із відмовою позивача від позову. Відмова позивача від позову є підставою для закриття провадження у справі, має наслідком неможливість для позивача звертатися із тотожною вимогою для її повторного вирішення. Подання ж заяви позивачем про залишення позову без розгляду означає відмову позивача від цього судового процесу і дає йому можливість повторно звернутися із тотожною вимогою до суду [10, с. 445].

Згідно з ч. 3 ст. 57 ЦПК України, якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду[2].

До речі, в попередній редакції ЦПК України як підстава залишення позовної заяви без розгляду передбачалась обставина, коли позивач до закінчення розгляду справи покинув судове засідання і не подав до суду заяви про розгляд справи за його відсутності [10, с. 445]. Погоджуюся, що дану підставу слід булоб залишити, оскільки така ситація може часто мати місце у процесі. Вона унеможливлює подальший розгляд справи, а тому процесуально правильним завершенням руху справи для суду була б обов'язкова фіксація у протоколі судового засідання та постановлення ухвали про залишення позовної заяви без розгляду.

Усі підстави залишення заяви без розгляду, передбачені ст. 257 ЦПК України, можна поділити умовно на групи. Зазначені підстави, які є відображенням подальшого розвитку принципу диспозитивності відносяться до групи обставин, що унеможливлюють подальший розгляд справи у зв'язку із волевиявленням заінтересованої особи (ч. 1 пп. 5, 7 ст. 257 ЦПК України).

---

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.
3. Щодо права сторони процесу на подання заяви про залишення позову або частини позовних вимог без розгляду. URL: https://advokatpost.com/shchodo-prava-storony-protsesu-na-podannia-zaiavy-pro-zalyshennia-pozovu-abo-chastyny-pozovnykh-vymoh-bez-rozhliadu/.
4. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2020 року у справі № 548/2531/18. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88833089&red =10000398901ce4721384dedc07b097070ade56&d=5.
5. Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2021 року у справі № 308/13199/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_06_10_2021_roku_u_spravi_308_13199_17/?utm_source=Reshenie_v_Zakon&utm_medium=Reshenie_v_Zakon&utm_campaign=Reshenie_v_Zakon.
6. Постанова Верховного Суду від 04 квітня 2022 у справі № 441/1609/19.URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=103930766& red= 10000 35e353bdb133c0b36b13f420e842d084a&d=5.
7. Постанова Верховного Суду від 09 вересня 2020 року у справі № 202/11928/14-ц. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91519889&red=100003dfb44d6167d5d810831690f12d8bd0d1&d=5.

8. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2021 року у справі № 753/8125/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_06_04_2021_roku_u_spravi_753_8125_17/?utm_source=Reshenie_v_Zakon&utm_medium=Reshenie_v_Zakon&utm_campaign=Reshenie_v_Zakon.

9. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2022 року у справі № 759/14677/21. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_ 23_11_2022_ roku_ u_spravi_759_14677_21/.

10. Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссак, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сеник: за заг. ред. В. М. Коссака. Харків: Право, 2020. 752 с.

Юлія ПЕТРОНЧАК,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЦЕПЦІЮ НОРМ РИМСЬКОГО ПРАВА У ЧИННЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Римське право, як вважає Н. Бондар, у юриспруденції є унікальним явищем внаслідок особливої ролі в правовій системі людства [1, с. 7]. Для розвитку національних правових систем багатьох країн Європи, в тому числі й України міцною опорою стали основоположні цінності римського права, інститути якого і донині слугують першоджерелом для розроблення сімейних, цивільних кодексів та інших законодавчих актів.

Саме принципи та структура римського права стали першоджерелом для багатьох ознак загальної правової традиції, правових інститутів і доктринальних категорій сучасних правових систем. Сучасне право безпосередньо походить від принципів і структури римського права, що вироблялися або на його основі або з урахуванням критичного сприйняття. Походячи з римського права, окремі сполучення і догматичні вимоги, продовжують існувати в сучасних правових системах – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді або заломлюючись через власну національну традицію. І такий генетичний зв'язок із римським правом сформував чи не головну якісну особливість усього названого типу правових систем, що представляє до того ж найрозвиненіший – у науковому сенсі – тип, порівняно з іншими відомими світовій юридичній практиці.

Сьогодні значення римського приватного права для національних правових систем ні в кого не викликає сумніву, а тому ніхто не вважає його правом, держави якої не існує, тобто мертвим правом. Національні правові системи ґрунтуються на однакових загальних принципах, правових традиціях, правовій доктрині, правовій культурі, санкціонованих і несанкціонованих звичаях та ін. Насамперед, саме вони становлять, основу будь-якої правової системи, створюють фундамент і наповнюють собою кожну національну правову систему і правову сім'ю.

Щодо західної європейської традиції права, яку трактують як систему правових цінностей, категорій та інститутів, властивих

західноєвропейській локальній цивілізації римське право є «материнським», а тому воно засноване на світогляді, ментальності та культурі західного світу, що веде родовід від грецької та римської античності.

Отже, європейські національні правові системи безпосередньо формувались під впливом римського права, а тому воно служило фундаментом цивільного, частково кримінального і державного права держав як в часи Середньовіччя, так і зараз [2, с. 346].

Враховуючи вище наведене, можна стверджувати, що основні ідеї римського цивільного права червоною ниткою пройшли через століття та для ефективного правового регулювання суспільних відносин (в тому числі майнових) досі вживаються у законодавстві країн континентальної Євро-пи. У системі вищої юридичної освіти вивченню засад римського права має приділятись значна увага, оскільки воно є важливою складовою фундаменту юридичного мислення та здатне допомогти краще зрозуміти сучасну цивілістику та засвоїти юридичну термінологію. Вивчати минуле варто для розуміння теперішнього, щоб бути вартим майбутнього.

Отже, у чинному Цивільному Кодексі України деякі формули римського приватного права є нормативно закріпленим та визначаються у різних інститутах цивільного права. У контексті інституту об'єктів цивільних прав, наприклад, у римському праві визначається поділ речей на res mobiles (рухомі) і res immobiles (нерухомі), що відповідає аналогічному поділу, зазначеному ст. 181 ЦКУ. Так само у ст. 183 ЦКУ має відображення поділ на речі divisae (подільні) та речі indivisae (неподільні). Також слід звернути увагу на поділ речей на genus (родові) та species (індивідуально-визначені), та принцип genus non perit (рід не гине), що передбачав у випадку втрати речі повернення користувачем власнику її замінника, що відповідає змісту ст. 184 ЦКУ, а прин-цип, відображений в замінності речей з родовими ознаками, визначено другою частиною тієї ж статті. У ст. 185 ЦКУ прописано поділ на споживчі (res quae usu consumuntur) та неспоживчі (res quae usu non consumuntur) речі. Із римським поділом речей на simplices та summae, тобто прості і складні також прослідковується зв'язок статей 187, 188 ЦКУ. Складні речі, зокрема, поділялися на головну та приналежності, як і сьогодні у ст. 186 ЦКУ. Наостанок непрямо випливає зв'язок змісту ст. 189 ЦКУ про продукцію, плоди і доходи з поділенням римськими юристами складних речей на природні (fructus naturales), що створені природою (зокрема плоди) і цивільні (fructus civiles), що отримані внасідок використання речі в обігу [3, с. 7].

1. Бондар Н. А. Історико-правові засади рецепції римського приватного права в правовій системі Польщі. *Актуальні питання публічного та приватного права.* 2014. № 1. С. 6–13.

2. Савчишкін А. О. Вплив римського приватного права на розвиток сучасного цивільного права. Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених. Харків, 2023. С. 160–162.

3. Цивільний кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 02.12.2024).

Андрій ПИЦЬ,
приватний виконавець виконавчого округу Львівської області,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ ПОСТАНОВИ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ ПРО АРЕШТ КОШТІВ БОРЖНИКА

Розглянемо визначені законом підстави для накладення арешту на рахунки боржника у межах виконавчого провадження, так ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що серед заходів примусового виконання є звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами [1].

Відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право накладати арешт на кошти та інші цінності боржника, зокрема на кошти, які перебувають у касах, на рахунках у банках, інших фінансових установах та органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (крім коштів на рахунках платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, коштів на рахунках із спеціальним режимом використання, спеціальних та інших рахунках, звернення стягнення на які заборонено законом), на рахунки в цінних паперах, а також опечатувати каси, приміщення і місця зберігання грошей [1].

Ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що арешт майна (коштів) боржника застосовується для забезпечення реального виконання рішення. Арешт на майно (кошти) боржника накладається виконавцем шляхом винесення постанови про арешт майна (коштів) боржника або про опис та арешт майна (коштів) боржника. арешт накладається у розмірі суми стягнення з урахуванням виконавчого збору, витрат виконавчого провадження, штрафів та основної винагороди приватного виконавця на все майно боржника або на окремі речі [1].

Підстави для зняття арешту з рахунків боржника та ознаки коштів, що не підлягають арешту визначені законом. Відповідно до

ч. 3 ст. 52 Закону України «Про виконавче провадження» не підлягають арешту в порядку, встановленому цим Законом, кошти, що перебувають на рахунках із спеціальним режимом використання, спеціальних та інших рахунках, звернення стягнення на які заборонено законом. Банк, інша фінансова установа, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у разі надходження постанови виконавця про арешт коштів, що знаходяться на таких рахунках, зобов'язані повідомити виконавця про цільове призначення рахунку та повернути постанову виконавця без виконання в частині арешту коштів, що знаходяться на таких рахунках. Згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець зобов'язаний зняти арешт з коштів на рахунку боржника та/або з електронних грошей, які знаходяться на електронних гаманцях в емітентах електронних грошей, не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від банку, небанківських надавачів платіжних послуг документів, які підтверджують, що на кошти, які знаходяться на рахунку, заборонено звертати стягнення згідно із цим Законом, а також у випадку, передбаченому *п.п. 10, 15* ч. 1 ст. 34 цього Закону [1].

Ця проблема часто виникає на практиці, тому потребує розгляду через призму судової практики. Згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [2].

Судовою практикою звернено увагу на питання ролі банку в оскарженні діяльності приватного виконавця щодо накладення арешту на кошти боржника.

Постановою Верховного Суду від 26.09.2024 р. № 338/1549/21 визначено, що *саме банк, який виконує постанову виконавця про арешт коштів боржника*, відповідно до ч. 3 ст. 52 Закону України «Про виконавче провадження» повинен визначити статус коштів і рахунка, на якому вони знаходяться, та в разі їх обліковування на рахунку, на кошти на які заборонено накладення арешту, банк зобов'язаний повідомити виконавця про цільове призначення коштів на рахунку та повернути його постанову без виконання, що є підставою для зняття виконавцем арешту із цих коштів згідно із ч. 4 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження». У разі, якщо банк не повідомив державного виконавця, що рахунок, на якому знаходяться кошти боржника, є рахунком зі спеціальним режимом використання, то дії державного виконавця щодо накладення арешту на кошти на

цьому банківському рахунку та їх подальше списання не можна вважати протиправними. Аналогічні висновки викладено в постанові Верховного Суду від 14.08.2024 р. у справі № 338/1125/23 [3].

Важливим є те, що у постанові від 20.04.2022 р. у справі № 756/8815/20 Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що «арешт є початковою та окремою стадією провадження щодо звернення стягнення на майно боржника і є сукупністю заходів, що передбачають як наслідок обмеження в праві розпорядження майном, на яке накладається арешт. Виконавець за відсутності відомостей про майно, повідомлених кредитором, повинен самостійно здійснити заходи для виявлення такого майна, у тому числі грошових коштів, що знаходяться на банківських рахунках, і перед накладенням арешту на майно (кошти) боржника повинен отримати відомості про наявність у боржника відповідного майна та коштів. Аналіз зазначених норм права дає підстави для висновку, що державний та/або приватний виконавець перед накладанням арешту повинен з'ясувати суму та статус грошей, що знаходяться на рахунку боржника, і у постанові про накладання арешту серед інших відомостей зазначити про суму коштів, на яку накладається арешт, або зазначити, що арешт поширюється на кошти на усіх рахунках, у тому числі, що будуть відкриті після накладення арешту. Накладання арешту на суми, що перевищують суми, визначені виконавчим документом, та перевищують суми витрат виконавчого провадження, що підлягають стягненню, є незаконним. Ст. 68 Закону України «Про виконавче провадження» визначає кошти, що складають заробітну плату як особливий об'єкт, на який може бути звернуто стягнення на виконання виконавчого документа, та обмежує таке стягнення відсутністю інших коштів та/або об'єктів для стягнення, видами боргових зобов'язань (періодичні платежі) та сумою стягнення. Накладення арешту на кошти, що складають заробітну плату боржника після здійснення утримань із неї за виконавчими документами та понад встановлений законом розмір для відрахувань із заробітної плати, є надмірним тягарем для боржника та порушенням його прав на одержання винагороди за працю та достойні умови життя. Отже, не може бути накладений арешт на кошти, що складають заробітну плату боржника після фактичного здійснення утримань із неї, за виконавчими документами та на усі кошти заробітної плати боржника поза межами дозволених законом розмірів відрахувань із такої заробітної плати, а якщо такий арешт накладений, то він має бути знятий. Водночас на кошти, що знаходяться на рахунках та які не є коштами, що складають заробітну плату, таке обмеження не поширюється. Зняття арешту з коштів, що складають заробітну плату, здійснюється вико-

навцем на підставі поданих боржником документів, які підтверджують статус коштів, та виключно із заробітної плати, або на підставі повідомлення банку про заборону накладення арешту на такий рахунок. Отже, у випадку, коли на стадії накладення арешту на грошові кошти боржника, що знаходяться на його рахунку та є заробітною платою боржника, виконавцю не вдалося виявити правову природу (статус) цих грошових коштів як коштів, на які накладення арешту заборонено законом, то арешт на такі грошові кошти підлягає зняттю на підставі відповідного повідомлення банку або заяви боржника з наданням ним відповідних документів на підтвердження цього та/або за результатами перевірки зазначених звітів [4].

Зобов'язання виконавця зняти арешт на підставі повідомлення банку не виключає зняття такого арешту на підставі повідомлення боржника та за наслідками здійснення контролю за правильністю стягнення на підставі наданих звітів про стягнення, оскільки відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 59 цього Закону підставами для зняття виконавцем арешту з майна боржника або його частини є отримання ним документального підтвердження, що звернення стягнення на такі кошти боржника заборонено законом.

Для боржника надання вказаних підтверджуючих документів є процесуальною можливістю відновити свої права, порушені у зв'язку із накладенням незаконного арешту, а для виконавця зняття такого арешту є здійсненням повноважень для усунення спричинених негативних наслідків. Однак це не виключає зобов'язання банку при виконанні приписів приватного виконавця окремо від боржника повідомити виконавця про неможливість накладення арешту на грошові кошти боржника у зв'язку з забороною, встановленою законом.

Можна підсумувати, що основною проблемою та причиною оскарження постанови про арешт коштів боржника є неналежне виконання обов'язків учасниками виконавчого провадження такими як банківські установи та боржники. Одним з можливих варіантів вирішення даної проблеми є вчасне та якісне опрацювання постанов банками, належне інформування про свій матеріальний стан (виписки по рахунках, декларації про майно та доходи) боржниками.

---

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. No 1404-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

3. ЄДРСР. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/121999882.

4. ЄДРСР. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728588.

Христина РОМАНІВ,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)
Софія РОСЯК,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр»
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЕМБРІОНАМИ

Українське законодавство не надає ембріону правоздатності, а відповідно, він не отримує статусу суб'єкта права. Водночас Наказ № 787 «Про порядок використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні» визначає, що гамети, репродуктивні тканини та ембріони розглядаються як «біологічний матеріал пацієнта/пацієнтів» [1]. Це свідчить про можливість віднесення репродуктивних клітин та ембріонів до об'єктів права, хоча вони прямо не згадуються серед об'єктів цивільних прав, передбачених ст. 177 ЦК України (речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної чи творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага) [2]. При цьому слід зважати на потенційну здатність репродуктивних клітин та ембріонів сприяти зачаттю чи народженню дитини в майбутньому, що обумовлює необхідність встановлення для них специфічного правового статусу.

Як випливає із наведених рекомендацій, ключове значення у вирішенні подальшої долі заморожених гамет та ембріонів надається волевиявленню померлого, яке повинно бути належним чином оформлене у формі, що матиме юридичну силу після його смерті. Саме питання щодо форми такого розпорядження є предметом активних дискусій серед українських юристів і нотаріусів.

Вирішення цього питання суттєво відрізняється у правових системах різних держав. Зокрема, нещодавно репродуктивну спільноту схвилювало прецедентне рішення Верховного суду штату Алабама (США). У справі, що стосувалася відповідальності пацієнта за ненавмисне знищення заморожених ембріонів, що належали іншим парам, суд визнав ембріони «вже людьми», надавши їм статус суб'єктів права. У відповідь медична асоціація штату попередила, що внесення змін до законодавства про протиправну смерть може спри-

чинити серйозні юридичні наслідки для всієї сфери допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) і навіть призвести до закриття клінік, що займаються репродукцією людини [3].

Ми можемо погодитися, що ембріон у будь-якому разі може і повинен бути використаний за відсутності інших прямих вказівок померлого. Проте, вважаємо, що цей виняток може стосуватись тільки до іншого з біологічних батьків.

Ембріон є результатом об'єднання генетичного матеріалу обох біологічних батьків, тому, на нашу думку, розпорядження ним без їхньої згоди не може вважатися правомірним. Право визначати подальшу долю ембріона належить виключно біологічним батькам. Інші особи, включаючи кровних родичів померлого (батьків, братів, сестер тощо), не мають повноважень ухвалювати такі рішення без відповідної згоди.

Більше того, якщо померлий залишив волевиявлення щодо знищення ембріона у випадку його смерті, то використання такого ембріона буде недопустимим, за винятком ситуації, коли це єдина можливість для іншого з подружжя народити генетично рідну дитину та реалізувати своє право на репродуктивне відтворення. Ембріон є специфічним об'єктом, який не можна прирівнювати до речей чи майна, і на нього не поширюються загальні правила спадкування, встановлені цивільним законодавством. У цьому контексті ембріон необхідно розглядати з позиції його потенціалу до народження майбутньої людини.

Слід зазначити, що право на використання та розпорядження біологічним матеріалом після смерті не може бути передане іншій особі шляхом видачі нотаріально посвідченої довіреності, оскільки відповідно до ст. 248 Цивільного кодексу України представництво за довіреністю припиняється у разі смерті довірителя [2].

До питання розпорядження біологічним матеріалом померлих осіб не можна також застосувати норми, що регулюють постмортальну трансплантологію. Відповідно до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», його дія не охоплює трансплантацію статевих залоз, репродуктивних клітин та живих ембріонів [4]. Крім того, у межах цього нормативного акту вилучення органів, тканин та клітин допускається лише для цілей трансплантації або виготовлення біоімплантів.

На сьогодні можливим і доцільним видається використання репродуктивних клітин або ембріонів після смерті військовослужбовців, якщо в них залишилася дружина чи партнерка. Проте, на жаль, військова агресія не щадить військових незалежно від віку та сімей-

ного статусу. Відомі випадки, коли до клінік репродуктивної медицини зверталися батьки, які втратили на війні єдиного сина, а також сестри загиблих військовослужбовців та інші члени родини.

Для української судової практики такі випадки є новими, в закордонній практиці такі справи вже були. Наприклад, в Ірані мав місце факт, коли через суд було задоволено прохання батька померлого про перенесення заморожених ембріонів. Суд заявив, що оскільки ембріони створено до смерті цієї особи, то буде правильним передати їх жінці як сурогатній матері, а опіку покласти на дідуся [5, с. 97].

Отже, на нашу думку, ембріоном можуть розпоряджатись виключно його біологічними батькам. Якщо один з подружжя помер, і є пряма вказівка щодо подальшої долі ембріона – слідувати їй (крім випадку, коли це може суперечити інтересам іншого з батьків), якщо немає такої вказівки – розпоряджатись може інший з батьків. У випадку, коли обоє з батьків померли, бажано мати документ, у якому б була записана воля осіб, щодо розпорядження їхніми ембріонами у випадку їх смерті. Тут можливі такі варіанти: утилізувати, передати родичам для подальшого розпорядження або ж залишити ембріони у клініці як анонімні іншим парам для проведення ДРТ. Якщо такої вказівки немає, бажано б утилізувати ембріони.

1. Про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 787 від 09.09.2013 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text (дата звернення: 16.10.2024).

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 16.10.2024).

3. Supreme Court of Alabama. James LePage and Emily LePage, individually and as parents and next friends of two deceased LePage embryos, Embryo A and Embryo B; and William Tripp Fonde and Caroline Fonde, individually and as parents and next friends of two deceased Fonde embryos, Embryo C and Embryo D v. The Center for Reproductive Medicine, P. C., and Mobile Infirmary Association d/b/a Mobile Infirmary Medical Center. SC-2022-0515, SC-2022-0579. Decided: February 16, 2024. URL: https://caselaw.findlaw.com/court/al-supreme-court/115829667.html (дата звернення: 16.10.2024).

Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України 2427-VIII від 17.05.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text/ (дата звернення: 16.10.2024).

4. Posthumous Assisted Reproduction from Islamic / Reza Omani Samani et al. Perspective Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility. 2008. Vol. 2. P. 96–100.

URL:https://www.researchgate.net/publication/286329296_Posthumous_Assisted_Reproduction_from_Islamic_Perspective

Ольга СВІЖА,
суддя Великомихайлівського районного суду
Одеської області

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ СІМЕЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ В РОЗУМІННІ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Важливою складовою сімейного життя при влаштуванні дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є право жити разом, щоб сімейні стосунки могли нормально розвиватись (рішення Європейського суду з прав людини (далі- ЄСПЛ) у справі Marckx проти Бельгії, § 31), а члени сім'ї мали можливість спілкуватись (рішення ЄСПЛ Olsson проти Швеції (no. 1), § 59). Держава в розумінні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має діяти у спосіб, спрямований на те, щоб сприяти розвитку сімейного зв'язку, запровадити правові гарантії, що уможливили б інтегрування дитини у свою сім'ю (рішення ЄСПЛ Kroon і Інші проти Нідерландів, § 32) [1].

Ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право на повагу до приватного і сімейного життя , зокрема, кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Конвенція гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя у дитячих будинках сімейного типу (ДБСТ). Це право охоплює широкий спектр аспектів особистого життя, включаючи: сімейне життя: право на створення ДБСТ, влаштування дітей на виховання у ДБСТ, виховання дітей, підтримку сімейних зв'язків, спілкування з дітьми у ДБСТ як членами сім'ї, таємницю сімейного життя. Важливо зазначити, що право на повагу до сімейного життя не є абсолютним.

Хоча стаття 8 не містить жодних однозначних процесуальних вимог, процедура ухвалення рішення стосовно заходів втручання

має бути справедливою і достатньою, аби забезпечити належну повагу до інтересів, захищених статтею 8, зокрема, стосовно взяття дітей під опіку, у дитячі будинки (W. проти Сполученого Королівства, §§ 62 і 64; McMichael проти Сполученого Королівства, § 92; T.P. і K.M. проти Сполученого Королівства §§ 72–73). Також Суд постановив, що у випадках, коли тривалість провадження безпосередньо впливає на сімейне життя заявника, необхідний ретельніший підхід, а засіб правового захисту, передбачений національним законодавством, має бути як превентивним, так і компенсаторним (Macready проти Республіки Чехія, § 48; Kuppinger проти Німеччини, § 137).

У зв'язку із вище зазначеним варто приділити увагу питанню обмеження сімейної правосуб'єктності учасників сімейних правовідносин у дитячому будинку сімейного типу. Адже втрата та обмеження сімейної правосуб'єктності означає фактично втрату і обмеження сімейної правоздатності. Чинне законодавство не дає можливості обмежувати сімейну дієздатність, без обмеження сімейної правоздатності. Отже, обмеження сімейної дієздатності зважаючи на її тісний зв'язок з сімейною правоздатністю і динамічністю останньої, тягне перш за все обмеження сімейної правоздатності. Оскільки дане обмеження має наслідком втрату особою певних прав і обов'язків, відтак, під обмеженням сімейної правосуб'єктності можна розуміти обмеження сімейної правоздатності.

Найбільш поширеною підставою обмеження сімейної правоздатності є втрата і обмеження цивільної дієздатності. Цікаво відзначити, що визнання особи недієздатною ніяк не впливає на обсяг сімейної дієздатності як такої. Якщо при здійсненні будь-яких сімейних прав, наприклад, права дитини на захист від зловживань з боку батьків-вихователів, а також майнових прав, відсутність у неповнолітніх достатнього обсягу дієздатності може бути заповнене дієздатністю інших осіб (законних представників), то недієздатність особи не впливає на правоздатність. Якщо ж сімейні права можуть бути здійснені тільки особисто їх володільцями, то про втрату або про обмеження сімейної дієздатності можна вести мову лише в сукупності з обмеженням сімейної правоздатності, однак, не завжди. Залежність сімейної правоздатності від цивільної дієздатності простежується в багатьох нормах сімейного права.

Позбавлення цивільної дієздатності породжує правові наслідки не тільки для цивільних правовідносин, але й для інших, зокрема сімейних. Щодо сімейних прав наслідки позбавлення цивільної правоздатності не вирішені однозначно. В даний час не існує єдиного

правового механізму застосування наслідків позбавлення цивільної дієздатності в сімейному праві. Найбільш поширеним є приклад, при якому позбавлення цивільної дієздатності має наслідком втрату окремих видів сімейної правоздатності, зокрема створення дитячого будинку сімейного типу, укладення відповідного договору. Ці акти мають схожі риси з правочинами у цивільному праві (свобода договору, юридична рівність сторін, волевиявлення тощо), тому особи повинні володіти дієздатністю.

Дієздатність, яка обов'язково є необхідною для здійснення сімейно-правових актів, не завжди є необхідною передумовою для продовження правовідносин, які виникли у ДБСТ. Так, правовідносини, що виникли при створені ДБСТ можуть тривати і після того, як дитини-вихованець буде визнана судом недієздатною. Специфіка відносин у ДБСТ виключає можливість продовження зазначених відносин у разі визнання батьків-вихователів недієздатними. Відповідні правовідносини повинні бути припинені шляхом припинення договору про організацію діяльності ДБСТ.

Аналізуючи вищезазначене можна зробити висновок про тісний зв'язок цивільної дієздатності та сімейної правоздатності. Однак, такий зв'язок існує не завжди, що дає змогу стверджувати про самостійність категорії сімейної правоздатності та необхідності її законодавчого закріплення.

У національному законодавстві категорія «сімейної правоздатності» перебуває у залежності від цивільної дієздатності, незважаючи на те, що в окремих сімейних правовідносинах наявність цивільної дієздатності не є необхідною передумовою [2]. Підставою для обмеження окремих видів сімейної правоздатності у ДБСТ може слугувати стан здоров'я учасника сімейних правовідносин. Мова йде не про визнання особи недієздатною, а про наявність захворювання, як у самих потенційних учасників сімейних правовідносин, так і у членів їх сім'ї. Так, наприклад, п. 17 Положення про дитячий будинок сімейного типу передбачено, що б**атьками-вихователями можуть бути повнолітні та працездатні особи, за винятком осіб, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки щодо виховання дітей (інваліди I і II групи, особи, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства).** У ДБСТ сімейна правоздатність його членів може обмежуватись автоматично при обмеженні конкретних суб'єктивних прав.

Варто звернути увагу на те, що сімейна правоздатність і дієздатність учасників сімейних правовідносин у ДБСТ виникають практично одночасно, оскільки сімейні права здійснюються особисто, те саме стосується виконання сімейних обов'язків. Лише деякі сімейно-майнові права та обов'язки можуть бути реалізовані законними представниками суб'єктів сімейних прав. Сімейна правоздатність батьків-вихователів, дітей-вихованців не виникає одразу у повному обсязі. При цьому, з досягненням 18 років припиняють свою дію частина суб'єктивних прав неповнолітніх осіб та кореспондуючі їм обов'язки дорослих. Обсяг сімейної правоздатності в даному випадку залежить також від обсягу цивільної дієздатності. Визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною істотно зменшує обсяг її сімейної правоздатності.

Також слід зазначити, що на відміну від цивільної дієздатності сімейна дієздатність малолітніх вихованців у ДБСТ залежить не тільки від віку, але і від рівня інтелектуального розвитку, які в будь-якому віці мають право висловлювати свою думку з усіх питань, що стосуються їх інтересів. Самостійне здійснення вихованцями цих прав залежить від їх здатності виражати свої погляди та переконання. Обсяг сімейної дієздатності збільшується в міру досягнення дітьми у ДБСТ відповідного віку.

Сімейна правосуб'єктність батьків-вихователів та дітей-вихованців припиняється тільки зі смертю. Припинення сімейних зв'язків або позбавлення суб'єктивних прав судом саме по собі не припиняє сімейну правосуб'єктність, а припиняє лише конкретне правовідношення за участю батьків-вихователів та/або дітей-вихованців. Обмеження сімейної правоздатності має місце не тільки при визнанні батьків-вихователів та/або дітей-вихованців недієздатними або обмежено дієздатними, але і при позбавленні їх конкретних суб'єктивних прав або при їх обмеженні. При цьому, юридичне закріплення обмеження правоздатності шляхом винесення будь-якого спеціального юридичного акту не потрібно: рішення суду про позбавлення або обмеження батьківських прав автоматично тягне обмеження сімейної правоздатності. Обмеження сімейної дієздатності не відбувається ніколи.

Таким чином, втрата та обмеження сімейної правосуб'єктності у дитячому будинку сімейного типу означає фактично втрату і обмеження сімейної правоздатності. Чинне законодавство не дає можливості обмежувати сімейну дієздатність, без обмеження сімейної правоздатності. Отже, обмеження сімейної дієздатності зважаючи на її тісний зв'язок з сімейною правоздатністю і динамічністю остан-

ньої, тягне перш за все обмеження сімейної правоздатності. Оскільки дане обмеження має наслідком втрату особою певних прав і обов'язків, відтак, під обмеженням сімейної правосуб'єктності можна розуміти обмеження сімейної правоздатності.

_____

1. Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод//https://unba.org.ua/assets/uploads/1259df05 6_file.pdf//pg.48.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року // ВВРУ. 2002. № 21–22. Ст. 135.

Секція 5

КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Анастасія БАРАБАШ,
молодший науковий співробітник
відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса ПАПрН України)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ТА ГЛАСНОСТІ[1]

Будь-які дії, пов'язані з цифровізацією правосуддя, повинні здійснюватись у повній відповідності до фундаментальних прав, таких як права на захист персональних даних, на справедливий суд і на ефективний засіб правового захисту, а також принципів пропорційності та субсидіарності. Має бути гарантовано право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту. Зокрема, у кримінальному провадженні в цифровому середовищі слід уникати будь-якого втручання в права на захист, включаючи право на доступ до адвоката та право на доступ до речових доказів»[1].

У судочинстві використання цифрових технологій має відповідати праву на справедливий судовий розгляд, що застосовується до судових проваджень, як передбачено статтею 6 Європейської конвенції прав людини (далі – ЄКПЛ), зокрема мають бути дотриманні і засади безпосередності та гласності як складових засади справедливого судового розгляду.

Здійснивши дослідження щодо меж застосування відеоконференції у кримінальному процесі можемо констатувати, що немає об'єктивних обмежень щодо можливостей використання відеоконференцій під час кримінального провадження.

---

[1] Публікацію підготовлено у межах виконання фундаментальної теми дослідження «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

Як зазначають Глинська Н. В. та Клепка Д. І. принципом, що впливає на якісну цифрову трансформацію царини правосуддя є пріоритетність цифрового формату в кримінальній процедурі («цифровий за замовчуванням»). Авторки відзначають, що одним з основних очікуваних позитивних ефектів цифровізації кримінального провадження є значна економія ресурсів органів кримінальної юстиції, полегшення доступу до правосуддя у спосіб значного спрощення процесуальної форми. Однак якщо насичувати кримінальний процес цифровими елементами як альтернативами традиційним, сама суть процесу ЦКП нівелюється, оскільки неконтрольоване дискретне обрання суб'єктами провадження зручного для нього способу реалізації своїх прав чи обов'язків (іноді з огляду на суб'єктивні протистояння новому, закоренілість та небажання розвиватись тощо) лише внесе плутанину й невизначеність у право реалізаційний процес та не сприятиме досягненню необхідного результату. Інакше кажучи, цифрові механізми в кримінальному провадженні мають бути «не варіантами, а в пріоритеті»[2, с. 35].

Попереджуючи можливий аргумент скептиків щодо «цифрової неготовності» суспільства дослідниці звертаються до наукових доробок Л. М. Лобойка, сформульованих вченим ще у 2016 році у контексті трансформації кримінального процесу з радянського в сучасний: «Будь-який законопроєкт (чи проєкт КПК, чи проєкт окремих змін до нього) передбачає врегулювання відносин наперед. Він має бути спрямований у майбутнє, а не закріплювати «радянські» процесуальні традиції… Закон повинен містити нормативні моделі майбутніх правових відносин, часто випереджаючи при цьому чинний рівень розвитку суспільних відносин. До зазначених причин можна додати ще й побоювання учених виглядати не послідовними у своїх поглядах на ті чи інші питання правового регулювання у кримінальному провадженні. Ці причини стоять на заваді закріпленню у законопроєктах дійсно прогресивних, таких, що відповідають європейським стандартам, нормативних положень. Змінити «процесуальний менталітет» українців можна, але треба це робити шляхом зміни правил процесуальної діяльності. «Нові правила змінять менталітет». Менталітет не можна змінити протягом декількох місяців чи, навіть, років. Але ж починати це робити колись треба. Не можна ж заперечувати, що за двадцять років незалежності й здійснюваної в Україні судово-правової реформи менталітет українців залишився на рівні радянського» [3, с. 83–84].

Основні ризики застосування «загальнодозвільного підходу» до використання відеоконференції полягають у такому: 1) чи може

бути гарантоване право на захист; 2) чи будуть дотримані засади безпосередності та гласності, а також 3) чи буде забезпечена ефективність «он-лайн участі» підозрюваного/обвинуваченого у кримінальному процесі.

На наш погляд, при вирішенні питання щодо застосування відеоконференції у кримінальному провадженні, органу досудового розслідування/слідчому судді/судді необхідно зважити на обставини справи, що розглядається, і враховувати, серед іншого, вид стадії кримінального процесу[1]; роль доказів, а отже, і дотримання засади безпосередності при їх дослідженні; чи відповідає застосування відеоконференції становищу підозрюваного/обвинуваченого; чи згоден він на застосування відеоконференції; які існують альтернативи і в якій мірі їм слід надавати перевагу; чи є потерпілі та їх думка про застосування відеоконференції щодо підозрюваного/обвинуваченого.

Із огляду на фундаментальність права бути фізично присутнім у залі суду підозрюваних і обвинувачених, це право не може бути замінено або замінено віртуальною присутністю проти волі обвинуваченого, а будь-яке обмеження права бути присутнім на судовому розгляді має служити законній меті, наприклад: 1) необхідність забезпечення безпеки учасників судового провадження; 2) захист прав потерпілих та/або свідків; 3) дотримання розумних строків судового розгляду та 4) охорона здоров'я населення тощо.

Нами пропонується шість факторів, які мають враховуватись під час вирішення питання про застосування відеоконференції щодо підозрюваного/обвинуваченого під час кримінального провадження, а саме:

1) можливість фізичної присутності;

2) компенсаційні гарантії у випадку застосування відеоконференції;

3) характер слухання та стадія процесу;

4) тяжкість обвинувачення;

5) думка сторони обвинувачення;

6) думка, поведінка та особа підозрюваного/обвинуваченого;

---

[1] На нашу думку, рішення про застосування відеоконференції щодо підозрюваного/ обвинуваченого під час досудового розслідування; підготовчого провадження; судового розгляду може бути прийняте лише за згодою підозрюваного/обвинуваченого; у той час як у апеляційному та касаційному провадженнях; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами – може застосовуватись без згоди обвинуваченого вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення.

7) важливість забезпечення прав та інтересів інших учасників судового процесу.

Можемо констатувати, що при виправданому обмеженні права на присутність у залі судового засідання, вкрай важливо, щоб обвинувачений міг належним чином реалізувати своє право на захист. Ефективна участь означає право бачити, чути та спостерігати за тим, що відбувається в судовому засіданні без технічних перешкод, а також право бути поміченим і почутим. Справедливість процедури згідно зі статтею 6(3) також вимагає, щоб обвинувачений мав можливість спілкуватися зі своїм захисником конфіденційно, поза увагою третьої особи. Разом із тим Суд підкреслив, що особиста явка обвинуваченого не має такого ж вирішального значення для апеляційного слухання, як для судового розгляду (Марчелло Віола (Marcello Viola) проти Італії, заява № 45106/04) [4, с. 30].

Незважаючи на відстуність формальної вимоги щодо отримання згоди обвинуваченого застосування відеоконференції, але є право висловлювати свою думку з цього приводу, яка має бути врахована, особливо якщо обвинувачений наполягає на безпосередній участі під час судового розгляду кримінального провадження щодо нього.

Разом із тим, на нашу думку, варто запозичити досвід країн ЄС з цього питання. Так, згода обвинуваченого важлива при застосуванні відеоконференцій для слухань, де фізична присутність такої особи традиційно вважається вирішальною, наприклад, у підготовчому провадженні, під час дослідження доказів, а також судових дебатів. Однак, навіть якщо обвинувачений не дає своєї згоди, суддя (судді) може вирішити, що відеоконференція все одно буде використовуватися якщо це необхідно з міркувань безпеки.

Також ми пропонуємо у кримінальному процесуальному кодексі України передбачити випадки за яких використання відеоконференції виключається. Так, використання відеоконференції виключається якщо особа, яка має бути заслухана, має такі слухові або зорові має такі слухові або зорові вади, що дозволяють обґрунтовано припустити, що відеоконференція зашкодить її позиції у кримінальному провадженні або правам інших учасників провадження.

---

1. Висновок Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві № 26 (Страсбург, 1 грудня 2023 року). URL: https://hcj.gov.ua/page/vysnovky-kryes (дата звернення: 25.11.2024).
2. Глинська Н.В., Клепка Д.І. Принципи визначення розумних меж цифровізації кримінального провадження України. *Питання боротьби зі злочинністю.* Вип. 47. Харків: Право, 2024. С. 30–49.

3. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. : монографія : за заг. ред. О. Г. Шило. Харків: НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.

4. Барабаш А. А. Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону як підстава скасування судового рішення про здійснення дистанційного судового провадження: деякі питання в контексті практики ККС ВС. *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 19 верес. 2024 р.) / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Від. дослідж. проблем кримін. процесу та судоустрою. Харків : Право, 2024. С. 29–33.

Лариса БРИЧ,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ВИМОГА ПРО ВМОТИВОВАНІСТЬ РІШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ[1]

Сприйняття передбаченої ч. 1 та 4 ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України (далі в тексті – КПК України) вимоги про вмотивованість як обов'язкової ознаки справедливого судового рішення, й відповідно, невмотивованості як істотного порушення вимог кримінального процесуального закону вже міцно вкоренилося у практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі в тексті – ККС ВС). Скасуванням судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій через їхню невмотивованість суд касаційної інстанції впроваджує відповідне розуміння вмотивованості у правосвідомість суддів судів першої та апеляційної інстанцій. Зокрема, мені відомо про 4 кримінальні провадження за ст. 149 КК України, що перебували на розгляді в суді касаційної інстанції, у яких стороною захисту висувалися заяви про провокацію з боку органів державного розслідування [1; 2; 3; 4]. Лише у одному з цих проваджень [4] постанова суду касаційної інстанції стала остаточним рішенням у справі завдяки вмотивованості судових рішень судів нижчих інстанцій, серед іншого й щодо відсутності провокації. У інших трьох провадженнях в результаті касаційного розгляду справи були повернуті до апеляційних судів на новий судовий розгляд, а ті своєю чергою повернули справи на новий судовий розгляд до судів першої інстан-

[1] Дослідження підготовлене в межах виконання грантового проєкту від Європейського Союзу програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Європейські правові цінності: досвід для України у сфері кримінального провадження». Грантова Угода № 101126810 – ELVEUCP, **реєстраційна картка проекту (програми)** № 5386.

Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (EACEA) не можуть нести за них відповідальність.

ції. Даючи відповідь на доводи, викладені стороною захисту у апеляційних та касаційних скаргах про отримання доказів шляхом провокації з боку правоохоронних органів, колегія Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, переглядаючи вирок суду першої інстанції та ухвалу суду апеляційної інстанції у кримінальному провадженні за обвинуваченням у вчиненні торгівлі людьми, вказала: «З матеріалів кримінального провадження вбачається, що суд апеляційної інстанції, зазначивши лише зміст показань ОСОБА_13 та ОСОБА_17, а також свідка ОСОБА_20, з достатньою повнотою не перевірив доводів апелянтів, відповіді на них не надав». Крім того, судом касаційної інстанції вказано, що суд апеляційної інстанції «не надав аналізу доказів, досліджених судом першої інстанції, не виклав власних висновків» і що на ці недоліки апеляційного суду вже звертав увагу суд касаційної інстанції у рішенні від 03 лютого 2016 р. під час попереднього судового розгляду у тому самому кримінальному провадженні [3]. Порушення вимоги про вмотивованість судових рішень у тому самому кримінальному провадженні також виявилося і стосовно визнання допустимими доказами протоколів про результати проведення НСРД [3].

Водночас, слід зауважити, що вимога про вмотивованість стосується не лише судових рішень. В інтерпретації ЄСПЛ вона висувається й щодо рішень інших державних органів. У практиці ЄСПЛ за заявами про застосування обмежень гарантованого статтею 8 Конвенції відносного права на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до позбавлення волі, де Суд прямо вказує на невиконання державним органом свого обов'язку мотивувати прийняте ним за заявою заявника рішення [5, п.п. 95–97, 103], таким державним органом був Державний департамент України з питань виконання покарань: «Відмови у задоволенні його численних клопотань про переведення до колонії, розташованої ближче до місця його проживання, не містили відомостей щодо місць, де були вчинені зазначені злочини. Крім того, якщо органи посилалися на це міркування, вони мали пояснити, чому заявникові слід відбувати своє покарання в іншій області» [5, п. 97].

ЄСПЛ вказує на необхідність давати пояснення, тобто вмотивовувати рішення державного органу, оцінюючи законність застосованого до особи обмеження відносних прав, гарантованих Конвенцією, та застосовуючи при цьому відомий трискладовий тест на законність, згідно з яким правообмеження: повинні здійснюватись«відповідно до закону» [5, п. 84], «передбачати законну мету» [6, п. 84] і «бути необхідними у демократичному суспільстві» [7, п.п. 32–33].

Вимога про вмотивованість рішень державного органу висувається не лише щодо тих правовідносин, де вона має нормативне закріплення. Більше того, закон, у якому не встановлено обов'язок державного органу мотивувати своє рішення про обмеження відносних прав людини, гарантованих Конвенцією, не відповідає принципу верховенства права. Так, Європейський суд з прав людини (далі в тексті – ЄСПЛ, Суд) констатував порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі в тексті – Конвенція), визначивши, що це втручання у право на повагу до приватного та сімейного життя здійснювалось не «відповідно до закону», оскільки закон, який регулював відповідні відносини (ст. 162 КПК України та ч. 1 ст. 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення») через нечіткість не відповідав вимогам принципу верховенства права: «ці положення не зазначають з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень, наданих органам державної влади щодо обмеження спілкування осіб, що тримаються під вартою, з їхніми сім'ями. Так, вищезазначені положення не вимагають від цих органів наведення будь-якого обґрунтування їхнім дискреційним рішенням та навіть ухвалення будь-яких формальних рішень, які можна було б оскаржити, а отже, вони не містять будь-яких гарантій проти свавілля та зловживань» [8, п. 88].

Зміст вимоги про вмотивованість рішення державного органу такий самий, як зміст вимоги про вмотивованість судового рішення. Зокрема, державний орган повинен:

– пояснити відповідність прийнятого ним рішення про правообмеження законодавчим положенням [5, п. 95];

– пояснити відповідність прийнятого ним рішення про правообмеження легітимній меті [5, п. 96], що серед іншого включає роз'яснення щодо об'єктивних обставин [5, п. 96-97];

– пояснити «необхідність у демократичному суспільстві» застосованого до особи правообмеження, зокрема розглянути індивідуальні обставини конкретної особи [6, п. 85; 7, п. 33];

– дати відповідь на значущі для реалізації його права аргументи заявника [6, п. 85]. Наприклад: «Незважаючи на те, що заявник та його мати постійно наводили цей довід, органи влади у своїх відмовах у задоволенні цих клопотань ніяк його не коментували. Як можна судити з їхніх відповідей, особисте становище заявника та його зацікавленість у підтриманні родинних зв'язків ніколи не аналізувались і відповідних та достатніх причин для зазначеного втручання ніколи не наводилось» [5, п. 103].

– ця відповідь має бути конкретною, а не абстрактною: «Суд зазначає, що з наявних матеріалів справи випливає, що відповідні ор-

гани влади вдались до формалістичного та обмежувального підходу для тлумачення і застосування відповідного законодавства. Не видається, що вони здійснили будь-яку серйозну спробу розглянути доводи заявника та його матері щодо їхнього особистого становища…» [6, п. 85; 7, п. 33]. Тобто, вимагаючи індивідуального підходу, ЄСПЛ водночас вимагає вмотивовувати рішення державного органу.

Таким чином вимога вмотивовувати свої рішення та вимоги є універсальною у стосунках індивіда і держави. В інтерпретації ЄСПЛ вона є складовою не лише права на справедливий суд, а й елементом інших прав, зокрема права на повагу до приватного та сімейного життя. Вона поширюється на рішення державних органів, які стосуються прав громадян, особливо, коли йдеться про їхнє обмеження.

---

1. Постанова Верховного Суду від 04 липня 2018 р. Справа № 200/25054/15. Провадження № 51-1634км18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 75215572
2. Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2019 р. Справа №461/11476/15-к. Провадження № 51-10039км18. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/84694512
3. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 р. у справі № 161/10489/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79616023
4. Постанова Верховного Суду від 21 грудня 2022 р. Справа № 686/20525/19. Провадження № 51-3003км22. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/108225746
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Вінтман проти України» від 23 жовтня 2014 р., що набуло статусу остаточного 23 січня 2015 р. (заява № 28403/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45#Text
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Родзевілло проти України» від 14 січня 2016 р., що набуло статусу остаточного 14 квітня 2016 р. (заява № 38771/05). URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/06/30/20230630140525-47.pdf
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Панченко та інші проти України» (CASE OF PANCHENKO AND OTHERS v. UKRAINEвід 14 жовтня 2021 року зі змінами 25 жовтня 2021 р. (заява № 66179/14 та 3 інші). URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/06/26/20230626233321-79.pdf
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Шалімов проти України» (CASE OF SHALIMOV v. UKRAINE) 4 березня 2010 р., що набуло статусу остаточного 04 червня 2010 р. (заява № 20808/02). URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/06/20230306154244-96.pdf

Артур ВОЙЦЕЩУК,
юрисконсульт юридичної групи
військової частини А1788, аспірант
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА У ПРАКТИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 413 КК УКРАЇНИ

Діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України описано за допомогою формулювання «порушення правил зберігання ввіреного для службового користування військового майна». Таких підхід відносить відповідну норму до категорії бланкетних, адже з'ясування змісту названих правил вимагає звернення до інших джерел права. Відповідно такі джерела права виступають в ролі юридичної підстави кримінально-правової кваліфікації і, приймаючи відповідні рішення, суб'єкт правозастосування повинен посилатися на ці джерела права. Відповідно, суд чи інший уповноважений орган у своєму рішенні повинен чітко вказати назву нормативно-правового акту, який визначає порушене правило зберігання майна, дати вказівку на статтю, пункт, параграф чи інший структурний елемент нормативного документа, в якому це правило визначене. При цьому мова іде про конкретне правило зберігання майна – вимогу щодо поведінки правопорушника, яку він не дотримав, що й призвело до наслідку у виді втрати чи псування майна. Лише такий підхід може забезпечити законність кваліфікації діяння, а відтак і законність притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Водночас аналіз судової практики у провадженнях цієї категорії показує чимало проблем.

Найперше, варто відзначити, що в деяких вироках суди взагалі не посилаються на ті чи інші нормативні документи. Наприклад у провадженні № 127/3289/19 суд лише констатував, що втрата сталася внаслідок порушення порядку зберігання зброї та бойових припасів [1].

В деяких рішеннях суди обмежуються загальними формулюваннями. Постановляючи рішення у провадженні № 468/1278/22-к суд зазначив «в порушення статутних вимог і чинного законодавства, щодо належного порядку охорони, зберігання і використання ввірених для службового користування зброї та боєприпасів, які би унеможливлювали її втрати та крадіжки, унеможливлення використання зброї та боєприпасів не за призначенням, доступу до них сторонніх осіб» [2].

Окремо слід відзначити й ті судові рішення, в яких суди посилаються на нормативні положення, що не містять конкретних правил зберігання військового майна. Так Ленінський районний суд міста Миколаєва у провадженні № 490/4561/23послався на порушення вимог ст. ст. 17, 65, 68 Конституції України, ст. ст. 1, 3, 7 Закону України «Про правовий режим майна в Збройних Силах України», ст. ст. 1-4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, ст. ст. 9, 11, 16, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, положень Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», а також п. 13 Положення про порядок обліку, збереження, списання і використання майна військового майна у Збройних Силах України[3]. Попри це, більшість перелічених нормативних положень не передбачають конкретнихправил зберігання майна. Зокрема, названі статті Закону України «Про правовий режим майна в Збройних Силах України» визначають поняття і статус військового майна, а також встановлюють, що винні в порушенні вимог Закону притягуються до встановленої законодавством відповідальності[4]. Вказані статті Дисциплінарного статуту передбачають положення про військову дисципліну, шляхи її досягнення, пов'язані із цим обов'язки військовослужбовця [5]. Перелічені статті Статуту внутрішньої служби присвячені визначенню загальних обов'язків військовослужбовця (в тому числі, обов'язок берегти майно), а також обов'язки солдата [6]. Звісно, не містять жодних правил зберігання військового майна ні Конституція України ні Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі».І лише П. 13 Положення про порядок обліку, збереження, списання і використання військового майна у Збройних Силах України й справді стосується зберігання майна. Ним визначено, що військове майно зберігається з дотриманням вимог, передбачених документацією заводів-виробників, а умови його зберігання повинні забезпечувати збереження належного якісного (технічного) стану, виключати можливість втрати та відповідати вимогам вибухопожежобезпеки. [7]. У вироку йдеться про залишення майна без нагляду[3], а відтак можна вести мову про порушення цього правила.

Мають місце й випадки, коли не зрозуміло на яке саме правило посилається суд. Наприклад у вироку в провадженні №521/14467/23 суд вказав на порушення «пункту 4 розділу V Інструкції»[8]. При цьому про яку саме інструкцію йде мова, за змістом рішення встановити неможливо. Подібно текст вироку в провадженні № 521/14467/23 має місце посилання на «ст. 152 Статуту ЗСУ»[9], що не дає розуміння того, про який документ іде мова.

Цікаву ситуацію можна простежити у рішеннях про притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України за втрату зброї. В одному рішенні суд посилається на порушення вимог Наказів МВС України, що регламентують діяльність Національної поліції України [10], а в інших – Наказами Міністерства оборони України, що регламентують діяльність Збройних Сил України [11, 12]. При цьому жодні із цих документів не стосуються діяльності Національної гвардії України.

В кількох вироках у справах про втрату зброї та боєприпасів суди посилалися на порушення Настанови зі стрілецької зброї, 5,45-мм автомати Калашнікова та 5,45-мм ручні кулемети Калашнікова (РПК-74, РПКС-74) та Настанови зі стрілецької справи 9 мм пістолета Макарова[13, 14]. Необхідно відзначити, що ці Настанови за своєю суттю є навчальними посібниками, що містять, в тому числі, й рекомендації щодо зберігання відповідної вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Водночас положення, викладені в них, не є нормативними (вони не затверджені тим або іншим нормативно-правовим актом) і мають рекомендаційний характер. Відтак посилання на порушення вимог вказаних Настанов при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України, недоречне. Інша справа із інструкціями, настановами чи іншими документами, що видаються виробниками та визначають правила зберігання тих чи інших пристроїв або предметів, адже, як вже відзначалося вище, згідно із п. 13 Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах, військове майно зберігається з дотриманням вимог, передбачених документацією заводів-виробників[7], а відтак порушення таких правил кваліфікуватиметься як порушення вказаного п. 13 названого Положення.

Підсумовуючи викладене слід зробити висновок, що при прийнятті рішень про притягнення до кримінальної відповідальності у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 413 КК України, суди, як і органи досудового розслідування, обов'язково повинні зазначити яке саме положення (статтю, пункт, підпункт тощо) та якого нормативно-правового акта було порушено. До того ж, це мають бути виключно положення нормативно-правових актів, що поширюють свою дію на військовослужбовців конкретного військового формування та містять конкретні обов'язкові до виконання вимоги до зберігання військового майна вцілому, окремих його видів чи окремих предметів. При цьому посилатися на положення нормативно-правових актів, що не містять правил зберігання майна, недоцільно.

1. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області в провадженні № 127/3289/19 від 17 квітня 2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 81209880 (дата звернення: 06.12.2024).

2. Вирок Баштанського районного суду Миколаївської області в провадженні № 468/1278/22-к від 1 березня 2023 року. URL: https://reyestr. court.gov.ua/ Review/109263118 (дата звернення: 06.12.2024).

3. Вирок Ленінського районного суду міста Миколаєва в провадженні № 490/4561/23 від 2 серпня 2023 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/112563448(дата звернення: 06.12.2024).

4. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21 вересня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text (дата звернення: 06.12.2024).

5. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#top

6. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/548-14#Text (07.12.2024).

7. Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 року № 1225. URL: https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.12.2024).

8. Вирок Малиновського районного суду міста Одеси в провадженні № 521/14467/23 від 4 серпня 2023 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 112960250 (дата звернення: 06.12.2024).

9. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області в провадженні № 233/2534/22 від 12 січня 2023 року. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/108368074 (дата звернення: 06.12.2024).

10. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області у провадженні № 572/501/20 від 27 лютого 2020 року. URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/87871558 (дата звернення: 07.12.2024).

11. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у провадженні № 335/4584/22 від 19 серпня 2022 року. URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/105862076 (дата звернення: 07.12.2024).

12. Вирок Ірпінського міського суду Київської області у провадженні № 367/535/23 від 16 лютого 2023 року. URL: https://reyestr.court. gov.ua/ Review/109028095 (дата звернення: 07.12.2024).

13. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова в провадженні № 751/3815/22 від 21 грудня 2022 року. URL: https://reyestr.court. gov.ua/ Review/108106471 (дата звернення: 07.12.2024).

14. Вирок Яворівського районного суду Львівської області в провадженні № 944/3066/20 від 28 липня 2021 року. URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/98630427 (дата звернення: 07.12.2024).

Наталія ГЛИНСЬКА,
старший науковий співробітник,
завідувачка відділом дослідження
проблем кримінального процесу та судоустрою,
доктор юридичних наук
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РИЗИКИ, СУПУТНІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Пошук оптимальних меж цифровізації кримінального провадження (далі –ЦКП) потребує формулювання (виокремлення) та розгляду основних положень принципового характеру, сукупність яких необхідно враховувати в процесі ЦКП. Серед таких положень: засада верховенства права, правова визначеність, пріоритетність цифрового формату в кримінальній процедурі («цифровий за замовчуванням»); гнучкість процесу ЦКП; застосування ризик-орієнтованого підходу (РОП) як методологічної основи прийняття всіх цифрових рішень; збереження провідної ролі людського фактора при прийнятті кримінальних процесуальних рішень; прозорість використання цифрових технологій в кримінальному провадженні; покладення відповідальності за ризики, що супроводжують застосування цифрових технологій під час кримінальної процедури, на представників органів кримінальної юстиції; забезпечення інформаційної безпеки (кібербезпеки) кримінального провадження; рівність цифрових прав учасників процесу; узгодженість темпів процесу ЦКП із рівнем цифрової компетентності уповноважених осіб органів кримінальної юстиції.

На цих сторінках коротко зупинимось на такому важливому регуляторі використання цифрових технологій та систем штучного інтелекту (ШІ) у судочинстві, як *покладення відповідальності за ризики, супутні їх застосуванню під час кримінальної процедури, на представників органів кримінальної юстиції.*

Таке положення обумовлено загальним вектором меж ЦКП, та носить здебільшого праксеологічний характер, оскільки зводиться до відповідального підходу слідчого, дізнавача, прокурора, судді при оцінці ризиків використання цифрових інструментів під час провадження. Адже, як правило, застосування цифрових технологій у кримінальному процесі характеризується певною дискретністю право-

застосовника в межах, дозволених законом. Наочно це демонструє процедура *розв'язання питання про можливість проведення дистанційного провадження*, яке у контексті вимоги справедливого судового розгляду за настановами міжнародних організацій має відбуватися з урахуванням всіх особливостей конкретної справи. Так, Європейська комісія з питань ефективного правосуддя (CEPEJ) у пункті 41 «Керівництва щодо проведення судових проваджень у режимі відеоконференції» (далі – Керівництво) від 30.06.2021 (CEPEJ(2021) 4REV4) також рекомендувала судам залежно від вимог національного законодавства забезпечувати можливість участі осіб у судових засіданнях в режимі відеоконференції із залів суду, місць позбавлення волі, приміщень юридичних фірм чи інших безпечних місць, перелік яких не є вичерпним. Комісією також наголошено на тому, що держави повинні забезпечити, щоб правова база надала судам достатні підстави для розв'язання питання про те, чи можна або потрібно проводити дистанційне слухання в окремому випадку. Адже *саме суд, виходячи з правової бази, наданої державою, повинен визначити, чи проведення дистанційного слухання є розумним і доцільним за конкретних обставин справи, та обґрунтувати своє рішення*.

Як показує аналіз законодавства та правозастосовної практики питання про допущення учасника до судового засідання з використанням власних технічних засобів вирішується суддями нерідко діаметрально протилежно залежно від конкретної правової ситуації. В основі позитивного розв'язання вказаного питання полягає внутрішнє переконання судді не лише в тому, що існують достатні підстави для дистанційного провадження (зокрема, легітимна мета[1]), але й будуть забезпечені всі необхідні умови ідентифікаційного та конфіденційного характеру. Тож однією з проєкцій визначеного стандарту меж ЦКП є відповідальний підхід правозастосовників при розв'язанні питань щодо допущення використання цифрових інструментів у конкретній справі.

Як наголошує КРЕС, судді мають чітко відзначати як переваги, так і недолікицифрових технологій, враховувати та не допускати

[1]*Примітка*. Як наголошується у міжнародних рекомендаціях з питань ВКЗ, Легітимна мета дистанційного слухання у кримінальному провадженні має базуватися на таких цінностях, як охорона громадського порядку, здоров'я населення, попередження правопорушень, захист права на життя, свободу та безпеку свідків і жертв злочинів. Дотримання права на судовий розгляд упродовж розумного строку може розглядатися судом, зокрема, на стадіях провадження після першої інстанції» (Рекомендації щодо відеоконференцзв'язку в судовому провадженні, 2021, § 21–22).

будь-яких порушень у здійсненні правосуддя. Цифрові технології не повинні обмежувати процесуальні права сторін. Судді повинні усвідомлювати можливість такої загрози, оскільки с*аме вони є відповідальними за дотримання та захист прав сторін* (п. 7, 8 Керівництва).

Окремим практичним зрізом позначеного стандарту є відповідальне використання особами, що ведуть провадження, технічних засобів під час реалізації процесуальної діяльності. Так, наприклад, в одному з практичних кейсів, «технічна» недбалість суддів під час переходу до режиму нарадчої кімнати призвела до розголошення таємниці їх наради. Нагадаємо, що у випадку здійснення наради суддів у залі судового засідання без видалення в окреме приміщення, забезпечення дотримання вимоги таємниці такої наради як функційного обов'язку суду передбачає влаштування судом такого технічного формату суддівського обговорення, що виключив би об'єктивну можливість присутніх бути обізнаними щодо суті змісту такого обговорення під час перебування суду у режимі нарадчої кімнати. Втім, у відповідно до матеріалів КП _1 пасивні дії суду у вигляді не вимкнення мікрофону в залі судового засідання під час наради суддів призвели до розголошення таємниці наради суддів, яка охороняється законом.

Поміж позначених праксеологічних зрізів регулятор ЦКП, що розглядається, має бути також дороговказом й для законодавця у разі унормування ризиків супутніх використанню цифрових технологій у кримінальному провадженні. З огляду на це заперечення викликає положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» №8219 від 23.11.2022 (який прийнято Верховною Радою України 23 лютого 2024 р.) щодо перекладення відповідальності за технічні ризики (переривання зв'язку тощо) під час участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, на учасника кримінального провадження, який подав відповідне клопотання (ч. 6 ст. 336 КПК). Адже такий підхід є хоча і застосовним до інших процесів (цивільного (ч. 5 ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України) та господарського (ч. 5 ст. 197 Господарського процесуального кодексу України)), утім не може автоматично переноситись до царини кримінального судочинства як потенційно «шкідливе» нормативне рішення з точки зору захисту прав та законних інтересів людини. Адже, як справедливо зазначає ЄСПЛ, вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6

(«Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)) [ВП], § 67; «Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta), § 67)[1].

Крім того, на недосконалість аналізованого нормативного положення вказує й те, що, по-перше, не зовсім зрозумілим є змістовне навантаження такого положення, враховуючи, що наслідки переривання зв'язку та технічної неможливості участі особи у відеоконференції не передбачаються чинним законодавством. По-друге, виникає питання щодо можливості покладення на особу ризиків переривання зв'язку та технічної неможливості участі у відеоконференції внаслідок неможливості суду забезпечити стійкий зв'язок або взагалі розпочати відеоконференцію (особливо враховуючи перебої з електропостачанням, які спостерігаються останнім часом у нашій державі) [2].

---

1. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).
2. Клепка Д. І. Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження: аналіз судової практики. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. № 45. С. 93

Володимир ГОЛІНА,
головний науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

РЕАЛІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Однією з актуальних проблем України (і не тільки!) була і залишається безпека дорожнього руху,хоча в сучасних умовах – і це зрозуміло – вона тимчасово висунута на другий план. Але стан безпеки у цій сфері, тенденція зростання кількісно-якісних показників дорожньо-транспортних пригод (ДТП), стабільність структури деліктів, які протягом багатьох років створюють левову частку злочинів, амбітна ціль зарубіжних практик суттєвого зменшення до 2030 року смертності і травматизму від ДТП на 50%, а згодом до 2050 року досягти VizionZero (нульового їх рівня) обумовлюють пошук і впровадження національної концепції підвищення рівня безпеки на дорогах.

Національні і зарубіжні дослідження, проведені у різних країнах і в різні роки, стосовно детермінації ДТП, свідчать що вирішальним їх чинником виступає, за певним винятком, так званий людський фактор. Але цей термін змістовно багатоаспектний. Вид прояву людського фактору на вчиненні ДТП можливо конкретизувати при аналізі структури деліктів з високим рівнем криміногенності, тобто в них спочатку закладений підвищений потенціал ймовірності тяжких наслідків. Для аргументації цієї тези наведемо офіційні статистичні дані патрульної поліції про найбільш криміногенні делікти тільки за два роки – 2021 і 2024 роки, які потягли за собою ДТП.

Таблиця 1

Дорожньо-транспортні пригоди за причинами за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 рр.

№ п/п	Причини	ДТП з загиблими та/або травмованими		
		Усього ДТП	Загинуло осіб	Травмовано осіб
1	Порушення правил маневрування	5022	436	6111
2	Перевищення безпечної швидкості	9466	1646	11632

3	Недотримання дистанції	1457	84	1805
4	Порушення правил поїзду перехрестъ	2115	87	2876
5	Керування транспортним засобом у стані сп'яніння	843	113	1072
6	Перевищення встановленої швидкості	558	145	689
7	Порушення правил проїзду пішохідних переходів	1854	123	1846
8	Перехід пішоходів у невстановленому місці	877	188	759
Всього за цими видами ДТП		*22192*	*2822*	*26790*

Разом в Україні на контрольованій нею території за цей рік було вчинено 24 321 ДТП, в яких загинуло 3238 і травмовано 29 738 осіб [1].

Таблиця 2

Дорожньо-транспортні пригоди за причинами за період з 01.01.2024 по 30.09.2024 рр.

№ п/п	Причини	ДТП з загиблими та/або травмованими		
		Усього ДТП	Загинуло осіб	Травмовано осіб
1	Порушення правил маневрування	4401	348	5484
2	Перевищення безпечної швидкості	7607	1259	9537
3	Недотримання дистанції	1032	62	1325
4	Порушення правил поїзду перехрестъ	1853	61	2584
5	Керування транспортним засобом у стані сп'яніння	764	68	999
6	Виїзд на смугу зустрічного руху	329	93	552
7	Порушення правил проїзду пішохідних переходів	1291	70	1296
8	Перехід пішоходів у невстановленому місці	471	99	397
Всього за цими видами ДТП		*17748*	*2060*	*22174*

Разом в Україні на контрольованій нею території за дев'ять місяців 2024 року було вчинено 19 127 ДТП, в яких отримали смерть 2214 травмовано 23 923 особи [2].

Порівняння кількісно-якісних показників правил дорожнього руху лише за два роки (передвоєнний і воєнний) свідчить, по-перше, у сталості домінування в структурі ДТП восьми (з 28 звітних патрульною поліцією) найбільш криміногенних в Україні деліктів у сфері

дорожнього руху; по-друге, ці делікти вчиняються його учасниками, як правило, умисно, свідомо і постійно десятки років; по-третє, вирішальним у наступу ДТП є не просто людський фактор, а його злоякісна характеристика – свавілля; по-четверте, очевидно, що в першу чергу саме ця ознака протиправної поведінки водіїв, пішоходів та інших користувачів дорожнього руху повинна враховуватися при розробці національної концепції підвищення його безпеки.

Погоджуючись у цілому з висловленою думкою стосовно рушійної сили людського фактору у ґенезі ДТП, а це сукупність різних за природою виникнення і прояву соціальних, біофізично-фізіологічних, психічних та інших властивостей, рис, ознак, вад, звичок, уявлень, як позитивних, так і негативних, якими природа і соціум «нагородили» людей і які цивілізована, технічно підготовлена особа повинна постійно тримати під контролем за будь-яких обставин, що потребує виховання й наративний примус до дисциплінованої поведінки, до культури у транспортній галузі. Деякі з цих якостей водія, пішохода нерідко використовуються як виправдовуючи ДТП обставина (неуважність, задумливість, відволікання, бравада, ризикованість, втомлюваність та ін.) Але ж внаслідок цього гинуть і травмуються тисячі людей. Тому нами уживається це поняття відповідно до учасників дорожнього руху у негативному аспекті: прояв людського свавілля, під яким розуміються як соматичні дії і схильність до них при нехтуванні інтересів інших осіб, лихацтво, ганебна залежність від звички діяти безконтрольно, грубе ігнорування обережності, ейфорія від швидкості руху, а загалом – свідомо, навіть злісно невиправдана самовпевненість. Саме з її найчастішими проявами, а не просто людським фактором, виникають ДТП [3, с. 124-132; 4, с. 135-136; 5, с. 82-84]. Подолання саме такого людського фактору може гарантувати безпеку дорожнього руху, оскільки це є для України єдиним шляхом до VizionZero у перспективі.

Реалії українського сьогодення у сфері безпеки дорожнього руху викликають занепокоєння і зводяться, окрім уже наведених вище, до деяких наступних основних проблем.

Зависновками експертів ООН, Світового банку,ВООЗ та інших міжнародних інституцій, рівні смертності і травматизму від ДТП в Україні є достатньо високим, а організація безпеки дорожнього руху залишається вкрай низькою. Тільки за останні п’ять років (2018–2023 рр.) за нашими підрахунками було вчинено 118 993 ДТП, внаслідок яких загинуло 16 077 і травмовано 140 000 осіб. Тобто, захист, безпека не відбулися відносно 157 000 громадян, що ставить під сумнів політичну волю держави покінчити з проявами зухвалого

свавілля, беззаконня на дорогах. Обстановка у цій сфері у зв'язку з воєнними діями і неясності ситуації погіршується.

Протягом 15-20 років, а то й більше, було схвалено Кабінетом Міністрів України десятки концепцій, стратегій, програм, планів з комплексом запобіжних заходів дотримання ПДР, однак жодна з них або взагалі не виконувалася, або виконувалися окремі заходи. Причини такого становлення різні: недофінансування програм, зовнішні перешкоди, зміни владних структур та ін. Мимоволі виникає проблема готовності держави та інших зацікавлених суб'єктів до повної реалізації запланованих заходів. Існує, як свідчить вітчизняний невдалий досвід запобіжної діяльності, досить сильне спрощене уявлення про готовність українських інституцій до впровадження європейських стандартів. Як це не звучить парадоксально, але стан готовності, як єдність можливості і спроможності держави до реалізації будь-якої концепції, необхідно створювати в країні і накопичувати позитивний досвід у процесі виконання задуманого, яким би нелегким воно не було. Це – аксіома запобігання злочинності. Ігнорування вимоги створення належних умов і ресурсів для успішного запобіжного наступу – неприпустима помилка, бо вона веде або до чергового мовчазного «поховання програми», або до фальсифікації результату.

Досягти сталої і розумної мобільності можливо за умови достатньої прихильності всіх зацікавлених сторін: органів влади на всіх рівнях, зацікавлених сторін, підприємців, бізнесу, громадян. На сьогодні такої консолідації суб'єктів щодо досягнення зазначеної мети немає.

Подолання свавільності і зухвалості на дорогах, показники позитивної (можливо й негативної) динаміки рівнів смертності і травматизму від ДТП є пріоритетом держави перед своїми громадянами. А тому хід реалізації заходів Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху повинен відбуватися прозоро з обов'язковим висвітленням процесу його виконання у засобах масової інформації, публічною звітністю задіяних у програмі суб'єктів, телебаченні та ін. Зараз така практика, зрозуміло чому, відсутня.

Відсутність національної наукової концепції запобігання транспортним правопорушенням, яка б адекватно відповідна реаліям структури ДТП в Україні. Наявні концепції, що закладені у Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. і у минулій (не виконаній) Державній програмі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року, носять еклектичний, за генеральним задумом частково суперечливий характер, котрі дезорієнтують практику. У Національній транс-

портній стратегії України до 2030 року від 30 травня 2018 року (зі змінами від 7 квітня 2021 року) зазначається, зокрема, про неефективність концептуального підходу і практики його розробки до розв'язання проблем високого рівня аварійності та тяжкості її наслідків та створення наукового підґрунтя діяльності у сфері дорожнього руху [6]. Упрактичній площині запобіжної діяльності у сфері безпеки дорожнього руху реалії набагато численні і не менш складніші від наведених.

Кроком до початку розв'язання зазначених та інших наявних проблемних питань безпеки дорожнього руху, досягнення у післявоєнній перспективі «сталої та розумної мобільності» є культурологічний напрям, що базується на Національній концепції запобігання автотранспортним правопорушенням, яка запропонована і викладена нами у наукових публікаціях протягом 2021–2124 років [7, с. 115–119; 8, с. 60–66; 4, с. 75–79, 84–91 та ін.]. Концепція культурологічного напряму запобігання ДТП – це науково обґрунтований задум культурації учасників дорожнього руху, спрямований на приборкання їх зухвалого свавілля, недисциплінованості, лихацтва, бравади, безкультурності, безвідповідальності, незацікавленості тощо. За допомогою комплексу заходів, засобів, приписів, обмежень, техніко-технологічних новел, які, з одного боку, сприяють уникненню створенню небезпечних дорожньо-транспортних ситуацій, а з іншого – погрозою серйозних санкцій і матеріальних втрат для правопорушників, усвідомлення про їх реальну невідворотність стимулюють до додержання нормативно-правових вимог у сфері безпеки дорожнього руху. Культурологічний напрям у концептуальному вимірі являє собою логічно сконцентровану структурну єдність нормативно-правових,соціальних, організаційно-управлінських, культурологічних, техніко-технологічних, віктимологічних, інформаційних та інших за потребами безпеки заходів і засобів, кількісно-якісний склад яких створює органічні, максимально конкретизовані, достатні для поступового вирішення і досягнення цілей скорочення смертності і травматизму від ДТП.

---

1. Статистика ДТП в Україні. 2021. https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/
2. Статистика ДТП в Україні. 2024. https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/
3. Голіна В. В., Шрамко С. С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с.
4. Калініна А. В. Сучасні кримінологічні реалії запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2024. №47. С. 133–140.

5. Головкін Б. М. Віктимна поведінка учасників дорожнього руху. Питання боротьби зі злочинністю. Харків: Право, 2023. Вип. 46. С. 78-86.
6. Офіційний вісник України від 10 липня 2018. №52. Ст. 184.
7. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю,* №42. 2021. http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15145
8. Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напряму запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика значення. Питання боротьби зі злочинністю. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58-68.

Віталій ГУТНИК,
професор кафедри міжнародного права,
доктор юридичних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

«ГЕРОЇЗАЦІЯ» ВИННИХ У ВЧИНЕННІ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ: ЯК НЕ ДОПУСТИТИ ЇЇ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ рф?

Внаслідок вчинення рф збройної агресії проти України, яка супроводжується широкомасштабними воєнними злочинами та злочинами проти людяності, переосмислюється спроможність міжнародної спільноти притягти винних у вчиненні згаданих злочинів до відповідальності. Обмірковується трьохрівнева модель: 1) Міжнародний кримінальний суд (МКС); 2) Спеціальний трибунал за злочин агресії; 3) притягнення до відповідальності у межах національних правопорядків. Кожна з них доповнює одна одну та має свої переваги.

Засобами МКС можна притягнути до відповідальності вище військово-політичне керівництво рф. Сьогодні МКС видав шість ордерів на арешт за воєнні злочини та злочини проти людяності, зокрема щодо В. Путіна, М. Львової-Бєлової, С. Кобилаша, В. Соколова, С. Шойгу та В. Герасимова [1].

Спеціальний трибунал за злочин агресії, який за робочою моделлю буде створений на підставі угоди між Радою Європи та Україною, матиме предметну юрисдикцію щодо злочину агресії (але те тільки), і зможе здійснювати кримінальне переслідування (ймовірно *inabsentia*) тих осіб, яких неможливо буде притягти у МКС. 30 квітня 2024 року Генерального секретаря Ради Європи уповноважено підготувати необхідні документи щодо проекту Угоди між Радою Європи та Урядом України про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії рф проти України, включаючи її Статут [2].

Притягнення до відповідальності у межах національних правопорядків надасть змогу притягнути до відповідальності усіх інших осіб, в тому числі й рядових виконавців міжнародних злочинів. Воно може відбутися як в Україні, так і в інших державах, які можуть використати принцип універсальної юрисдикції для притягнення до відповідальності усіх осіб, що вчинили міжнародні злочини та знаходяться на їх території.

Незалежно який з цих механізмів буде використаний, важливо, щоб відбулося правосуддя, й ті, хто вчинили будь-який міжнародний злочин, були покарані.

У той же час виникає проблема: як недопустити «героїзації» осіб, які вчинили міжнародні злочини? Уже сьогодні можна відстежити, що особи, зі складу російський збройних сил, які вчиняли найжахливіші злочини на території України, повертаються до росії «героями», які самовіддано боролися за свою державу. У вільному доступі можна віднайти сотні прикладів, як засуджені за особливо тяжкі злочини увійшли до ПВК «Вагнер» чи інших збройних формувань й продовжили вчиняти аналогічної тяжкості злочини, але уже в Україні. Ба більше, вони не тільки не були покарані за нові злочини, а були в різний спосіб відзначені за їх вчинення. Їх нагороджують державними відзнаками, запрошують до шкіл та університетів, де у якості «героїв» вони передають досвід молоді, частина з яких також ймовірно в майбутньому захоче стати «героями».

Інше питання виникає у контексті того, чи може засудження міжнародними чи гібридними (інтернаціоналізованими) кримінальними судами уникнути «героїзації» винних у вчиненні міжнародних злочинів? Питання складніше, ніж може виявитися на перший погляд.

З одного боку, засудження міжнародними або інтернаціоналізованими кримінальними судами дозволяє вести мову про те, що судовий розгляд був справедливим, і як наслідок, це впливає на довіру до кінцевих рішень таких судів.

Однак практика міжнародних кримінальних трибуналів показує, що за одних випадків відбулося усвідомлення наслідків вчинених злочинів та недопустимості їх у майбутньому, в інших випадках такого не сталося. Так, для прикладу, попри всю критику Нюрнберзького трибуналу, зокрема щодо правомірності його створення, а також, що він був судом «переможців над переможеними», не виникає думок, що притягненими були невинні особи. Відтак, й не виникає сумнів щодо справедливості кінцевих рішень. Союзні війська після завершення війни, контролюючи територію переможеної Німеччини, проводили інформаційну роботу з населенням, показуючи жахливі злочини, які були вчинені Вермахтом. Сьогодні населення Німеччини усвідомлює й засуджує злочини, які були вчинені Третім Рейхом.

Однак, чи можуть сучасні міжнародні кримінальні трибунали (МКС чи *adhoc*) забезпечити подібну переоцінку поглядів та чи їх рішення є достатніми для гарантування не повторення подібних злочинів у майбутньому? Якщо проаналізувати практику Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та подальшу долю тих осіб, які уже відбули покарання та повернулися до своїх держав (передовсім до Сербії), можна дійти висновку, що такої

переоцінки поглядів на території колишньої Югославії не відбулося, а навпаки, в окремих випадках з'явилися новітні «герої». При цьому ті особи, які були виправдані МКТЮ, або які під час судового розгляду заявляли про своє каяття за вчинені злочини, стали ворогами для свого народу. Натомість ті, які були засуджені МКТЮ за геноцид, воєнні злочини чи злочини проти людяності, після відбуття покарання повернулися до своїх держав і продовжують бути у центрі політичного життя Західних Балкан. Вони або очолюють, або є активними членами ветеранських організацій, до яких дослухається влада [3].

Не виникає сумніву, що ті особи, які вчинили міжнародні злочини та до цього часу вважають свої правомірними та такими, що відповідали інтересам держави, а також підтримка їх з боку населення як «героїв», несе великі ризики повторення аналогічних дій у майбутньому. Такі особи є рушійною силою реваншиських настроїв, які продовжують існувати після завершення югославської війні.

Однак, що може зробити міжнародна спільнота для уникнення такої «героїзації»? Особливо актуальним це питання є у контексті збройної агресії росії проти України, адже уже зараз потрібно думати над засобами недопущення таких злочинів у майбутньому.

Якщо повертатися до подій після Другої світової війни, коли територія Німеччини була під контролем союзників, які показували наслідки вчинених злочинів місцевому населенню, сьогодні такого роду контроль територій є не можливим. Також не можуть органи міжнародного кримінального правосуддя втручатися в політику тих держав, збройні сили яких вчиняли відповідні міжнародні злочини. Ба більше, міжнародні кримінальні суди навіть позбавлені можливості втручатися у процес виконання вироків засуджених ними осіб. Для прикладу, у МКС покарання у вигляді позбавлення волі, відбувається в державі, що визначається Судом з переліку держав, котрі повідомили Суд про свою готовність прийняти засуджених осіб; засуджений доставляється до держави, яка виконує покарання відповідно до її національного законодавства. Хоча за Римським статутом і передбачений дуже обмежений нагляд за виконанням покарання та можливість зміни держави виконання покарання, такий нагляд передовсім зводиться до перевірки стандартів поводження з засудженими.

Очевидно, що міжнародне співтовариство повинно звертати увагу не тільки на тих осіб, які вчинили міжнародні злочини, але й на загальні фактори, які сприяли вчиненню таких злочинів. Варто обмірковувати можливість створення окремих місій, наприклад на підставі резолюції Генасамблеї ООН, які би володіли мандатом щодо з'ясування причин та умов вчинення міжнародних злочинів, а також

конкретних кроків, які повинні бути вжиті державами для недопущення повторення таких злочинів у майбутньому.

1. Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine

2. Core Group on the establishment of a Special Tribunal for the Crime of A-Aggression of the Russian Federation against Ukraine. 1497th meeting, 30 April 2024. URL: https://search.coe.int/cm?i=0900001680af831c

3. Strupinskienė L. Life After Conviction at the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Mapping the Empirical Reality. *Journal of International Criminal Justice*, 2023. Vol. 21, Issue 1. P. 113–135. DOI: https://doi.org/10.1093/jicj/mqad010

Зоряна ДІЛЬНА,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПІДГОТОВКА ПРОКУРОРА ДО УЧАСТІ У РОЗГЛЯДІ СПРАВИ В СУДІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ

Прокурор є представником сторони обвинувачення, зокрема це передбачено у ст. 131[1] Конституції України. Закон України «Про прокуратуру» у ст. 22 теж регламентує, що прокурор підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені КПК України[1].

Відповідно до статті 36 КПК України прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора[1].

Доведення прокурором перед судом обвинувачення є такою процесуальною діяльністю, метою якої є забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Ця функція прокуратури є двоетапною, зокрема перший етап спрямований на забезпечення матеріально-правових підстав обвинувачення, а друга є безпосередньо здійснення процесуальних дій у суді.

На думку М. В. Косюти, підтримання прокурором державного обвинувачення в суді являє собою його діяльність у процесі розгляду судами кримінальних справ, спрямовану на обґрунтування вини підсудного у вчиненні інкримінованого йому злочину з урахуванням матеріалів досудового і судового слідства, а також міри покарання і сприяння судові у всебічному, повному і об'єктивному розгляді справи та постановленню судового рішення, заснованого на законі [2, с. 89].

На ефективність підтримання державного обвинувачення насамперед впливає вміння прокурора організувати свою роботу, його досвід, професійні знання та практичні навички та особисті якості. Важливу роль при цьому відіграють і керівники органів прокуратури.

Організація роботи прокурора при підтриманні державного обвинувачення у суді складається з трьох етапів. Перший етап – підготовка до участі у справі. Цей етап вимагає детального та обґрунтованого дослідження всіх матеріалів справи. Прокурор повинен якісно вивчити матеріали справи, співпрацювати зі слідчими, готувати необхідні виписки з матеріалів справи, ознайомитись із відповідною нормативно-правовою та іншою літературою. Другий етап – участь у судовому розгляді справи.

У випадках, коли прокурор під час судового розгляду справи дійде висновку, що дані судового слідства не підтверджують обвинувачення підсудного, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення. І третій етап – перевірка законності та обґрунтованості судових рішень і внесення апеляційного чи касаційного подання. Прокурор уповноважений вносити апеляційне та касаційне подання на необґрунтовані й незаконні вироки, рішення, ухвали і постанови суду [3, с. 146].

Загалом процес організації підготовки до участі у судовому засіданні є запорукою якісного підтримання державного обвинувачення в суді, і цей процес включає в себе окрім вивчення матеріалів провадження ще й підбір ефективних прийомів та методів роботи в суді. До прикладу, якщо прокурор не знатиме досконало матеріали кримінального провадження, відповідно не зможе оперувати змістом цих матеріалів, і як наслідок не зможе реалізувати свої повноваження щодо повного, всебічного, об'єктивного дослідження обставин справи.

Підготовка до участі у судовому засіданні є цілим комплексом положень, тактичних прийомів, засобів, які грунтуються на положеннях юридичної науки та практики прокурорської діяльності, метою якої є ефективне здійснення обвинувальної діяльності.

І. В. Рогатюк підкреслює, що підготовка прокурора до підтримання публічного обвинувачення в суді передбачає: аналіз інформації, отриманої під час вивчення кримінального провадження; визначення кола та послідовності питань, які підлягають з'ясуванню під час розгляду в суді; планування судових дій, спрямованих на збирання й перевірку доказів, що підтверджують версію обвинувачення; розроблення тактики підтримання публічного обвинувачення [4, с. 88].

Прокурор обов'язково має під час підготовки до судового розгляду ретельно вивчити норми матеріального і процесуального законодавства, судову практику, в тому числі практику Європейського суду з прав людини [5, с. 182].

Отже, прокурор, готуючись до участі у розгляді справи в суді вчиняє такі дії: 1) систематизує ту інформацію, що міститься у матеріалах кримінального провадження, щоб мати уявлення про предмет

та межі доказування, аналізує докази, в тому числі і докази сторони захисту та речові докази, аналізує особу обвинуваченого тощо. Це дозволить прокурору обдумати тактичні прийоми та методи дослідження доказів в ході судового розгляду; 2) аналізує зібрані докази, оцінює їх та перевіряє. Власне це робити прокурору нескладно, оскільки відповідно до принципу незмінності прокурора у кримінальному провадженні одним і тим же прокурором забезпечується формування обвинувачення під час досудового розслідування, так і в суді.

Такий глибокий аналіз дозволяє прокурору сформувати своє внутрішнє переконання. Наслідком такої оціненої діяльності є формування в кожного з них внутрішнього переконання. Стосовно діяльності слідчого можна вести мову про поетапне формування в нього внутрішнього переконання. Спочатку на стадії повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, тобто про наявність ознак складу злочину, потім – щодо причетності певної особи до здійснення злочину і у міру зростання внутрішнього переконання, яке знайшло своє відображення в обвинувальному акті, стосовно визначення усіх елементів предмета доказів за цією кримінальною справою. Для державного обвинувача формування внутрішнього переконання – це такий же обов'язковий елемент як для слідчого, так і судді. Це необхідна складова його діяльності стосовно доказування, переконання суду[6, с. 41].

Якраз результати такої діяльності допомагають сформувати в прокурора модель події кримінального правопорушення та впевнитись у тому, що досудове розслідування було проведено законно, повно, всебічно та об'єктивно, правильно надано оцінку доказам, що всі докази відповідають властивостям належності, достатності, достовірності та допустимості, а також у випадках, якщо є прогалини обдумати шляхи їх подолання.

Варто наголосити, що внутрішнє переконання прокурора не є незмінним, тобто прокурор протягом своєї діяльності у кримінальному провадженні може змінювати своє внутрішнє переконання залежно від поступовості встановлення тих чи інших даних у справі; 3) вивчає ще раз детально законодавство та судову практику по даній категорії проваджень, зокрема це і норми Кримінального Закону України, інших нормативно-правових актів, прокурорсько-слідча практика. Це допоможе прокурору зробити висновок про вірність кваліфікації вчиненого діяння;4) розробляє план участі у судовому розгляді, в тому числі і подання доказів.

Мова йде як про загальний план, так і план участі в окремих судових діях, дослідження доказів, допиту учасників судового розг-

ляду тощо; 5) прогнозує обвинувальну діяльність, зокремапередбачає настання певних ситуацій, так званих неочікуваних чи неординарних, які можуть виникнути в ході судового розгляду, а саме неявки в засідання певних учасників, протиріччя в доказах чи інші прогалини досудового розслідування, які не можливо вже усунути на етапі судового розгляду, в тому числі зміна показів допитуваних осіб, заявлення учасниками клопотань (зокрема і таких, які значно ускладнюють позицію обвинувачення), заяви обвинуваченого щодо методів збирання доказів недозволеними способами, потреба у зміні обвинувачення чи взагалі відмови від нього тощо; 6) вживає організаційних заходів, які стосуються зокрема застосування технічних засобів; 7) готується попередньо до судових дебатів, у яких прокурор виступає першим.

Відтак, можна зазначити, що підготовка до судового розгляду є системою як організаційної, так і пізнавальної, аналітичної, мисленнєвої діяльності прокурора з метою подальшої ефективної діяльності в суді для встановлення істини у справі. І якщо прокурор не надасть цьому етапу важливого значення, належної уваги, навряд чи зможе швидко та правильно зорієнтуватись в судовому засіданні, зокрема у випадках заявлення стороною захисту різних клопотань, самому вчасно та доцільно заявляти клопотання, всебічно брати участь у дослідженні доказів та виступати у судових дебатах.

---

1. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014 р. URL.https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18Text (дата звернення: 20.11.2024)

2. Косюта М.В. Прокуратура України: навч. Посібник. 2-ге вид., доповн. і випр. О.: Юрид. л-ра, 2008. 312 с.

3. Сидоренко Р.О. Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді: поняття та особливості реалізації. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 146

4. Рогатюк І. В. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді: процесуальна тактика в нестандартних умовах. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1(13). С. 87–98.

5. Кісліцина І. О. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 2. С. 180–183.

6. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посіб.: Право, 2013. С. 41.

Дар'я КЛЕПКА,
старша наукова співробітниця відділу дослідження
проблем кримінального процесу та судоустрою,
кандидат юридичних наук, старший дослідник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

РОЗГЛЯД ПИТАНЬ, ВІДНЕСЕНИХ ДО ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Національне правове регулювання щодо здійснення дистанційного судового провадження знаходиться на етапі розвитку. Зокрема, 23 лютого 2024 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи». Цим нормативно-правовим актом не тільки закріплена можливість участі в судовому засіданні поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, а й передбачена низка особливостей здійснення дистанційного судового провадження. Водночас закріплені зміни здебільшого стосуються судового провадження.

Щодо розгляду питань, віднесених до повноважень слідчого судді, то Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) містить посилання на можливість допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні в режимі відео конференції (ст. 232 КПК), та можливість розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді у строки, визначені ст. 211 КПК (абзац 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК). У зв'язку з цим виникає питання щодо можливості здійснення інших судово-контрольних процедур дистанційно. Адже відповідно до ч. 2 ст. 336 КПК суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження, тож як зазначають у судовій практиці, відповідно до положень цієї норми, виключно суду надано повноваження на ухвалення рішення про здійснення дистанційного судового провадження, водночас у слідчого судді такі повноваження відсутні [1].

Зауважимо, що тривалий час це питання було унормовано п. 20-5 Перехідних положень КПК відповідно до якого на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19),

розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. На підставі зазначеного положення відеоконференція могла застосовуватися в будь-якому судово-контрольному провадженні окрім обрання запобіжного заходу (а також надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування відповідно до абзацу 2 п. 20-5 Перехідних положень).

Водночас враховуючи, що з 1 липня 2023 року постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2027 року карантин, встановлений з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, скасовано, п. 20-5 Перехідних положень КПК є незастосовним. Проте жодних особливостей щодо здійснення судового контролю в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить (окрім вже згадуваного абзацу 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК).

Натомість передбачаючи особливості досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану законодавець пішов іншим шляхом. Так, частина повноважень слідчих суддів передані керівникам органу прокуратури у випадку, коли здійснення таких повноважень об'єктивно неможливе (п. 2 ч. 1, ч. 2 ст. 615). Однак нами негативно оцінюються такі зміни. По-перше, ми погоджуємось з висловленим у літературі зауваженням щодо незрозумілості того, хто та в який спосіб може визначити відсутність такої можливості законодавцем не визначено.[2, с. 35] По-друге, таким, що не відповідає Конституції України виглядає передання до повноважень керівника органу прокуратури розгляд питань про продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 2 ст. 615 КПК). Адже відповідно ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У рішенні від 23.11.2017 №1-р/2017 Конституційний Суд України вказує, що «продовження дії заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою… без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування» [3] є неконституційним. А ще – та-

ким, що обмежує права особи на свободу та особисту недоторканність. У рішенні від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 Конституційний Суд України акцентує, що «Конституційна роль судів системи судоустрою України, гарантована приписами статті 29 Конституції України, зумовлена тим, що жоден інший орган державної влади не наділений відповідними повноваженнями щодо перевірки обґрунтованості втручання у право на свободу та особисту недоторканність і не володіє відповідними гарантіями неупередженості та незалежності, визначеними статтями 124, 125, 126 Основного Закону України. Викладене безумовно не сприяє забезпеченню прав та законних інтересів людини у кримінальному провадженні» (п. 6.1) [4].

Тож більш правильним на наше переконання було б передбачити можливість розгляду питань, віднесених до повноважень слідчого судді, в режимі відеоконференції на підставі ст. 336 КПК. Відмітимо, що попри відсутність відповідного нормативного регулювання в чинному КПК, посилаючись на лист Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22, слідчі судді задовольняють клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції. [5] Також можливість застосування відеоконференції в судово-контрольному провадженні обґрунтовується правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, саме застосування аналогії у процесуальному праві в певних випадках дає змогу ухвалити справедливе рішення. Тому, відсутність у процесуальних кодексах положень про процесуальну аналогію не є перешкодою для застосування такої аналогії (пункти 81, 82 постанови Великої Палати Верховного Суду від 08.06.2022 у справі № 2-591/11). Ураховуючи це, положення ч. 6 ст. 9 КПК, відповідно до якої у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, слідчий суддя дійшов висновку, що вирішення питання про здійснення дистанційного судового провадження слідчим суддею відповідатиме загальним засадам кримінального провадження, зокрема, доступу до правосуддя.[1]Водночас видається логічним унормувати можливість розгляду питань, віднесених до повноважень слідчого судді, в режимі відеоконференції в ст. 232 КПК.

---

1. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 2 липня 2024 р. по справі № 991/5567/24 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120151596 (дата звернення: 15.09.2024).

2. Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. Харків : Право, 2022. С. 35.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23.11.2017 №1-р/2017 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text (дата звернення: 22.10.2024).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою)від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116 (дата звернення: 22.10.2024).

5. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 3 червня 2024 року справа № 761/19656/24 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119447078 (дата звернення: 22.10.2024).

Оксана КЛИМ,
аспірантка кафедри
теорії права та конституціоналізму
(Національний університет «Львівська політехніка»)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Основними завданнями кримінальної юстиції є забезпечення правосуддя, підтримка правопорядку, захист суспільства від злочинності та дотримання прав і свобод громадян. Згідно з офіційними даними на сайті Офісу Генерального прокурора, за період повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України було зареєстровано 148 294 злочини, серед яких найбільше суспільно-небезпечних діянь кваліфікується за статтею 438 Кримінального кодексу України «Воєнні злочини» (дані – КК України), а підозрюваних серед представників військово-політичного керівництва РФ – 711 [1]. Тому питання про забезпечення справедливості, дотримання прав людини та притягнення до відповідальності за воєнні злочини сьогодні потребують особливої уваги.

Перш за все слід з'ясувати, що охоплює собою таке поняття як «воєнний злочин» та в чому полягає небезпека такого діяння. В науковій доктрині досі немає єдиного сформованого визначення. До прикладу, А. Драгоненко в своїй праці «Поняття та ознаки воєнних злочинів в міжнародному кримінальному праві» наголошує, що: «…воєнними злочинами можна вважати суспільнонебезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права» [2, с. 156]. Досить широке поняття воєнного злочину навів О. Іваночко в своєму дослідженні «Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві», а саме: «…пропонується під воєнними злочинами розуміти злочинні діяння, вчинені під час та у зв'язку з збройним конфліктом міжнародного та неміжнародного характеру, що порушують норми щодо заборони або обмеження застосування методів і засобів ведення воєнних дій, а також норми, спрямовані на захист особи під час збройного конфлікту» [3, с. 32]. Таким чином, можна узагальнити визначення воєнних

злочинів як серйозних порушень звичаїв та правил ведення війни, закріплених в міжнародних документах, що вчиняються під час війни або збройного конфлікту.

Легітимного визначення воєнного злочину в міжнародному праві не існує, однак перелік даних суспільно-небезпечних діянь все ж закріплено в низці міжнародних актів. Серед них найбільш актуальним для нашої держави на сьогодні можна вважати Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 1998 року, який ратифіковано Україною 21 серпня 2024 року. (Далі – РС МКС) Юрисдикція Міжнародного Кримінального Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:a) злочин геноциду;b) злочини проти людяності;c) воєнні злочини;d) злочин агресії. (ст. 5 РС МКС)Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 8 цього Статуту: «… воєнні злочини означає: умисне вбивство; катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти; умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо; примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд; незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; взяття заручників…» та багато інших. Варто наголосити на тому, що відповідно до статті 29 РС МКС: «До злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, не застосовуються будь-які строки давності» [4].

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року в КК України змінено назву статті 438 на «Воєнні злочини». Дана стаття КК України закріплює перелік суспільно-небезпечних діянь, таких як жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Проте, КК

України, окрім статті 438, також включає в себе низку злочинів, які можна вважати воєнними. Наприклад, мародерство (ст. 432), насильство над населенням в районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435), застосування зброї масового знищення (ст. 439) [5].

Співробітництво нашої держави з МКС окреслене, зокрема, в Розділі IX-2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Наприклад, даним розділом регламентовано порядок взаємодії національних правоохоронних органів із МКС шляхом: передання провадження до цього Суду та запитів про надання допомоги; чи запитів самого Суду про надання допомоги у вигляді проведення процесуальних дій, прийняття Україною проваджень від МКС, прохань про арешт та передачу винних у воєнних злочинах осіб. Визначено також коло уповноважених на співпрацю з МКС органів центральної влади, якими є Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України, передбачена можливість консультації з МКС. Серед іншого, внесені зміни до КПК України у зв'язку з ратифікацією РС МКС відносяться також до конфіденційності та захисту відомостей, що стосуються національної безпеки України під час співробітництва з МКС, забезпечення збереження доказів. Таким чином, наведене свідчить про створення належних правових передумов для здійснення кримінального переслідування воєнних злочинців держави-агресора, враховуючи вимоги статті 5 РС МКС [6].

В рамках досліджуваної теми важливим є питання розповсюдження повноважень МКС на території України, що безпосередньо матиме вплив на проведення розслідування воєнних злочинів. По-перше, слід наголосити, що відповідно до положень національного законодавства, притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів на території України відбувається з врахуванням правил територіальної підсудності (стаття 6 КК України) [5]. По-друге, в разі, якщо підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованих територіях України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, на підставі ухвали слідчого судді здійснюється спеціальне досудове розслідування щодо злочинів, передбачених, зокрема, статтями 438, 439 КК України. (стаття 297-1 КПК України) [6]. Отже, можна дійти до висновку, що у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів на території

України правосуддя буде здійснюватись українськими судами. В преамбулі до РС МКС наголошено також, що: «Міжнародний кримінальний суд, заснований відповідно до цього Статуту, доповнює національні системи кримінального правосуддя» [4]. Тобто, МКС не можна вважати основним судом і прокурор МКС не виступає в якості головного прокурора з розслідування воєнних злочинів, а саме влада держави, на території якої були вчинені ці злочини. МКС не може замінити собою національну систему притягнення до відповідальності за воєнні злочини, однак він може допомогти у випадку нездатності нашої держави проводити розслідування щодо певних категорій осіб. Ратифікація РС МКС відкрила надзвичайну можливість для України притягнути до кримінальної відповідальності за воєнні злочини військове керівництво Російської Федерації. Оскільки політичне керівництво РФ, до якого входять, зокрема, президент, голова уряду та голова МЗС, має імунітет від кримінального переслідування іншою державою, то Україна не зможе притягнути їх до відповідальності за воєнні злочини на своїй території. Проте МКС може це зробити, відповідно до статті 27 РС МКС, шляхом видачі ордера на арешт, що також передбачено статтями 58-59 РС МКС [4]. Наприклад, 17 березня 2023 року Палатою досудового провадження МКС видано ордери на арешт президента Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Бєлової у справі щодо депортації українських дітей з окупованих територій України до Російської Федерації. Відповідно до положень ордерів на арешт, у разі в'їзду цих осіб на територію однієї з країн-учасниць Римського Статуту, вони будуть заарештовані та передані слідству [7].

Цікаво, що співробітництво України з МКС розпочалося ще до ратифікації Римського Статуту. Верховна Рада України схвалила заяви до МКС про визнання юрисдикції цього Суду щодо певних злочинів. До прикладу, Заява Верховної Ради України до Міжнародного Кримінального Суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 року, в якій зазначено про те, що: «Протягом трьох місяців в Україні правоохоронні органи за наказом вищих посадових осіб держави неправомірно застосовували заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю до учасників мирних акцій у м. Києві та інших містах України. Системними стали перевищення їх посадовими особами влади та посадових повноважень, а

також вчинення інших тяжких та особливо тяжких злочинів, які призвели до вбивства понад 100 громадян України та інших держав, поранення та каліцтва більше 2000 осіб, понад 500 з яких перебувають у тяжкому стані, застосування щодо мирних громадян катування (незаконного затримання та тримання роздягненими догола при температурі повітря нижче 15-^{0}С, застосування водометів проти учасників мирних акцій протестів при температурі повітря нижче 10-^{0}С, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо). Характерною ознакою в цей період стало викрадення та зникнення людей, насильницьке та протизаконне позбавлення їх волі, насильницький вивіз у безлюдні місця з метою катування та вбивства, безпідставне тюремне ув'язнення великої кількості людей у різних містах України, їх жорстоке побиття, протиправне знищення майна учасників мирних акцій (житла, автомобілів тощо). Безпрецедентним стало використання владою на місцях та міліцією організованих злочинних угрупувань з метою залякування та викрадення людей, катування, вбивства, знищення їх майна тощо. Як правило, переслідування людей велося за політичними мотивами (активістів опозиційних партій, громадських організацій, «Євромайдану», «Автомайдану» та інших).Вищезазначене, як правило, призводило до спричинення сильних страждань, серйозної шкоди психічному та фізичному здоров'ю учасників мирних акцій протестів». В цій Заяві Верховна Рада України звернулася до МКС про встановлення винних у скоєнні злочинів проти людяності, передбачених статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, та притягнення до кримінальної відповідальності Януковича Віктора Федоровича – екс-Президента України, екс-Генерального прокурора України Пшонки Віктора Павловича, екс-Міністра внутрішніх справ України Захарченка Віталія Юрійовича та інших посадових осіб, які видавали та виконували явно злочинні накази, які можуть бути встановлені прокурором Міжнародного кримінального суду [8].

В Постанові від 04.02.2015 року «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» згадуються такі злочини: «…актом насильства з боку військових підрозділів Російської Федерації та підтримуваних Російською Федерацією бойовиків-терористів став обстріл з систем залпового вогню «Град» мирного населення у житлових кварталах міста

Маріуполь на південному сході України 24 січня 2015 року, внаслідок якого загинули понад 30 мирних жителів, серед яких 2 дитини, та було поранено понад 100 осіб. Російська Федерація продовжує також постачати найманців та зброю, з якої бойовики-терористи вбивають громадян України.За час цієї неоголошеної війни в полоні на території Російської Федерації протиправно опинилася низка громадян України». Даною Заявою Верховна Рада України визнала юрисдикцію МКС щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час [9].

Отже, ратифікація Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду не передбачає того, що останній буде заміною національним судам, а Прокурор Міжнародного кримінального суду здійснюватиме досудове розслідування замість прокуратури України. Однак МКС матиме змогу втручатися там, де Україна може і має бажання, але не має змоги дотягнутися до потенційних злочинців. Також після ратифікації Статуту МКС зможе повноцінно здійснювати свою юрисдикцію на території України, без потреби в окремих заявах, що значно спростить розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії. Окрім того, для України важливо, що злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС, не мають строку давності. Це означає, що навіть у разі зміни політичної ситуації злочинці зможуть бути притягнуті до відповідальності. А гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, завдяки ратифікації Статуту, підвищить якість судової системи України.

---

1. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. *Офіс Генерального прокурора.*URL:https://gp.gov.ua/

2. Драгоненко А. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записи.Серія: Право.* №12. 2022. С. 151–157. URL:https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/131

3. Іваночко О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. Центральноукраїнський вісник права та публічного управління. Випуск 3. 2023. С. 28-37. URL:https://cuj.dnuvs.ukr.education/ index.php/cuj/ article/view/20

4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 року. Ратифікація Україною від 21 серпня 2024 року. *Законодавство України*/Верховна Рада України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/ 995_588#Text

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. *Законодавство України*/Верховна Рада України. Редакція від 01.11.2024 р.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI. *Законодавство України/*Верховна Рада України. Редакція від 01.11.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17# Text

7. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court.*URL:*https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and?fbclid=IwAR0nGUm KFEJFyz1yeb HaDKXOBtR3vQjinjCpn_e2GNnN9AdwGmhm2lE8YxU*

8. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 р. №790-VII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text*

9. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 04.02.2015 р. № 145-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19# Text

Єлизавета КОЗАЧОК,
курсантка 4 курсу
(Донецький державний університет внутрішніх справ)
Ольга ЛИТВИНЕНКО,
доцент кафедри,
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
майор поліції
(Донецький державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З метою забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень у випадках, якщо повноцінна участь підозрюваного у кримінальному провадженні є неможливою з причин, передбачених законом, було введено нову форму досудового розслідування – спеціальне досудове розслідування (in absentia).

До національного законодавства процедура спеціального досудового розслідування запроваджена Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»від 7 жовтня 2014 р. [1]. Подальша трансформація процедури «in absentia» відбувалась завдяки прийняття цілої низки Законів України, положеннями яких значно розширено можливості для його здійснення.

Ми підтримуємо позицію вченого О. В. Сачка про те, що, запроваджуючи цей вид кримінального провадження Україна, перш за все, враховувала складні політичні умови всередині країни, неефективність існуючих інститутів екстрадиції та інших форм правової допомоги в міждержавних стосунках, наявність апробованої практики його застосування в країнах Європи та існуючу прецедентну практику ЄСПЛ [2].

Спеціальне досудове розслідування є важливим інструментом забезпечення неухильного та ефективного розслідування кримінальних правопорушень, скоєних в умовах воєнного стану. Це дозволяє притягувати до відповідальності винних осіб, навіть якщо вони перебувають на тимчасово окупованій території або їх місце знаходження невідоме.

Спеціальне досудове розслідування – це особливий різновид досудового розслідування, що відбувається у кримінальному провадженні в результаті прийняття слідчим суддею ухвали щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочинного діяння та стосовно якої прийнято уповноваженим органом рішення щодо її передачі з метою обміну в якості військового полоненого та за умови реалізації такого обміну [3].

Доцільним буде зазначити, що спеціальне досудове розслідування здійснюється щодо визначеного переліку кримінальних правопорушень, який зазначений у ч.2 ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу України. Також, зазначена норма встановлює коло осіб, стосовно яких може мати місце спеціальне досудове розслідування, такими особами є підозрювані, які переховуються від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошені у міжнародний розшук [4].

Після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році кількість кримінальних проваджень in absentia значно зросла через те, що велика кількість підозрюваних перебуває на тимчасово окупованих територіях або в державі-агресорі. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, протягом 2022 року було зареєстровано понад 250 тисяч рішень, що стосуються таких справ. У порівнянні, у 2020-2021 роках, кількість таких проваджень була меншою, хоча теж значною через військовий конфлікт на Сході України та анексію Криму. Це зростання пояснюється тим, що підозрювані фізично не можуть брати участь у судових засіданнях через воєнні дії або окупацію, що робить необхідним використання процедури in absentia для забезпечення правосуддя.

Правовою підставою здійснення спеціального досудового розслідування є ухвала слідчого судді, постановлена за клопотанням слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування. Так, особливу форму має клопотання щодо здійснення спеціального досудового розслідування стосовно підозрюваного, відносно якого було прийнято рішення уповноваженим органом стосовно обміну в якості військовополоненого та за умови реалізації такого обміну. До змісту зазначеного клопотання, крім загальних відомостей, входять й наступні: документи, якими підтверджується прийняття рішення стосовно обміну підозрюваного як військовополоненого уповноваженим органом та матеріали, на основі яких слідчий суддя може переконатись у реалізації цього обміну.

Вказане клопотання має бути розглянуте слідчим суддею за участю слідчого, прокурора та захисника. Тому неявка особи, що подала клопотання, тобто слідчого або прокурора може стати наслідком відмови в його задоволенні. Додатковим підтвердженням перебування особи на тимчасово окупованій території України є зазначення у відкритих джерелах, зокрема в мережі «Інтернет», конкретного місцезнаходження особи на цій території [5].

Необхідно звернути увагу на особливості участі захисника у таких кримінальних провадженнях. Виходячи з того, що підозрюваний під час спеціального досудового розслідування не може безпосередньо реалізовувати своє право на захист, для належної реалізації підозрюваним зазначеного права у таких кримінальних провадженнях участь захисника є обов'язковою. Особі, яка здійснює захист прав підозрюваного у спеціальному досудовому розслідуванні надаються копії документів, які підлягають врученню підозрюваному. Проте в такому випадку існують свої особливості, а саме: захисник, як правило не має прямого зв'язку з підозрюваним, що перешкоджає йому узгодити правову позицію та вчасно інформувати про хід кримінального провадження.

Більше того, Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає надання захиснику копії клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, а також відповідних матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує клопотання. Тому ми вважаємо, що вказані аспекти негативно впливають на забезпечення ефективної правової допомоги підозрюваним і потребують відповідного урегулювання у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Отже, воєнний стан часто вимагає швидкого та ефективного реагування на кримінальні правопорушення, і спеціальне досудове розслідування дозволяє забезпечити цю потребу. Спеціальне досудове розслідування є необхідним інструментом для боротьби з злочинністю в умовах воєнного стану. Однак важливо, щоб воно проводилось з дотриманням принципів верховенства права та поваги до прав і свобод людини. Варто відзначити, що на складність правового регулювання спеціального досудового розслідування вказує факт значної кількості змін та доповнень розділу, що його регламентує.

---

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 року

№ 1689-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-18#Text (дата звернення: 16.10.2024).

2. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провалження : дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро. 2019. С. 195.

3. Верещак О.І. Деякі аспекти спеціального досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: міжнародна науково-практична конфекренція (Київ, 18 листопада 2022). С. 153-155.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI . URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/ 4651-17#Text (дата звернення: 11.10.2024).

5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по серпень 2022 року / упоряд.: заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 23 с. URL: https:// supreme. court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/ 2022_11_10_KKS_2018_08_2022.pdf (дата звернення: 11.10.2024).

Сергій КРУШИНСЬКИЙ,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук, професор
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

ОБҐРУНТОВАНІСТЬ І ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Чинний КПК України у ст. 370 визначає вимоги до судових рішень, які ухвалюються у кримінальному провадженні, встановлюючи, що вони повинні бути законними, обґрунтованими і вмотивованими. Водночас, у кримінально-процесуальній доктрині відсутня єдність підходів до розуміння і співвідношення таких властивостей судових рішень, як їх обґрунтованість і вмотивованість.

Так, окремі вчені схильні повністю ототожнювати вказані поняття. Наприклад, О. Омельченко, пропонуючи визначення і поняття «обґрунтоване рішення», і поняття «вмотивоване рішення», зазначає, що це таке рішення, в якому присутні належні та достатні мотиви та підстави для його прийняття, об'єктивні підстави, які можуть бути перевірені та зрозумілі іншим людям (учасникам процесу, стороннім та об'єктивним спостерігачам) [1, с. 136]. З таким трактуванням погодитись неможливо, адже це, як мінімум, суперечить ч. 3 ст. 370 КПК України, в якій викладено законодавчий підхід до розуміння обґрунтованого судового рішення, що пов'язується із з'ясуванням обставин провадження і підтвердження їх доказами.

Деякі автори розглядають вмотивованість судового рішення як зовнішній прояв його обґрунтованості. З цього приводу варто згадати позицію Ю. М. Грошевого, який зазначив, що мотивування є фактичним, логічним та правовим обґрунтуванням правосудності висновків по суті справи, яка розглядається, та переконання суддів у достовірності зібраних та досліджених в судовому розгляді доказів в їх взаємодії та взаємозалежності [2, с. 44]. Коментуючи такий підхід, видається доцільним висловити думку, що мотивування судового рішення все ж орієнтоване не на формування переконання у суддів (воно формується за результатами оцінки доказів), а спрямоване на переконання сторін та інших учасників кримінального провадження, а також сторонніх осіб у правильності, зрозумілості та доцільності такого рішення.

В. О. Попелюшка наголошував, що вмотивованість є вираженням обґрунтованості судового рішення, його об'єктивацією, що дає

можливість простежити хід мислення суддів, процес аналізу та оцінки ним доказів, зрозуміти, чому саме таке рішення він прийняв, чому саме ці докази взяв до уваги, а інші відкинув, чому саме такий вид та розмір покарання призначив тощо [3, с. 203].

На тісному зв'язку обґрунтованості і вмотивованості судових рішень наголошують й інші науковці. Так, І. І. Котубей вважає, що вмотивованість виступає окремим проявом, напрямом його обґрунтованості; повною мірою обґрунтоване рішення одночасно є і вмотивованим, однак складно уявити рішення вмотивоване, однак при цьому необґрунтоване. Водночас, вчений доходить до сумнівного, на наш погляд, висновку про те, що вмотивованість є складовою частиною обґрунтованості і її не варто виокремлювати як самостійну властивість судового рішення [4, с. 114].

На думку Х. Р. Тайлієвої, мотивування спонукає суд до прийняття обґрунтованих рішень, зобов'язує зважувати наведені у рішенні висновки, контролювати, чи дійсно вони відповідають дослідженим в судовому засіданні доказам, встановленим обставинам, вимогам закону. Зміст мотивування судового рішення вона зводить до викладення усіх фактичних і правових аргументів, що підтверджують висновки, які містяться в мотивувальній і резолютивній частинах судового рішення, у відповідності з правовими і логічними правилами доказування [5, с. 37–38]. Таким чином, вчена розглядає мотивування судового рішення як засіб досягнення його обґрунтованості.

З таким підходом складно повністю погодитись, адже для обґрунтування судового рішення необхідно об'єктивно встановити усі обставини кримінального провадження, підтвердити їх достатньою сукупністю належних, допустимих і достовірних доказів, досліджених під час судового розгляду та оцінених судом, тобто наведення для цього лише мотивів і підстав ухвалення судового рішення є очевидно недостатнім.

Хоча вітчизняний кримінальний процесуальний закон розрізняє поняття «обґрунтоване судове рішення» і «мотивоване судове рішення», у практиці ЄСПЛ ці поняття змішуються. Аналіз текстів окремих рішень ЄСПЛ, в яких розглядається дотримання національними судами зазначених вимог, засвідчує вживання у їх україномовних перекладах різних термінів – «обґрунтування» і «мотивування». Наприклад, у рішенні по справі «Проніна проти України» (Pronina v. Ukraine) наголошується на обов'язку судів «давати обґрунтування своїх рішень» (п. 23) [6]. Натомість, у рішенні по справі «Бендерський проти України» (Benderskiy v. Ukraine) вживається словосполучення «невмотивованість судових рішень» (п. 36), а також Суд зазначає, що

«судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються» (п. 42) [7].

Така розбіжність у термінології мабуть зумовлена неточністю перекладу рішень ЄСПЛ з мови оригіналу на українську мову, адже словосполучення «to give reasons», що вживається в англомовних версіях рішень ЄСПЛ (зокрема, у справі Pronina v. Ukraine), дослівно перекладається, як «наводити причини», що характеризує саме вимогу мотивування рішення. З огляду на це, слід погодитись із висновком науковців, що роз'яснене у ч. 4 ст. 370 КПК України поняття вмотивованості судового рішення може відповідати вжитому в українських перекладах рішень ЄСПЛ терміну «обґрунтованість судового рішення», а тому терміни «обґрунтованість» і «вмотивованість» у цьому контексті варто розглядати як синоніми [8, с. 272–273].

Таким чином, можна дійти до таких висновків:

1. Обґрунтованість і вмотивованість судового рішення є окремими, самостійними його властивостями, що в сукупності гарантують зрозумілість та переконливість судового рішення для учасників кримінального провадження і громадськості в цілому.

2. Обґрунтованість судового рішення – це його властивість, що характеризується достовірністю і повнотою з'ясування фактичних обставин кримінального провадження та підтвердження їх достатньою сукупністю належних, допустимих і достовірних доказів, досліджених під час судового розгляду та оцінених судом.

3. Вмотивованість судового рішення – це його властивість, що характеризується повним відображенням в судовому рішенні належних та достатніх мотивів і підстав його ухвалення, відповідей на значущі аргументи сторін кримінального провадження.

4. Вжиті в українських перекладах рішень ЄСПЛ терміни «обґрунтованість судового рішення» і «вмотивованість судового рішення» варто розглядати як синоніми, що відображають саме вимогу мотивування рішення.

---

1. Омельченко О. Обґрунтованість і вмотивованість судового рішення. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. С. 132-143.

2. Грошевой Ю. М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: навч. посібник. Харків, 1994. 48 с.

3. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 234 с.

4. Котубей І. І. Обґрунтованість вироку суду першої інстанції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27 (3). С. 112-115.

5. Тайлієва Х. Р. Судові рішення у кримінальному процесі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2016. 218 с.

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Проніна проти України» від 18 липня 2006 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096.

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» від 15 листопада 2007 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313.

8. Брич Л. П. Право на вмотивоване судове рішення у кримінальному провадженні як складова права на справедливий суд в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 268-281.

Роман КОТОВЩИКОВ,
адвокат,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 201-2 КК УКРАЇНИ «НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ»

З початком повномасштабного вторгнення рф на територію України, гостро постало питання захисту суверенітету та державної цілісності нашої держави. Хтось, ризикуючи власним життям, став на захист Батьківщини, а хтось, допомагаючи військовим, став волонтером. Слід відзначити, що завдяки волонтерській діяльності, армія України та цивільне населення, яке потребувало допомоги, отримали чимало речей першої необхідності, медичних препаратів, військового спорядження та обладнання, продуктів харчування, транспортних засобів тощо. Вище зазначені предмети надавалися як гуманітарна допомога.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» – гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [1].

Однак, дедалі частіше простежуються випадки, коли окремі громадяни, підприємства та організації, діючи з корисливим мотивом, здійснюють незаконний продаж предметів гуманітарної допомоги. З метою мінімізації поширення таких випадків, Верховна Рада

України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24 березня 2022 року № 2155-IX [2], яким доповнила КК України ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [3].

Ключовим залишається питання: «Хто ж саме підлягає відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України»?

Чинним КК України у ст. 18 встановлено, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Також цією нормою визначено, що ним може бути службова особа або спеціальний суб'єкт – це фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Зі ст. 201-2 КК України, з'ясовується, що у ч. 1 цієї статті суб'єкт вчинення кримінального правопорушення є загальним (фізична особа, що досягла шістнадцятирічного віку, усвідомлює власні дії та наслідки таких дій), натомість у ч. 2 вказаної норми він може бути як загальним, так і у статусі службової особи, яка, задля отримання прибутку використовує службове становище[3].

У ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV надано ширший перелік суб'єктів, які здійснюють надання та отримання предметів гуманітарної допомоги. Зокрема їх поділено на донорів, отримувачів та надавачів гуманітарної допомоги:

3) донори гуманітарної допомоги (далі – донори) – юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства України або іноземної держави, та фізичні особи, що перебувають в Україні або за її межами, які добровільно надають гуманітарну допомогу отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за її межами;

5) отримувачі гуманітарної допомоги – юридичні особи, а також акредитовані представництва іноземних держав, міжнародних та іноземних гуманітарних організацій в Україні (без створення юридичної особи), визначені у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку отримувачами гуманітарної допомоги:

а) громадські об'єднання, у тому числі громадські об'єднання ветеранів війни, громадські об'єднання осіб з інвалідністю, підприємства та організації, засновані ними та створені у порядку, визна-

ченому Законом України «Про громадські об'єднання», – для здійснення їхньої статутної діяльності без мети одержання прибутку;

б) неприбуткові державні та комунальні підприємства, установи, організації та органи місцевого самоврядування;

в) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, та/або інший уповноважений центральний орган виконавчої влади – для забезпечення сил цивільного захисту, що підпорядковані таким органам;

г) Товариство Червоного Хреста України та його обласні і місцеві організації із статусом юридичної особи, через які це товариство здійснює свою діяльність відповідно до Статуту Товариства Червоного Хреста України та Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України»;

ґ) благодійні організації, утворені у порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»;

д) релігійні організації, зареєстровані у порядку, визначеному Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»;

е) установи, підприємства, заклади незалежно від форми власності, що здійснюють реабілітацію осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації, надавачі соціальних послуг, внесені до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

є) надавачі медичних та/або реабілітаційних послуг незалежно від форми власності, що уклали договір про медичне обслуговування населення з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, заклади охорони здоров'я, що належать до сфери управління суб'єктів сектору безпеки і оборони;

ж) відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, акредитовані в Україні;

з) представництва міжнародних міжурядових організацій в Україні (без створення юридичної особи);

и) дипломатичні представництва, консульські установи іноземних держав в Україні;

6) набувачі гуманітарної допомоги – фізичні та юридичні особи, які потребують допомоги і яким вона безпосередньо надається. Набувачі гуманітарної допомоги із статусом юридичної особи визначаються відповідно до підпунктів «а», «б», «в», «г», «ґ», «д», «е», «є» пункту 5 цієї статті [1].

З вище наведеного з'ясовується, що більшість суб'єктів, які виступають донорами, отримувачами, набувачами гуманітарної допомоги, не можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, оскільки, вони є у статусі юридичних осіб, а це суперечитиме ст. 18 КК України.

З аналізу вказаних вище осіб можна дійти висновку, що такі категорії, як донори та набувачі не можуть бути суб'єктами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Так, як донори добровільно надають гуманітарну допомогу і діють без корисливих мотивів, а набувачі у свою чергу потребують такої допомоги і вправі розпоряджатися нею.

Спірним є питання: «Чи виступають отримувачі гуманітарної допомоги суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України»? Отримувачі гуманітарної допомоги виступають в ролі посередників між донорами та набувачами. Вони отримують допомогу від донорів і передають її набувачам. На цьому етапі вони можуть здійснювати незаконний продаж предметів гуманітарної допомоги, укладати інші правочини щодо розпорядження таким майном із корисливих мотивів та з метою власного збагачення.

Хотілось би звернути увагу на те, що у ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV до категорії отримувачів гуманітарної допомоги віднесено перелік виключно юридичних осіб, які згідно КК України не є суб'єктом кримінального правопорушення. Однак, якщо ж незаконне використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку здійснюватиметься уповноваженими (фізичними) особами юридичних осіб-отримувачів, то такі уповноважені особи виступатимуть суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Під час кваліфікації цього кримінального правопорушення необхідно встановити, на яких саме підставах була отримана гуманітарна допомога та чи знаходиться отримувач гуманітарної допомоги у Єдиному реєстрі отримувачів допомоги або чи має спеціальний дозвіл від уповноваженого органу. Якщо особа не належить до категорії отримувачів гуманітарної допомоги (відсутня у реєстрі чи не має спеціального дозволу), проте отримує таку допомогу, вона не може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Така особа буде виступати суб'єктом кримінальних правопорушень проти власності залежно від обставин скоєного кримінального правопорушення [4, с.17].

На практиці розуміння поняття суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, охоплює усіх пересі-

чних громадян, які у найрізноманітніші способи долучаються до процесу надання відповідної допомоги, проте діють із заздалегідь сформованим бажанням отримати власну вигоду від цього.

Аналіз судових рішень показує, що суб'єкт вчинення досліджуваного кримінального правопорушення може бути як загальним, так і спеціальним. Це простежується у вироку Київського районного суду м. Одеси у справі № 947/18460/22 від 23.12.2023р. [5], де суб'єкт є спеціальним – військовослужбовець. Проте у вироках Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/7077/22 від 26.08.2022р. [6] та Залізничного районного суду м. Львова у справі № 462/754/23 від 13.06.2023р. [7] суб'єкт є загальним без ознак спеціального суб'єкта. У багатьох випадках суб'єктами кримінального правопорушення виступали членами чи керівниками громадських чи благодійних організацій, які отримували доступ до майна, а згодом здійснювали його продаж. Це відображено у вироках у справах № 304/190/23 від 10.02.2023р. [8]; № 727/185/23 від 13.02.2023 р. [9]; № 545/1140/23 від17.04.2023р. [10] тощо.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на те, що законодавець визначив широке коло осіб, які можуть бути суб'єктом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Це зумовлено тим, що окремі особи, намагаються використати воєнний стан, скрутне становище інших осіб з метою власного незаконного збагачення.

---

1. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення 26.10.2024).
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24 березня 2022р. № 2155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#top (дата звернення 26.10.2024).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 26.10.2024).
4. Філіпп А. В., Борисенко Т. В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 2012 Кримінального кодексу України) : метод. рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2023. 28 с.
5. Вирок у справі № 947/18460/22 (провадження №1-кп/947/1058/22) [2022] Київський районний суд м. Одеси. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108028403 (дата звернення 26.10.2024).

6. Вирок у справі № 727/7077/22 (провадження № 1-кп/727/387/22) [2022] Шевченківський районний суд м. Чернівці. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106095780 (дата звернення 26.10.2024).
7. Вирок у справі № 462/754/23 (провадження № 1-кп/462/300/23) [2023] Залізничний районний суд м. Львова. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111474471 (дата звернення 26.10.2024).
8. Вирок у справі № 304/190/23 (провадження № 1-кп/304/127/2023) [2023] Перечинський районний суд Закарпатської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108933256 (дата звернення 26.10.2024).
9. Вирок у справі № 727/185/23 (провадження № 1-кп/727/152/23) [2023] Шевченківський районний суд м. Чернівці. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108972499 (дата звернення 26.10.2024).
10. Вирок у справі № 545/1140/23 (провадження № 1-кп/545/260/23) [2023] Полтавський районний суд Полтавської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110 292069 (дата звернення 26.10.2024).

Юлія ЛІСІЦИНА,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В ПОЛОЖЕННЯХ ПРОЄКТУ КК УКРАЇНИ

На сьогодні активно ведеться робота щодо підготовки проєкту нового кримінального закону, над яким працює робоча група з питань розвитку кримінального права, що створена Указом Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 року. Зокрема, в розділі 4.6. Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей передбачено кримінальну відповідальність за домашнє насильство (стаття 4.6.4.). Згідно із вказаною нормою: особа, яка систематично застосовувала фізичне, психологічне або економічне насильство щодо близької людини чи колишнього подружжя, що спричинило потерпілій людині: 1) фізичні чи психологічні страждання, 2) розлад здоров'я, 3) втрату працездатності, 4) емоційну залежність або 5) погіршення якості її життя, – вчинила злочин 1 ступеня [1].

В проєкті нового КК систематичність і надалі залишається обов'язковою ознакою складу даного злочину. Проте і одиничний випадок застосування фізичного, психічного, економічного насильства може завдати постраждалій особі наслідків, передбачених в ст. 4.6.4. Якщо звернутись до Стамбульської конвенції, остання не передбачає такої ознаки домашнього насильства, як систематичність: «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні [2].

Враховуючи високий рівень суспільної небезпеки даного злочину; значну поширеність цього суспільно небезпечного явища як в Україні, так і в інших країнах світу; необхідністю кримінально-правової охорони суспільних відносин, що забезпечують здорову атмосферу у сім'ї видається недоцільним чекати на повторюваність

дій кривдника для того щоб притягти його до кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Натомість, систематичність може виступити як обставина, яка підвищує тяжкість злочину.

Відповідно до диспозиції ст. 4.6.4 потерпілими від злочину можуть бути: близька людина або колишнє подружжя. Близька людина – член сім'ї або інша людина, інтереси якої мають суттєве значення (п. 2 ч. 2 ст. 1.4.1).

Один із авторів монографії Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення Ю.Пономаренко зазначає, що : коло членів сім'ї є вужчим за коло близьких людей, останнє включає також й «інших людей, інтереси яких мають суттєве значення для особи». Це поняття є оцінним, не має визначення ні в Проєкті КК, ні в інших нормативно-правових актах, і під такими особами варто розуміти: наречених, близьких друзів, родичів, що знаходяться за межа ми кола членів сім'ї, учителів і наставників по життю тощо. Коло «членів сім'ї» визначене у п. 65 ч. 2 ст. 1.4.1. Це: а) подружжя та їхні діти до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання; б) будь-які особи, які спільно проживають, незалежно від перебування в шлюбі, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки (крім прав та обов'язків, які не мають характеру сімейних) [3 с. 209].

Таким чином, тлумачення терміну «близька людина» може охоплювати більше коло осіб, ніж тих, перелік яких передбачений в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так, наприклад, близькі друзі або далекі родичі теж можуть бути близькими людьми, але під постраждалих у розумінні Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не підпадають. Відтак, видається доцільним замінити «щодо близької людини чи колишнього подружжя» на «щодо особи, на яку поширюється дія Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

У наш час у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і збільшенням використання Інтернету з'явилася нова форма домашнього насильства – кібернасильство. Ця проблема ще більше ускладнює боротьбу з домашнім насильством. Розглядаючи питання кібернасильства важливо проаналізувати рішення ЄСПЛ з даного питання. Так, у справі «Бутуруга проти Румунії» Суд вперше розглянув явище кібербулінгу як різновид насильства щодо жінок. В даному рішенні зазначено, що заявниця поскаржилася на насильницьку поведінку свого колишнього чоловіка до органів влади. Заяв-

ниця стверджувала, що її колишній чоловік неправомірно заходив на її електронні акаунти (наприклад фейсбук), без дозволу переглядає електронну пошту, приватне листування, робить копії фото, відео та її розмов. Заявниця подала клопотання про електронний обшук вмісту сімейного комп'ютера, однак їй було відмовлено на підставі, що ймовірна інформація, одержана в результаті такого обшуку, не стосувалася б стверджуваних правопорушень, скоєних її колишнім чоловіком. Наступна скарга заявниці теж була відхилена без розгляду по суті. Як результат – чоловік отримав адміністративний штраф. Однак, кримінальне провадження було припинено через відсутність суспільної небезпеки діяння, адже таке втручання в особисте життя жінки не несе загрозу для неї. Крім того, остання інстанція дійшла висновку, що частина інформації із соцмереж і так є загальнодоступною. Показовим є те, що органи влади взагалі не розглядали такі діяння в аспекті домашнього насильства. В даному рішенні ЄСПЛ наголосив, що домашнє насильство не обмежується лише випадками фізичного насильства, але може передбачати, поряд з іншими формами, психологічне насильство або домагання. Кібербулінг може виражатись у різних формах: у порушенні права на приватне життя, у втручанні в комп'ютер жертви, у маніпуляції інформацією чи зображеннями, у тому числі приватного характеру. Суд визнав, що під час розслідування справ щодо домашнього насильства національні органи влади можуть брати до уваги такі дії, як незаконне спостереження за листуванням партнера, доступ до нього або його збереження. Тобто до категорії домашнього насильства потрапляє й кіберспостереження, яке часто здійснюється близьким партнером особи. ЄСПЛ підкреслив, що в разі розслідування справ про домашнє насильство слід застосовувати комплексний підхід. Підсумовуючи, кібернасильство визнано одним із видів насильства в контексті ст.ст. 3, 8 Конвенції [4, с. 226].

Враховуючи зазначені характеристики кібернасильства та його специфіку, яка проявляється в тому, що це певний симбіоз, в першу чергу психологічного та/або сексуального насильства, яке здійснюється із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, видається, що для належного реагування на прояви такої протиправної поведінки та відповідно до практики ЄСПЛ, доцільно доповнити ст. 4.6.4 ще однією формою – кібернасильство.

---

1. Кримінальний кодекс України: Проєкт Закону України (станом на 16.06.2024 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/ 17/ kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf. (дата звернення: 16.11.2024 р.).

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (дата звернення: 16.11.2024 р.).

3. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. // За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

4. Степаненко О. В. Кібернасильство як форма домашнього насильства. Держава та регіони. Серія: Право, 2022 р., № 4 (78). С.224-228.

Тетяна ЛЮБЧЕНКО,
здобувач кафедри кримінального права
(Національна академія внутрішніх справ)

ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ: СУТНІСТЬ І ТЛУМАЧЕННЯ

Особливо кваліфікуючими ознаками умисного знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи є:

– загибель людей (ч. 3 ст. 399 КК),

– завдання потерпілому тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 399 КК),

– настання інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 399 КК) [1].

Як зазначає Р.А. Бориславський, однією із проблем, а отже – і напрямів для удосконалення кримінального законодавства, є непослідовність законодавця у використанні таких особливо кваліфікуючих ознак, як «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» [2, с. 130].

Як зазначається у п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) № 8 від 26.06.1992 р. «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», ознака спричинення людських жертв має місце навіть у тому разі, коли настала смерть хоча б однієї людини) [3]. А. В. Сакун вважає, що під загибеллю людей слід розуміти загибель хоча б однієї людини, при цьому ставлення винної особи до таких наслідків характеризується необережною формою вини: особа передбачає можливість настання смерті потерпілого, але легковажно розраховує запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків [4, с. 12]. І. Б. Газдайка-Василишин натомість зазначає, що дослідження способів тлумачення терміну «загибель людей», що використані законодавцем у нормах КК, призвело до висновку, що спричинення правопорушенням загибелі людей – це заподіяння смерті двом чи більше особам. Смерть однієї особи, яка спричинена умисним знищенням або пошкодженням майна, слід відносити до інших тяжких наслідків цього діяння [5, с. 186].

Протилежна позиція зводиться до іншого варіанту вирішення проблеми. Так, у наукових публікаціях часто наголошується на тому, що за вбивство через необережність у КК передбачена кримінальна

відповідальність не тільки ст. 119 КК у Розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи», а й у низці статей інших розділів Особливої частини, наприклад. На перший погляд, така думка є логічною, бо необережне заподіяння смерті людині у вказаних випадках є наслідком порушення певних правил безпеки чи нормального функціонування об'єктів життєзабезпечення, одними із наслідків яких може бути заподіяння смерті [6, с. 305].

В. О. Навроцький пропонує відмовитися від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей КК, котрі передбачені іншими розділами Особливої частини, окрім розділу «Злочини проти життя і здоров'я особи») [7, с. 47]. В такому разі, заподіяння смерті завжди вимагатиме і потребуватиме кваліфікації за сукупністю з відповідними статтями Розділу ІІ Особливої частини КК. Вчений пропонує кваліфікувати діяння, що призвели до смерті однієї особи, за таким правилом: «якщо поряд з наслідками у вигляді загибелі людей в КК передбачені інші тяжкі наслідки, то заподіяння смерті одному потерпілому слід оцінювати як ці наслідки; коли диспозиція статті не передбачає заподіяння інших тяжких наслідків, то скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю зі статтями про умисне чи вчинене через необережність вбивство однієї особи» [7, с. 47].

Заважаючи на викладене, Р.А. Бориславський висловлював думку, що у ряді норм кваліфікуючу ознаку «спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки» слід виключити, а спричинення вказаних наслідків кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, проти довкілля [2, с. 159].

Ми не можемо погодитися з такою думкою і вважаємо, що в такій ситуації слід говорити про недолік побудови ч. 3 ст. 399 КК, де мова йде про загибель людей, вказуючи на множину потерпілих, а в науковій літературі та ППВСУ обґрунтовується необхідність зважати на наявність вказаної кваліфікуючої ознаки вже при спричиненні смерті хоча б одній людині. Задля усунення виявленої прогалини видається необхідним внести зміни до ч. 3 ст. 399 КК в частині зменшення кількості потерпілих, яким може бути спричинена смерть в результаті знищення чи пошкодження майна певних осіб і викладення кваліфікуючої ознаки у такому вигляді: «спричинення загибелі особи». Отже, незважаючи на те, що законодавець застосував у ч. 3 ст. 399 КК визначення наслідків у множині, треба вважати, що загибель однієї особи має кваліфікуватися за цією нормою. Така позиція видається доцільною і вимагає законодавчого закріплення для реалізації принципу справедливості.

Тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя (ч. 1 ст. 121 КК) [1]. Вищезазначене твердження про застосування потерпілих у множині чи однині повинно стосуватися і нанесення тяжких тілесних ушкоджень: у ч. 3 ст. 399 КК мова йде про «завдання *їм* тяжких тілесних ушкоджень». Пропонуємо розуміти особливо кваліфікуючою ознакою заподіяння такого виду тілесних ушкоджень хоча б одній особі, що вимагає слово «їм» у ч. 3 ст. 399 КК замінити на слово «їй».

Тяжкі наслідки – це оціночне поняття, яке передбачено у різних статтях КК. Специфіка оціночних понять полягає в тому, що при формулюванні такого поняття в законі законодавець не розкриває повністю його зміст, він називає лише один або декілька найбільш загальних властивостей, які виражають основний зміст класу об'єктивних явищ, надаючи правозастосовчим органам право визначати об'єм цього класу, розкривати зміст даного в законі поняття відображенням інших суттєвих ознак» [8, с. 35–36]. Зміст оціночних понять не конкретизується в нормативних актах, вона реалізується в процесі застосування положень КК щодо конкретного життєвого факту.

Під тяжкими наслідками, завданими кримінальним правопорушенням, передбаченими у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК, розуміють суспільно-небезпечні (майнові, фізичні, моральні) зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням кримінального правопорушення [9, с. 163; 10, с. 352]. ПВСУ у Постанові від 12.06.2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» зазначив, що під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць [11].

Отже, тяжкими наслідками можуть визнаватися смерть декількох осіб, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам, майнова шкода. Вважаємо, що до тяжких наслідків даного кримінального правопорушення слід відносини також психічний розлад потерпілого, залишення його без житла або засобів до існування, тривалі припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації.

Така ознака, як «настання інших тяжких наслідків», володіє певними особливостями, адже ними можуть бути визнані ті шкідливі результати, які взагалі не можна виправити або які є важковиправними і повинні розглядатися як тяжкі наслідки будь-якого діяння [12, с. 170].

Особливо кваліфікуючі ознаки, зазначені у ч. 3 ст. 399 КК (загибель людей, завдання потерпілим тяжким тілесних ушкоджень та настання інших тяжких наслідків), мають знаходитися в причинному зв'язку з умисним знищенням або пошкодженням майна захисника чи представника особи. Тому особа, яка умисно вчиняє дії, що становлять небезпеку для життя та здоров'я третіх осіб, повинна підлягати відповідальності за настання не тільки тих наслідків, які вона передбачала або свідомо припускала їх настання, але й тих наслідків, які настали, якщо вони охоплювалися умислом винного або повинні були і могли ним передбачатися.

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. : https:// zakon. rada. gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Бориславський Р. А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2020. 237 с.

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я та власність суддів і працівників правоохоронних органів» : URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text

4. Сакун А. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.

5. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 202 с.

6. Дячкін О. П. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження чужого майна за Кримінальним кодексом України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 304–307.

7. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 квітня 2004 р.) / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 44–47.

8. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. Харьков: Вища школа, 1983. 129 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М.І. Хавронюка. 4-те вид., перероб. та допов. Київ : Юрид. думка, 2007. 1184 с.

10. Музика А. А., Багіров С. С. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми. *Альманах кримінального права* : збірник статей / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. Київ : Правова єдність, 2009. Вип. 1. С. 352–353.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text

12. Мандро О. В. Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 269 с.

Роман МАКСИМОВИЧ,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЩОДО ХУЛІГАНСТВА

Традиційно «запасним» складом кримінального правопорушення (таким, що немає власної об'єктивної сторони) вважається хуліганство, у котрому наявні кілька оціночних кримінально-правових норм, зміст яких роз'яснюється, зокрема і судовою практикою. Так у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 року № 10 роз'яснено, що за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла. Хуліганством, яке супроводжувалось винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала в безпорадному стані, та ін. [1].

У п. 6 цієї постанови Пленуму Верховного Суду України вказано, що кваліфікація за цією ознакою дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК).Вважаю, що така позиція не узгоджується із діючим кримінальним законодавством. Так, в ч. 4 ст. 67 КК України передбачено, що якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує. На цьому було акцентовано і самим Верховним Судом України в постанові від 10 жовтня 2011 року у справі № 5-17кс11 [2].

У постанові Верховного Суду від 07 вересня 2021 року у справі № 671/324/17 зазначено, що склад цього кримінального правопорушення може мати місце й тоді, коли в закладі поза межами його робочогочасу перебувають відвідувачі, а заклад продовжує здійснювати свою діяльність[3].У постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 року у справі №288/1158/16-к йдеться про те, що сам факт вчинення протиправних дій у громадському місці в присутності сторонніх осіб не дає достатніх підстав для кваліфікації їх як хуліганства [4]. На перший погляд, може видатися, що наявна суперечність у цих постановах Верховного Суду. Проте, таке враження є помилковим, оскільки висновок про наявність в діях особи кримінально-караного хуліганства доцільно робити на основі сукупності об'єктивних і суб'єктивнихознак(у першу чергу це стосується безпосереднього об'єкта і мотиву посягання).

У даному складі кримінального правопорушення містяться такі оціночні поняття, зокрема «грубе порушення», «явна неповага до суспільства», «особлива зухвалість», «винятковий цинізм». Це сприяє наявності помилок і зловживань у кримінально-правовій кваліфікації, оскільки наявна велика дискреція у слідчо-прокурорських і судових працівників. Окрім того, видається, що це підриває принцип правової визначеності, який є складовою принципу верховенства права. Варто вказати, що порушення принципу правової визначеності було одним із аргументів Конституційного Суду України в рішенні у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України від 26 лютого 2019 року. У цьому рішенні норма, що наявна у ст. 368-2 КК України була визнана неконституційною [5]. У зв'язку із зазначеним, видається, що було б логічним і послідовним прийняття Конституційним Судом України рішення про визнання неконституційною норми, яка міститься у ст. 296 КК України.

---

1. Про судову практику у справах про хуліганство від 22 грудня 2006 року № 10 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06#Text (дата звернення: 22.11.2023).
2. Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2011 року (справа № 5-17 кс11) URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/24704779 (дата звернення: 01.11.2024).
3. Постанова Верховного Суду від 7 вересня 2021 року (справа № 671/324/17)URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556526 (дата звернення: 01.11.2024).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 року(справа№288/1158/16-к)URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/898245 (дата звернення: 01.11.2024).

5. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України (справа № 1- 135/2018 (5846/17) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text. (датазвернення: 01.11.2024).

Армен НЕРСЕСЯН,
старший науковий співробітник,
кандидат юридичних наук
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАНУ)

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

24 лютого 2022 року життя всіх українців змінилось назавжди, коли російсько-українська війна, що тривала з 2014 року, переросла у широкомасштабне вторгнення. За тих два роки, що триває широкомасштабна війна, виникло безліч нагальних питань кримінально-правового циклу. Так, запровадження правового режиму воєнного стану підняло цілу низку кримінально-правових проблем, які ще декілька років тому сприймались як суто теоретичні. Не в останню чергу це стосується розуміння змісту норм, що гуманізують застосування покарання.

Так, частиною 1 статті 75 КК України встановлено, що якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням [1].

Таким чином, саме по собі формулювання ч. 1 статті 75 КК України дає деякі підстави для теоретичних узагальнень із врахуванням її змісту. Так, фактично під одну категорію – заборонених до здійснення процедури звільнення від відбування покарання з випробуванням потрапили ряд різнорідних правопорушень:

– корупційне кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення пов'язане з корупцією;

– кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці,

– порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

– катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу.

В контексті даного висновку слід в першу чергу звернутись до мети застосування процедури звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, з аналізу преамбули та статті 1 Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (ETS 051) можна зробити висновок, що метою «умовного засудження» є проведення соціальної реабілітації правопорушників та здійснення нагляду за правопорушниками з метою сприяння їхньому виправленню і їхній соціальній реадаптації [2].

Варто відтак погодитись із О.Ю. Левченком, який вказує, що стратегічна мета контролю за звільненими з випробуванням передбачає досягнення цілей кінцевої перспективи застосування інституту звільнення з випробуванням (поєднані в механізмі кримінально-правового регулювання і системі кримінально-правового запобігання злочинності) – виправлення засуджених, загальної та спеціальної превенції щодо невчинення ними повторних злочинів під час режиму випробування [3, с. 166–170].

Слушною також є думка І. В. Шило про те, що норма статті 75 КК України сформульована законодавцем нечітко в частині врахування різних обставин вчинення кримінального правопорушення, посткримінальної поведінки та особи обвинуваченого, виходячи із конкретної ситуації. З одного боку така «гнучкість» дає змогу суду застосовувати таку норму самостійно, а з іншого боку «розмитість» та неконкретизованість може дати привід до хибного прийняття рішення [4, с. 441–445].

На нашу думку, одним з факторів, що їх законодавцеві варто було би врахувати при формулюванні кримінально-правових норм, мав би бути той суспільно-позитивний ефект, що буде досягнуто

внаслідок їхньої реалізації. Так, законодавче рішення про фактичну заборону застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтями 403, 405, 407, 408, 429 КК України, якщо такі кримінальні правопорушення було вчинено вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці було реалізовано в Законі України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 № 2839-IX [5], який набрав чинності 27.01.2023 р.

При цьому, метою законопроекту, як це зазначається у пояснювальній записці до нього, є «підвищення стану військової дисципліни та особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, а також надання повноважень Військовій службі правопорядку у Збройних Силах України здійснювати протидію незаконному обігу наркотичних засобів, алкоголізму у військових частинах, протидії поширенню наркоманії у військових колективах, підтримання належного рівня військової дисципліни та правопорядку, підвищення бойової готовності військових частин та спроможності виконувати визначені завдання задля захисту Вітчизни».

Водночас, варто зауважити, що зростанню військових кримінальних правопорушень вказані репресивні заходи аж ніяк не завадили, що видно на прикладі найпоширенішого з військових кримінальних правопорушень – «Самовільне залишення військової частини або місця служби» (ст. 407 КК України). Так, згідно відкритих даних що кількість кримінальних проваджень щодо СЗЧ значно зросла у 2024 році. Якщо у 2022 році відкрито 6 641 провадження, а у 2023 – 17 658, то за перші дев'ять місяців 2024 року ця цифра сягнула 35 307 [6].

Відтак, законодавець був змушений змінити власне уявлення про відповідальність за вчинення військових кримінальний правопорушень. Так, вже наприкінці серпня 2024 року було прийнято зміни до статті 401 КК України та доповнено її частиною п'ятою такого змісту: "5. Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження прохо-

дження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби", чим фактично декриміналізовано перший випадок СЗЧ та дезертирства.

І вже напередодні підготовки даних тез – 28 листопада 2024 року – Президентом України було підписано Закон України «Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців» від 21 листопада 2024 року № 4087–IX (далі – Закон № 4087–IX).

Хоча вказаним законом і не вносяться зміни безпосередньо до КК України, все ж вони мають величезне значення для протидії військовим кримінальним правопорушенням, в першу чергу СЗЧ та дезертирству.

Зокрема, Главу XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» доповнено пунктом 7-2. Згідно цього пункту, зокрема:

– військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини чи місця проходження служби або дезертирували до набрання чинності Законом № 4087–IX і військову службу яких призупинено та які добровільно прибули не пізніше 1 січня 2025 року до відповідних військових частин (місць проходження військової служби), визначених центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, і висловили готовність продовжити військову службу, командир (начальник) військової частини не пізніше 72 годин з дня їх прибуття до військової частини чи місця проходження служби продовжує відповідно військову службу, дію контракту, а також поновлює виплату грошового і здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення. З моменту продовження військової служби таким військовослужбовцям поновлюються пільги та соціальні гарантії, встановлені законодавством України;

– у день продовження військової служби військовослужбовцям, зазначеним у підпункті 1 цього пункту, командир (начальник) військової частини інформує у письмовій формі про таке продовження орган досудового розслідування та відповідний орган управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України;

– факт відкриття кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, передбаченого статтями 407 і 408 Криміна-

льного кодексу України, стосовно військовослужбовця, зазначеного у підпункті 1 цього пункту, не є підставою для відмови у продовженні йому військової служби та дії контракту [7].

Підсумовуючи наведені факти та обставини, варто зробити певні об'єктивні висновки. По-перше, в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації – держави з найбільшим ядерним потенціалом – єдиним і безперечним пріоритетом державної політики має стати саме забезпечення національної оборони, наріжним каменем якої є військовослужбовець Сил оборони України. Відтак, надмірний кримінально-правовий тиск на військовослужбовців, фактичне зрівняння їх (з огляду на заборону застосування звільнення від відбування покарання) із корупціонерами чи особами, що здійснили катування, є проявом волюнтаризму у законодавчій діяльності і точно не підвищує мотивацію оборонців України.

По-друге, з редакції ч. 1 статті 75 доцільно вилучити положення про «в умовах воєнного стану», натомість лишивши лише «в умовах бойової обстановки», оскільки воєнний стан запроваджено по всій території України, проте рівень суспільної небезпеки від вчинення СЗЧ чи дезертирства у бойовій обстановці незрівнянно вищій ніж в тилових частинах забезпечення.

Зрештою, судам (а в перспективі і суддям з «військовою» спеціалізацією) при здійсненні правосуддя слід більш прискіпливо аналізувати причини і умови вчинення військового кримінального правопорушення та за умови, що таке правопорушення стало наслідком зловживань військових командирів, звертати на це увагу органів ВСП, ДБР, прокуратури а в перспективі і військової поліції України.

---

1. Кримінальний кодекс України. Закон України. Кодекс. Сторінка «Законодавство України» офіційного веб-сайту Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.11.2024);
2. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками. Сторінка «Законодавство України» офіційного веб-сайту Верховної Ради України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_007#Text (дата звернення: 30.11.2024);
3. Левченко Ю. О. Окремі аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 80. Ч. 2. С. 166–170. URL: http://visnyk-pravo. uzhnu.edu.ua/article/view/296965/289946 (дата звернення: 30.11.2024);
4. Шило І.В. Окремі питання звільнення від відбування покарання з випробуванням. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 441–445. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/73.pdf (дата звернення: 30.11.2024);

5. Електронна карта Закону України Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 № 2839-IX Сторінка «Законодавство України» офіційного вебсайту Верховної Ради України – URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/card/ 2839-20 (дата звернення: 30.11.2024);

6. Присяжнюк Н. СЗЧ та дезертирство зросли вп'ятеро дані за областями. LIGA.NET URL: https://www.liga.net/ua/infographic-of-the-day/ infografica/ szch-ta-dezertyrstvo-zrosly-v-5-raziv-dani-za-oblastiamy

7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану. Закон України від 20 серпня 2024 р. № 3902-IX. Сторінка «Законодавство України» офіційного веб-сайту Верховної Ради України – URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6 (дата звернення: 01.12.2024).

Олександр ПИРОЖЕНКО,
молодший науковий співробітник,
кандидат юридичних наук, доцент
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ СУДУ У ЗАПОБІГАННІ ТРАНСПОРТНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ[1]

У нинішній час через постійне зростання кількості справ, що перебувають у провадженні судді, виникає можливість правопорушнику затягувати розгляд справи по суті та уникати передбаченої КУпАП відповідальності через обмеженість строків накладення адміністративного стягнення. Вказане, безумовно, породжує відчуття «безкарності», що відображається на поведінці учасників дорожнього руху в подальшому на автошляхах України.

Застарілість чинного КУпАП, зберігання у ньому достатньої кількості прогалин та недосконалостей також дуже ускладнює роботу судді, який повинен об'єктивно та неупереджено розібратися у кожному конкретному випадку порушення ПДР та, окрім притягнення винного до встановленої законодавством відповідальності, вжити відповідних заходів запобігання.

Окремою проблемою, на яку нерідко вказують представники суддівського корпусу, є зниження якості матеріалів справ про адміністративні правопорушення, які надходять від правоохоронних органів, зокрема Національної поліції [4, 5]. Відтак, у практичній діяльності нерідко має місце повернення на доопрацювання матеріалів, оскільки пріоритетним завданням суду є забезпечення права громадян на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що про глибину указаних вище проблем та їх негативний вплив на успішність заходів запобігання правопорушенням на транспорті свідчать як судова статистика, так і статистика ДТП. Зокрема, у 2023 р. (під час дії режиму воєнного стану) перша продемонструвала негативне зростання загальної кількості справ про порушення ПДР, що надійшли на розгляд

---

[1] *Примітка.* Тези підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

судів, а також числа правопорушників (осіб, визнаних винними у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху), у порівнянні з 2022 р. Водночас результати аналізу статистики ДТП за 2023 рік вказують на збільшення їх кількості із загиблими та травмованими на 26,9 % (всього 23 642 проти 18 628 у 2022 р. відповідно). Також має місце зростання число загиблих учасників дорожнього руху на 9,4 % (всього 3 053 проти 2 791 у 2022 р. відповідно). Також збільшилась чисельність травмованих під час ДТП осіб на 27,5% (всього 29 502 у 2023 р. проти 23 145 у 2022 р.) [6].

---

1. Голіна В. В. Суб'єкт запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням: поняття, ознаки, класифікація, практичне значення. *Вісник Асоціації кримінального права України :* електрон. наук. вид.2023. Вип. 2(20). С. 231–248. https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292342.URL: http:// vakp. nlu. edu. ua/ issue/view/17356.
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: https:// supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract /Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf(дата звернення: 24.11.2024).
3. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : Щорічна доповідь за 2023 рік. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/ field/file/ shchorichna_ dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini. pdf(дата звернення: 24.11.2024).
4. Помилки при складанні протоколів за ст. 130 КУпАП – узагальнення Вінницького апеляційного суду. Дата розміщення 23.02.2023. URL: https:// zib.com.ua/ua/155001.html (дата звернення: 24.11.2024).
5. Судова практика розгляду справ за статтею 130 КУпАП станом на 01.10.2023. URL: https://mg.zk.court.gov.ua/sud0706/pres-centr/general/1491 564/ (дата звернення: 24.11.2024).
6. Статистика ДТП в Україні. Офіційний сайт Патрульної поліції. URL: https://patrolpolice.gov.ua/statystyka(дата звернення: 24.11.2024).

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ,
професор кафедри права та публічного управління,
доктор юридичних наук, професор
(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Кримінальна відповідальність є основним (базовим) наслідком вчинення кримінального правопорушення згідно з КК України. Натомість додатковими (субсидіарними) наслідками вчинення кримінального правопорушення, або іншими заходами кримінально-правового впливу, можуть бути, зокрема, такі: примусові заходи кримінально-правового характеру щодо обмежено осудних осіб, примусове лікування, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, спеціальна конфіскація. Їх додатковість означає, що ці заходи не становлять альтернативу кримінальній відповідальності – вони застосовуються як додаток до неї. Якщо ж говорити про альтернативний захід, то таким можна визнати звільнення від кримінальної відповідальності.

Згідно з КК України за вчинення колабораційної діяльності можуть застосовуватися такі додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу:

1) *Примусові заходи медичного характеру* – ідеться про заходи, які згідно з ч. 2 ст. 20 та п. 2 ст. 93 КК України суд може застосовувати при засудженні особи за вчинення колабораційної діяльності та призначенні їй покарання, а саме щодо такої, яка визнана обмежено осудною.

2) *Примусове лікування*, що суд на підставі ст. 96 КК України може застосувати (незалежно від призначеного покарання) до усіх колаборантів, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

3) *Спеціальна конфіскація* – застосовується до осіб, які вчинили колабораційну діяльність, передбачену ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, адже, зважаючи на положення ч. 1 ст. 96-1 КК України, за такі види колабораційної діяльності передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та вони вчиняються з умисною формою вини. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених ст. 96-2 КК

України. Наприклад, такій конфіскації може підлягати транспортний засіб, що використовувався для перевезення військової амуніції, якщо цей акт поведінки оцінюється як прояв надання збройним держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України зазначений транспортний засіб становить засіб, який використовувався для вчинення кримінального правопорушення, а отже, він підлягає спеціальній конфіскації.

4) *Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб*. Колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого згідно з п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені. До юридичних осіб суд може застосувати такі заходи кримінально-правового характеру, як: штраф; конфіскація майна; ліквідація.

Далеко не всі додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу, що можуть поширюватися на осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності, мають укладену практику застосування. Зокрема, за підсумками дворічної протидії колабораційній діяльності примусове лікування поки не призначалося жодній особі, яка вчинила колабораційну діяльність.

Лише в одній зі справ про вчинення колабораційної діяльності (ч. 1 ст. 111-1 КК України) установлене застосування примусових заходів медичного характеру стосовно обмежено осудних осіб (п. 2 ст. 93 КК України). Суд визнав колабораціоніста такою особою згідно з отриманим висновком судово-психіатричної експертизи та призначив їй покарання разом з примусовими заходами медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку у психіатричному закладі охорони здоров'я за місцем проживання [1].

Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у справах про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, має поодинокі приклади, які далі пропонуються для висвітлення.

Зокрема, в одному з випадків установлено, що 05 березня 2022 р. та 25 січня 2023 р. між ТОВ «*Noise-Car*» в особі директора ОСОБА_4, та російською компанією ООО «*ТД Национальные Технологии*» укладено додаткові угоди № 8 та № 12 відповідно, до контракту № 1 від 20 травня 2015 р. на постачання віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «Vibrofiltr» російського виро-

бництва ООО «*ТД Национальные Технологии*» на адресу польської компанії ТОВ «*Noise-Car*». 15 травня 2022 р. ОСОБА_4, будучи директором ТОВ «*Noise-Car*», уклав з українським підприємством ТОВ «Нойс-Кар», в особі ОСОБА_5 контракт № UA-PL 1/2022 про початок співпраці між сторонами у сфері продажу виробів, а саме віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «*Vibrofiltr*», на території України. У межах цієї співпраці були здійснені поставки зазначених матеріалів російського виробництва. Таким чином, ОСОБА_4 за попередньою змовою у групі з ОСОБА_5 та іншими невстановленими особами, у період з березня 2022 р. по жовтень 2023 р., діючи з корисливих мотивів та в інтересах очолюваних ними ТОВ «Нойс-Кар» та ТОВ «*Noise-Car*», вчинили дії, спрямовані на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором (кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК України). Між обвинуваченими та прокурором у цій справі була укладена угода про визнання винуватості, в межах якої сторони досягли згоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «Noise-Car» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу в розмірі 20000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 340000 грн (на підставі положень п. 3 ч. 1 ст. 96-3, ч. 1 ст. 96-6, ч. 2 ст. 96-7 КК України). У підсумку суд вирішив, що узгоджені умовами угоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «*Noise-Car*» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу відповідають вимогам чинного законодавства та стягнув його із зазначеної юридичної особи [2].

В іншому вироку, постановленому за ч. 4 ст. 111-1 КК України, суд застосував аналогічний захід кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а саме стягнув з ТОВ «Торговий Дім «Продексім» штраф у розмірі двадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (340000 грн) та такий же штраф з ТОВ «Ланаподове 1». За обставинами справи на момент вчинення злочину (липень 2022 р.) директором ТОВ «Торговий Дім «Продексім» і ТОВ «Ланаподове 1» був обвинувачений, тобто він вважається уповноваженою особою цих юридичних осіб, та діяв від їх імені, здійснюючи взаємодію з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території [3].

Найбільш поширеним з-поміж додаткових заходів кримінально-правового впливу виявилася спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України), яка має порівняно широку та не завжди коректну практику її застосування. Розглянемо кілька прикладів, що це ілюструє.

В одній зі справ суд застосував до особи, яка була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 ст. 111-1 КК

України, спеціальну конфіскацію відповідно до ст. 96-1, ст. 96-2 КК України, передавши у власність держави системний блок «HP», який був вилучений у ході обшуку. Цей системний блок суд визнав предметом кримінального правопорушення та (?) знаряддям вчинення злочину. Вочевидь, використовуючи цей системний блок, особа здійснювала інкриміноване їй розміщення на своїй сторінці в забороненій соціальній мережі «Одноклассники» дописи, що оцінені як колабораційна діяльність (на жаль, вирок не містить належного уточнення з цього приводу) [4]. По-перше, тут треба зауважити, що вилучений системний блок не може бути одночасно і предметом кримінального правопорушення, і його знаряддям. Очевидно, що мовиться скоріше про знаряддя, адже саме за допомогою зазначеної речі здійснювався доступ до мережі Інтернет та поширення інформації, про яку йдеться у ч. 1 ст. 111-1 КК України. По-друге, і найголовніше. Чи мав суд право застосовувати спеціальну конфіскацію, зважаючи на те, що особа обвинувачувалася у вчиненні умисного кримінального правопорушення, яке не передбачає основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян? Видається, що зважаючи, на положення ч. 1 ст. 96-1 КК України, такого права суд не мав. Тому рішення про застосування спеціальної конфіскації у цій справі є незаконним.

Для порівняння проаналізуємо ще одну справу, за якою особа обвинувачувалася у вчинення такого ж самого діяння (ч. 1 ст. 111-1 КК України). На противагу рішенню про застосування спеціальної конфіскації у цьому разі суд вирішив не поширювати положення ст. 96-1, ст. 96-2 КК України щодо спеціальної конфіскації мобільного телефону «*Redmi*», оскільки цей телефон використано при вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, за яке передбачено покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. При тому, що умовою для застосування спеціальної конфіскації відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5]. Отже, тут суд вирішив правильно та відмовив у здійсненні спеціальної конфіскації через невідповідність нормативним умовам її застосування.

Як висновок слід зазначити, що кримінальне законодавство України стосовно осіб, які вчиняють колабораційну діяльність, пе-

редбачає застосування низки додаткових заходів кримінально-правового характеру, що проаналізовані з позиції стану їх затребуваності в поточній судовій практиці. Виявлено, що на сьогодні поступово починає укладатися практика застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у справах про колабораційну діяльність. Натомість спеціальна конфіскація, попри виявлені помилки в застосуванні норм матеріального кримінального права, є найпоширенішим заходом кримінально-правового впливу з числа тих, що мають субсидіарний характер.

_____

1. Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01 грудня 2022 р. у справі № 368/346/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137
2. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22 квітня 2024 р. у справі № 461/2964/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073
3. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 30 квітня 2024 р. у справі № 766/5921/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/118880738.
4. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19 жовтня 2022 р. у справі № 185/6955/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107198963
5. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 07 червня 2023 р. у справі № 203/3025/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111369087.

Анна ПОЛІТОВА,
доцент кафедри права,
кандидат юридичних наук, доцент
(*Маріупольський державний університет*)

ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Не має жодного дня з 24 лютого 2022 р., коли б у засобах масової інформації ми не прочитали про загибель або поранення цивільного населення в результаті обстрілу, вбивства військовополонених російськими військовими, пошкодження цивільної інфраструктури, інформації від міжнародних організацій щодо катування або інших діянь на окупованих територіях чи у полоні щодо цивільного населення та військовополонених. Як відзначає О. Волощук, «з однієї сторони, ніби складається враження, що усім усе є зрозумілим, і щодо того, які це діяння, і як вони відрізняються від актів агресії чи припустимо загальнокримінальних правопорушень (до прикладу грабіж, розбій, крадіжка чи вбивство), а з іншої сторони – коли більш зануритись у проблему, стає зрозумілим, що це питання вкрай складне і вимагає кваліфікованого роз'яснення і тлумачення» [1, с. 47].

Сьогодні питання визначення поняття «воєнні злочини» викликає численні дискусії, адже вчені-криміналісти при тлумаченні намагаються звернути увагу на поняття у аспектах міжнародного права та намагаються врахувати національного законодавства і сучасні реалії. Проведемо аналіз окремих точок зору щодо досліджуємої дефініції (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення поняття «воєнні злочини»

Автор визначення	Дефініція поняття «воєнні злочини»	Основні аспекти
В. Репецький, В. Лисик [2, с. 125]	міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи стосовно них цивільною особою під час збройного конфлікту й полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права	при визначенні зроблено акцент на положеннях міжнародного гуманітарного права

А. Драгоненко [3, с. 156]	суспільно небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права	при визначенні акцентована увага на положеннях міжнародного кримінального права
І. Харь [4, с. 134]	міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права	при визначенні розглядається як міжнародний злочин
В. Ємельяненко, К. Оробець [5, с. 131]	передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені відповідним суб'єктом, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною)	врахування специфіки міжнародного гуманітарного права та положень Закону України про кримінальну відповідальність
М. Піддубна [6, с. 101]	винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *juscogens*, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права	воєнні злочини виходять за межі порушень міжнародного гуманітарного права і полягають також в інших порушенням норм чи принципів міжнародного прав
О. Іваночко [7, с. 32]	злочинні діяння, вчинені під час та у зв'язку з збройним конфліктом міжнародного та неміжнародного характеру, що порушують норми щодо заборони або обмеження застосування методів і засобів ведення воєнних дій, а також норми, спрямовані на захист особи під час збройного конфлікту	при визначенні ґрунтується на положеннях міжнародного гуманітарного права

О. Червякова [8, с. 155]	міжнародний злочин (злочини проти міжнародного права), що вирізняється з поміж інших специфічними характерними ознаками. Насамперед, це збройний конфлікт як контекстуальний елемент злочину, про що ми зауважували вище. Такий збройний конфлікт може бути частиною плану або провадження політики держави	контекстуальний елемент воєнного злочину передбачає 1) наявність збройного конфлікту міжнародного чи не міжнародного характеру; 2) усвідомлення його існування суб'єктом злочину; 3) зв'язок діяння та збройного конфлікту, який можливо доводити через виконання чи сприяння виконанню цілей певного збройного формування, спрямованість проти захищених об'єктів, осіб, які не приймають участь в конфлікті тощо

Таким чином, можна відзначити, що дослідники при формулюванні визначення «воєнних злочинів» вказують на положення міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них 1977 р., Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., та намагаються інтерпретувати (закріпити) ознаки кримінальних правопорушень. Так, наприклад, на підставі запропонованих визначень, окремими вченими, зокрема, М. Піддубною виокремлено систему воєнних злочинів, до яких відносяться:

У Розділі XIX Особливої частини КК України передбачені наступні злочини, які можна віднести до воєнних:

1) мародерство (ст. 432 КК України);

2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України);

3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України);

4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України).

Розділ XX Особливої частини КК України визначає наступні злочини, які можна віднести до воєнних:

1) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України);

2) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України);

3) розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України) [6, с. 101].

Відзначимо, що 21 серпня 2024 р. Верховна рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та з 1 січня 2025 р. стане 125 державою-учасницею. Законом України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» було внесено суттєві зміни до Розділу XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку Особливої частини КК України, серед яких, зокрема, змінена назва статті 438 на «Воєнні злочини» (проте диспозиція частини 1 змін не зазнала). Це вказує на те, що поняття «воєнного злочину» у Законі України про кримінальну відповідальність нормативно закріплено, разом з тим, має певні недоліки, одним із яких є доволі звужене формулювання.

Відзначимо, що у ч. 2 ст. 8. Воєнні злочини Римського статуту Міжнародного кримінального суду зазначено, що «Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає:

a) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

i) умисне вбивство;

ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;

iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

iv) широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;

v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;

vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;

vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;

viii) взяття заручників;

b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:

i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;

ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;

iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;

vii) неналежне використання прапора парламентера, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;

viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;

ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

x) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

xi) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;

xii) заява про те, що пощади не буде;

xiii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;

xiv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;

xv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;

xvi) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

xvii) застосування отрути або отруєної зброї;

xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;

xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;

xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;

xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в підпункті (f) пункту 2 статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;

xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;

xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необ-

хідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;

xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.

c) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини:

i) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;

ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

iii) захоплення заручників;

iv) ухвалення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими» [9].

Сьогодні в Україні, робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, утвореної Указом Президента України №584/2019 від 7 серпня 2019 р., підготовлено проєкт Кримінального кодексу України. Розділ 11.4. Воєнні злочини Книга одинадцята. Злочини проти міжнародного правопорядку проєкту Кримінального кодексу України передбачатиме кримінальну відповідальність за ст. 11.4.1. Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.2. Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, не пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.3. Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, не пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.3. Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, не пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.4. Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, не пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.5. Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах

неміжнародного характеру, не пов'язані зі вбивством, ст. 11.4.6. Невжиття командиром заходів щодо підпорядкованих йому військових сил, ст. 11.4.7. Невжиття начальником заходів щодо підлеглих.

Таким чином, можна відзначити, що поняття «воєнних злочинів» продовжує мати дискусійний характер та науковці намагаються знайти «баланс» у його формулюванні. Проте, звуження нормативного визначення пов'язано саме зі збройним конфліктом, що й обумовлює на поточний момент таке формулювання частини 1 ст. 438 КК України. Разом з тим, порушені питання та зроблені висновки потребують більш ґрунтовного аналізу, що й буде зроблено у наступних дослідженнях.

1. Волощук О. Воєнні злочини під час війни: поняття, ключові ознаки та відмежування від інших кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2024. №3. С. 46-53.
2. Репецький В., Лисик В. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
3. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки ЦУДПУ ім. В. Винниченка*. Серія: Право. 2022. Вип. 12. С. 151-157.
4. Харь І. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12(78). С. 138–174.
5. Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2022. № 11 (13). С. 123–136.
6. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 98–101.
7. Іваночко О. О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 28–37.
8. Червякова, О. В. (2020). Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум Права*, 61(2). С. 150–162. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835.
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 25.12.2024)

Юлія РЄПІНА,
науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінального процесу та судоустрою,
кандидат економічних наук, доцент
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України)

ІНФОРМАЦІЯ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ДОКАЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

Викликами для національної кримінальної юстиції стала велика кількість воєнних злочинів. Сайт Офісу Генерального прокурора наразі надає відомості про зареєстровані понад 146 тис. злочинів агресії та воєнні злочини та понад 19 тис. злочинів проти національної безпеки. Очевидно, що це надвелике навантаження на національну правоохоронну систему, яке вимагає нових підходів до розслідування кримінальних правопорушень відповідно до сучасних можливостей, що надають сучасні технології. Немає сенсу наводити переваги та перспективні напрями використання новітніх технологій в кримінальному процесі в цілому. З впевненістю можна стверджувати, що вектор на цифровізацію кримінального провадження було закладено утворенням Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) на виконання вимог п. 22 перехідних положень до Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році. Наразі процес цифровізації кримінального провадження, що триває, відповідає необхідності, з одного боку, адаптації кримінального провадження до сучасних умов життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України – в умовах розвитку інформаційного суспільства, а з другого – забезпечення розслідування воєнних злочинів.

Зупинимось на можливостях, які кримінальній юстиції надає OSINT(open source intelligence – розвідка відкритих баз даних), яку в цілому можна визначити як розвідку інформації, отриманої із загальнодоступних джерел, яка не потребує таємних методів збору [1, с. 7]. Знов таки особливості інформаційного суспільства створюють об'єктивну необхідність у збиранні інформації з відкритих джерел. Професійна думка полягає в тому, що «аналітична робота з такими джерелами еволюціонувала від епізодичного використання до своєрідної моделі інформаційно-цифрового розслідування події через відкриті джерела у кіберпросторі. На відміну від «розвідки відкритих джерел» (OSINT), яка більшою мірою концентрується на виявленні загроз, оцінці ризиків, трендів з метою інформування уповно-

важених осіб для прийняття політичних, безпекових, військових рішень, поняття «розслідування з відкритих джерел» розглядається у контексті кримінального процесу і має прямою метою збір доказів кримінальних правопорушень, тобто виявлення, аналіз, дослідження, систематизацію, збереження, оцінку даних з відкритих джерел цифрової інформації з метою їх подальшого використання в рамках досудового та судового процесів» [2]. В умовах воєнного стану, коли фізичний доступ до місць злочинів, а тому і доказів цих злочинів, відсутній або суттєво обмежений, саме відкритті джерела та їх дані набувають великого значення для виконання завдання кримінального провадження.

Використання даних із відкритих джерел як доказів у кримінальних провадженнях має стати звичним засобом при розслідуванні воєнних злочинів, які вже скоєні, та, нажаль, ще відбуватимуться допоки не настане мир на нашій землі. Важливо, щоб особи, які здійснюють досудове слідство опанували збір, оцінку та аналіз загальнодоступної інформації, а також проведення розслідувань за допомогою OSINT відповідно до міжнародних стандартів і кращих світових практик. Так, необхідним є розуміння методології OSINT, її визначення та категорій, а також етапів розвідки, інструментів анонімізації, набуття навичок із пошуку зображень і відео, в тому числі, із соціальних медіа, аналізі посилань тощо. Водночас обов'язково має бути врахована судова практика ЄСПЛ щодо допустимості відкритої інформації, електронних (цифрових) доказів в контексті статті 6 ЄКПЛ.

Наразі поступово у національних судах складається практика прийняття до уваги і використання як доказів у кримінальному провадженні даних, які надані органом досудового розслідування із відкритих джерел, зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі», який окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел. Відповідно до вказаного протоколу, серед іншого, не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Проведення огляду інформації, яка міститься у відкритому доступі, її хід і результати фіксуються у відповідному протоколі огляду. До проведення слідчої (розшукової) дії залучається спеціаліст у галузі інформаційних технологій. Під час її проведення відображається хронологічна послідовність зберігання інформації чи доказів, а також з метою встановлення належної системи цифрового збереження, виготовляється доказова

копія електронного документа, яка зберігається на окремий носій інформації [3].

Національними судами приймаються до уваги і використовуються як докази у кримінальному провадженні дані, зібрані за допомогою розвідки з відкритих джерел (OSINT) відповідно до «Протоколу Берклі», серед них: відеозаписи, розміщені на ютуб-каналах, нормативно-правові акти, розміщені на офіційних сайтах органів влади, публікації в телеграм-каналах тощо [напр., 3].

Отже, можливості для збирання доказової інформації із відкритих джерел є значними, тому для розслідування кримінальних правопорушень, особливо воєнних злочинів, використання сучасних технологій здатне забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд в Україні.

---

1. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник / О. О. Торбас. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.

2. Дуфенюк О. Використання відкритих джерел цифрової інформації під час розслідування злочинів / Оксана Дуфенюк // Інформація та документ у сучасному науковому дискурсі: матеріали VII Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції, присвяченій до 25-ти річчя кафедри документознавства та інформаційної діяльності ІФНТУНГ (Івано-Франківськ, 20 травня 2022). Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2022. С. 36–41.

3. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 21.05.2024р. у справі № 201/7700/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/119249750

Максим СМИРНОВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ФУНКЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Обов'язок співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) є незаперечним, тому що вона ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – РС)[1]. У своєї діяльності МКС повністю покладається на співробітництво з державами, починаючи від виконання прохання про надання допомоги шляхом проведення процесуальних дій на території України і закінчуючи надскладною формою співробітництва пов'язаною із передачею особи до МКС.

Таке співробітництво з МКС здійснюється у порядку, визначеному КПК та РС, з урахуванням особливостей, передбачених розділом IX[2] КПК, яким серед іншого, передбачено повноваження МКС на виконання своїх функцій на території України, з метою здійснення розслідування, кримінального переслідування, притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Правовий статус МКС та його повноваження регулюються положеннями ст. 4 РС, відповідно до якої МКС може здійснювати свої функції і повноваження: 1) на території будь-якої держави-учасниці РС або 2) на території будь-якої іншої держави за спеціальною угодою.

МКС має обмежену юрисдикцію здійснювати свої функції і повноваження на території держави. Юрисдикція МКС щодо здійснення своїх функцій і повноважень на території держави залежить від згоди самої держави. Якщо держава ратифікувала РС, вона автоматично погоджується на юрисдикцію МКС на своїй території. Інша справа, коли держава не є учасником РС. В такому випадку вона може укласти спеціальну угоду з МКС, яка дозволить здійснювати функції МКС на її території в конкретних випадках (ч. 5 ст. 87 РС)[1]. Крім цього, Рада Безпеки ООН може ініціювати розслідування та переслідування злочинів у державі, яка не є учасником РС, передаючи ситуацію до МКС. У цьому випадку МКС має право на здійснення своєї юрисдикції на території цієї держави.

РС та ст. 624 КПК передбачають можливість виконання МКС функцій на території України, зокрема, процесуальні дії на території України, що виконуються на підставі прохання МКС можуть здійснюватися Прокурором МКС або уповноваженими ним працівниками, зазначеними у відповідному проханні.

Згідно зі ст. 54 РС, Прокурор МКС може проводити розслідування на території України: 1) відповідно до положень ч. 9 РС або 2) з дозволу виданого Палатою досудового провадження МКС.

Крім цього, Палата досудового провадження МКС може надавати Прокурору МКС *дозвіл на вжиття спеціальних слідчих дій у межах території держави*, без отримання з її боку згоди на співробітництво, якщо Палата досудового провадження МКС встановила, що держава явно не здатна виконати прохання про співробітництво через відсутність будь-якого органу або елементу її судової системи, наділеного повноваженнями необхідними для виконання прохання про співробітництво. Зазначена ситуація стосується випадків, коли держава через певні об'єктивні обставини *не може* або *не здатна* здійснювати розслідування або кримінальне переслідування та співпрацювати з МКС.

З метою виявлення в конкретній справі *небажання*, МКС має врахувати наявність одного або декількох факторів, зокрема: 1) провадження здійснено чи здійснюється або національне рішення було ухвалено з метою убезпечити відповідну особу від кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС; 2) має місце необґрунтована затримка у провадженні, яка є несумісною з наміром притягнути особу до кримінальної відповідальності; 3) провадження не здійснювалось або не здійснюється незалежно чи неупереджено і спосіб, у який воно здійснювалося або здійснюється є несумісним з наміром притягнути відповідну особу до кримінальної відповідальності [1].

Для того, щоб встановити у певному випадку *нездатність*, МКС враховує, чи здатна держава у зв'язку з повним або істотним розвалом чи відсутністю своєї національної судової системи отримати у своє розпорядження обвинуваченого чи необхідні докази і показання або ж вона не здатна здійснювати провадження з будь-яких інших причин (ч. 3 ст. 17 РС).

Слід зауважити, що ст. 624 КПК у своїй назві передбачає *виконання функцій на території України*. Однак у самій статті йдеться про проведення процесуальних дій Прокурором МКС та засідань МКС на території України, на відміну від РС, в якому йдеться про *розслідування та вжиття спеціальних слідчих дій у межах території держа-*

ви. Крім того, не вказуються які саме процесуальні дії може проводити Прокурор МКС на території України.

Питання про процесуальні дії, які може проводити прокурор на території України безпосередньо пов'язано із його повноваженнями в ході розслідування, які передбачені РС. Так, Прокурор МКС відповідно до ст. 54 РС: 1) проводить розслідування, з'ясовує всі факти та збирає всі докази, для оцінки настання кримінальної відповідальності відповідно до РС, а також розслідує обставини, що свідчать про винуватість та невинуватість особи; 2) вживає заходів з метою забезпечення ефективного розслідування і кримінального переслідування за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Крім того, якщо це необхідно для успішного виконання прохання, Прокурор МКС може виконати його безпосередньо на території держави в такий спосіб: 1) якщо запитувана держава є державою, на території якої було ймовірно вчинено злочин, і була визначена прийнятність справи, Прокурор МКС може безпосередньо виконати таке прохання після проведення всіх можливих консультацій із запитуваною державою; 2) в інших випадках Прокурор МКС може виконати таке прохання після консультацій із запитуваною державою і з урахуванням будь-яких обґрунтованих умов або занепокоєнь, висловлених цією державою.

Ч. 2 ст. 55 РС також передбачає, що при виконання прохань на території держави, якщо є підстави вважати, що особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС, така особа повинна бути допитана *або Прокурором МКС або національними органами влади* згідно з направленим проханням.

В деяких випадках Прокурор МКС може уповноважувати *інших працівників МКС* проводити процесуальні дії на території України. Якщо Прокурор МКС уповноважує інших працівників МКС на проведення процесуальних дій на території України, такі дії можуть бути здійснені лише за погодженням з Генеральним прокурором України або виконувачем обов'язків Генерального прокурора.

За загальним правилом місцем судового розгляду є місце перебування МКС (м. Гаага, Нідерланди). Проте, МКС може бути прийняте інше рішення, якщо він вважає це доцільним. Тому він може засідати в будь-яких інших місцях, що не суперечить РС. Крім цього, ст. 12 Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду від 10.09.2002 року теж передбачає, що у випадку, коли на підставі п. 3 ст. 3 РС бажає засідати за межами своєї штаб-квартири в Гаазі, він може домовитися з відповідною державою про забезпечення йому відповідних умов для виконання своїх функцій [2]. Тому

повністю узгоджується з РС та відповідною Угодою, ч. 3 ст. 624 КПК, відповідно до якої на прохання МКС центральний орган України вживає заходи *з метою сприяння виконанню МКС функцій*, зокрема проведенню засідань, на території України.

Ратифікувавши РС Україна зобов'язана сприяти МКС у розслідуванні та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини, в тому числі шляхом надання можливості МКС та Прокурору МКС виконувати свої функції та повноваження безпосередньо на території України. Ст. 624 КПК, яка передбачає виконання МКС функцій на території України повністю узгоджується з РС.

Приймаючи до уваги, що співробітництво між Україною та МКС здійснюється у порядку, визначеному КПК та РС, з урахуванням особливостей, передбачених розділом IX[2] КПК (ч. 2 ст. 617 КПК) та ст. 561 КПК можна зробити висновок, що Прокурор МКС на території України може проводити будь-які процесуальні дії, передбачені КПК або РС. Проте важливо зазначити, що виконання певних процесуальних дій в Україні вимагає погодження з прокурором або отримання дозволу слідчого судді чи суду.

---

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
2. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні від 23 березня 2023 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text

Наталія УСТРИЦЬКА,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Ювенальну юстицію відрізняють специфічні принципи, яких нема в жодній іншій гілці судової системи. Це пов'язано із метою ювенальної юстиції, а саме ціллю здійснення правосуддя щодо дітей є не покарання, а саме їх виховання, реабілітація та соціалізація. Ювенальна юстиція має принципи, які обумовлюють створення та реалізацію спеціалізованих підходів та процедур. Наприклад, заборонено застосовувати до неповнолітніх довічне ув'язнення, діє підготовка досудової доповіді щодо неповнолітніх органом пробації, запроваджена на рівні пілотного проєкту програма відновлення для неповнолітніх тощо. У цілому ювенальна юстиція орієнтована на те, щоб зробити контакт дитини з органами юстиції щодо дитини найбільш дружнім та комфортним і якомога швидше вивести її з контакту органами юстиції.

У спеціальній літературі зазначається, що основні принципи розвитку ювенальної юстиції полягають у такому: 1) верховенство найкращих інтересів дитини; 2) пріоритетність запобіжних та виховних заходів у запобіганні правопорушень дітей; 3) широке використання психологічних, педагогічних та медичних знань в ювенальній юстиції; 4) індивідуальний підхід до неповнолітнього правопорушника, неповнолітньої жертви, а також дитини у складній життєвій ситуації; 5) пріоритетність відновного правосуддя, тобто позасудових способів вирішення юридичного конфлікту за участю неповнолітнього з метою усунення шкоди, заподіяної потерпілому, а також перевиховання і ресоціалізація неповнолітнього правопорушника; 6) рівна увага до інтересів дитини у складних життєвих ситуаціях, дитини-жертви та неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення; 7) взаємодія сім'ї, освітніх закладів та громадських організацій у сфері ювенальної юстиції [1, с. 186].

До основоположних принципів поводження з дитиною, закріплених у міжнародних та європейських стандартах, зокрема в Керівних принципах Комітету Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей [2], належать такі:

Верховенства права. Під час кримінального провадження за участі дитини принцип верховенства права може реалізуватись у таких складових: усі рішення щодо дитини мають бути законними та пропорційними, дотримання презумпції невинуватості, право на юридичну допомогу, право на доступ до суду, право оскаржити рішення, яке зачіпає права дитини, доступ до ефективних та незалежних механізмів розгляду скарг дитини.

*Недискримінації.*Цей принцип охоплює можливість реалізації прав дитини без жодної дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, етнічного походження, віку, мови, релігії, соціального статусу тощо. Наприклад, малий вік дитини не може вважатися достатньою підставою для визнання свідчень та показань дитини недійсними або недостовірними. Встановлюючи здатність дитини давати свідчення, необхідно враховувати її ступень зрілості та здатність оцінювати ситуацію, розуміти питання та давати на них відповіді. Зокрема, методика «зелена кімната» охоплює врахування вікових особливостей в процесі планування та проведення допиту / опитування дитини.

Участі. Розглядаючи принцип участі дитини у кримінальному провадженні, важливо пам'ятати про положення статті 12 Конвенції ООН про права дитини. Ця стаття закріплює конвенційне зобов'язання, відповідно до якого дитині, здатній сформулювати власні погляди, забезпечується право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.Важливо підкреслити, що кожна дитина має розглядатись як носій своїх прав та повинна мати можливість здійснювати свої права ефективно. Інформація та консультації, зокрема роз'яснення їй прав, повинні бути надані дитині з урахуванням її віку та ступеня зрілості дитини, мовою, яку дитина може зрозуміти, а також в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини [3].

Гідності. Право на гідне поводження передбачає, що до дитини мають ставитися як до людини, яка повною мірою наділена та володіє усіма відповідними правами, а не як до пасивного об'єкта захисту та турботи з боку дорослих. Це означає, що протягом процесу здійснення судочинства дитині слід забезпечити значущу роль, що відповідає її здібностям, які розвиваються. Принцип гідності охоплює по-

вагу до фізичної та психологічної недоторканності дитини та встановлює чітку заборону на застосування катувань, нелюдського та інших видів поводжень та покарань, що принижують гідність дитини. Прикладом реалізації принципу гідностіможе бути п. 38 «Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність», а саме: «Проводити освідування, відібрання біологічних зразків за згодою неповнолітнього, який досягнув 14 років, а щодо неповнолітнього віком до 14 років – на підставі згоди його та законних представників…» [4].

Найкращих інтересів дитини. Принцип найкращих інтересів дитини це фундаментальне право дитини на те, щоб в усіх діях щодо неї першочергово враховувались її інтереси, включаючи психологічне та фізичне благополуччя, а також юридичні, соціальні та економічні інтереси дитини. Найкращі інтереси дитини – це дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може висловити її [4]. Однак поняття найкращих інтересів є оціночним, а тому у кожному конкретному випадку слід встановлювати його зміст. Інтереси всіх дітей, що можуть брати участь в одному кримінальному проваджені слід оцінювати окремо, і необхідно знайти баланс у цілях узгодження потенційного конфлікту інтересів між дітьми.

---

1. Саакян К.А. Ювенальна юстиція: форми та її засади. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 186.
2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року. URL: https://rm.coe.int/16804c2188
3. Матеріали онлайн курсу «Основи правосуддя, дружнього до дитини». URL: study.ed-era.com
4. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0150905-23#Text

Василь ШЕВЧУК,
суддя Славутського міськрайонного суду,
аспірант кафедри кримінального права і кримінології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА КЕРУВАТИ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ: ОКРЕМІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Характерною особливістю процесу пеналізації порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є включення до структури кумулятивних санкцій кримінально правових норм усіх частин ст. 286 КК України додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами.

Законодавець надає різне кримінально-правове значення позбавленню права керувати транспортними засобами у системі заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися за вчинення цього кримінального правопорушення, зокрема: 1) як додаткове обов'язкове покарання – ч. 1 та ч. 3 ст. 286 КК України; 2) як додаткове факультативне покарання – ч. 2 ст. 286 КК України. Одразу звертає на себе увагу позиція законодавця, відповідно, до якої зроблено виняток щодо порядку призначення позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткового у випадках порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило смерть потерпілого або заподіяло тяжке тілесне ушкодження. Це положення ставить у нерівне становище засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 286 КК України, в результаті яких було заподіяно середньої тяжкості тілесне ушкодження порівняно з тими, які заподіяли більш тяжкі наслідки за ч. 2 ст. 286 КК України.

У пункті 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7, рекомендується судам враховувати, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчиненню нових злочинів як самими засудженими, так іншими особами. Відповідно при постановленні вироку слід обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового [1]. Вочевидь, що вказана рекомендація має застосовуватися з урахуванням змісту санкції відповідної частини ст. 286 КК України. У розвиток цього положення слід зазначити, що у постанові Верховно-

го Суду від 08 лютого 2018 року у справі № 361/2704/16-л провадження № 51-358км18, висловлена правова позиція, в якій зазначається, що санкція ч. 2 ст. 286 КК України з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження надає можливість суду як призначити додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, так і не застосовувати таке покарання до особи. Вказане положення закону України про кримінальну відповідальність має альтернативний характер застосування і не є обов'язковим для суду [2]. Отож правова позиція Верховного Суду, яка висловлена у цій постанові, чітко базується на правилах граматичного тлумачення змісту санкції ч. 2 ст. 286 КК України.

Позбавлення права керувати транспортними засобами можна вважати підвидом такого виду покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [3]. У абз. 1 пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 зазначається, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Безпосередньо у назві статті 286 КК України зазначається, що порушення правил безпеки дорожнього руху спричиняється діяльністю, пов'язаною із керуванням транспортним засобом.

У пункті 18 цієї ж постанови визначено, що позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове покарання незалежно від того, що особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення [1]. Вочевидь, що вказане положення орієнтовано на розуміння того, що незважаючи на наявність уже адміністративного стягнення все ж трапляються випадки, коли особу це не зупиняє і вона знову продовжує керувати транспортним засобом та вдається до порушення правил дорожнього руху, що створює небезпеку заподіяння шкоди для життя та здоров'я людей. Разом з тим, Верховний Суд у постанові від 07 листопада 2023 року у справі за № 336/5442/19 провадження № 51-4391км23 зазначив, якщо засуджений якого позбавлено права керування транспортним засобом буде змушений вживати заходів для евакуації його родини, то останній не буде позбавлений можливості керувати транспортним засобом навіть без наявності у нього посвідчення водія, оскільки такі його дії вчинятимуться у стані крайньої необхідності [4].

Дбаючи про превентивну роль цього додаткового виду покарання, далі у продовженні пункту 18 Постанови Пленуму Верховного

Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 міститься положення-виняток, відповідно до якого суд не вправі призначити це покарання особі, яка не має права керувати транспортними засобами [1]. Відповідно до цього була сформована практика Верховного Суду. Так у постанові колегії Другої судової палати Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/118 провадження № 51-7369 км/18, зазначається, що оскільки засуджена особа не отримувала посвідчення водія на право керування транспортними засобами відповідної категорії відповідно до ст. 15 Закону України «Про дорожній рух» та п. 2 Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08 травня 1993 року № 340, а тому суд не вправі призначити таке додаткове покарання [5]. Разом з тим, єдності правозастосування в цьому аспекті не можна було спостерігати. Переглядаючи у касаційному порядку рішення судів першої та апеляційної інстанції, відповідно до яких особі було призначене додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, яка не отримувала посвідчення водія категорії «А», Друга палата Верховного Суду у постанові від 28 листопада 2019 року у справі № 127/22049/18 провадження № 51-3546км19 [6] не змінила попередніх рішень у цьому аспекті, таким чином погодившись із такими.

З метою забезпечення однакового застосування судами положень ст. 55 КК України в контексті призначення додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, щодо можливості його призначення, коли особа на момент вчинення кримінального правопорушення не мала посвідчення на право керування транспортним засобом Об'єднана палата Верховного Суду висловилася щодо такого (постанова від 04 вересня 2023 року справа № 702/301/20 провадження № 51-944кмо23 [7]) :

– безпосередньо у ст. 55 КК України не встановлено обмежень щодо призначення додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, коли воно передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не мали права керувати транспортними засобами;

– положення цієї статті не містять також закріплення правових підстав призначення покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, коли воно прямо передбачено у санкціях норм Особливої частини КК України;

– суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку

(загальний) і керує транспортним засобом незалежно від того, чи має вона на це право. Додаткових вимог до суб'єкта, а саме наявність у нього права на керування транспортними засобами, ст. 286 КК України не містить.

На підставі системного аналізу положень кримінального закону Об'єднана палата Верховного Суду визначає, що правова природа додаткового покарання у виді позбавлення керувати транспортними засобами не зводиться виключно до вилучення посвідчення водія та не вичерпується такою дією, а застосовується на певний період, тривалість якого визначається судом відповідно до санкції відповідної статті 286, 286-1 КК України і полягає у забороні керувати транспортними засобами [7]. Покликаючись до принципів справедливості та рівності усіх перед законом, Об'єднана пала Верховного Суду робить висновок про те, що суд може призначити додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами незалежно від того, чи мала така особа на момент вчинення кримінального правопорушення отримане у передбаченому законом порядку посвідчення на право керування транспортними засобами [7].

Потрібно відзначити, що Об'єднана палата у постанові від 04 вересня 2023 року у справі № 404/2081/22 провадження № 51-130кмо23, в контексті застосування додаткового покарання за ч. 2 ст. 156 КК України, зробила схожий висновок щодо ст. 55 КК України. Так, зазначається, що згідно з чинними положеннями ст. 55 КК України, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачено можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення [8]. Звідси можна зробити висновок про формування системи правових позицій Верховного Суду щодо призначення додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, яка узгоджується із практикою призначення загалом покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

---

1. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text (дата звернення: 02.12.2024).

2. Постанова Верховного Суду від 08 лютого 2018 року у справі № 361/2704/16-л / Верховна Рада України. URL: http://reyestr.court. gov.ua/ Review/72199331 (дата звернення: 02.12.2024).

3. Постанова Верховного Суду від 17 серпня 2021 року у справі № 333/6785/19 провадження № 51-258км21 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99063124 (дата звернення: 02.12.2024).

4. Постанові від 07 листопада 2023 року у справі за № 336/5442/19 провадження № 51-4391км23 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/114835163 (дата звернення: 02.12.2024).

5. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/118 провадження № 51-7369 км/18 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79383420 (дата звернення: 02.12.2024).

6. Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2019 року у справі № 127/22049/18 провадження № 51-3546км19 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86035296 (дата звернення: 02.12.2024).

7. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 вересня 2023 року справа № 702/301/20 провадження № 51-944кмо23 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 113396675 (дата звернення: 02.12.2024).

8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 вересня 2023 року у справі № 404/2081/22 провадження № 51-130кмо23 / Верховна Рада України. URL: https://reyestr.court. gov.ua/ Review/113396688 (дата звернення: 02.12.2024).

Ілона ЯСІНЬ,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ФОРМУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ОЗНАК СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПОРЯДКУ ДЕКЛАРУВАННЯ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ

Предмет складу недостовірне декларування на невелику суму у диспозиції ст. 9.6.4. Проєкту КК України, позначений термінологічним зворотом «завідомо недостовірні відомості, різниця між якими та достовірними відомостями становить від п'яти до десяти тисяч розрахункових одиниць». А предметом недостовірного декларування на велику суму у диспозиції ст. 9.6.3. вказаного Проєкту – недостовірні відомості різниця між якими становить понад десять тисяч розрахункових одиниць. Різниця між достовірними та завідомо недостовірними відомостями виражена у грошовій оцінці. Розрахункова одиниця, яка застосовується для визначення розміру предмета кримінального правопорушення дорівнює 1/30 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року Законом про Державний бюджет. Станом на 01.01.2024 р. розмір мінімальної заробітної плати становить 7100 грн. Таким чином, якщо різниця між достовірними і завідомо недостовірними відомостями, становить від 1 180 000 до 2 360 000 грн., то суб'єкт декларування вчинив кримінальний проступок, якщо різниця становить понад 2 360 000 грн. – злочин 1 ступеня. Враховуючи характер суспільних відносин, суб'єкта відповідальності, такий поріг криміналізації кримінальних правопорушень проти порядку декларування є достаньо високим. Мінімальний розмір предмета не дає можливості притягати до кримінальної відповідальності осіб, які подали декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка містить відомості різниця між яких становить менше, ніж визначено у ст. 9.6.4. «Недостовірне декларування на невелику суму», але при цьому ці відомості є завідомо недостовірними, такими, що не відповідають дійсності. Принагідно слід зазначити, що система фінансового контролю суб'єктів декларування, призначена для збору інформації, яка дозволить здійснювати моніторинг статків декларантів для виявлення майна чи до-

ходів, які не відповідають законним джерелам доходів та орієнтована на виявлення та запобігання незаконному збагаченню.

У Розділі 1.4 Проєкту КК України вказано, що «кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, – передбачене цим Кодексом кримінальне правопорушення, вчинене особою, зазначеною у частині 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», яке порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони чи обмеження, але не містить ознак корупції». Такими особами відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»№ 1700-VII від 14 жовтня 2014 р. (далі – Закон № 1700-VII) є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку декларування, передбачені статтями 9.6.2.–9.6.4. належать до кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Із вказівки у диспозиціях статей 9.6.2.–9.6.4. Проєкту КК України випливає, що суб'єктом кримінальних правопорушень проти порядку декларування є суб'єкт декларування. Такими особами відповідно до ст. 1 Закону № 1700-VII є «особи, зазначені у пункті 1, підпунктах «а», «в»-«ґ» пункту 2, пункті 4 частини першої статті 3 цього Закону, інші особи, які зобов'язані подавати декларацію відповідно до цього Закону». Тобто, суб'єкт складів кримінальних правопорушень проти порядку декларування, сформульований за принципом, так званого, спеціально-конкретного суб'єкта. У кримінально-правовій літературі спеціально-конкретний суб'єкт розглядається як різновид спеціального суб'єкта, ознаки якого деталізовані щодо конкретного складу кримінального правопорушення, виходячи перш за все із специфіки порушуваних злочином суспільних відносин.

Спеціальний суб'єкт є родовим поняттям щодо спеціального-конкретного суб'єкта, який є видовим поняттям. Тож, спеціально-конкретним суб'єктом кримінальних правопорушень проти порядку декларування є суб'єкт декларування.Родовим щодо останнього є поняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». З цього випливає, що суб'єкт кримінальних правопорушень проти порядку декларування, крім видових ознак, повинен бути наділений всіма ознаками «особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування».

Аналіз положень чинного законодавства, дає підстави вважати, що види осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачені у ч. 1 ст. 3 Закону № 1700-VII та види суб'єктів декларування, збігаються. Різні терміни, фактично позначають одні і ті ж поняття, які мають однакове значення.

Зв'язок між Загальною та Особливою частинами КК України має бути безпосереднім, а жодна норма однієї з частин кодексу не повинна ставити під сумнів положення іншої частини. На підставі наведеного, доцільним було б у ч. 2 ст. 1.4.1. Розділу 1.4. зазначити визначення поняття суб'єкта декларування. Доцільність обумовлюється і тим, що суб'єктом декларування, визнаються не лише особи,зазначені у пункті 1, підпунктах «а», «в»-«ґ» пункту 2, пункті 4 частини першої статті 3 цього Закону№ 1700-VII, які є особами уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а й ті, які припинили таку діяльність, але які відповідно до законодавства зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Наукове видання

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Збірник матеріалів
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції

06 грудня 2024 року

За загальною редакцією
Івана Красницького

Макетування –
Андрій Радченко

Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 28,83. Зам. № 134-24.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.